

CATALOGUE OF ART MONUMENTS IN POLAND

VOLUME IV

THE CITY OF CRACOW

PART VI

KAZIMIERZ AND STRADOM

**JUDAICA: SYNAGOGUES, PUBLIC
BUILDINGS AND CEMETERIES**

EDITED BY

IZABELLA REJDUCH-SAMKOWA AND JAN SAMEK

**POLISH ACADEMY OF SCIENCES
INSTITUTE OF ART**

WARSAW 1995

KATALOG
ZABYTEKÓW SZTUKI
W POLSCE

KATALOG ZABYTKÓW SZTUKI W POLSCE

TOM IV

MIASTO KRAKÓW

CZĘŚĆ VI

KAZIMIERZ I STRADOM
JUDAICA: BÓŻNICE, BUDOWLE
PUBLICZNE I CMENTARZE

POD REDAKCJĄ

IZABELLI REJDUCH-SAMKOWEJ I JANA SAMKA

INSTYTUT SZTUKI
POLSKIEJ AKADEMII NAUK

WARSZAWA 1995

WYKONANO W PRACOWNI INWENTARYZACJI ZABYTKÓW
MIASTA KRAKOWA

TOM NINIEJSZY OPRACOWALI:
BEATA FREY-STECOWA, KRYSZYNA GRZE-
SIĄK, ZBIGNIEW JAKUBOWSKI, ANNA KOZ-
ŁOWSKA-RYŚ, BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI,
ZOFIA LEWICKA-DEPTA, BOŻENA LIPIAR-
SKA, MAŁGORZATA REINHARD-CHLANDA,
IZABELLA REJDUCH-SAMKOWA, JAN SA-
MEK, DOROTA WITEK, JERZY ŻMUDZIŃSKI,
TADEUSZ ŻYCHIEWICZ. – Pomocnicze prace re-
dakcyjne wykonała KRYSZYNA GRZESIAK

Recenzenci:

EUGENIUSZ DUDA
BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI

ISBN 83-85938-51-6

KATALOG ZABYTKÓW SZTUKI W POLSCE

Redakcja naczelna:

JERZY Z. ŁOZIŃSKI
MARIA KAŁAMAJSKA-SAEED

Redakcja naczelna mieści się w Instytucie Sztuki Polskiej Akademii Nauk,
Warszawa, Długa 28

Wydanie publikacji sfinansowane przez
FUNDACJĘ NA RZECZ NAUKI POLSKIEJ,
GMINĘ MIASTA KRAKOWA
oraz WOJEWODĘ KRAKOWSKIEGO

Pamięci

*Dawnych mieszkańców Kazimierza –
Żydów, współtwórców kultury
i sztuki Krakowa*

TREŚĆ

Od Redakcji	XI
--------------------------	----

Historia i zarys rozwoju przestrzennego miasta żydowskiego na Kazimierzu, opracowali: Izabella Rejduch-Samkowa i Jan Samek oraz Zbigniew Jakubowski	XV
---	----

Skróty stosowane w tekście	XXII
---	------

BÓŻNICE

Stara Synagoga, opracowała Izabella Rejduch-Samkowa (opracowanie wstępne Zofia Lewicka-Depta)

Historia	1
Architektura	3
Malowidła ścienne	7
Wypożażenie wnętrza	7
Zbiory muzealne	8

Bóznica Remu, opracowali: Izabella Rejduch-Samkowa i Tadeusz Żychiewicz

A. Bóznica. Historia	9
Architektura	10
Wypożażenie wnętrza	11
B. Otoczenie bóznicy	12
Dom dozorey	13

Bóznica Wysoka, opracowała Izabella Rejduch-Samkowa (opracowanie wstępne Zofia Lewicka-Depta)

Historia	14
Architektura i wypożażenie wnętrza	14
Dom przy ul. Józefa nr 40	16

Bóznica Kupa (Ubogich), opracowali: Bogusław Krasnowolski i Izabella Rejduch-Samkowa

Historia	18
Architektura	19
Malowidła ścienne	20
Wypożażenie wnętrza	20

Bóżnica Wolfa Poppera (Bociana), opracowała Izabella Rejduch-Samkowa (opracowanie wstępne Zofia Lewicka-Depta)

Historia	21
Architektura	22
Dziedziniec od ul. Szerokiej	23

Bóżnica Izaaka (Ajzyka Jakubowicza), opracowała Izabella Rejduch-Samkowa (opracowanie wstępne Zofia Lewicka-Depta)

Historia	24
Architektura	25
Dekoracja stiukowa	26
Malowidła ściennie	26
Wypożyczenie wnętrza	26

Synagoga Postępowa tzw. Tempel, opracowała Izabella Rejduch-Samkowa (opracowanie wstępne Zofia Lewicka-Depta)

Historia	27
Architektura	28
Malowidła ściennie	30
Witraże	30
Wypożyczenie wnętrza	30
Otoczenie synagogi	31

Domy modlitwy, opracowała Krystyna Grzesiak (dom B'nei Emuna opracował Bogusław Krasnowolski)

Dom modlitwy B'nei Emuna	32
Dom modlitwy Chewra Tehilim	33
Dom modlitwy Kowea Itim l'Tora	33
Dom modlitwy Salomona Deichesa	33
Dom modlitwy Szejrit B'nei Emuna	34

ŻYDOWSKIE BUDOWLE PUBLICZNE

Mykwa, opracował Jerzy Żmudzinski

Historia	37
Architektura	37

Żydowskie szkoły średnie, opracowała Krystyna Grzesiak

Dawne Gimnazjum Hebrajskie (Żydowska Koedukacyjna Szkoła Ludowa i Średnia im. Chaima Hilfsteina)	39
Szkoła Ludowa Cheder Iwri i Gimnazjum Tachkemoni	39
Żydowska Szkoła Rzemiosł	39

Żydowski Dom Akademicki, opracowała Krystyna Grzesiak	40
Szpital Żydowski, opracowała Dorota Witek	
Historia	40
Architektura	40
Rzeźnia rytualna (tzw. Okrągłak), opracowała Krystyna Grzesiak	41
Siedziba Kongregacji Wyznania Mojżeszowego, opracowała Krystyna Grzesiak	
Historia	41
Architektura	42
Mury miasta żydowskiego, opracował Bogusław Krasnowolski	42

CMENTARZE ŻYDOWSKIE

Cmentarz przy bóżnicy Remu, opracowały: Beata Frey-Stecowa, Bożena Lipiarska; tłumaczenie tekstów Eugeniusz Duda	
Historia	45
Nagrobki	47
Cmentarz przy ul. Miodowej, opracowały: Beata Frey-Stecowa, Anna Kozłowska-Ryś, Bożena Lipiarska; tłumaczenie tekstów Eugeniusz Duda	
Historia	73
Dom przedpogrzebowy	73
Nagrobki	73
Literatura przedmiotu i archiwalia, przygotowali autorzy tekstów, uzupełnili i zestawili: Izabella Rejduch-Samkowa i Krystyna Grzesiak	91
Słownik terminów żydowskich, opracowała Izabella Rejduch-Samkowa	96
Symbolika na nagrobkach, opracowała Izabella Rejduch-Samkowa	101
History and Outline of Spatial Development of the Jewish Town in Kazimierz by Izabella Rejduch-Samkowa, Jan Samek, tłum. Krystyna Malcharek	103
Indeks osób	112
Ilustracje	
List of illustrations, tłum. Krystyna Malcharek	125

OD REDAKCJI

Oddawana do rąk czytelników kolejna część katalogu zabytków sztuki Krakowa jest kontynuacją pięciu części wydanych w latach 1965, 1971, 1978, 1987 i 1994. Objęły one zabytki Wawelu, wszystkie kościoły i klasztory Śródmieścia w obrębie plant oraz Kazimierza i Stradomia. W katalogu niniejszym znalazły się ocalałe zabytki żydowskiego miasta na Kazimierzu: Stara Synagoga i pozostałe bóżnice uporządkowane według czasu ich powstania, domy modlitwy, a także mykwa (łaźnia rytualna), rzeźnia rytualna, siedziba Kongregacji Wyznania Mojżeszowego, szkoły i dom akademicki, szpital żydowski i dwa cmentarze: przy bóżnicy Remu i przy ul. Miodowej.

Domy modlitwy i żydowskie budynki użyteczności publicznej i cmentarze znajdowały się również poza obszarem Kazimierza. Druga wojna światowa oraz przebudowy po r. 1945 zatępiły pierwotny charakter tych budowli. Były to: bethamidrasze Ahawat Raim, ul. Szpitalna 24, Bet Jehuda, ul. Rakowicka nr 19, Jedność Izraela, Rynek Dębnicki nr 6, Merkaz Jesziwa, ul. Szlak nr 13, Stowarzyszenie Modłów i Dobroczynności im. Mordechaja Tignera, ul. Grodzka nr 28, Izraelicka Gmina Wyznaniowa w Podgórzu, ul. Józefińska nr 5. Budynki te uwzględnione zostaną w następnych częściach Katalogu Zabytków m. Krakowa.

Podobnie jak poprzednie części katalogu Krakowa, część VI obejmuje tekst oraz ilustracje w układzie rzeczowo-chronologicznym. Ponieważ zaistniał już precedens publikowania w katalogu Krakowa (w części dotyczącej Wawelu) dawnych przekazów ikonograficznych, zdecydowano się widoki miasta żydowskiego na Kazimierzu i bóżnic częściowo przechowywane w zbiorach Muzeum Historycznego, umieścić w partii ilustracyjnej katalogu.

W tekście zamieszczono zwięzłe omówienie historii i rozwoju przestrzennego miasta żydowskiego na Kazimierzu będące uzupełnieniem historyczno-urbanistycznej charakterystyki Kazimierza zawartej w IV części katalogu Krakowa (1987).

Do książki niniejszej odnoszą się uwagi zawarte we Wstępie opublikowanym w II części katalogu Krakowa (1971), gdzie omówiono historię inwentaryzacji zabytków miasta. Dodać tu wszakże należy krótkie informacje o rozwoju badań nad zabytkami żydowskimi na Kazimierzu. Pionierska rola przypadła znakomitemu znawcy historii i kultury Żydów w Polsce, którym był Majer Bałaban. Ale już wcześniej ukazywały się pozycje poświęcone temu zagadnieniu, czego przykładem może być opracowanie Władysława Łuszczkiewicza, prekursora wielu badań nad średniowiecznymi zabytkami Polski, poświęcone Starej Synagodze na Kazi-

mierzu (1865). Opracowanie to zawiera nie tylko opis, lecz także plany i rysunki, jak również próbę rekonstrukcji pierwotnego rzutu jednej z najstarszych budowli żydowskich w Polsce. Z prac Majera Bałabana istotne znaczenie mają: *Historia Żydów w Krakowie i na Kazimierzu*, tomy I i II, wydane w latach 1931-36, *Przewodnik po żydowskich zabytkach Krakowa*, opublikowany w r. 1935, ostatnio przedrukowany jako reprint, oraz *Zabytki historyczne Żydów w Polsce*, 1929. Klasyfikację typów synagog w rozwoju chronologicznym oraz wyjaśnienie programu i funkcji poszczególnych składników synagogi umożliwiła Bałabanowi praca Alfreda Grottego (1915) o bóżnicach niemieckich, czeskich i polskich. W roku 1931 opublikowany został *Przewodnik po żydowskich zabytkach Krakowa* Oszjasza Mahlera.

Tym niemniej druga wojna światowa, która przyniosła z sobą zniszczenie architektury, a przede wszystkim zaginięcie wyposażenia bóżnic krakowskich, zastała zabytki żydowskie Kazimierza niezinwentaryzowane i niedostatecznie opracowane naukowo. Po 1945 przez wiele lat także brak było kompetentnych opracowań, poza pożytecznymi wzmiankami w pracy Marii i Kazimierza Piechotków o bóżnicach drewnianych (1957), opracowaniami Stefana Świszczowskiego oraz artykułami Leszka Ludwikowskiego o Starej Bóżnicy i Kazimierza Radwańskiego o badaniach na cmentarzu Remu. Metodyczne badania nad sztuką żydowską w Polsce podjęła po 1970 r. Izabella Rejduch-Samkowa. Zaowocowały one wieloma artykułami, dotyczącymi m.i. żydowskich zabytków Kazimierza. W zakresie urbanistyki i architektury nieco ważnych informacji zebrał w swojej książce *Miasto Kazimierz pod Krakowem* (1981) Stefan Świszczowski. Kazimierzowi poświęcał również swoje prace Janusz Bogdanowski, zwłaszcza zaś Bogusław Krasnowolski, który w ramach działalności Krakowskiego Oddziału Pracowni Konserwacji Zabytków opracował wraz z zespołem innych autorów obszerną dokumentację historyczno-konserwatorską Kazimierza, a ostatnio opublikował książkę o ulicach i placach Kazimierza (1992). Dzieje żydowskiego miasta na Kazimierzu oraz jego zabytki omówione zostały też niedawno przez Eugeniusza Dudę (1991). Niektóre krakowskie bóżnice, przede wszystkim Synagoga Stara, znalazły się wreszcie w kilku opublikowanych za granicą opracowaniach architektury synagogalnej w Europie, wśród których na czoło wysuwają się książki Rachel Wischnitzer (1964) i Carola Herselle Krinskiego (1985).

Krakowskie zabytki – mamy tu na myśli zarówno dawne widoki Kazimierza, jak i nieliczne zachowane dzieła z różnych rodzajów sztuki zdobniczej – były też eksponowane na wystawach sztuki żydowskiej: na wystawie obejmującej złotnictwo (judaika) zorganizowanej w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa w r. 1974, na wystawie „Kultura ocalała” w Muzeum Narodowym w Warszawie w r. 1983, ekspozycji przygotowanej przez Muzeum Etnograficzne w Krakowie z okazji 650-lecia lokacji miasta Kazimierza (1985), a także na dużej wystawie przygotowanej w r. 1989 w Muzeum Narodowym w Krakowie, pod tytułem „Żydzi

– Polscy”, wreszcie ekspozycji żydowskich zabytków rzemiosła artystycznego zorganizowanej w r. 1991 przez Muzeum Narodowe w Krakowie; niestety, nie wszystkie z tych wystaw mają opublikowane katalogi.

Autorskie opracowanie tekstów do katalogu zabytków sztuki żydowskiej na Kazimierzu przebiegało w kilku fazach. Zapoczątkowało je opracowanie synagogi Remu przygotowane po r. 1955. Stopniowo wykonywano teksty i fotografie, najpierw w ramach Zespołu, a później Pracowni Inwentaryzacji Zabytków Miasta Krakowa, zorganizowanej w r. 1974 przez Jana Samka. Ostateczne teksty autorskie sporządzono w latach 1989–91, prace redakcyjne trwały z przerwami do r. 1995.

Autorem zdjęć fotograficznych jest głównie Jerzy Langda. Tłumaczenie angielskie wykonała Krystyna Malcharek. Reprodukowane w tekście plany i rzuty budowli wykreślił Ryszard Czapla.

Przed poważnymi problemami stanęli autorzy katalogu przy inwentaryzacji cmentarzy żydowskich, tak ze względu na dużą ilość nagrobków, jak i – w wielu wypadkach – nieczytelność inskrypcji. Dlatego też nagrobki na obu cmentarzach omówione zostały w wyborze. Uwzględnione zostały przede wszystkim te, których inskrypcje zawierają nazwiska lub imiona zmarłych (częściowo z datami śmierci), w tym również – na cmentarzu Remu – skromne, pozbawione często walorów artystycznych nagrobki wykonane po II wojnie światowej, zastępujące wcześniejsze, już nieistniejące. Spośród nagrobków, których fragmentarycznie zachowane lub nieczytelne inskrypcje nie zawierają nazwisk ani dat, dokonano wyboru, kierując się kryteriami artystycznymi, a także dążąc do przedstawienia wszystkich występujących tam typów nagrobków.

Redakcja składa podziękowania dr. hab. Bogusławowi Krasnowolskiemu za cenne uwagi i uzupełnienia zawarte w recenzji; wdzięczność należy się też drugiemu recenzentowi – mgr. Eugeniuszowi Dudzie.

Przy opracowaniu niniejszego katalogu spotykaliśmy się z życzliwością ze strony Kongregacji Wyznania Mojżeszowego, Dyrekcji Muzeum Historycznego Miasta Krakowa i Kierownictwa Oddziału Stara Synagoga tegoż muzeum oraz Międzywydziałowego Zakładu Historii i Kultury Żydów Polskich Uniwersytetu Jagiellońskiego. Osobne podziękowania należą się wielu miłośnikom sztuki żydowskiej z Krakowa i innych miast polskich, muzeom europejskim i pozaeuropejskim, których pracownicy chętnie służyli pomocą w pracach nad katalogiem.

HISTORIA I ZARYS ROZWOJU PRZESTRZENNEGO MIASTA ŻYDOWSKIEGO NA KAZIMIERZU

Zarys rozwoju przestrzennego Kazimierza i Stradomia omówiony został w cz. IV Katalogu Zabytków m. Krakowa, *Kazimierz i Stradom, Kościoły i klasztory*, t. 1. Ponieważ część niniejsza dotyczy w całości zabytków żydowskich na Kazimierzu – synagog, budynków użyteczności publicznej oraz cmentarzy – miastu żydowskiemu należy poświęcić osobne omówienie. Przedtem jednak wypada przypomnieć, że Kazimierz lokowany został w r. 1335 przez króla Kazimierza Wielkiego, na miejscu już częściowo zasiedlonym. Osada, którą zastąpił Kazimierz, to wieś Bawół, istniejąca już w XII w. (pierwsza wzmianka 1198); jej dawne centrum zajęło miasto żydowskie. Wieś ta, podobnie jak cały późniejszy Kazimierz, powstała na zalewowej terasie wiślanej; charakterystyczną pozostałością starorzecza był staw, rozciągający się po wschodniej stronie późniejszej Starej Synagogi, w rejonie dzisiejszej ulicy Dajwór (jego relikty istniały jeszcze w XIX w.). Fundację parafialnego kościoła Św. Wawrzyńca (między dzisiejszymi ulicami Św. Wawrzyńca, Dajwór a placem Bawół) w siedemdziesiątych latach w. XIII wiązać należy z lokacją wsi Bawół na prawie niemieckim, dokonaną zapewne staraniem domniemanego fundatora kościoła, rycerza Wawrzyńca. W rezultacie wytyczony został regularny układ przestrzenny z placem pośrodku (relikty: dzisiejsza ul. Szeroka), pasmami działek siedliskowych po bokach placu (zachowanymi przy ul. Szerokiej), drogami na zapleczach działek (relikty po stronie zachodniej: równoległy do ul. Szerokiej odcinek dzisiejszej ul. Ciemnej), ogrodami w przedłużeniu działek (relikty po stronie zachodniej: teren dzisiejszego cmentarza Remu) i kolejną parą dróg, ujmujących od wschodu i zachodu układ osadniczy (relikty po stronie zachodniej: dzisiejsza ul. Jakuba). Lokacja Kazimierza w r. 1335 spowodowała niewielkie modyfikacje tego układu, włączonego w r. 1340 w obręb miasta i otoczonego wraz z nim murem obronnym (wspomniany wyżej staw adaptowano w ramach fosy). Powiązanie między centrum lokacyjnego Kazimierza a włączonym do miasta centrum dawnego Bawołu stanowiła dzisiejsza ul. Józefa (ówczesna Sukiennicza).

Pierwsze wzmianki o osadnictwie żydowskim na Kazimierzu pochodzą z końca w. XIV. W r. 1386 i 1389 wzmiankowana jest furta żydow-

ska, w r. 1485 łaźnia, zaś w r. 1488 rynek (ten ostatni można identyfikować z terenem dzisiejszej ulicy Szerokiej).

Żydzi mieli w Krakowie swoją ulicę zwaną (już w r. 1304) Judengasse, po buncie wójta Alberta pojawia się Platea Judeorum. Zapiska z r. 1352 pozwala identyfikować dawną ulicę Żydowską z dzisiejszą ul. Św. Anny. Ale dzielnica żydowska obejmowała znacznie większą przestrzeń między ulicami Szewską a Wiślną. Tam też, prawdopodobnie u wylotu ul. Św. Anny znajdowała się Brama Żydowska, występująca w księgach miejskich od r. 1366. Prowadziła ona w kierunku żydowskiego cmentarza, położonego na terenie późniejszej osady Kawiorzy. Z r. 1356, z ksiąg miejskich krakowskich pochodzi wiadomość, że przy ul. Żydowskiej znajdowała się synagoga. Z dokumentu z r. 1469 wiadomo, że były tam dwie synagogi, stara i nowa, przy obu znajdowały się cmentarze. Wybudowano też łaźnię, poświęconą źródłowo w r. 1368 i szkołę (wzmianka 1370). O wyglądzie wspomnianych budynków brak niestety informacji. Cały ten kompleks w r. 1468 przeszedł do rąk kapituły krakowskiej w zamian za parcelę przy ul. Spiglarskiej (obecnie Św. Tomasza), gdzie już na początku r. 1469 stała inna synagoga.

Na Kazimierz Żydzi zostali przeniesieni na polecenie króla Jana Olbrachta w r. 1495, po pożarze kościoła Św. Anny, którego mieli być sprawcami, i gwałtownym tłumulcie.

1 Miasto żydowskie (fig. 1) od początku swego istnienia objęło całość
14, 15 zespołu dzisiejszej ulicy Szerokiej (fig. 14, 15), zaś najstarszy jego zasięg ograniczały od północy i wschodu odcinki miejskiego muru obronnego (fig. 21, 22), od południa przebieg dzisiejszej ulicy Józefa (dawniej Żydowskiej) (fig. 16), zaś od zachodu – ulicy Jakuba (fig. 17). Wiadomo z archiwaliów, że w obrębie miasta żydowskiego szereg posesji stanowiło własność chrześcijan. Tereny te były wykupywane przez Żydów, o czym informują umowy zawarte z władzami Kazimierza w l. 1533-54.

23-25 Po przeniesieniu Żydów na Kazimierz powstała prawdopodobnie Stara Synagoga, wiązana tradycyjnie z osobą króla Kazimierza Wielkiego, co nie jest jednak historycznie udokumentowane (fig. 23-25). Pośrednie potwierdzenie źródłowe dotyczące Starej Synagogi pochodzi z r. 1550.

Najstarszy notowany w źródłach żydowskich cmentarz kazimierski wspomniany jest (bez określenia sytuacji) w r. 1513; można zatem przyjąć, że był użytkowany od osadzenia Żydów na Kazimierzu na polecenie króla Jana Olbrachta. W r. 1524 wymieniona jest „piscina magna circa cimiterium judaeorum”; chodzi tu niewątpliwie o staw będący pozostałością starorzeczka wiślanego, znajdujący się po zewnętrznej stronie muru obronnego Kazimierza, po wschodniej stronie Starej Synagogi. W r. 1599 jest on określany jako „stare jeziorzysko”; zasypany w w. XIX (projekt ostatecznej likwidacji pochodzi z r. 1872) zachował swój ślad w postaci charakterystycznego załamania muru obronnego w tym rejonie. Znakając położenie owego stawu można dojść do przekonania, że cmentarz znajdował się w najbliższym sąsiedztwie Starej Synagogi, od której od-

dzielał go miejski mur obronny. Położenie wspomnianego cmentarza żydowskiego poza murami miasta potwierdzają ugody zawierane przez Żydów z władzami kazimierskimi w l. 1533 i 1553, kiedy to ostatecznie zakazano go używać. Cmentarzem był także skwer w północnej części ul. Szerokiej, ale jego genezy i funkcji nie udało się dotąd określić. Jest zaznaczony na planie Mosano i Chavanne'a z r. 1796, lecz może być znacznie starszy. Legenda żydowska mówi o pochowaniu tu uczestników wesela, którzy naruszyli szabat.

Wraz ze wzrostem liczby mieszkańców konieczne stało się powiększenie miasta żydowskiego przez zakup nowych parcel, co nastąpiło w kilku etapach. W l. 1553-4 przyłączono doń obszary po południowej stronie ulicy Józefa (Żydowskiej), między murem obronnym ciągnącym się za Starą Synagogą a obecną ulicą Wąską. W r. 1583 przyłączono zaplecza posesji uzyskanych w l. 1553-4 (teren od strony nie istniejącego obecnie kościoła Św. Wawrzyńca), a w r. 1608 obszary dalsze, od obecnej ulicy Jakuba po dzisiejszy plac Nowy wraz ze znajdującym się wówczas w jego rejonie dawnym dworem Jordanów, wzmiankowanym od r. 1527.

Wprawdzie miasto żydowskie na Kazimierzu nie było izolowane, jak inne zachodnioeuropejskie getta, ale otaczało je ogrodzenie, zastąpione z czasem murami. M.i. w r. 1627 staraniem prepozyta kanoników laterańskich Marcina Kłoczyńskiego zbudowano mur między miastem żydowskim a cmentarzem przy kościele Św. Wawrzyńca. Archiwalia mówią o trzech bramach. Jedna z nich określana w r. 1553 jako „Stara” znajdowała się przy narożniku dzisiejszych ulic Jakuba i Józefa, druga w murze cmentarnym od strony ulicy Jakuba (widoczna dzisiaj, choć zamurowana), wreszcie trzecia w murach miejskich prowadziła w kierunku Podbrzezia.

Wiek XVI był z całą pewnością okresem rozkwitu miasta żydowskiego. Na Kazimierzu świadczą o tym nowo wznoszone bóżnice. W r. 1553 bogaty kupiec Izrael (Isserl) ben Józef ufundował na terenie swojej posesji bóżnicę zwaną Remu, dotrwałą i użytkowaną do naszych czasów (fig. 13, 36, 38). Od strony zachodniej i północnej do bóżnicy przylega utworzony w r. 1552 cmentarz o tej samej nazwie. Poważne prace prowadzono też przy Starej Synagodze, którą odbudował po pożarze w r. 1556 włoski kamieniarz (lapidista) *Mateusz Gucci*. Z tego okresu pochodzi sklepienie jej wnętrza, wsparte na dwóch kolumnach i renesansowa attyka. W połowie w. XVI (po 1556 a przed 1563) powstała też bóżnica Wy-soka (fig. 43, 44).

Właściwie nie wiadomo dokładnie, jak przedstawiała się mieszkalna zabudowa żydowska. Stosunkowo najlepsze pojęcie mamy o zabudowie przy wschodniej pierzei dzisiejszej ulicy Szerokiej. Jak wynika z badań przeprowadzonych i opracowanych przez mgr. inż. arch. Marka Łukacza, w ciągu w. XVI powstał tu ciąg wąskofrontowych domów, których bogate renesansowe detale architektoniczne znajdują liczne odpowiedniki w ówczesnej architekturze Krakowa. Układ przestrzenny i program funk-

cjonalny tych domów nie ma jednak analogii w chrześcijańskiej części miasta. Odmienny jest układ wnętrza wspomnianych kamienic – jednoosiowych z głębokim traktem frontowym zajęтым przez reprezentacyjne pomieszczenia, i płytkim tylnym. Z nielicznymi wyjątkami brak jest wydzielonej sieni, w ogóle nie spotyka się typowych dla chrześcijańskiej części miasta izb „na zadzi” i przechodów na podwórze. Takie rozwiązanie układów przestrzennych renesansowych domów żydowskich wynika zarówno z odmiennej – w stosunku do domów zamieszkałych przez chrześcijan – funkcji (brak izby „na zadzi” jest odzwierciedleniem braku cechowych warsztatów rzemieślniczych), jak i panującej w mieście żydowskim ciasnoty.

50, 51
18, 53-55

Do najokazalszych budowli miasta żydowskiego z pierwszej połowy w. XVII należały bóżnice zbudowane staraniem prywatnych fundatorów i noszące ich imiona: Poppera (Wolfa Bociana) z r. 1620 (fig. 50, 51), a zwłaszcza Izaaka z l. 1638-43 (fig. 18, 53-55), ufundowana przez wybitnego przedstawiciela rodu Jekelesów – Izaaka Jakubowicza. Brat Izaaka, Mojżesz Jakubowicz, ufundował w swoim domu przyległym do muru obronnego Kazimierza (na zapleczu dzisiejszej posesji przy ul. Szerokiej 22) bóżnicę „Na Górcę”, którą przeznaczył dla swego zięcia, wybitnego mistyka i kabalisty Natana Spiry, od r. 1617 rabina i rektora krakowskiej uczelni talmudycznej, zm. 1633; budowla ta została zburzona ok. r. 1941. Do fundacji sprzed połowy w. XVII zaliczyć też należy bóżnicę Kupa, zwaną również szpitalną (obsługującą szpital-przysiółek dla ubogich), zbudowaną w czterdziestych latach w. XVII staraniem kahału.

Najazd szwedzki (1655-7) zapoczątkował upadek Kazimierza, pogłębiony w początkach w. XVIII przez zniszczenia z okresu Wojny Północnej oraz przez pożar w r. 1693, w którym zniszczeniu uległy prawie wszystkie synagogi i domy. Według znanej relacji Stefana Ranotowicza z ok. 1680-90 Kazimierz przedstawiał się jako miasto zrujnowane. Opierając się na interpretacji Bałabana należy przyjąć, że zburzeniu względnie zniszczeniu uległo około 60 domów. Straty były zapewne większe, gdyż Żydów podejrzewano o sprzyjanie Szwedom. Zdevastowano Starą Synagogę (z siedzibą kahału) oraz bóżnicę Izaaka. Prawdopodobnie gruz z rozbieranych przez najeźdźcę domów żydowskich wykorzystywany był do sypania szanców. W rezultacie wspomnianych zniszczeń i kontrybucji wojskowych, nękających miasto w trakcie działań wojennych, a także zarazy (1661 i 1707-8) działalność budowlana tego okresu sprowadzała się głównie do niezbędnych remontów. Powstał nawet projekt zniesienia miasta żydowskiego na Kazimierzu, ku czemu skłaniał się król Jan Kazimierz. Do likwidacji jednak nie doszło.

W ostatnich latach Rzeczypospolitej istniały próby ożywienia miasta żydowskiego, działała Komisja Dobrego Porządku (1786-91). Ważną datą jest rok 1791, kiedy to Kazimierz i Stradom stały się dzielnicą Krakowa; przynależność tę potwierdziły władze austriackie w r. 1800. W r. 1806 powstał pierwszy plan „upiększenia” miasta żydowskiego opira-

cowane przez *Ignacego Chambreza*, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wzniesiono też stały most na Wiśle, zniszczony przez powódź w r. 1813.

Pod panowaniem austriackim (1795-1809), na mocy patentu tolerancyjnego zniesiono dotychczasowe ograniczenia Żydów, poddając ich powszechnemu obowiązkowi nauczania w szkołach publicznych i odbywania służby wojskowej. Wtedy też nadano Żydom niemieckie nazwiska, narzucono podatki (koszemy i świeczkowy) i wydano z Krakowa i chrześcijańskiej części Kazimierza żydowskich kupców. Potrzeby życia szybko jednak przełamały zarządzenia władz austriackich i już w r. 1806 część kupców – jak bywało to i wcześniej – powróciła do Krakowa i chrześcijańskiego Kazimierza.

W okresie Księstwa Warszawskiego (1809-15) rząd stosował wobec Żydów politykę tolerancji, dążąc do ich asymilacji. Przejawem tej tendencji na terenie Krakowa było złagodzenie przepisów austriackich o przymusie zamieszkania Żydów w odrębnej dzielnicy oraz zniesienie niektórych podatków.

W latach istnienia Rzeczypospolitej Krakowskiej (1815-46), w r. 1818 senat Wolnego Krakowa ogłosił urzędową regulację prawną statusu ludności żydowskiej Krakowa i jego Okręgu, na mocy której Żydzi mogli się swobodnie osiedlać na terenie całego Kazimierza, zaś bogaci kupcy mogli nabywać domy w całym mieście. W 1822 senat Wolnego Miasta podjął decyzję o zburzeniu murów dawnego miasta żydowskiego. Powstały plany regulacyjne mające na celu uporządkowanie Kazimierza i poprawę warunków sanitarnych. Opracowali je dyrektorzy Budownictwa Miejskiego: *Bogumił Tremmer* (1833) i *Karol Kremer* (1843). Obejmowały one zagospodarowanie terenów tzw. pustych, korygowanie krzywizn ulic, wytyczanie nowych arterii, brukowanie. W planach urbanistycznych uwzględniono regulację ulic: Kupa, Estery i Jakuba, z przebicciem dwóch ostatnich poza linię muru obronnego. Niektóre koncepcje urbanistyczne z omawianego okresu realizowane były dopiero po upływie kilku dziesięcioleci, głównie w ostatniej ćwierci w. XIX. Należy tu wymienić m.i. wyprostowanie ulicy Św. Wawrzyńca, wytyczenie otwartej na Starą Synagogę osi ulicy Bartosza i placu Bawół (ostatecznie nie sfinalizowane), przebicie ulicy Miodowej, uporządkowanie placu Nowego. Przewidywano też przebicie nowej ulicy w poprzek cmentarza Remu, prostopadłe do ulic Jakuba i Szerokiej. Na szczęście na skutek protestu Dowa Bera Meiselsa, naczelnego rabina Krakowa, do tego nie doszło.

W następnych dziesięcioleciach w. XIX, w miarę postępu emancypacji i laicyzacji Żydów, dawne miasto żydowskie (fig. 2-10) stawało się 2-10 strefą drugiej kategorii, strefą odpływu zamożniejszej ludności, przenoszącej się na tereny o większym komforcie życia. Proces stał się intensywniejszy zwłaszcza po r. 1867, kiedy konstytucja Austro-Węgier zniosła wszelkie dyskryminujące Żydów przepisy i dała im prawo swobodnego miejsca zamieszkania. Symbolem przemian dokonujących się w społe-

- 19, 65 czeństwie żydowskim było wybudowanie w l. 1860-2 postępowej synagogi tzw. Tempel (fig. 19, 65). Z początkiem XX stulecia godnymi odnotowania są prace konserwatorskie oraz przebudowa Starej Synagogi
11, 12 przez znanego krakowskiego architekta *Zygmunta Hendla* (fig. 11, 12). Do r. 1939 mimo wielu zmian Kazimierz zamieszkiwany był w znacznej mierze przez Żydów.

Wybuch II wojny światowej spowodował zasadniczą zmianę w położeniu Żydów. Na początku lat czterdziestych utworzono w Podgórzu getto (1941-3), dokąd została przesiedlona ludność żydowska z Kazimierza i innych dzielnic Krakowa, a także podkrakowskich gmin. Na ulicach Lwowskiej i Limanowskiego zachowały się fragmenty murów getta
20 z r. 1941, przypominające kształtem macewy (fig. 20).

Jedna z czterech aptek podgórskich, na placu Zgody, znalazła się na terenie getta. Jej właścicielowi, Tadeuszowi Pankiewiczowi, udało się otrzymać zezwolenie na prowadzenie w getcie apteki oraz pełnienie całonocnego dyżuru. Aż do likwidacji getta apteka była schronieniem dla mieszkających w getcie Żydów i miejscem konspiracyjnych kontaktów. Obecnie w pomieszczeniach apteki na placu Bohaterów Getta nr 18 mieści się Muzeum Pamięci Narodowej (fig. 88).

W okresie istnienia getta jego mieszkańców wywożono do obozu pracy w Plaszkowie, obozów śmierci w Bełżcu i Oświęcimiu-Brzezince, a także likwidowano na miejscu. Równocześnie Niemcy rozpoczęli grabież żydowskiego mienia. Bóżnice, a przede wszystkim ich bogate wyposażenie uległo zniszczeniu.

W grudniu r. 1942 Niemcy przystąpili do budowy obozu koncentracyjnego w Plaszkowie. Powstał on na terenie dwóch żydowskich cmentarzy: w Podgórzu, założonego w końcu lat osiemdziesiątych w. XIX, gdzie (wg Aleksandra Biebersteina) było wiele cennych nagrobków, a także dom przedpogrzebowy i domek grabarza, oraz cmentarza na Woli Duchackiej, założonego w r. 1932, wyposażonego w okazały dom przedpogrzebowy wzniesiony wg projektu *Adolfa Siódma*, zdewastowany całkowicie podczas budowy obozu. Zachował się jeden nagrobek – Chaima
368 Jakuba Abrahamera (zm. 1932) (fig. 368). Obóz płaszkowski przeznaczony był dla Polaków i Żydów, ale więziono w nim także Rosjan, Cyganów, Rumunów, Belgów, Francuzów. Po likwidacji getta przeniesiono tam część jego mieszkańców. Liczba ta rosła w miarę likwidacji innych gett i skupisk żydowskich w dystrykcie krakowskim, by we wrześniu r. 1943 osiągnąć ok. 12 tys. więźniów. W połowie r. 1944 okupant przystąpił do likwidacji obozu wysyłając więzionych Żydów do obozów zagłady w Oświęcimiu. Jesienią tegoż roku dla zatarcia zbrodni przeprowadzono ekshumację i kremację zwłok.

Dla upamiętnienia więźniów różnych narodowości zamordowanych w płaszkowskim obozie odsłonięto 4 września 1964 r. na miejscu kaźni
366, 367 pomnik zaprojektowany przez *Witolda Cęckiewicza* (fig. 366, 367). Ocaleni z pogromu Żydzi uczcili swych rodaków osobnym pomnikiem umie-

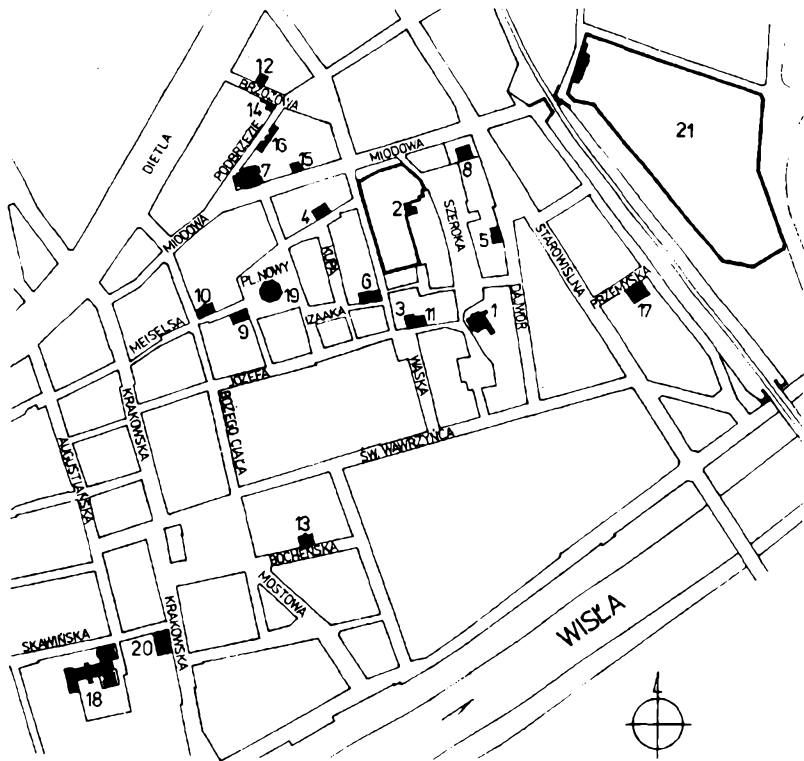
szczonym w pobliżu (fig. 369) dla podkreślenia faktu, że olbrzymią wię- 369
szość ofiar płażowskiego obozu stanowili Żydzi.

Po drugiej wojnie światowej przeprowadzono na Kazimierzu prace konserwatorskie (wszystkie bóżnice, mykwa, cmentarz Remu), ostatnio (1991–3) adaptowano na Centrum Kultury Żydowskiej dawny dom modlitwy B'nei Emuna.

Niestety, w latach siedemdziesiątych, w ramach rzekomego porządkowania wyburzono domy przy ul. Kupa i Estery oraz cenne domy o renesansowych detalach przy ul. Józefa. Wzniesione w ostatnich latach nowe budowle, a nawet całe ich zespoły nie są elementami logicznej całościowej koncepcji zagospodarowania miasta żydowskiego. Wzmaga-
jące się od kilku lat zainteresowanie kulturą i historią Żydów w Krakowie wzbudza nadzieje, że nastąpi pełne naukowe opracowanie miasta żydowskiego na Kazimierzu z odpowiednią dokumentacją fotograficzną i pomiarową. Pierwsze zakrojone na większą skalę prace inwentaryzacyjne podjęte były dla celów oddawanego w ręce czytelnika niniejszego katalogu.

SKRÓTY STOSOWANE W TEKŚCIE

arch.	- architekt	pn.	- północny
bl. pam.	- błogosławionej pamięci	pocz.	- początek
ćw.	- ćwierć	poł.	- połowa
fig.	- figura	por.	- porównaj
im.	- imienia	proj.	- projektował
ks.	- ksiądz	r.	- rok
l.	- lata	św.	- święty
m.	- miasto	w.	- wiek
mal.	- malował, malowany	wsch.	- wschód, wschodni
nr	- numer	zach.	- zachód, zachodni
ok.	- około	zm.	- zmarły, zmarła
pd.	- południe, południowy	zw.	- zwany, zwana

Kazimierz i Stradom 1:10 000

1. Stara Synagoga, 2. bóżnica Remu i cmentarz, 3. bóżnica Wysoka, 4. bóżnica Kupa, 5. bóżnica Poppera (Wolfa Bociana), 6. bóżnica Izaaka (Ajzyka), 7. synagoga Tempel z mykwą, 8. mykwa, 9. dom modlitwy B'nei Emuna, 10. dom modlitwy Chewra Tehilim, 11. dom modlitwy Kowea Ilim l'Tora, 12. dom modlitwy Salomona Deichesa, 13. dom modlitwy Szejrit B'nei Emuna, 14. Żydowska Koedukacyjna Szkoła Ludowa i Średnia im. Chaima Hilfsteina (Gimnazjum Hebrajskie), 15. Szkoła Ludowa Cheder Iwri i Gimnazjum Tachkemoni, 16. Żydowska Szkoła Rzemiosł, 17. Żydowski Dom Akademicki, 18. Szpital Żydowski, 19. rzeźnia rytualna, 20. siedziba Kongregacji Wyznania Mojżeszowego, 21. cmentarz przy ul. Miodowej.

BÓŽNICE

STARA SYNAGOGA

Położona w pd. części ul. Szerokiej (nr 24), stanowi jej zamknięcie; od wsch. przylega do odcinka murów obronnych miasta Kazimierza, od pd. i zach. graniczy z placem Bawół i wylotem ul. Józefa. Usytuowana poniżej poziomu ulic. Od pn., od strony ul. Szerokiej poprzedzona placem z tarasowo założonymi schodami, od pd. i zach. otoczona wysokim murem oporowym, który łącząc się z bóżnicą wydziela mały, wewnętrzny ogródek.

HISTORIA. Wzniesiona zapewne w końcu w. XV, być może po przeniesieniu Żydów z Krakowa na Kazimierz dekretem króla Jana Olbrachta w 1495. Przypuszcza się, że wcześniej na Kazimierzu istniała bóżnica, tak jak łaźnia żydowska (1485), czy rynek Żydowski (circulus Judeorum), wzmiankowany 1488. Wymieniona jako „Stara Synagoga” w przywileju Zygmunta Augusta z 1556, dotyczącym budowy drugiej bóżnicy na Kazimierzu (Remu). Zniszczona w czasie pożaru miasta żydowskiego w 1557. Odbudowana za zgodą Zygmunta Augusta przez budowniczego (lapicida) włoskiego *Mateusza Gucciego* (podwyższenie ścian i okien w sali mężczyzn, wykonanie sklepienia). Prace ukończono 1570 (datę i nazwisko wykonawcy odkrył 1866 *Władysław Łuszczkiewicz* na zworniku sklepienia w sali głównej, zniszczonym w czasie ostatniej wojny). Dwunawowy, halowy układ przestrzenny mógł być – ze względu na swą archaiczną formę – powtórzeniem starszej, pierwotnej dyspozycji wnętrza. *Gucci* wykonał też zapewne attykę nad korpusem budynku – salą mężczyzn. W tymże czasie lub z końcem w. XVI powstały zapewne przybudówki łączące się oknami z salą mężczyzn: od pn. sala kobiet, od pd. tzw. sala śpiewaków (pierwotnie być może modlitownia dla kobiet, potem cheder – szkoła). Z końcem w. XVI gmina żydowska zakupiła od rodziny Jordanów grunty leżące w sąsiedztwie Starej Bóżnicy. Zapewne jeszcze w w. XVI przybudowano od zach. tzw. Ratusz żydowski (określony tak w spisie posesji z 1653, zlikwidowany w wyniku przebudowy 1888). Prawdopodobnie zniszczona pożarami: 1623, 1643 (w którym spłonęły nieokreślone bliżej dwie synagogi) oraz 1644 i 1693. Po pożarach i najeździe szwedzkim odbudowywana i przekształcana (prawdopodobnie osłonięto attyką dach – pierwotnie trójszczytowy – nad salą kobiet i dodano wydadne zadaszenie nad jej oknami i wejściem; dach nad salą śpiewaków zamieniono – zapewne z pogrążonego – na czterospadowy, zaś przybudówce przy narożu od pn.-zach., mieszczącej polisz, dodano mur attyki). Prawdopodobnie z końcem w. XVII doświetlono salę mężczyzn

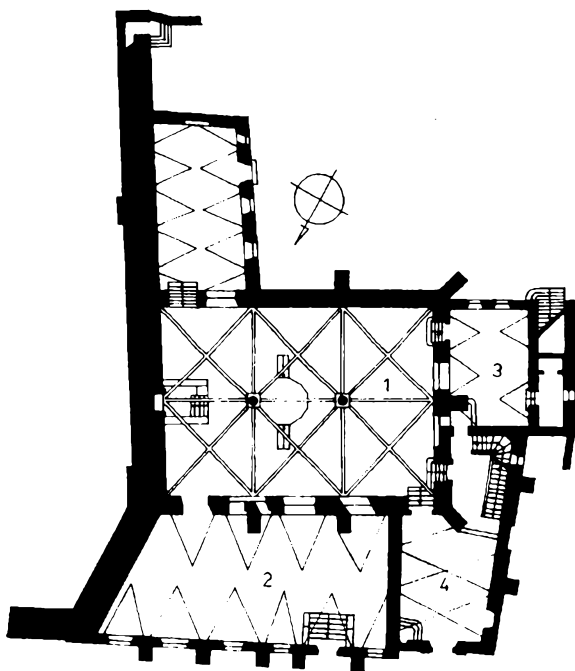
przez wybite otworów w murze miejskim na wysokości okien we wsch. ścianie bóżnicy. Analogiczne okna wprowadzono w galerii dla kobiet od zach. na I piętrze, dla połączenia z salą główną. Wejście na tę galerię prowadziło od zewnątrz budynku, najpewniej drewnianymi schodami. W 1826 powstał nie zrealizowany projekt przekształcenia zach. przybudówki. Od 1864 prace badawcze i konserwatorskie prowadził *Władysław Łuszczkiewicz*. W 1888 przeprowadzono przebudowę bóżnicy, zmieniając gruntownie wygląd budynku z zachowaniem muru attyki nad salą mężczyzn (zmiana dachów: nad salą kobiet z pogrążonego na pulpitowy, wraz z usunięciem attyki i zadaszenia; nad salą śpiewaków z siodłowego też na pulpitowy, opierający się na murze obronnym; zapewne w tym czasie nakryto salę mężczyzn siodłowym spłaszczonym dachem, wspartym na murze attyki, zaś na pn. elewacji sali kobiet wprowadzono dwa okazałe neogotyckie portale). Od 1904 zakrojone na szeroką skalę prace budowlane wg projektu i pod kierunkiem arch. *Zygmunta Hendla*. Usunięto różne dobudówki (drewniane i murowane), wprowadzono istotne zmiany w bryle budynku i elewacjach, nadając budowli cechy neorenesansowe. Wyrównano też do kąta prostego skośną ścianę przybudówki od pd., przy pd. części elewacji zach. dobudowano neorenesansową loggię z zewnętrzными schodami prowadzącymi na I piętro, dalszą część elewacji ujednolicono; salę śpiewaków nakryto dachem dwuspadowym, wyburzono częściowo mur obronny dotykający do tej przybudówki. Nie zrealizowano projektowanego czterospadowego dachu nad salą mężczyzn, grzebienia attyki oraz przedsionka przy sali śpiewaków. W tymże czasie przedstawiciele gminy żydowskiej złożyli wniosek o obniżenie od pn. terenu przy bóżnicy do poziomu z w. XVI. 1913 przebudowano dach nad salą mężczyzn wg nowego projektu *Zygmunta Hendla* na dwuspadowy, dobudowano wieżyczkę z kręconymi schodami w załamaniu linii murów obronnych od wsch. (od ul. Dajwór). 1923 nadbudowano II piętro nad przybudówką od pn., z przeznaczeniem na muzeum, wymieniono jej ścianę frontową z wprowadzeniem nowych kształtów okien sali I piętra (sklepienia w poliszu i sali nad nim zachowano). Obniżono teren przed bóżnicą od pn. (od ul. Szerokiej) i otoczono go wysokim murem z zejściem. 1936 powstało pierwsze muzeum żydowskie przy Starej Bóżnicy pod zarządem gminy żydowskiej na Kazimierzu; znajdowały się tam srebra i tkaniny synagogalne, rękopisy i bogate archiwum kahalne. Pod koniec 1939 bóżnica zamieniona przez hitlerowców na magazyny i zakład ślusarski. Od 1941 systematycznie niszczona przez okupanta (uszkodzono dachy i sklepienia w salach mężczyzn, kobiet i śpiewaków, zrabowano z przeznaczeniem na złom żelazną kutą bimę gotycko-renesansową, drzwi, kraty, skarbone, balustradę). 1945 prowizoryczne zabezpieczenie budynku przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (naprawa sklepień w sali kobiet i nakrycie jej dachem pulpitowym, zamurowanie wszystkich otworów okiennych i drzwiowych). 1951 plan rekonstrukcji opracował inż. arch. *Józef Jamroz* z projektem adaptacji na Muzeum Historii i Kul-

tury Żydów (projekt ten utrzymywał stan z okresu przebudowy *Zygmunta Hendla* i nie został zrealizowany). Pierwsze prace konserwatorsko-budowlane, poprzedzone badaniami architektonicznymi i archeologicznymi, wykonały 1956–9 Pracownie Konserwacji Zabytków. Projekt wstępny opracowany pod kierunkiem arch. *Józefa Jamroza*, dalsze wykonał inż. arch. *Józef Ptak* (projekt obejmował przywrócenie synagodze gotycko-renesansowego charakteru, z częściowym uwzględnieniem przebudowy z czasów *Zygmunta Hendla* oraz adaptację na cele muzealne). Zrekonstruowano sklepienie i wspierające je kolumny w sali mężczyzn, sklepienie w sali śpiewaków i w sali kobiet wraz z dekoracją stiukową, dano nowe dachy. Wzniesiono dach pograżony nad salą mężczyzn, przy czym obniżono do stanu pierwotnego attykę, na podstawie znalezionych śladów zrekonstruowano daszki ze szczytami nad salą kobiet, nad salą śpiewaków założono dach pulpitowy, wsparty na murze obronnym. Wymieniono także znaczne partie zawilgoconych ścian, usunięto wieżyczkę ze schodkami przy murze miejskim od wsch. Wewnątrz zrekonstruowano: bime wg projektu inż. *Józefa Ptaka* (pracę wykonano w Pracowni Konserwacji Zabytków w Wilanowie), podest ze schodami przed aron ha-kodesz, wieczne światło (ner tamid), studnię z bieżącą wodą („źródło żywej wody”) w poliszu, żelazne drzwi w aron ha-kodesz i portalach. Dokonano też konserwacji zachowanych detali z kamienia: obramienia aron ha-kodesz, portali i skarby. W ramach adaptacji na sale muzealne przekształcono po jednym z okien otwierających się z sali kobiet, śpiewaków i pomieszczenia służebnego do sali mężczyzn na przejścia. 1958 Kongregacja Wyznania Mojżeszowego przekazała Starą Bóżnicę do użytkowania Muzeum Historycznemu miasta Krakowa, które w 1961 otwarło pierwszą ekspozycję muzealną poświęconą Dziejom i Kulturze Żydów Krakowskich. 1968-72 prace urbanistyczno-architektoniczne w otoczeniu bóżnicy, na ul. Szerokiej, m.i.: 1970-2 usunięto wysoki mur otaczający teren bóżnicy od pn. i zach., dla zniwelowania dużej różnicy w poziomie ul. Szerokiej w stosunku do bóżnicy, założono szerokie tarasowe schody, zrekonstruowano dalszy odcinek murów obronnych Kazimierza (obok sali śpiewaków) wraz z gankiem straży. Dalsze prace konserwatorskie nad osuszeniem zawilgoconych ścian w 1978-9.

ARCHITEKTURA (fig. 23-25) Renesansowa, zapewne z zaadaptowaniem części późnogotyckich, z przybudówkami manierystycznymi; po przebudowie *Zygmunta Hendla* w l. 1904-13 z elementami neorenesansowymi. Orientowana, przybudowana od zach. do muru obronnego Kazimierza. Murowana z cegły na kamiennej i ceglanej podmurówce, ze znacznym użyciem kamienia w dolnych partiach elewacji: pd. sali mężczyzn oraz zach. i pd. sali śpiewaków. Kamienia użyto ponadto do szczytów architektonicznych. W wielu partiach murów cegła i kamień wymienione w czasie prac konserwatorskich. Zewnątrz tylko sala kobiet potynkowana. Wysoki korpus bóżnicy stanowi sala mężczyzn (fig. 30), na planie prostokąta, dwunawowa, halowa, trójjrzęsłowa. Od pn. znacz-

23-25

30

Stara Synagoga 1:500

1. sala mężczyzn, 2. sala kobiet, 3. sala śpiewaków, 4. przedśionek (polisz)

nie niższa, odpowiadająca niemal długości korpusu sala kobiet (modli-
 35 tewnia kobiet) (fig. 35), na planie zbliżonym do wydłużonego prostoką-
 ta, ze skośną ścianą od wsch., opartą o mur miejski. Obydwie sale za-
 33 łożone na jednym poziomie, o kilka stopni niżej od pozostałych dobudówek
 (fig. 33). Od pd., przy wsch. przeszle sali głównej, prostopadłe do niej
 usytuowana, niska sala śpiewaków, na planie wydłużonego prostokąta,
 dłuższym bokiem przyległa także do muru obronnego. Od zach. dwie nie-

równej wielkości przybudówki. Przy pd. części korpusu niższa, prostokątna, piętrowa, ukształtowana w czasie przebudowy *Zygmunta Hendla*, po 1904, z piętrem dostępnym przez zewnętrzne schody i ganek. Na pn. od niej, obejmująca pn.-zach. narożnik korpusu i przyległa od zach. do sali kobiet wysoka, zachodząca na jego attykę dwupiętrowa przybudówka, mieszcząca w przyziemiu, w narożu, nieregularny przedsionek (polisz) (fig. 34), z głównym wejściem do bóżnicy, a przy nim od pd. małe, również nieregularne pomieszczenie, tzw. służebne, połączone z przedsionkiem arkadą, mieszczące jednobiegowe schody na piętro i kręcone do piwnicy. Na piętrze dawna sala posiedzeń kahału i sądu kahalnego, pierwotnie może modlitewnia dla kobiet (dostępna zewnętrznymi schodami z l. po 1904). Sala mężczyzn połączona z pomieszczeniami w przybudówkach otworami okiennymi w kształcie leżących prostokątów, zamkniętych łukiem odcinkowym (jedno okno z każdej dobudówki zamieniono na przejście), w nich zrekonstruowane kraty. Okna łączące salę z pomieszczeniem na piętrze od zach. wysokie, zamknięte półkoliście. Ponadto pod oknami sali kobiet głębokie wnęki powtarzające kształt okien. Sala mężczyzn nakryta sześciopółowym sklepieniem (zrekonstruowanym) krzyżowo-żebrowym (fig. 30-32), ze zwornikami, wspartym na dwóch kamiennych kolumnach w typie tokańskim, z ciosu (w znacznych partiach zrekonstruowanych), ustawionych na trójstopniowych cokołach. Sklepienia w sali kobiet, sali śpiewaków i pomieszczeniu w przyziemiu przybudówki od zach. kolebkowe z lunetami; w przedsionku i sali na piętrze krzyżowo-kolebkowe (fig. 34). Na sklepieniu sali kobiet dekoracja stiukowa (fig. 35), wczesnobarokowa z w. XVII, w znacznych partiach zrekonstruowana, w formie profilowanych listew z wydatnym walcem, podkreślających szwy lunet i tworzących pola: na osi podłużnej sklepienia kwadratowe na przemian z prostokątnymi zakończonymi półkoliście, między lunetami trójkątne, pod którymi koliste medaliony. – Portale z przedsionka do sali mężczyzn: 1. manierystyczny z l. tercji w. XVII (fig. 62), kamienny, zamknięty półkoliście, profilowany, ujęty w pilastry na cokołach podtrzymujące belkowanie; w nim drzwi kute ze skośnie krzyżującymi się listwami; 2. z l. poł. w. XVII (fig. 64), kamienny, prostokątny, profilowany, w nim drzwi kute ze skośnie krzyżującymi się listwami, zrekonstruowane. W sali na piętrze od zach. obramienia okien z ok. 1570, kamienne, fazowane. W pn.-wsch. narożniku przedsionka, na lewo od głównego wejścia, na trójstopniowym podwyższeniu półkolista cembrowina „źródła żywej wody” (zrekonstruowana).

Elewacje zewnętrzne. Tworząca korpus budowli sala mężczyzn wzmocniona sięgającymi attyki dwuuskokowymi szkarpami z kamiennymi kapnikami, od pn. widocznymi we wnętrzu i ponad dachami sali kobiet, od zach. z pomieszczeń parteru i piętra dobudówki, od wsch. z ganku straży. Na ścianach korpusu w połowie wysokości okien gzyms kapnikowy przechodzący na szkarpy. Wieńcząca korpus wysoka attyka (fig. 27) ozdobiona półkoliście zamkniętymi wnękami, zakończona gzym-

- sem, w narożnikach wysokie profilowane sterczyny, częściowo zrekonstruowane. Od pd. i pn. w ścianie attyki otwory do umacniania rusztowań. Okna sali zamknięte półkoliście, dwustronnie rozglifione, po trzy na ścianie pd. i pn. (po dwa okna w ścianach wsch. i zach. widoczne tylko od wewnątrz).
- 25 Dach pograżony kryty dachówką. Elewacja pn. (fig. 25), frontowa sali kobiet, sześciosiowa, z niskimi, skośnymi, kamiennymi szkarpami, częściowo zrekonstruowana w l. 1956-9, o nieregularnym rytmie okien. Okna nierównej wielkości, w kamiennych obramieniach, dwa największe od wsch. zamknięte półkoliście, pozostałe łukiem segmentowym, w nich zrekonstruowane kraty. Portal umieszczony na piątej od wsch. osi, zamknięty łukiem lekko zaostrozonym, o profilowanej archiwoltie. Elewacja zwieńczona zrekonstruowanymi 1955-9, trójkątnymi szczytami, kryjącymi poprzeczne daszki kryte blachą; między spływami wydane żygulce. Pn. elewacja dwupiętrowej dobudówki narożnej z głównym wejściem do bóżnicy, gruntownie przekształcona po 1923. W przyziemiu portal zamknięty półkoliście, ujęty w pilastry dźwigające belkowanie. Na I piętrze trzy okna zamknięte półkoliście, w obramieniach listwowych, środkowe znacznie wyższe i szersze, na II piętrze dwie prostokątne wnęki. –
- 24 Elewację zach. (fig. 24) ukształtowaną w czasie przebudowy *Zygmunta Hendla* w l. 1904-13 i 1923, tworzą ściany dwóch przybudówek nierównej wysokości. Pn. z nich dwupiętrowa, z nieznacznie cofniętą częścią środkową ujętą w jednouskokowe szkarpy sięgające do połowy wysokości II piętra, którego ściana ponad gzymsem lekko cofnięta i dekorowana fryzem z półkoliście zamkniętych arkadek (nawiązującym do artykulacji attyki korpusu). Jednoosiowe partie skrajne tejże elewacji z oknami i wnękami różnych kształtów, m.i. z dużym, półkoliście zamkniętym oknem pomieszczenia ze schodami. Dach niski, czterospadowy; dwa kominy o urozmaïconych kształtach, zrekonstruowane. Znacznie niższa, piętrowa dobudówka pd. poprzedzona wzdłuż ściany frontowej jednobiogowymi schodami i podestem na piętrze. Wejście na schody z poziomu ogródka (poniżej ulicy), do sali obrad kahału, z podestu. Balustrada schodów i podestu kamienna z podwójnymi tralkami, ujęta kamiennymi kolumnami w typie jońskich, na postumentach. Ponad kapitelami kolumn tzw. „dzbanuszki” (fig. 29) podtrzymujące pulpitowe zadaszenie. Portal z podestu do sali renesansowy z w. XVI, prostokątny, kamienny, profilowany, w nim żelazne drzwi kute, zrekonstruowane. – Pd. elewacja tejże dobudówki (od ogrodu) (fig. 28) dwuosiowa, z neorenesansowymi oknami, w profilowanych obramieniach z parapetami i gzymсами nadokiennymi. Kraty w oknach zrekonstruowane. Dach pulpitowy, kryty blachą. – Zach. elewacja dobudówki mieszczącej salę śpiewaków z widoczną nadbudową ścian zniszczonych w czasie ostatniej wojny. Czterosiowa, z oknami nierównej wielkości, zamkniętymi półkoliście, w ciosowych obramieniach; dwa od strony sali mężczyzn znacznie wyższe. W trzeciej od pn. osi portal kamienny, prostokątny, fazowany, z profilowanym gzymsem, ponad nim prostokątne nadświetle w kamiennym obramieniu ze spły-

wami (częściowo zrekonstruowane), w nim krata zrekonstruowana. Przy styku z korpusem resztki kamiennej szkarpy. W ścianie pd. półkoliście zamknięta wnęka. Przy narożniku pd.-wsch. kamienna szkarpa, włączona w zrekonstruowany mur miejski (fig. 26). Dach pulpitowy, kryty dachówką. 26

MALOWIDŁA ŚCIENNE. W kilku miejscach zachowane małe fragmenty malowideł, konserwowane w l. 1955-9, ponadto w sali śpiewaków w 1973. W sali mężczyzn na ścianie pn. dwa małe fragmenty z motywem wici roślinnej, prawdopodobnie z w. XVII. W sali śpiewaków na ścianie pn., nad przejściem do sali mężczyzn napisy w języku hebrajskim w obramieniach listwowych, pokrytych ornamentem geometrycznym i roślinnym, w. XIX (?) (fig. 123) (zachowane trzy warstwy polichromii), słabo czytelne; w głębokich wnękach okiennych teże sali fragmenty z motywami roślinnymi, stylizowanymi kwiatami i owocami, zapewne z l. poł. w. XIX (fig. 122). 123 122

WYPOSAŻENIE WNĘTRZA. W sali mężczyzn na ścianie wsch. aron ha-kodesz o cechach manierystycznych, l. tercja w. XVII (fig. 98, 99), kamienny, restaurowany i częściowo uzupełniony 1956-9, konserwowany w 1973 i 1991; poprzedzony wysokim podestem założonym na planie zbliżonym do kwadratu, wykonanym z ciosu. Boczne ściany podestu w formie wydłużonych postumentów ozdobionych górą kanelowanym fryzem, zwieńczone żelaznymi balustradkami (nowymi), wydzielającymi miejsca dla świeczników i świec. Pośrodku, na wprost wnęki ołtarzowej kilkunastopniowe schody z metalową poręczą; obok na prawo, nieco niżej od poziomu posadzki sali miejsce na pulpit kantora. Obramienie głębokiej, prostokątnej wnęki aron ha-kodesz ujęte w dwie kanelowane kolumny o kompozytowych kapitelach (fig. 102), podtrzymujące przelamujące się belkowanie; zwieńczenie z prostokątną płyciną, w której plastyczne przedstawienie korony, ujęte w woluty; poniżej płyciny werset hebrajski (Ks. Przysłów 8, 15); na trójkątnym szczycie dekoracja roślinna o kompozycji osiowej; we wnęce drzwi kute, dwuskrzydłowe, zrekonstruowane. Z lewej strony aron ha-kodesz podłużna, kamienna oszklona szafka ner tamid, zrekonstruowana 1956-9 (fig. 100). Bima usytuowana na osi sali przy wsch. filarze, pierwotnie gotycko-renesansowa, ok. 1570, obecna zrekonstruowana w l. 1955-9 wg projektu arch. *Józefa Ptaka* (fig. 105); w kształcie ażurowej dwunastobocznej klatki, zakończonej ostrosłupowym daszkiem, ustawionej na wysokim ciosowym, także dwunastobocznym cokole, z dwoma wejściami po bokach, dostępnymi przez kilkunastopniowe schody. – Skarboney kamienne, konserwowane (fragmenty uzupełnione) w l. 1955-9, z żelaznymi drzwiczkami: 1. na szkarpie pn.-zach., w przejściu z przedsionka do pomieszczenia ze schodami, renesansowa, ok. 1570 (?) (fig. 106), w kształcie zbliżona do kwadratu, z wysokim trójkątnym zwieńczeniem, z wnęką półkolistą, uszkodzoną; dekoracja z rozetek, kampanul i krążków; napis hebrajski (Ks. Przyp. 21, 14) i data; 2. w sali mężczyzn przy głównym wejściu, barokowa, 163[8] (fig. 109), w kształ- 102 100 105 106 109

cie stojącego prostokąta z wnęką zamkniętą łukiem odcinkowym, ujęta w jońskie pilastry na wysokich cokołach, wspierające belkowanie i przerywany przyczółek z kulami na postumentach, po jego środku i bokach; postumenty pilastrów pokryte dekoracją roślinną, pomiędzy nimi owalny kartusz z napisem w języku hebrajskim (Ks. Przyp. 21, 14); napis także na fryzie nad wnęką (Ks. Przyp. 16, 12); 3. ponadto na lewo od głównego wejścia do sali mężczyzn fragmenty kamiennej renesansowej (?) skarbony z napisem w języku hebrajskim, z datą 1623 zawartą w chronogramie (fig. 116).

- 116** ZBIORY MUZEALNE. Pokazywane na ekspozycjach w synagodze przedmioty, stanowiące część zbiorów Muzeum Historycznego m. Krakowa, dzielą się na cztery zespoły: Synagogalia, Żydowskie święta i obrzędy, Kazimierz – dzielnica krakowskich Żydów, Zagłada Żydów krakowskich w latach 1939-1945. Obejmują one: w dziedzinie malarstwa dzieła *Salomona Brauna*, *Józefa Brodowskiego*, *Erazma Fabijańskiego*, *Johanna Teodora Goldsteina*, *Marcina Gottlieba*, *Antoniego Gramatyki*, *Samuela Hirszenberga*, *Jana Kantego Hruzika*, *Ralfa Immerglück*, *B. Kaufmanna*, *Wacława Koniuszki* (m.i. Szabas na Kazimierzu, 1888. fig. 136), *Józefa Wincentego Kruszwskiego*, *Leona Lewkowicza*, *Ludwika Markiewicza*, *Artura Markowicza*, *Józefa Mehoffera*, *Abrahama (Adolfa) Messera*, *Tadeusza Popiela*, *Jana Potrzebowskiego*, *Romana Scipio del Campo*, *Natana Spiegla*, *Jonasza Sterna*, *Maurycyego Trębacza*, *Franciszka Turka* (m.i. Bóżnica i cmentarz Remu, 1930, fig. 137); w dziedzinie rzemiosła artystycznego m.i. ketery (korony na Torę), rimmonim, tasy, jady, świeczniki, lampki chanukowe i menory, puchary kiduszowe, balsaminki, naczynia na etrog, oprawy na zwój Estery, misy; wśród wyrobów z tkanin sukienki na Torę, parochety, torebki na macę, serwetki, tałesy, atary, woreczki na filakterie, jarmułki i inne elementy strojów; księgozbiór liczący ok. 2500 pozycji, zawierający m.i. 37 rękopisów hebrajskich z w. XVII-XIX i 23 starodruki.

BÓŻNICA REMU

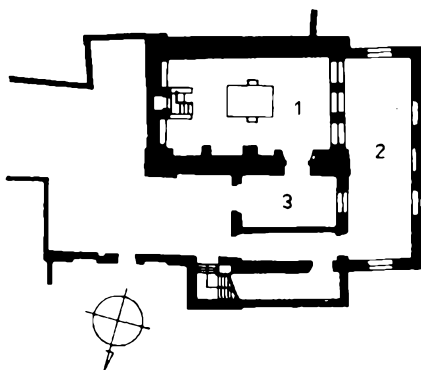
Położona przy wewnętrznym narożniku obszernego cmentarza żydowskiego (zob. s. 45) między ul. Szeroką i Jakuba, graniczącego od pd. z ogrodem i podwórkami domów przy ul. Ciemnej, od pn. z podwórkami domów przy ul. Miodowej. Wejście od ul. Szerokiej nr 40 (od wsch.), przez bramę i wąski nieregularny dziedziniec. Dziedziniec i cmentarz otoczone nierównej wysokości tynkowanym murem, częściowo zadaszonym, krytym dachówką, w pewnych partiach zniszczonym w czasie ostatniej wojny. W mury po bokach dziedzińca włączone ściany z rozebranych domów (fig. 144).

144

A. BÓŻNICA. HISTORIA. Zbudowana jako fundacja Izraela (Isserl) ben Józefa, wnuka Mojżesza Auerbacha, emigranta z Ratyzbony, bankiera królewskiego, dla syna, Mojżesza Isserlesa, rabina krakowskiego, wybitnego uczonego (zm. 1572); nazwa Remu pochodzi od hebrajskiego skrótu godności i imienia rabina; 1553 starania fundatora o adaptację własnego domu na bóżnicę; 1556 Zygmunt August zezwala na budowę bóżnicy; 1557 część miasta żydowskiego wraz z bóżnicą zniszczona pożarem, Izrael (Isserl) ben Józef uzyskuje zezwolenie na odbudowę bóżnicy; 1558 prowadzone prace budowlane, w których uczestniczył budowniczy kazimierski *Stanisław Baranek*, może autor lub wykonawca całości. Przebudowywana i odnawiana w w. XVII i XVIII (dodanie przybudówek murowanych i drewnianych). Gruntownie przekształcona w czasie prac budowlano-restauracyjnych 1829, prowadzonych przez arch. *Antoniego Pluszyńskiego*: prawdopodobnie podwyższenie sali mężczyzn, wzniesienie od pn. murowanych przybudówek w miejsce drewnianych, dobudowanie od zach. sali przeznaczonej dla kobiet (pierwotnie znajdującej się przypuszczalnie nad przedsionkiem od pn.) i połączenie jej z salą mężczyzn otworami okiennymi, wprowadzenie dużych, półkolistych okien we wsch. i zach. ścianach sali mężczyzn. Powtórne odnowienie i zmiany 1882 (usunięcie drewnianych schodków i ganków przy elewacji pn. prowadzących na piętro, założenie metalowych schodków wewnątrz przybudówki od pn.). 1933 prace budowlane i konserwatorskie prowadzone przez arch. *Hermana Gutmana*: zabezpieczenie fundamentów, zasklepienie sali mężczyzn, odnowienie sali kobiet, wymiana konstrukcji i pokrycie dachów. W czasie ostatniej wojny 1939-45 zamieniona na magazyny wojskowe. Otwarta dla kultu jesienią 1945. Gruntowne prace konserwatorskie przeprowadzone w l. 1958-68 staraniem Kongregacji Wyznania Mojżeszowego w Krakowie i władz miejskich, z dotacji międzynarodowej organizacji pomocy Żydom „Joint

Distribution Committee", pod kierunkiem arch. *Stefana Świszczowskiego* (odwodnienie murów, pokrycie dachów, wykonanie nowych tynków, konserwacja obramienia aron ha-kodesz, rekonstrukcja bimy, skarbony, tablic pamiątkowych, uzupełnienie wyposażenia wnętrza bóżnicy).

36-39 ARCHITEKTURA (fig. 36-39). Renesansowa, zniekształcona wieloma przebudowami z zatarciem cech stylowych. Orientowana. Murowana z cegły z użyciem kamienia do podmurówki i szkarp, potynkowana. Częściowo podpiwniczona. Główny korpus budynku stanowi sala mężczyzn, wzniesiona na rzucie prostokąta, krótszym bokiem skierowana na wsch., przy niej dwie przybudówki wydzielające się w bryle bóżnicy. Od pn. piętrowa, na rzucie zbliżonym do kwadratu, w niej na parterze dwa pomieszczenia: przedsionek (polisz) i korytarz prowadzący do sali kobiet oraz schody do piwnicy i na piętro; na piętrze, nad przedsionkiem zapewne dawne pomieszczenie dla kobiet, komunikujące się z salą mężczyzn dwoma otworami okiennymi zamkniętymi segmentowo (obecnie skład starych

Bóżnica Remu 1:500

1. sala mężczyzn, 2. sala kobiet, 3. przedsionek (polisz)

książek). W przybudówce od zach. sala kobiet, podwyższona o trzy stopnie w stosunku do przedsionka, założona na planie wydłużonego prostokąta, w połowie długości połączona z salą mężczyzn trzema otworami arkadowymi o łuku odcinkowym (fig. 42); filary arkad od strony sali mężczyzn ozdobione płycinami. Sala nakryta 1933 poziomym drewnianym sklepieniem kolebkowym o łuku koszowym; miejsca zawieszenia

wielu świeczników ozdobione stiukowymi profilowanymi otokami (fig. 41). Na ścianach bocznych po dwa pilastry zakończone gzymsem, wyznaczające wysokość przed przebudową *Antoniego Pluszyńskiego* 1829; pilastry na ścianie pd. nadwieszono. Ponadto po bokach aron ha-kodesz i w ścianach bocznych niskie wnęki zamknięte łukiem odcinkowym. W sali kobiet na płaskim stropie analogiczne otoki stiukowe jak na sklepieniu sali mężczyzn. Portal z przedsionka do sali mężczyzn renesansowy, 2. poł. w. XVI, kamienny, zamknięty łukiem półkolistym, profilowany. – Od zewnątrz ściany korpusu wydatnie zeszkarpowane do wysokości gzymsu. Narożniki pn.-wsch. i pn.-zach. wzmocnione kamiennymi szkarpami z kapnikami; narożnik pd.-wsch. z wydatnym murkiem przy ścianie wsch. Gzyms kapnikowy z uskokiem okala budynek ponad oknami sali mężczyzn i odpowiada wysokości pilastrów wewnątrz (pierwotnej wysokości bóżnicy). Ściana zach. korpusu i dobudówka od pn. zakończone trójkątnymi szczytami. Okna: we wsch. i zach. elewacji korpusu półkoliste, w pozostałych wąskie, rozglifione, zamknięte łukiem koszowym. W dobudówce od pn. i sali kobiet duże okna o układzie nieregularnym. Dachy: nad korpusem budynku trójspadowy z wydatnie wysuniętym okapem, na przybudówce od pn. dwuspadowy i pulpitowy; nad salą kobiet pulpitowy, kryte blachą. – Wewnątrz na ścianie zach. (ponad arkadami) malowidło ścienne z przedstawieniami: Grób Racheli, Arka Noego, Ściana Płaczu, w. XIX (?), ostatnio odnawiane (1988-90) (fig. 124, 125).

WYPOSAŻENIE WNĘTRZA. Aron ha-kodesz na ścianie wsch., renesansowy, po 1557 (fig. 96), odnawiany i uzupełniony 1933 (fragmenty zwieńczenia) i w 1958-68 (uzupełnienie detalu, rekonstrukcja ner tamid – wiecznego światła oraz wykonanie podestu ze schodkami i pulpitu dla kantora). Kamienny, z prostokątną głęboką wnęką na przechowywanie zwojów Tory, ujętą parami kanelowanych pilastrów z ozdobnymi kapitelami (fig. 101) o motywach wolut, esownic i splotów roślinnych; ponad pilastrami odcinki uproszczonego belkowania, nad wnęką korona Tory i werset hebrajski (Ks. Powtórzonego Prawa 26, 15). Zwieńczenie z prostokątną płyciną z tablicami Dekalogu (fig. 103), ustawioną na postumencie z wersetem hebrajskim (Ks. Przyp. 8, 15) i gwiazdami Dawida, ujętą w esownicowe sploty z motywami roślinnymi. U szczytu bogata dekoracja ze splotów roślinnych w układzie osiowym i korona Tory. Wnęką na zwoje Tory zamknięta dwuskrzydłowymi drewnianymi drzwiami, z ażurową secesyjną dekoracją, pocz. w. XX (fig. 114). Na lewym skrajnym pilastrze umieszczony ner tamid (fig. 115) w formie ostrołukowej szafki, w ozdobnym obramieniu 2. poł. w. XIX, zrekonstruowany przez kamieniarza *Antoniego Ścierę* 1958-68. Aron ha-kodesz poprzedzony wysokim podestem i czterema stopniami z parapetami po bokach. Obok schodków z prawej strony, poniżej poziomu posadzki sali, miejsce na pulpit kantora; na pulpicie tablica szawiit z tekstem w języku hebrajskim. Pośrodku sali mężczyzn na niskim kamiennym podwyższeniu bima (fig. 40) w formie czworobocznego, żelaznego ogrodzenia z wejściami

124, 125

96

101

103

114

115

40

- w dłuższych bokach, zrekonstruowana 1958 na wzór bimy sprzed 1939; od pd. drzwi pochodzące z innej, nieustalonej bóżnicy, prostokątne o łuku podwyższonym, polichromowane, ok. 1670 (?) (fig. 110), z przedstawieniami menory i stołu na chleby pokładne, odkrytymi w czasie konserwacji 1988; od pn. drzwi dwustronnie rzeźbione z 2. poł. w. XVIII (?) (fig. 111, 112), pochodzące z aron ha-kodesz niewiadomej bóżnicy, polichromowane, odnawiane 1988; na ich awersie dzbany z wysokimi bukietami kwiatów, na rewersie przedmioty należące do wyposażenia Świątyni Jerozolimskiej: menora, korona Tory, dzbanuszki na oliwę, stół na chleby pokładne, naczynia lewitów, tacka na wodę i naczynia do polewania rąk kapłanom, oraz u dołu kosze z płonami – owoce i kwiaty, przynoszone do bóżnicy w czasie święta Szafasów. Skarbona kamienna w ościeżu wejścia prowadzącego z przedsionka do sali mężczyzn, późnorenesansowa 2. poł. w. XVI (fig. 108), nawiązująca w formie do lawaterza, z prostokątną niszą ujętą w pilastry, z wydatnym belkowaniem (na fryzie napis hebrajski, Ks. Wyjścia 35, 5), zwieńczona wolutami z dużym kwiatem. – Tablice kamienne: 1. w pd. ścianie sali mężczyzn, fundacyjna, w profilowanym obramieniu, zwieńczona przyczółkiem z wolutami, z napisem hebrajskim, w którym zawarta data (chronogram) budowy bóżnicy – 1553 oraz imię fundatora: Izrael syn Józefa (fig. 117), z pocz. w. XVII; 2. obok aron ha-kodesz, uzupełniona w czasie ostatniej konserwacji, upamiętniająca miejsce, gdzie miał siadać rabin Mojżesz Isserles Remu, sprzed 1939; 3. „Tablica pamięci”, w profilowanym obramieniu, podzielona na szereg kwadratowych pól, w których umieszczono nazwiska i daty śmierci oraz gdzie są zapalane światła w rocznice, po 1945. – Tora na pergaminie sprzed 1939. Korona na Torę, neobarokowa z pocz. w. XX, z wysokimi pałkami o dekoracji roślinnej (fig. 140). Naczynie na etrog 1880 (fig. 143), Warszawa, sygn. *Antoni Riedel*, owalne, w kształcie cukiernicy, z motywem gałązki na wieczku. – Świeczniki stojące: 1. chanukowy, ośmioramienny z szamosem ok. poł. w. XIX; 2. trzyramienny, neoklasyzystyczny 2. poł. w. XIX (fig. 141); 3-8. wiszące, w sali mężczyzn i sali kobiet, z w. XIX-XX (fig. 142). – Mizrach, druk z widokami z Ziemi Świętej, Wiedeń 1821 (fig. 138). Zbiór rękopisów i starodruków w. XVIII-XX, nieuporządkowany.

B. OTOCZENIE BÓŻNICY. W niskim murze po pn. stronie dziedzińca poprzedzającego bóżnicę wejście na cmentarz zamknięte półkoliście, węgry renesansowe, kamienne, fazowane. Ponad nimi w murze kamien na tablica umieszczona po 1800 z napisem hebrajskim „Stary cmentarz. Miejsce spoczynku gaonów. Założony kosztem Kahału roku 5331 (1551)”. W ściany muru okalającego tę część dziedzińca wmurowano tablice pamiątkowe, przeniesione przed 1968 z różnych domów i instytucji w mieście żydowskim na Kazimierzu; m.i. tablica upamiętniająca odnowienie bóżnicy Remu w 1933 przez arch. *Hermana Gutmana*, wraz z nazwiskami osób, które się do tego przyczyniły, także po 1945; tablica ofiarodawców na budowę domu Talmud Tora przy ul. Miodowej w 1937. Szereg

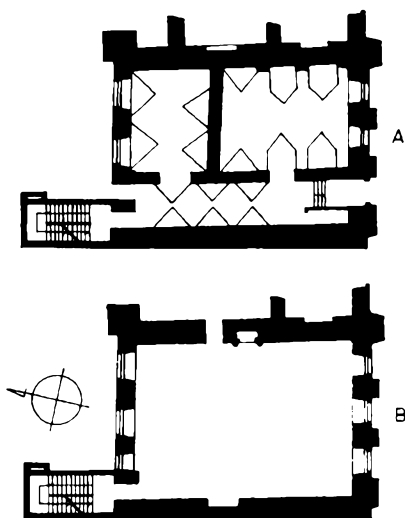
tablic w języku hebrajskim i polskim związanych z pobytem ważnych osobistości i pracami porządkowo-rekonstrukcyjnymi prowadzonymi na cmentarzu Remu przed 1968. – Mur od strony ulicy kryty dachem pulpitowym. Pośrodku brama (fig. 37) zamknięta półkoliście z napisem hebrajskim „Bóżnica Nowa błogosławionej pamięci rabina Remu”. Część muru podwyższona, zwieńczona trójkątnym oprofilowanym, przyczółkiem (rekonstrukcja). 37

Dom dozorczy (fig. 39). Z końca w. XIX. Przylega dłuższym bokiem do pd. odcinka muru otaczającego dziedziniec bóżnicy (pierwotnie do sąsiadujących z nim domów). Odnowiony i częściowo przerobiony przed 1968. Murowany, potynkowany, jednotraktowy z jednobiegowymi schodami na piętro od pn.-zach., otwartymi na zewnątrz nieregularną arkadą. Elewacje z cokołem i gzymsem wieńczącym. Dach trójspadowy, kryty dachówką. 39

BÓŻNICA WYSOKA

Położona przy ul. Józefa nr 38, w zwartej zabudowie jej pierzei pn., połączona obecnie z domem przyległym od wsch. (dawny nr 40), poprzez który wejście, z zachowaniem odrębności elewacji i bryły obu budynków. Od pn. nieduże podwórkó otoczone wysokim murem, potynkowanym, z daszkiem krytym dachówką.

HISTORIA. Powstała po 1556 a przed 1563, 1597 wzmiankowana jako „Nowa”. Umieszczona w piętrowym domu, z salą modlitwy na I piętrze; pomieszczenia parteru przeznaczone były na cele handlowe. W poł. w. XIX należała do rodziny Balcerów. Prawdopodobnie niszczona pożarami Kazimierza: 1623, 1643, w którym spłonęły dwie, bliżej nieokreślone synagogi i w 1693. Wielokrotnie odnawiana, przed 1935 notowane znaczne zniszczenia dekoracji na sklepieniu sali modlitwy. Przed 1939 w ścianie zach. przebito zamknięte półkoliście otwory do sąsiedniej kamienicy, gdzie utworzono galerię dla kobiet. Dekoracja malarska bocznych ścian wnętrza, prawdopodobnie późnorenesansowa, przedstawiała dużych rozmiarów stojące postacie starotestamentowe; na sklepieniu i ścianach znajdowała się dekoracja stiukowa. W czasie ostatniej wojny zdewastowana przez hitlerowców (zawalenie pozomego sklepienia kolebkowego z lunetami na gurtach, które spływały na pilastry przyściennie, zniszczenie malowideł i bogatego wyposażenia wnętrza). 1969-71 prace konserwatorsko-budowlane połączone z częściową przebudową i adaptacją na Pracownię Konserwacji Zabytków Rzeźby i Malarstwa. Zmieniono kształt dachu, strych adaptowano na pracownię, podwyższoną salę mężczyzn nakryto stropem belkowym oraz połączono bóżnicę z sąsiednią kamienicą od wsch. (dawny nr 40). W pierwszej od zach. osi tej kamienicy założono klatkę schodową, z której przebito przejścia do pomieszczeń na parterze i do sali modlitwy. Ponadto połączono tę salę z klatką schodową w narożniku pn.-zach. (z niej miało być wejście do chederu od pn.). Kamienną skarboneę, znajdującą się na zach. ścianie sali przy głównym wejściu (portal kamienny usunięto), przeniesiono do nowej klatki schodowej na parter. W l. 1970-1 odkryto i zakonserwowano fragmenty malowideł w sali modlitwy. W l. 1971-2 konserwacja kamiennego obramienia aron ha-kodesz i malowideł. W czasie prac konserwatorskich nie utracono śladów wydzielonego miejsca dla kobiet (być może była to drewniana galeria).

Bóżnica Wysoka 1:500

A. rzut parteru; B. rzut piętra

łów konstrukcyjnych i dekoracyjnych. potynkowana. Prostokątna, krótszym bokiem skierowana do ul. Józefa. Piętrowa, z piwnicami nakrytymi sklepieniem kolebkowym. Układ wnętrza parteru dwutraktowy, z sienią na pierwszej od zach. osi, przykrytą sklepieniem krzyżowo-kolebkowym; w pozostałych pomieszczeniach sufity. Piętro zajmuje dostępna przez przedsionek sala mężczyzn, gruntownie przekształcona 1969-71 (m.i. nowy strop). – Zewnątrz budynku wydatny profilowany okap. Elewacja frontowa trójosiowa, podzielona pochyłymi szkarpami; skrajne szkarpy wydatniejsze i wyższe. Parter oddzielony profilowanym, zadaszonym gzymsem. Okna parteru prostokątne, na I piętrze wysokie, zamknięte półkoliście, okna sali modlitwy w profilowanych obramieniach; nad oknem środkowym okulus w takim samym obramieniu. Elewacja pn. trójosiowa, trzykondygnacyjna, o zróżnicowanych kształtach okien (poza półkoliście zamkniętymi oknami sali modlitwy). W narożniku pn.-wsch. masywna kamienna szkarpa. Dach nowy, dwuspadowy, szczytowy (pierwotnie kalenicowy), kryty dachówką. W pierwszej od zach. osi elewacji frontowej

- 61 portal renesansowy, z 3. ćw. w. XVI (fig. 61), kamienny (pierwotne wejście do kamienicy i bóżnicy), prostokątny, z wejściem zamkniętym półkoliście, o profilowanej archiwolcie z kluczem, na którym tarcza z gmerkiem (?) i litery hebrajskie (uszkodzone); powyżej profilowany gzyms, w przyłęczach uszkodzone kartusze. – Z pierwotnego wystroju sali męzczyzn zachowane fragmenty malowideł na ścianie pd. i wnękach okiennych oraz ścianie wsch., rzekomo 1863 (?) (fig. 119), odsłonięte i konserwowane w l. 1970-1; składają się z hebrajskich tekstów psalmów ujętych w bordiury zdobione motywami winnego grona oraz przedstawień symbolicznych, a także motywu wazonu z kwiatami. – Z pierwotnego wyposażenia ocalał aron ha-kodesz (z dużymi ubytkami) oraz skarbona (przeniesiona do sąsiedniego budynku, patrz s. 17). Aron ha-kodesz późnorenesansowy (fig. 97), zapewne z czasu budowy bóżnicy, kamienny z elementami dekoracyjnymi z barwionego stiuku w. XVIII/XIX (?), konserwowany 1971-2, obecnie bez podestu. Prostokątna wnęka na przechowywanie zwojów Tory, z węgarami pokrytymi płaskorzeźbioną dekoracją roślinną w układzie osiowym, ujęta w kancelowane kolumny na postumentach, dźwigające przelamujące się belkowanie. Prostokątne zwieńczenie z płaskorzeźbionymi antytetycznie ustawionymi smokami, między którymi hebrajski napis „Korona Tory”, ujęte w pilastry wypełnione ornamentem z cekinów i wspierające gzyms, na którym po bokach wolutowe spływy, a pośrodku klasycystyczny wazon z kwiatami i podwieszonymi girlandami.

Dom przy ul. Józefa nr 40, połączony z bóżnicą Wysoką w czasie prac konserwatorsko-budowlanych w l. 1969-71; pierwotnie też był połączony z bóżnicą (odkryte ślady zamurowanych otworów w ścianach między budynkami). Powstał z końcem w. XVI, lub w pocz. w. XVII. Przepuszczalnie od początku własność kahału kazimierskiego. Niewątpliwie zniszczony pożarem 1693. Część archiwum kahalnego spłonęła 1773. W l. 1770-90 mieszkał tu znany pisarz kahalny Pinchas Szijowicz Horowitz (syn pisarza, syndyka kahalnego), który odegrał znaczną rolę w walce Żydów krakowskich o prawa handlowe. Budynek odnawiany 1969-71 zatracił pierwotne cechy stylowe. W czasie prac konserwatorsko-budowlanych odkryto na I piętrze w ścianie zach. wąskie przejście do sali modlitewnej, położonej o kilka stopni niżej, dobudowano II piętro, wykonano główne wejście do połączonych obu budynków i klatkę schodową na piętro. Pierwotną sień z bramą wjazdową zamieniono na pomieszczenia biurowe. Na parterze i I piętrze odkryto w pomieszczeniach od strony ul. Józefa kolumny międzyokienne. Murowany z cegły z użyciem kamienia, potynkowany. Pierwotnie piętrowy, od 1969-71 dwupiętrowy. Na planie prostokąta, dłuższym bokiem przyległy do ulicy. Piwnice nakryte sklepieniem kolebkowym. Układ wnętrza dwutraktowy, częściowo przekształcony. W pomieszczeniach parteru i piętra sklepienia krzyżowo-kolebkowe. Kolumny międzyokienne w pomieszczeniach od uli-

mentach, kanelowane, z bogato profilowanymi bazami na prostokątnych plintach i kapitelami w typie tokańskich, zdobionymi motywami wolic oczek. – Skarbona kamienna, późnorenesansowa 3. tercja w. XVI (fig. 107), przeniesiona w l. 1969-71 z bóżnicy Wysokiej, wmurowana w ścianie przy schodach na piętro, konserwowana i częściowo uzupełniona (nie odtworzono belkowania ponad wolutami z trzema liściastymi ozdobami w formie szyszek oraz kutych żelaznych drzwiczek); prostokątna, z głęboką niszą ujętą w pilastry w typie jońskich, wypełnione ornamentem roślinnym, wsparte na puklowanej konsoli i podtrzymujące belkowanie; w zwieńczeniu prostokątna płyta z esownicowymi spływami i dekoracją roślinną w układzie osiowym (pochodząca z innego elementu wyposażenia). – Elewacja domu od ulicy czteroosiowa. Okna piętra w prostokątnych obramieniach. Dach dwuspadowy, kryty dachówką.

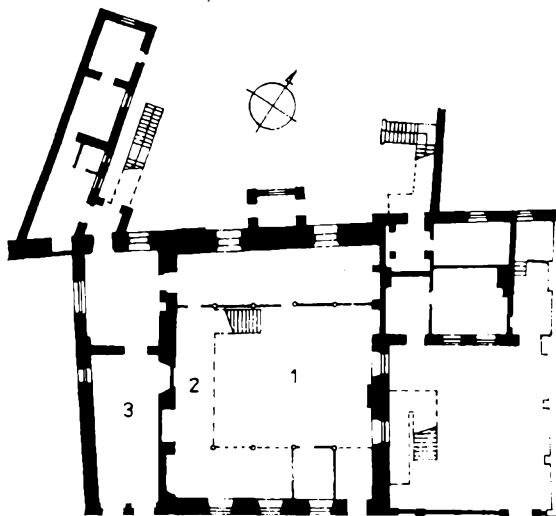
BÓŻNICA KUPA (SZPITALNA, UBOGICH)

Położona przy pn. linii murów miejskich Kazimierza, obecnie na nie-regulamej posesji, usytuowanej pomiędzy ul. Warszawera (o przebiegu ustalonym ostatecznie 1891), a ul. Miodową (wytyczoną w poł. w. XIX), z głównym wejściem od pd.-wsch., od ul. Warszawera. Między dawną linią muru obronnego a ul. Miodową niewielki dziedziniec.

HISTORIA. Wzniesiona staraniem kahału kazimierskiego, zapewne bezpośrednio po zakończeniu (1635) procesu wykupowania działek na terenie uzyskanym przez miasto żydowskie 1608 i po pożarze 1643; 1643 darowizna złotników żydowskich na budowę, 1647 fundacja pd. okna w ścianie wsch. przez bractwo kapłanów i lewitów. Powiązana funkcjonalnie ze szpitalem (przysłupem) dla ubogich Żydów, w związku z tym zwana też bóżnicą „Szpitalną” (wzmianki 1657, 1663). Pierwotnie złożona z obecnej sali mężczyzn nakrytej przypuszczalnie drewnianym sklepieniem pozornym (określonym w opisie 1829 jako „struktura cyrklasta”) oraz z małej, dwukondygnacyjnej przybudówki od zach. (w miejscu pn., przylegającej do muru obronnego części dzisiejszej przybudówki), z przed-sionkiem na parterze i zapewne galerią dla kobiet na piętrze. Przebudowana 1830-4 wg planu opracowanego w Urzędzie Budowlanym Wolnego Miasta Krakowa, opatrzonego sygnaturą *Ignacego Hercoka* jako kopisty: wzniesienie obecnej przybudówki zach. (z przedsionkiem na parterze i galerią dla kobiet na piętrze), wprowadzenie do wnętrza sali męskiej dwóch bocznych galerii drewnianych, przeznaczonych dla kobiet, wymiana pozornego sklepienia w tejże sali na płaski strop, ujednolicenie bryły i elewacji z wprowadzeniem obecnych otworów arkadowych. Po wytyczeniu ul. Miodowej w poł. w. XIX poszerzenie posesji ku pn., przez przecięcie terenu między dawnym murem obronnym Kazimierza a pierzeją ulicy; w rezultacie dobudowa skrzydła zach. (w 1861 przebudowano w nim schody na piętro), przedłużonego ku pn. 1884 (proj. *Świerzyński*). W l. 1894-7 przejęcie domu po stronie wsch. (przy ul. Warszawera) i funkcjonalne powiązanie go z bóżnicą; ok. 1904 budowa schodów zewnętrznych prowadzących z ogrodu między bóżnicą a ul. Miodową na piętro tegoż domu. Przebudowy w latach dwudziestych i trzydziestych w. XX (projekty i wykonawstwo *Zygmunt Prokiesz*): przebudowa schodów na piętro przybudówki zach. (projekt 1929), budowa nowego ogrodzenia od ul. Miodowej (projekt 1930), budowa przedsionka przed elewacją pn. i założenie nowych schodów zewnętrznych w miejsce wspomnianych z ok. 1904 (lata trzydzieste); roboty wykończeniowe do 1939. Wyposażenie (bi-

ma, stopnie i pulpit kantora) oraz główne elementy wystroju architektonicznego we wnętrzu zniszczone w okresie okupacji 1939-45. W 1945 bóżnica przywrócona na krótko do funkcji kultowej; 1959-91 magazyn Spółdzielni Inwalidów.

ARCHITEKTURA (fig. 47, 48). Pierwotnie wczesnobarokowa; cechy stylowe zdominowane przez przebudowę 1830-4 w duchu „stylu okrągłolukowego”. Murowana z cegły, w części przyziemia z kamienia, czę-

Bóżnica Kupa 1:500

1. dawna sala mężczyzn. 2. dawna galeria dla kobiet. 3. dawny przedsionek (polisz)

ściowo potynkowana. Orientowana. Na planie prostokąta z prostokątną salą mężczyzn zajmującą wsch. część budynku, nakrytą płaskim stropem (1830-4), z drewnianymi galeriami dla kobiet, usytuowanymi przy ścianach pn., pd. i zach. (1830-4). Część zach. (1830-4) dwukondygnacyjna, oddzielona od sali mężczyzn ścianą; na parterze przedsionek ze schodami (1929), na piętrze dawna galeria dla kobiet otwarta do sali mężczyzn arkadami o łuku spłaszczonym, wspartymi na czterech filarach. W zach. osi elewacji pd. zdwojony portal prostokątny, kamienny (1830-4), w nim dwoje drzwi dwuskrzydłowych, okutych, z secesyjnymi przezroczami

(pocz. w. XX); w zach. ścianie sali mężczyzn portal (włócznie zamurowany; węgary częściowo odsłonięte, 1830-4?). Okna sali mężczyzn wysokie, zamknięte półkoliście, po trzy od pd. i od pn. (fig. 76), dwa od wsch. i jedno okrągłe, 1830-4. Elewacja pd. z gzymsami: szerokim, opaskowym nad przyziemiem i węższym, profilowanym, na wysokości nasad luków okiennych, 1830-4. Od wsch. zewnętrzne schody na galerię w sali mężczyzn, l. trzydzieste w. XX. Dach dwuspadowy, kryty blachą. – Drewniane empory dla kobiet na drewnianych słupach wspartych na kamiennych bazach, z neogotycką dekoracją maswerkową (zachowaną na piętrze empory zach.) Posadzka sali mężczyzn ceramiczna, w. XIX.

Malowidła ściennie w sali mężczyzn. Niewielkie relikty dekoracji z 1830-4, klasycystycznej: na stropie o motywach geometrycznych i plecionkowych (fragmentarycznie widoczne pod warstwą późniejszą); na ścianie wsch. z przedstawieniem rozsuniętych zasłon po bokach aron ha-kodesz; na ścianie zach. z przedstawieniem artykulacji architektonicznej. Malowidła z przełomu l. dwudziestych i trzydziestych w. XX (fig. 131) 131) Na stropie oraz na galeriach pn. i pd. Na stropie dekoracja o motywach geometryczno-plecionkowych: na narożnikach w gwiaździstych medalionach przedstawienia instrumentów muzycznych, przy ścianach w podłużnych medalionach widoki miast oraz sceny biblijne i obiekty związane z biblijną tradycją; przy ścianie wsch. (od lewej) Ściana Plą-
130, 127) czu w Jerozolimie (fig. 130) i Brama Jaffy (fig. 127); przy ścianie pd.
128) widok Tyberiady i Dąb Mamre (fig. 128); przy ścianie zach. widoki He-
129) bronu (fig. 129) i Hajfy; przy ścianie pn. scena Potopu i widok Jerozo-
126) limy (fig. 126). Na galeriach w strefie belkowania między kondygnacjami owalne medaliony w ozdobnych bordiurach z dwunastoma znakami zodiaku i hebrajskimi nazwami miesięcy.

WYPOSAŻENIE WNĘTRZA. Aron ha-kodesz, lata czterdzieste w. XVII, kamienny, częściowo polichromowany, odsłonięty częściowo: prostokątna wnęka ujęta kanelowanymi pilastrami, zamknięta belkowaniem ze zwieńczeniem, nad którym korona Tory z napisami hebrajskimi („Korona Tory”, „Przeze mnie królują królowie”); po bokach korony wolutowe spływy ozdobione motywami roślinnymi. W posadzce sali mężczyzn fundament bimy oraz fundamenty schodów i pulpitu kantora, w. XVII (?). – Tablica wmurowana w prawy gład okna pd. w ścianie wsch., kamienna, z płaskorzeźbą przedstawiającą błogosławiące dłonie kapłana i dzban lewity, w dolnej części napis hebrajski dotyczący fundacji okna przez
118) bractwo kapłanów i lewitów 1647 (fig. 118).

BÓŻNICA WOLFA POPPERA (Bociana)

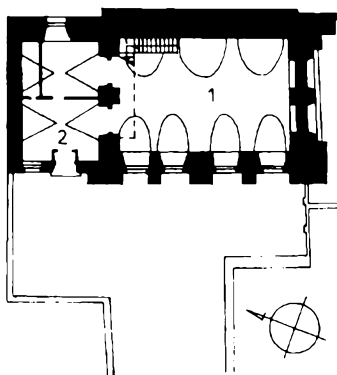
Usytuowana w głębi zabudowy wsch. pierzei ul. Szerokiej, nr 16, na wydłużonej parceli sięgającej od wsch. do równoległe biegnącej ul. Dajwór, przybudowana od strony zach. do wsch. odcinka muru obronnego Kazimierza. Budynek bóżnicy zwrócony dłuższym bokiem ku wsch., włączony w zespół domów przy ul. Dajwór. Poprzedzony dziedzińcem na planie zbliżonym do litery T, dłuższym, wąskim ramieniem skierowanym do ul. Szerokiej, skąd dostępny przez bramę wjazdową. Od pd. i pn. dziedzińiec ograniczony ścianami sąsiednich kamienic. Ponadto od strony pd., między bóżnicą a sąsiednim domem, małe podwórkło na planie zbliżonym do litery L, od ul. Dajwór zamknięte murkiem z bramą wjazdową, nakrytym pulpitowym daszkiem.

HISTORIA. Bóżnica ufundowana 1620 przez Wolfa Poppera (Bociana, zm. 1625), zamożnego kupca, bankiera, a z czasem potentata finansowego, żonatego z córką kupca krakowskiego Judy Lejba Landaua zw. Lewek. Obok bóżnicy fundator miał wybudować szkołę (cheder). Hojnie wyposażona przez fundatora należała do najbogatszych synagog w mieście żydowskim. Z czasem, po zubożeniu rodziny Popperów, podupadła i przeszła pod zarządek gminy żydowskiej na Kazimierzu. Restaurowana 1813, dalsza renowacja i prawdopodobnie częściowa przebudowa 1827, być może w tym czasie dobudowano do sali mężczyzn od zach. kwadratową parterową salę, spełniającą zapewne rolę przedsionka; remontowana w 1860 i 1904. W 1898 z inicjatywy przełożonego bóżnicy Kapela Błata nadbudowano piętro nad tą salą oraz wzniesiono przy elewacji zach. drewniane schody i ganki prowadzące do wejścia na galerię dla kobiet na I piętrze. Ponadto jedno okno na parterze w przedsionku (poliszu pod galerią kobiet) zamieniono na wejście. Ściany i kolebkowe sklepienie sali mężczyzn ozdobione były malowidłami wykonanymi przez artystę malarza *Schönkera*. W czasie ostatniej wojny całkowicie zostało zniszczone zabytkowe wyposażenie wnętrza: kamienne obramienie aron ha-kodesz, żelazna krata bimy, skarbony, srebra i paramenty. Drewniane drzwi aron ha-kodesz, pokryte dekoracją snycerską, znajdują się w muzeum Sir Isaac and Lady Edith Wolfson w Jerozolimie. 1964 zakończono prace konserwatorsko-budowlane, przeprowadzone przez Pracownię Konserwacji Zabytków w Krakowie: usunięto piętrową dobudówkę od zach. oraz schody i ganki drewniane, zamurowano wnękę na aron ha-kodesz i wejście do przedsionka od strony wsch. (od ul. Dajwór), zamieniając je na okno, wewnątrz nakryto pozornym, drewnianym, kolebkowym sklepieniem, zało-

żono drewniane schodki przy wsch. ścianie sali mężczyzn, na dawną galerię kobiet, w której wprowadzono ścianki działowe. W wyniku przebudowy wnętrze utraciło całkowicie charakter sakralny. Od 1965 bóżnica użytkowana jest przez dzielnicowy Dom Kultury na Kazimierzu.

50, 51

ARCHITEKTURA (fig. 50, 51). Bez wyraźnych cech stylowych. Murowana z cegły z użyciem kamienia w dolnych partiach muru i szkarp, potynkowana. Wzniesiona na rzucie prostokąta, jednonawowa, z prost-

Bóżnica Wolfa Poppera (Bociana) 1:500

1. dawna sala mężczyzn, 2. dawna galeria dla kobiet (na piętrze)

52

kątnym przedsionkiem (polisz) od pn., sklepionym krzyżowo-kolebkowo, łączącym się z salą mężczyzn arkadami o łuku segmentowym, obecnie zamurowanymi. Ponad przedsionkiem galeria dla kobiet (dawniej dostępna drewnianymi schodami z zewnątrz), otwarta do sali mężczyzn analogicznymi jak na parterze arkadami. Sala mężczyzn (fig. 52) nakryta sklepieniem kolebkowym z głębokimi lunetami nierównomiernej wielkości, rozmieszczonymi niesymetrycznie (od wsch., gdzie pierwotnie aron hako-desz, trzy lunety, od zach. cztery). Okna w ścianie zach. w dwu strefach, dolne w głębokich, odcinkowo zamkniętych wnękach sięgających posadzki, górne też głęboko rozglifione, zamknięte półkoliście. Pozostałe okna zamknięte półkoliście, w ścianie pd. w płytkich wnękach sięgających posadzki, w ścianie wsch. dwustronnie rozglifione. Od zewnątrz ściany budynku wydatnie zeszkarpowane, wzmocnione od pd. i zach. ma-

sywnymi, kamiennymi przyporami, w górnych partiach potynkowane. W zwieńczeniu ścian profilowany gzyms koronujący. Dłuższa elewacja o nieregularnym układzie okien, od zach., w partii odpowiadającej sali mężczyzn okna w dwu strefach; okna do galerii dla kobiet prostokątne, sprzed 1827 (?). W elewacji pd. okna osadzone w głębokich wnękach, z szerokimi parapetami w formie ław. Dach dwuspadowy, kryty papą.

Dziedziniec od ul. Szerokiej zamknięty wysokim, potynkowanym murem z trzema bramkami w. XIX (zrekonstruowanym ok. 1966), zwieńczonym profilowanym gzymsiem podniesionym półkoliście w części środkowej. Bramki jednakowej wysokości, środkowa wjazdowa (fig. 49), prostokątna, boczne węższe, zamknięte półkoliście, wszystkie w profilowanych obramieniach. Nad środkową zrekonstruowany napis hebrajski „Synagoga imienia R. Wolfa Poppera błp. Założona w r. 5380 (1620) odrestaurowana przez Zarząd w r. 5664 (1904)”. 49

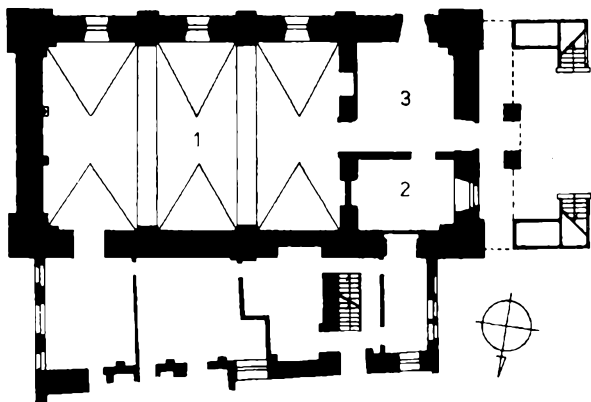
BÓŻNICA IZAAKA (Ajzyka Jakubowicza)

Usytuowana w zach. części miasta żydowskiego na Kazimierzu, na prostokątnej parceli między ul. Jakuba, Izaaka i Kupa. Od pn. przylega tzw. „mała bóżniczka” powstała 1924 (?). Pierwotnie główne wejście do bóżnicy od pd. (ul. Izaaka), po 1924 (?) przez dobudówkę w fasadzie zach.; na galerię dla kobiet zewnętrznymi schodami przy fasadzie zach., po 1924 (?) schodami wewnętrznymi od pn. Przed fasadą zach. (narożnik ul. Kupa i Izaaka) niewielki dziedziniec otoczony potynkowanym murem z bramkami od ul. Kupa.

HISTORIA. Wzniesiona z fundacji seniora Żydów krakowskich Izaaka Jakubowicza zwanego reb Ajzyk (reb Jekeles – Jakub Bogaty), bankiera. 1638 uzyskał on pozwolenie króla Władysława IV na budowę świątyni. Na skutek protestu prepozyta kanoników regularnych laterańskich ks. Marcina Kłoczyńskiego i bpa krakowskiego Jakuba Zadzika budowę wstrzymano w 1640 i ukończono 1644. Wzniesiona być może, jak wskazuje analiza porównawcza wewnętrznej loggii, przez *Jana Laitnera*, budowniczego kazimierskiego. Zniszczona i ograbiona ze sreber i paramentów w czasie najazdu szwedzkiego. 1656 (?) król Jan Kazimierz za długi gminy żydowskiej zaciągnięte w zarządzie kościoła Św. Jadwigi przekazuje bóżnicę proboszczowi, księdzu Stanisławowi Dzionatowi „na remont kościoła i szpitala dla ubogiej szlachty”; 1659 król cofnął darowiznę. 1679, podczas zarazy w Krakowie, prowizorzy bóżnicy uciekli do Opawy, zabierając ze sobą znaczną część sreber i paramentów. 1773 władze austriackie oszacowały bóżnicę Izaaka na sumę 36.000 złp., najwyższą ze wszystkich bóżnic na Kazimierzu. Odnawiana: 1857 (prawdopodobnie wykonanie nowej iluzjonistycznej polichromii, z powtórzeniem pierwotnych napisów odnoszących się do fundatora i jego żony Brajndly oraz daty 1644), na pocz. w. XX (przypuszczalnie umieszczenie na elewacji zach. drewnianych ganków ze schodami, prowadzących do galerii dla kobiet), 1924 (?) dobudowa od pn. piętrowego budynku – „małej bóżniczki”, a przy fasadzie zach. dwukondygnacyjnej dobudówki z loggią na piętrze i dwuramiennych dwubiegowych schodów z podestami (schody od strony pn. łączyły się z długim gankiem zewnętrznym na piętrze „małej bóżniczki”). W l. 1939-45 zdewastowana przez okupanta: całkowicie zniszczeniu uległo bogate wyposażenie (aron ha-kodesz, bima, skarby, ławki, neogotycka balustrada z bramką oraz srebra i paramenty). Po 1945 zabezpieczona przez konserwatora miejskiego, częściowo odnowiona: usunięto zniszczone ganki i schody, także przy fasa-

dzie zach. bóżnicy. Następnie użytkowana 1952-6 przez Związek Artystów Plastyków na pracownię rzeźbiarską, pracownię konserwacji zabytków oraz na rekwizytarnię Teatru Stu. Wnętrze zniszczone pożarem 1981. Od 1983 w remoncie. 1987 prace konserwatorsko-badawcze przy malowidłach ściennych, prowadzone przez Pracownię Konserwacji Zabytków w Krakowie. 1988 zrekonstruowano schody od zach. oraz przedsionek na I piętrze, z którego prowadzi wejście na galerię dla kobiet. Od pn. wzniesiono piętrowe przybudówki. Ostatnio we wnętrzu prowadzono prace nad dekoracją stiukową i polichromią.

ARCHITEKTURA (fig. 53-55). O cechach manierystycznych i wczesnobarokowych. Orientowana. Murowana z cegły z użyciem kamienia łamanego w dolnych partiach muru i ciosu do detali architektonicznych, potynkowana. Wzniesiona na planie prostokąta, jednonawowa o czterech

Bóżnica Izaaka (Azyka) 1:500

1. dawna sala mężczyzn, 2. dawna galeria dla kobiet (na piętrze), 3. przedsionek (polisz)

prześlach; przeszła skrajnie szersze, zach. mieści w przyziemiu przedsionek (polisz), a na piętrze otwartą galerię dla kobiet. Boczne ściany całego wnętrza rozczłonkowane zdwojonymi pilastrami tokańskimi, na które spływają gury sklepienia kolebkowego z lunetami. Przedsionek nakryty sklepieniem kolebkowym, rozdzielony nowszymi ściankami, oddzielony od sali mężczyzn wysoką gładką ścianą, przechodzącą w parapet galerii

dla kobiet. Przejście z przedsionka do sali mężczyzn o łuku segmentowym, po bokach prostokątne otwory również zamknięte segmentowo. Galeria dla kobiet oddzielona od sali ażurową ścianką parawanową (fig. 59) o pięciu arkadach, z ustawionymi na parapecie tokańskimi kolumnami: archiwolty arkad profilowane, w podniebiach plastyczne rozety. Ścianka zakończona belkowaniem (na którym od strony galerii dla kobiet znajdował się napis zniszczony 1939-45), zwieńczonym sterczynami w kształcie szyszek (fig. 60). Okna umieszczone wysoko, w tarczach lunet sklepiennych, zamknięte odcinkowo, w uszatyh obramieniach listwowych. Na zach. ścianie sali mężczyzn reszty kamiennego portalu; w grubości muru zach. schody prowadzące do dobudówki, pierwotnie drewniane ze schodami (wejście na galerię dla kobiet). Na galerii dla kobiet portal prostokątny, rustykowany, ok. 1640. Od zewnątrz budynek opięty szkarpa-mi z daszkami; gzyms koronujący profilowany. Okna rozmieszczone symetrycznie na wszystkich elewacjach, zamknięte łukiem segmentowym. Elewacje wsch. i zach. dwuosiove, zwieńczone trójkątnymi szczytami z półkolistymi oknami i małymi okulusami w górnej części. Elewacja pd. czteroosiowa, w pierwszej osi od zach. portal manierystyczny ok. 1640 (fig. 63), kamienny, rustykowany, z wydatnym kłincem zwieńczonym puklowaną kulą; w nim drzwi okute ze skośną kratownicą z listew, zrekonstruowane. Przy zach. fasadzie dwukondygnacyjowa, otwarta arkadami dobudówka; z jej ganku na I piętrze, dostępnego przez dwuramienne schody, wejście na galerię dla kobiet. Dach dwuspadowy, kryty dachówką.

56, 58 Dekoracja stiukowa. Na sklepieniu bóżnicy, z czasów budowy (fig. 56, 58), wykonana z profilowanych listew podkreślających gury i lunety oraz ujmujących pola prostokątne, uszate i z półkolistymi występami, trójkątne oraz koliste, wzbogacone motywami kartuszowymi i rozetami różnej wielkości.

57, 120 Malowidła ściennie. Zachowane fragmentarycznie w dolnych partiach ścian, obecnie słabo czytelne, wykonane 1857 z powtórzeniem pierwotnych napisów; w sali mężczyzn z w. XVII (?), zatynkowane. W czasie prac konserwatorskich odkryto na galerii dla kobiet resztki malowideł zapewne z czasu budowy (fig. 57, 120, 121), ponadto na ścian-ce parawanowej od strony galerii dla kobiet między łukami arkad zachowane fragmenty napisów w języku hebrajskim (fig. 60).

60 WYPOSAŻENIE WNĘTRZA. Na ścianie wsch. zachowane kamiennie obramienie aron ha-kodesz, manierystyczne, z czasu budowy bóżnicy, z dwiema kolumnami tokańskimi na wysokich postumentach, podtrzymującymi przełamujące się belkowanie z resztkami dekoracji roślinnej. Nad kapitelami fragmenty zwieńczenia podtrzymujące wysokie oprofilowane obeliski, zakończone analogicznymi narożnikami z kulami. Pośrodku zwieńczenia prostokątne tablice w otoczeniu rozet, całość wieńczą umieszczone w strefie okien tablice Dekalogu.

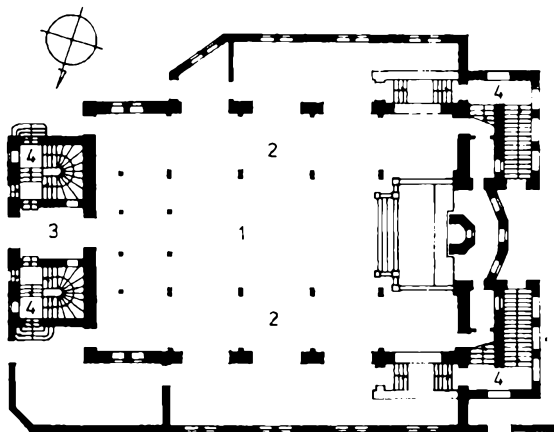
SYNAGOGA POSTĘPOWA tzw. TEMPEL

Położona przy rozwidleniu ul. Miodowej (nr 24), przebitej ok. poł. w. XIX, i ul. Podbrzezie (nr 1), powstałej z dawnej drogi na terenie przedmieścia kazimierskiego Podbrzezie: zwrócona fasadą na zach. Od wsch. za bóżnicą posesja z dawnymi budynkami gospodarczymi, otoczona murem od stron ul. Miodowej i Podbrzezie.

HISTORIA. 1858 zbiórka pieniędzy na budowę przez zarząd niemieckiej synagogi postępowej. Powstanie budynku łączy się z działalnością organizacji Stowarzyszenie Religijno-Cywilizacyjne we własnym lokalu zw. Tempel przy placu Nowym. 1860 przełożeni Zgromadzenia niemiecko-izraelskiego złożyli w magistracie m. Krakowa projekt domu modlitwy, który został w tymże roku po niewielkich korektach zatwierdzony. Bóżnica zlokalizowana została na pustym placu przy ul. Miodowej i Podbrzezie. 1860 rozpoczęcie budowy może wg projektu budowniczego *Ignacego Hercoka*. Powstała wówczas (do 1862?) bóżnica na rzucie prostokąta zbliżonego do kwadratu, zawierająca salę mężczyzn poprzedzoną prostokątnym przedsionkiem, z którego wejście na galerie dla kobiet, usytuowane przy ścianach bocznych. Całość przykryta była stropem. Trójosiowa fasada miała ryzalit środkowy zaakcentowany dwiema wieżyczkami. 1868 wzniesienie od wsch. przybudówki, wg projektu budowniczego *Teofila Lamrskiego*, w tymże roku umieszczono w przybudówce schody. 1883 dobudowano ganki i schody przy elewacji wsch. (obecnie nieistniejące) oraz wybito otwory wejściowe na galerie wewnętrzne, proj. *J. Ertel*. 1893-4 kolejna przebudowa z funduszków Stowarzyszenia Izraelitów Postępowych, staraniem komitetu budowy, w skład którego wchodził: Józef Dettinger, Leon Horowitz, Jan Albert Propper, Herman Askenazy, Józef Goldwasser, Jakub Maschler, Izidor Jurowicz, Maurycy Langrock, Adolf Weschler, wykonana wg projektu arch. *Beniamina Torbego*, przy ścisłej współpracy, przynajmniej w zakresie rozwiązywania przestrzennego wnętrza, z krakowskim kamieniarzem *Fabianem Hochstimem*. Przebudowa ta objęła przedłużenie synagogi ku wsch. i zakończenie jej pięcioboczną apsydą, z ujęciem narożników symetrycznie rozwiązanych zewnętrznymi schodami, przekształcenie ryzalitu w fasadzie zach. (z podwyższeniem o górną strefę), wprowadzenie artykulacji elewacji z dodaniem pasa dekoracji maswerkowej. wprowadzenie bogatego wystroju wnętrza. 1894 z inicjatywy dr Jana Alberta Proppera przekształcono fasadę dodając dwa wejścia. 1924 przebudowana z inicjatywy dr Rafała Lan-

daua, wg projektu arch. arch. *Ferdynanda Lieblinga* i *Jozuego Oberlendera*, z dodaniem od pn. i pd. naw skrajnych.

- 65, 67 ARCHITEKTURA (fig. 65, 67). Neoromańska z elementami (galerie od wsch.) neorenesansowymi i dekoracją wewnątrz głównie o charakterze mauretańskim. Murowana z cegły, potynkowana, dekoracja wnętrza gipsowa, polichromowana. Korpus na planie prostokąta, wewnątrz podzie-

Synagoga Tempel 1:500

1. sala męczyzn, 2. galeria dla kobiet (na piętrze), 3. przedsionek (polisz).
4. wejście na galerię dla kobiet

- lony na trzy nawy rzędami słupów podtrzymujących galerię dla kobiet; od zach. wydzielony w obrębie korpusu przedsionek ze schodami na piętro po obu stronach. Od wsch., na osi głównej, wysunięta poza obręb korpusu apsyda, zamknięta trójbocznie, ujęta w silnie występujące na boki prostokątne dobudówki, mieszczące schody na galerię dla kobiet, a na piętrze ganki otwarte arkadami (fig. 66, 69). Po bokach korpusu dostawione 1924 niskie i krótsze od niego, nie sięgające fasady nawy skrajne, otwarte do wnętrza arkadami. We wnętrzu korpusu obiegająca go z trzech stron (po bokach i od zach.) drewniana galeria dla kobiet (1893-4 z relikiami z l. 1860-2) (fig. 72), wsparta na żeliwnych słupach, parzystych, a przy ścianach pojedynczych; w drugiej kondygnacji także pojedyncze słupy podtrzymują stropy. Wszystkie słupy ośmioboczne z głowicami kostkowymi zdobionymi palmetami, nad nimi ozdobne nasadniki podtrzy-

mujące belkowania: dolne wspierające parapet galerii (fig. 74) i górne, 74
 wydzielające strop nawy. Parapet podzielony pilastrowymi arkadkami
 o trójlistnych zamknięciach, wypełnionymi plastyczną dekoracją roślinną
 (fig. 73). Stropy pod i nad galeriami oraz w nawach skrajnych (1893-4) 73
 płaskie, nad nawą główną strop z wydatną fasetą dekorowaną plastycznymi,
 wykonanymi ze stiuku, motywami akantu i palmet, o charakterze
 orientalizującym; część środkowa stropu podwyższona na fryzie z ozdobnymi
 konsolkami. Apsyda otwarta do nawy arkadą o półkolistej archiwolcie
 wspartej na pilastrach, zasklepiona konchą z zębrowaniem na wspornikach.
 Okna zamknięte półkoliście, zestawione parami, w apsydzie koliste,
 w dwóch strefach. Przedśionek ze ślepymi arkadami pilastrowymi na ścianach
 bocznych ugrupowanymi po trzy, kryty stropem. Kilkoro drzwi drewnianych,
 dwuskrzydłowych, płycinowych. Posadzka w głównym wnętrzu
 1860-2 i 1894; w przedśionku zach., na podeście schodów przed aron
 ha-kodesz oraz na podestach klatek schodowych wsch. i zach. – 1894.
 Elewacje zewnętrzne. Fasada (fig. 65) dwukondygnacyjna. 65
 trójdzielna, o wąskich przęsłach skrajnych ujętych w wydatne, wieloboczne
 półfilary, przechodzące ponad gzymsem koronującym w czworoboczne
 sterczyny z kulami. Podziały poziome profilowanymi gzymсами, opasującymi
 też półfilary; między gzymсами fryzy: nad przyziemiem (tylko w części
 środkowej) arkadkowy, nad drugą kondygnacją utworzony z czworoliści,
 i wyżej, pod przełamaniem trójkątnie gzymsem koronującym, arkadkowy;
 w wieńczącym, podobnie przełamaniem pasie attykowym fryz z arkadek
 zamkniętych trójlistnie. Na osi arkadowe wejście z hebrajskim werse-
 tem (Ps. 100, 4) na archiwolcie (fig. 68), ujęte w wieloboczne półfilarki
 ze sterczynami, połączonymi przełamaniem ku górze gzymsem, pod którym
 tablica z trawestacją werse- 68
 tu z Biblii (Ks. Król. I) oraz datami budowy synagogi 1860 i 1862. Po bokach
 głównego wejścia analogiczne, mniejsze wejścia. W drugiej kondygnacji
 na osi para arkadowych okien we wspólnym pilastrowym obramieniu z
 motywem trójlistnia i czworolistnej rozety, zwieńczonym trójkątnie prze-
 łamaniem gzymsem. Wyżej oprofilowana wnęka zamknięta dwuluczem,
 z tablicami Dekalogu z czarnego marmuru; na wieńczącej pas attyki
 środkowej sterczynie Gwiazda Dawida. W przęsłach bocznych okna:
 w przyziemiu zamknięte półkoliście, z wygiętym gzymsem powyżej,
 w drugiej kondygnacji koliste, w profilowanej opasce. Elewacje
 apsydy o podziałach lizenowo-ramowych, zwieńczone szerokim fry-
 zem z arkadek z kolumnkami. Ganki ze schodami po bokach apsydy
 przeprute w przyziemiu kolistymi oknami z ozdobnymi kratami,
 na piętrze otwarte arkadami, od wsch. potrójnymi, od pn. i pd.
 pojedynczymi, wspartymi na kolumnach i półkolumnach z fantazyjnymi
 głowicami. Drzwi dwuskrzydłowe: do przedśionka, obite blachą
 ze skośnie krzyżującymi się listwami, 1862 (fig. 75); pozostałe
 drzwi w elewacji pd. i wsch. drewniane, płycinowe. 75
 Elewacje boczne korpusu zwieńczone wydatnym gzymsem na konsolach.

Dachy: nad korpusem dwuspadowy, od wsch. z trójkątnym szczytem, nad nawami i gankami pulpitowe, kryte blachą.

Malowidła ściennie. Z czasów rozbudowy 1894, o charakterze orientalnym z przewagą motywów geometrycznych i stylizowanymi elementami roślinnymi. Pokrywają strop nad nawą główną oraz pasmami obiegają strop nad galerią dla kobiet i strop w przedsionku (fig. 71, 72).

71, 72 70 W apsydzie malowidło naśladujące niebo z gwiazdami 1894 (fig. 70).

132-135 Witraże (fig. 132-135). We wszystkich oknach parteru i piętra wyk. w latach dziewięćdziesiątych w. XIX, zapewne w warsztacie J. Zajdzikowskiego i na pocz. w. XX w Zakładzie Żeleńskich (sygnatura z 1909), w oknach naw bocznych osadzone częściowo wtórnie ok. 1924-5. Konserwowane i częściowo rekonstruowane przez Pracownię Konserwacji Zabytków pod kierunkiem Leszka Heinego, 1986-9. Głównie o motywach geometrycznych. W nawie pd. fundacji Jeruchema i Racheli Bazes, rodziny Hirschów, Ludwika i Pauliny Baumgartenów (fig. 132), Wilhelma i Amalii Korngoldów, rodziny Kamslerów, Leona i Rozalii Hochstimów 133 (fig. 133). W nawie pn. fundacji Romana i Letti Silberbach, Bernarda i Berty Reiner, rodziny Schönfeldów, Wilhelma i Marii Fraenkel, rodziny Properów, Zygmunta i Amalii Kleinów, Ferdynanda i Flory Epstein, Izaaka i Amalii Potok z 1925, z przedstawieniem dwóch lwów podtrzymujących menorę (fig. 135). W górnej kondygnacji witraże fundacji: od pd. Zygmunta i Wiktorii Gleitzmanów 1897. Salomona i Cecylii Lieblinów 1896, rodziny Pilzerów, rodziny Rozenblatt, rodziny Properów, Markusa i Reginy Schönfeld, rodziny Stinberg; od pn. Dawida i Fanny Mendel, Emilii Abelsowej 1895, rodziny Hochstim 1897, rodziny Seinfeld, rodziny Goldwasser.

104 WYPOSAŻENIE WNĘTRZA. Aron ha-kodesz (fig. 104), neorenesansowy, z kamienia i marmuru, wyk. 1897 przez Fabiana Hochstima, z fundacji Leona Horowitza i jego żony Karoliny. W formie przegrody oddzielającej apsydę, poprzedzonej szerokim podestem i schodami. W części środkowej wnęka na zwoje Tory, ujęta dwiema parami kolumn podtrzymującymi wieżyczki z krenelażami. Między nimi, nad wnęką, półkoliste pole z hebrajskim napisem, wyżej trójkątny przyczółek na tle wielopolewej żebrowanej kopuły, pokrytej łuską i zwieńczonej koroną; nad wieżyczkami małe kopułki. Po bokach arkadowe przejścia w głąb apsydy, z wersetami nad archiwoltami, nad nimi fryzy z wnękami arkadowymi na kolumnkach. Drzwi zamykające wnękę na zwoje Tory ze złoczonego brązu, dwuskrzydłowe, o motywach neoromańskich 1897 (?). Na postumentach w części dolnej aron ha-kodesz napis upamiętniający projektodawcę, wykonawcę i fundatorów, z datą 1897; pod wnęką na Torę tablica ku czci Charlesa Jordana, działacza Jointu zamordowanego w Pradze 1967. U szczytu arkady prowadzącej z apsydy do sali męczyzn tablica przedstawiająca dwa lwy podtrzymujące tablice Dekalogu. Po lewej stronie aron ha-kodesz, w pobliżu wejścia z przedsionka, tablica z czarnego marmuru ku czci zmarłych zasłużonych członków gminy, wykonana

na ok. lub po 1916, na prawo od głównego wejścia tablica z czarnego marmuru upamiętniająca restaurację bóżnicy w 1924, na której wymieniono członków Wydziału Stowarzyszenia Postępowych Izraelitów. W galerii dla kobiet, na ścianie zach. tablica poświęcona pamięci Natalii Warszauerowej (zm. 1923). W przedsionku na ścianie pn. tablica z czarnego marmuru ku czci Leona Horowitza, prezesa Stowarzyszenia Postępowych Izraelitów w Krakowie 1900, na ścianie pd. tablica z marmuru paczółtowskię związana z rozbudową bóżnicy 1893-4 z wymienieniem nazwisk członków komitetu budowy oraz z nazwiskami arch. *Beniamina Torbego* i *Fabiana Hochstima*. W nawie głównej wolnostojąca szafa drewniana, rzeźbiona, eklektyczna z 2. poł. w. XIX (fig. 113). Trzy świeczniki wi-
113
szące wieloramiennie: nad aron ha-kodesz typu węgierskiego, dwa pozostałe dwukondygnacyjne z dekoracją roślinną, 2. poł. w. XIX.

OTOCZENIE SYNAGOGI. Od ul. Miodowej i Podbrzezie ogrodzenie z murowanymi potynkowanymi słupami na cokole, pomiędzy którymi żelazne pręty. Od wsch. w ogrodzie trzy przyległe do siebie budynki z końca w. XIX. Murowane, potynkowane, parterowe, na planie prostokąta, dłuższym bokię przyległe do sąsiedniej budowli. Dwa boczne niższe, bezstylowe, środkowy (przed II wojną światową i obecnie mykwa) wyższy, dwutraktowy, trójosiowy. Elewacja zwieńczona gzymsem, dach jednospadowy, kryty papą.

DOMY MODLITWY

Na terenie miasta żydowskiego na Kazimierzu zachowała się znaczna ilość domów modlitwy (bethamidraszy i minjanów). Z przekazów znane są następujące modlitewnie: Ahawat Tora, ul. Józefa nr 22; Bet Izrael, ul. Miodowa nr 15; Bet Szlomo, ul. Augustiańska nr 22; B'nei Emuna, narożnik ul. Rabina Meiselsa nr 17 i pl. Nowego nr 5; Bóżnica „Kromolowska”, ul. Józefa nr 16; Chewra Sandlera, ul. Ciemna nr 17; Chewra Tehilim, narożnik ul. Rabina Meiselsa nr 18 i Bożego Ciała nr 13; Dom Modlitwy im. Halberstama, ul. Estery nr 12; Dom modlitwy Izraela Meiselsa, ul. Św. Agnieszki nr 11; Dom modlitwy im. bł. pamięci Salomona Deichesa, ul. Brzozowa nr 6; Dom modlitwy, ul. Trynitarzka nr 18; Kowea Itim l'Tora, ul. Józefa nr 42; Mizrach, ul. Jakuba nr 21; Stowarzyszenie Domu Modlitwy im. bł. pamięci Chaima Reichenberga z Zaleszczyk, ul. Brzozowa nr 6; Stowarzyszenie Modlitwy i Dobroczynności „Bach”, ul. Skaleczna nr 3; Stowarzyszenie Modlitwy i Dobroczynności Chasydów Radomskich, ul. Józefa nr 15; Stowarzyszenie Modlitwy i Dobroczynności im. Michała Hirsza Cypresa, ul. Św. Agnieszki nr 5; Szejrit B'nei Emuna, ul. Bocheńska nr 4; Szir – Stowarzyszenie bóżnicze, ul. Kupa nr 20. Mniejsze modlitewnie mieściły się w prywatnych domach mieszkalnych, których właściciele część kamienicy przeznaczali na cele religijne. Pozbawione swej funkcji, niszczone i przebudowywane, w większości utraciły cechy wskazujące na ich pierwotne przeznaczenie. Murowane, potynkowane.

- 79 Dom modlitwy B'nei Emuna (fig. 79). Usytuowany w narożniku ul. Rabina Meiselsa nr 17 i pl. Nowego nr 5, na terenie należącym 1489 – koniec w. XVIII do złotników krakowskich, ograniczonym od pn. dziewiętnastowiecznym przebiegiem dzisiejszej ul. Meiselsa. Zbudowany 1886 wg projektu arch. *Jacka Matusińskiego* z inicjatywy właścicieli posesji Lejba Schudmaka i Züssmana Schenkera. Po 1939 opuszczony, uległ dewastacji. 1990-3 remont, konserwacja i adaptacja z częściową przebudową dla Żydowskiego Centrum Kulturalnego staraniem Fundacji „Judaica”, wg projektu arch. *Dariusza Gruszkę*. Eklektyczny, z przewagą elementów „stylu okrągłolukowego”. Na rzucie czworoboku, orientowany. Wnętrze dwudzielne, z salą dla mężczyzn od wsch. i salą dla kobiet od zach.; w przejściu między salami kolumna żeliwna. Na suficie sali mężczyzn rozeta gipsowa oraz dekoracja malarska ornamentalna, zrekon-

struowana 1993 wg elementów w. XIX/XX (badania dekoracji i projekt rekonstrukcji artysta konserwator *Bogusław Batos*). W sali dla kobiet rozeta gipsowa, na suficie dekoracja malarska 1993, wyk. w nawiązaniu do charakteru dekoracji w. XIX/XX. Elewacja frontowa siedmioboczna, czteroosiowa, podzielona poziomymi pasami z imitacją rustyki w tynku; w dwóch wejściach metalowe drzwi, w arkadowych oknach zrekonstruowana stolarka i kute kraty. – W sali męczyzn, pośrodku ściany wsch., arkadowa wnęka na aron ha-kodesz; na ścianie zach. marmurowa tablica ku czci zmarłych związanych z domem modlitwy (m.i. Lejba Schudmaka), z napisami hebrajskimi 1931.

Dom modlitwy Chewra Tehilim (fig. 80). Usytuowany 80 w narożniku ul. Rabina Meiselsa nr 18 i ul. Bożego Ciała nr 13. Zbudowany 1896 wg nieustalonego projektu, pod kierunkiem *J. Kopalda*. Obecnie zajmowany przez Zespół Pieśni i Tańca „Krakus”. O cechach eklektycznych z przewagą elementów „stylu okrągłolukowego”. Piętrowy, na planie czworoboku, dwutraktowy. Elewacja frontowa od ul. Rabina Meiselsa dziesięcioosiowa, elewacja boczna pięcioosiowa. Wysoki cokół i kondygnacje wydzielone gzymsami. Parter nad cokołem poziomo boniowany. Okna parteru połączone pasami, zamknięte półkoliście, w profilowanych opaskach, zwieńczone półkolistymi, szerokimi, profilowanymi gzymsami na konsolkach. Okna piętra wydzielone pasem muru, prostokątne, we wnękach zamkniętych półkoliście, nad nimi gzymsy analogiczne jak na parterze. Pod oknami w płycinach dekoracja roślinna. W zwieńczeniu wydatny gzyms arkadkowo-konsolkowy.

Dom modlitwy Kowea Itim l'Tora (fig. 81). Usytuowany 81 przy ul. Józefa nr 42. Wzniesiony 1810 (?) w miejscu starszego, spalonego 1773. Przekształcony w poł. w. XIX z przystosowaniem na dom modlitwy Kowea Itim l'Tora. Remontowany 1912. Obecnie budynek mieszkalny. Piętrowy, na planie prostokąta. Dwutraktowy. Sień i klatka schodowa na osi zach. Elewacja frontowa trójosiowa, podzielona gzymsami. Okna i wejście zamknięte półkoliście, z opaskami i parapetami na konsolkach. Dach mansardowy, z nowszymi wystawkami, kryty dachówką.

Dom modlitwy Salomona Deichesa (fig. 82). Usytuowany 82 przy ul. Brzozowej nr 6 (oficyna). Wzniesiony 1910 wg projektu arch. *Hermana Lamensdorfa*. Obecnie użytkowany przez spółdzielnię produkcyjną. O cechach eklektycznych. Dwupiętrowy, na planie prostokąta ze skrzydłem bocznym. Podpiwniczony. Elewacja od dziedzińca trójosiowa, przybudówki jednoosiowa. W pierwszej osi sień i klatka schodowa. Okna zamknięte półkoliście. Ściany przybudówki boniowane, wejścia

i okna z profilowanymi arkadkami. W szczycie kamienne tablice Dekalogu, poniżej fantazyjnie potraktowany gzyms. Dach dwuspadowy.

- 84** Dom modlitwy Szejrit B'nei Emuna (fig. 84). Usytuowany przy ul. Bocheńskiej nr 4. Wzniesiony 1914 wg projektu *Hermana Lamensdorfa*. Użytkowany przez Zakładowy Ośrodek Kultury Miejskiego Przedsiębiorstwa Komunikacyjnego. Piętrowy, podpiwniczony. Zbudowany na planie czworoboku. Elewacja frontowa siedmioosiowa. Dwa wejścia identyczne, zamknięte półkoliście. Okna parteru zamknięte półkoliście, w profilowanych obramieniach, pierwszego piętra prostokątne. Dach dwuspadowy, kryty blachą.

**ŻYDOWSKIE BUDOWLE
PUBLICZNE**

MYKWA

Położona na niewielkim wzniesieniu u zbiegu ul. Miodowej i Starowiślniej oraz włączonego w tę ostatnią wylotu ul. Dajwór. Dobudowana od wsch. do linii miejskiego muru obronnego. Stanowi ostatni od pn. budynek zamykający wsch. pierzeję ul. Szerokiej (nr 6); wsch. elewacja zamyka zach. pierzeję ul. Dajwór, granicząc z budynkiem włączonym obecnie w numerację ul. Starowiślniej (nr 65/67). Zajmowana przez mykwę parcela stanowiła pierwotnie pn.-wsch. narożnik miasta Kazimierza, ograniczony murami miejskimi przebiegającymi wzdłuż obecnych ul. Miodowej i Dajwór.

HISTORIA. Łaźnia rytualna być może istniała już w. XV/XVI, pierwsza wzmianka 1567. Wymieniana w statucie kahalnym 1595 (obok drugiej, mieszczącej się w okolicy Placu Nowego, nieistniejącej). Po 1608 zwana „Wielką Mykwą” (w odróżnieniu od drugiej mykwy, powstałej na nowouzyskanych przez miasto terenach). Według spisu z 1653 znajdowało się tu (względnie w tym rejonie) „więzienie żydowskie”. Wspominana w okresie konfederacji barskiej i 1806, kiedy dzierżawił ją Jekiele Felczer zw. Doktorem. Wg akt hipotecznych kazimierskich z 1826 „Dom murowany łaźnią zwany (...), składający się z gmachu murowanego na dole i drewnianego na piętrze oraz łazienek nowych i ścian drewnianych, w których ściana drewniana wspólnie z domem granicznym z jednej i z drugiej strony”. Całkowicie przebudowana pocz. w. XIX, potem wielokrotnie remontowana i modernizowana, m.i. wnętrza zniekształcone wieloma wtórnymi podziałami. Jako łaźnia żydowska czynna do II wojny światowej, kiedy to została silnie zdewastowana. W l. 1974-7 przebudowana i częściowo odbudowana przez Pracownię Konserwacji Zabytków z przeznaczeniem na hotel dla pracowników, wg projektu arch. *Zdzisława Głaba* (m.i. wzmocnienie ścian, założenie nowych stropów, wymiana i uzupełnienie detalu itd.).

ARCHITEKTURA (fig. 77). Połączona nową przewiązką z sąsiadującym budynkiem przy ul. Szerokiej nr 7/8. Murowana, z użyciem kamienia łamanego, tynkowana. Dwukondygnacyjna, ze strychami zaadaptowanymi na pomieszczenia użytkowe. W piwnicach przykrytych nowymi stropami widoczne duże partie muru z kamienia łamanego (podobnie miejscami w partii przyziemia), może z w. XVI, wśród nich trudna do zinterpretowania, fragmentarycznie zachowana, niska arkada przecinająca jedno z pomieszczeń. Pierwotnie pod poziomem obecnych piwnic znajdował się basen, usytuowany opodal źródła, w formie odwróconego ostro-

slupa ze ściętym wierzchołkiem od dołu, ścianach ocementownych (dawniej ocembrowanych drewnem), do którego prowadziło ok. 40 kamiennych stopni; dostępny jeszcze w l. trzydziestych w. XX, zniszczony w czasie II wojny światowej. W piwnicach pod środkową częścią budynku zachowany fragmentarycznie dawny układ wskazujący na miejsce zejścia do basenu. Część naziemna budynku, o formach z pocz. w. XIX, z dwukondygnacyjnym korpusem na rzucie zbliżonym do krzyża greckiego, w narożnikach jednokondygnacyjne aneksy uzupełniające plan do formy prostokąta. Układ wnętrza wielotraktowy, pośrodku wielobiegowa klatka schodowa; w pierwszej kondygnacji długi korytarz sklepiony kolebkowo. W jednym z pomieszczeń parteru od strony wsch. nowy strop podparty czterema filarami, nowymi, z umieszczonymi wtórnie głowicami z w.

78 XVI/XVII (?) (fig. 78), o uproszczonym owoidalnym przekroju; w tym miejscu być może znajdowało się pierwotnie zejście do basenu. Elewacje zewnętrzne wieloosiowe, główna od ul. Szerokiej w partii korpusu czteroosiowa, aneksów dwuosiowe; przyziemie korpusu boniowane; kondygnacje zwieńczone profilowanymi gzymsami. Dachy łamane, osobne nad poszczególnymi częściami budynku, z wysokimi kominami i lukarnami. Do II wojny światowej mykwę otaczało niewielkie założenie ogrodowe.

ŻYDOWSKIE SZKOŁY ŚREDNIE

Wszystkie o zmienionej obecnie funkcji. Murowane, potynkowane.

Dawne Gimnazjum Hebrajskie (Żydowska Koedukacyjna Szkoła Ludowa i Średnia im. Chaima Hilfsteina) (fig. 83). Usytuowane w narożniku ul. Brzozowej nr 5 i Podbrzezie nr 8/10. Wzniesione 1917 staraniem Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej i Średniej wg projektu arch. *Hermana Lamensdorfa*, jako budynek trzypiętrowy, trójosiowy. 1925 powiększony od zach. o trzyosiową, jednopiętrową dobudówkę, nad którą 1927 nadbudowano drugie i trzecie piętro wg projektu arch. *Tobiasza Wexnera*. Obecnie budynek zajmowany przez kilka szkół zawodowych. W narożnej szkarpie budynku tablica w języku polskim i hebrajskim informująca o dawnej funkcji. O cechach eklektycznych i modernistycznych. Trzypiętrowy, podpiwniczony. Zbudowany na rzucie prostokąta. Jednotraktowy z korytarzem od tyłu i jednobiegową klatką schodową. Elewacja frontowa od ul. Brzozowej sześciosiowa, rozczłonkowana pilastrami tokańskimi w wielkim porządku. Dach kryty blachą. 83

Szkoła Ludowa Cheder Iwri i Gimnazjum Tachkemoni (fig. 85). Usytuowana przy ul. Miodowej nr 26. Wzniesiona 1929 z inicjatywy działaczy krakowskiej sekcji partii ortodoksyjnych syjonistów Mizrachi. 1945 schronisko dla Żydów powracających z wojny. Obecnie użytkowana przez Ośrodek Badawczo-Rozwojowy „Polmetal”. O cechach modernistycznych. Trzypiętrowa, na rzucie zbliżonym do prostokąta, dwutraktowa. Elewacja frontowa pięciosiowa. Wejście na osi z trzema małymi oknami powyżej. Dach dwuspadowy, kryty blachą. 85

Żydowska Szkoła Rzemiosł. Budynek usytuowany przy ul. Podbrzezie nr 3. Wzniesiony ok. 1937-8 przez Żydowskie Towarzystwo Szkoły Ludowej i Średniej w Krakowie. Trzyklasowa Męska Szkoła Rzemiosł w 1938 przekształcona w Gimnazjum Mechaniczne. Obecnie użytkowana przez Instytut Biologii Wyższej Szkoły Pedagogicznej. Czteropiętrowy z suterreną. Na rzucie prostokąta z ryzalitem na osi oraz oficyną od wsch. (mieściła ona warsztaty). Wnętrze jedno- i dwutraktowe z korytarzem. Elewacja frontowa siedmioosiowa.

- 86 Żydowski Dom Akademicki (fig. 86). Ul. Przemyska nr 3. Wzniesiony 1924-6 z inicjatywy krakowskiego oddziału Stowarzyszenia „B'nei-Brit” – „Solidarność” oraz Zrzeszenia Żydowskich Studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego „Ognisko” wg projektu arch. *Adolfa Siódmiaka*. Budowę kierował arch. *Tobiasz Wexner*. Przebudowany w l. 1935-52. 1939 Niemcy urządzili w budynku dom publiczny dla wojska. Po wojnie 1946 utworzono tu szkołę podstawową „Tarbut” dla dzieci żydowskich. Obecnie dom akademicki Wyższej Szkoły Muzycznej w Krakowie. Modernistyczny. Czteropiętrowy, podpiwniczony. Zbudowany na rzucie litery U, półtoratraktowy. Klatka schodowa na osi, schody jedno- i dwubiegowe. Elewacja frontowa dziewięćciosiowa z nieznacznym pięćciosiowym ryzalitem pośrodku, parter boniowany, powyżej ryzalit rozczłonkowany kanelowanymi pilastrami w typie tokańskich, w wielkim porządku. Wejście na osi ujęte w profilowany portal z belkowaniem powyżej. Okna prostokątne i kwadratowe, na piętrze pary skrajnych z ozdobnymi nadokiennikami. Ponad trzecim piętrem wydatny gzyms.

SZPITAL ŻYDOWSKI

Położony przy ul. Skawińskiej nr 8, w obszernym ogrodzie, z elewacją frontową zwróconą na pn. Od wsch. sąsiaduje z terenem klasztornym braci albertynów, od pd. z posesjami przy ul. Adama Chmielowskiego.

HISTORIA. Najstarsza wzmianka o szpitalu żydowskim w sąsiedztwie starego Collegium Physicum pochodzi z 1469. Kolejna z 1808 dotyczy szpitala na Podbrzeziu, stanowiącego własność Bractwa Pogrzebowego „Bikkur-cholim”. W 1821 Gmina Żydowska zakupiła od Kazimierza Krajewskiego dom z ogrodem przy ul. Skawińskiej. Zapisy fundacyjne na potrzeby szpitala od 1846. Budowę rozpoczęto w 1861 wg projektu arch. *Antoniego Stacherskiego*, ukończono 1866, 1914 przejęty przez władze wojskowe i zamieniony na szpital dla zakaźnie chorych żołnierzy. Zniszczony w czasie I wojny światowej. Po remoncie dzięki staraniom Gminy powiększony poprzez wybudowanie drugiego piętra. Przebudowany w l. 1922-7 wg projektu *Zygmunta Prokieszki*, w 1929 wg projektu *J. Weinbergena*. Skrzydło wsch. rozbudowane 1937 z przedłużeniem w kierunku pn. i pomieszczeniem tu bóżnicy szpitalnej wg projektu *J. Lieblinga* (wyposażenie wewnątrz nie zachowane). Z początkiem II wojny światowej likwidacja szpitala i ograbienie przez Niemców. Z końcem października 1939 szpital ponownie funkcjonuje. 1941 przeniesiony do budynku przy ul. Józefińskiej, gdzie działał do marca 1943 (likwidacja getta). Po wojnie użytkowany przez krakowską służbę zdrowia, dalsze rozbudowy skrzydła wsch.; 1991 odnowienie elewacji. Obecnie siedziba II Katedry Chorób Wewnętrznych Collegium Medicum UJ.

- 90 ARCHITEKTURA (fig. 90). O cechach eklektycznych, w tym elementach neoromańskich. Zwrócony frontem ku pn. Na rzucie prostokąta

z dwoma wydatnymi skrzydłami usytuowanymi osiowo po bokach oraz ryzalitem od frontu. Układ wewnątrz dwutraktowy. Elewacja frontowa ośmioosiowa, z wydatnym dwuosiowym ryzalitem środkowym; skrzydła boczne trójosiowe. Elewacje skrzydeł od wsch. i zach. pięcioosiowe. Okna prostokątne, w ryzalicie ugrupowane po dwa, we frontowych elewacjach skrzydeł po trzy, zamknięte półkoliście. Narożniki oraz ryzality skrzydeł zaakcentowane pilastrami przechodzącymi w rodzaj ośmiobocznych wieżyczek. Pod okapem dachu gzyms wsparty na konsolach. Dach dwuspadowy.

RZEŻNIA RYTUALNA (tzw. OKRĄGLAK)

Usytuowana pośrodku Placu Nowego nr 11 (fig. 89). Zaprojektowana 1899 jako hala targowa, zbudowana 1900. Po wydzierżawieniu przez Zarząd Gminy Izraelickiej adaptowana 1927 na rzeźnię rytualną drobiu wg projektu arch. *Webellinga*. W czasie ostatniej wojny rzeźnia zlikwidowana przez Niemców. Obecnie ponownie hala targowa. Murowana z cegły i kamienia do detali architektonicznych. Parterowa, na rzucie dwunastoboku z krytym dziedzińcem pośrodku. W elewacji zewnętrznej szkarpy o niewielkich kamiennych architektonicznych zwieńczeniach. Główne wejście o łuku segmentowym z dwuspadowym kamiennym daszkiem w formie przyczółka. Okna prostokątne we wnękach. Dach wielospadowy, kryty papą, z niską dwunastoboczną latarnią z prostokątnymi okienkami.

SIEDZIBA KONGREGACJI WYZNANIA MOJŻESZOWEGO

Dom usytuowany w narożniku ul. Krakowskiej nr 41 i ul. Skawinińskiej nr 2.

HISTORIA. Wzniesiony w l. 1909-11 wg projektu arch. *Hermana Lamensa*. W okresie międzywojennym użytkowany także przez inne instytucje, m.i. w suterenach do połowy lat trzydziestych mieściła się sala gimnastyczna Żydowskiego Towarzystwa Gimnastycznego, na parterze biblioteka judaistyczna Ezra. Przejściowo siedziba: Towarzystwa Szerzenia Oświaty „Toynbe-hala” (1914) i Stowarzyszenia Dobroczynności dla Inwalidów i Sierot Żydowskich (1926). W tym czasie na piętrze biura Zarządu Gminy, na II piętrze archiwum. W części pd. reprezentacyjna sala posiedzeń, gdzie w okresie międzywojennym organizowano wystawy prac artystów żydowskich. Obecnie budynek użytkuje głównie Odzieżowa Spółdzielnia Pracy „Poldam”. Zarząd Krakowskiej Kongregacji Wyznania Mojżeszowego zajmuje część pomieszczeń II piętra. W siedzibie kongregacji znajduje się korona na Torę (fig. 139) z 2. poł. w. XIX.

- 87 ARCHITEKTURA (fig. 87). Trzypiętrowy z suteroną, podpiwniczony. Zbudowany na planie zbliżonym do czworoboku, z lekko ściętym jednoosiowym narożnikiem. Części elewacji w narożniku (trzy osie) i partiach skrajnych (trzy osie) występują w formie nieznacznych ryzalitów. Wnętrze dwutraktowe. Klatka schodowa i wejście główne w narożniku, boczne w ryzalitach, w trzeciej osi od ul. Krakowskiej i piątej od ul. Skawińskiej. Elewacja frontowa od ul. Krakowskiej siedmioosiowa, od ul. Skawińskiej pięćoosiowa. Do połowy wysokości parteru wydatna kamienna rustyka. Wejście główne prostokątne, boczne i okna zamknięte półkoliście. Na pierwszym i drugim piętrze okna częściowo prostokątne z wydatnymi nadokiennikami i parapetami, na trzecim częściowo zamknięte półkoliście. Okna drugiego piętra w trójosiowym ryzalicie od ul. Krakowskiej o wysokich, zamkniętych półkoliście nadświetlach. Okna w skrajnej osi ryzalitu od ul. Skawińskiej umieszczone na innych poziomach. Gzyms częściowo z arkadkami i konsolkami. Dachy czterospadowe, kryte dachówką.

MURY MIASTA ŻYDOWSKIEGO

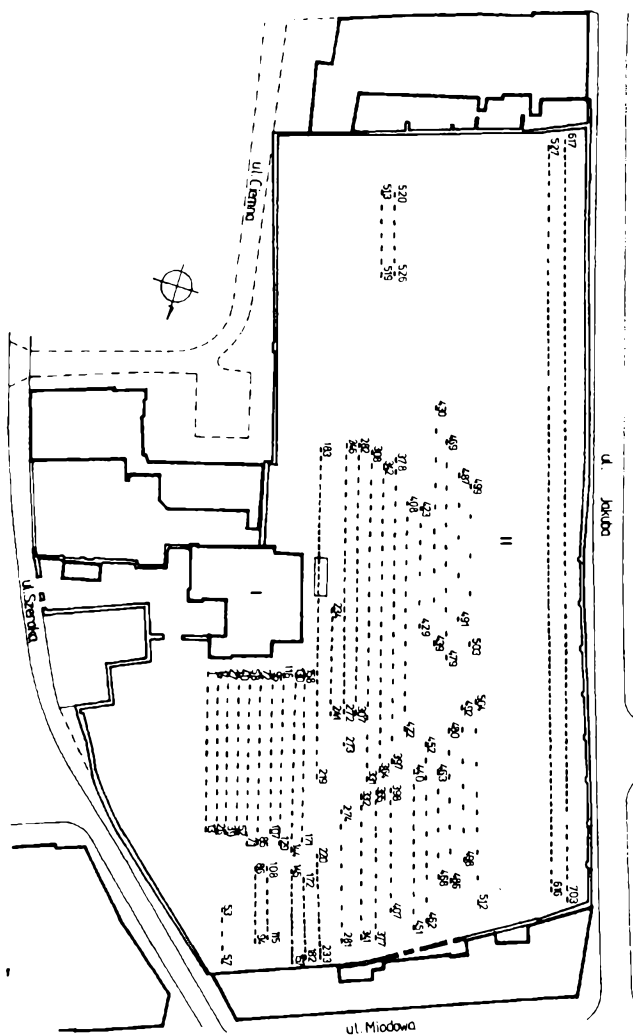
Początkowo drewniane parkany, wzniesione m.i. celem zapewnienia bezpieczeństwa ludności żydowskiej (1500 pierwszy pogrom). Uгода 1553-4 przewidywała trzy bramy: w linii dzisiejszej ul. Józefa (na narożniku dzisiejszej ul. Jakuba; istniejąca do końca trwania miasta żydowskiego, rejestrowana przez plany w. XVIII/XIX); w murze cmentarza Remu od dzisiejszej ul. Jakuba (zachowana do dzisiaj, zamurowana); w murze miejskim „versus Podbrzezie” (zapewne przy Starej Bóżnicy, może w linii dzisiejszej ul. Na Prześciu). Budowa muru w wyniku ostatecznego poszerzenia miasta żydowskiego (1608) z ograniczeniem ilości bram do jednej (w linii dzisiejszej ul. Józefa); m.i. 1627 budowa muru cmentarnego przy kościele Św. Wawrzyńca – jednocześnie muru granicznego miasta żydowskiego od pd. – staraniem ks. Marcina Kłoczyńskiego, prepozyta kanoników regularnych laterańskich, do wysokości równej murowi miejskiemu. Od 1822 burzenie murów na polecenie Senatu Wolnego Miasta Krakowa. – Zachowany fragment w pd. pierzei pl. Nowego, murowany z kamienia łamanego z uzupełnieniami ceglanymi, zapewne pocz. w. XVII; fragment muru cmentarnego kościoła Św. Wawrzyńca, zbudowany 1627, murowany z kamienia łamanego, obecnie mur graniczny między dzisiejszymi posesjami przy pl. Bawół nry 2 i 3 oraz przy ul. Dajwór nry 19 i 21.

CMENTARZE ŻYDOWSKIE

CMENTARZ PRZY BÓŻNICY REMU

Zajmuje teren za bóżnicą Remu od strony zach. (fig. 145-147). Założony na planie wydłużonego prostokąta, znacznie poszerzonego nieregularnie od wsch. (od ul. Szerokiej). Od zach. dłuższym bokiem graniczy z ul. Jakuba (dawna linia muru powiększonego miasta żydowskiego); od pd. i częściowo od wsch. z ul. Ciemną (Lewkową) i terenem ogrodu. Poza murem i bramą wjazdową na dziedziniec bóżnicy, nierówną linię muru cmentarnego stanowią tylne ściany parterowych domów, m.i. chederu, rozebranych w czasie prac porządkowo-konserwatorskich po 1957. Od pn. cmentarz przylegał do wąskich podwórek domów mieszkalnych (obecnie rozebranych) przy ul. Miodowej. Teren cmentarza ma zróżnicowane poziomy. Najniższy, gdzie zlokalizowana jest najstarsza część cmentarza, rozciąga się za zach. ścianą bóżnicy i wznosi w kierunku pn.-zach., dość znacznie podniesiony jest w części pd.-wsch. (4,5 m). Mają się tam znajdować części rozbitych lub zniszczonych nagrobków, wyeliminowanych w czasie różnych prac porządkowych na cmentarzu. Być może grzebano tam ubogich. 145-147

HISTORIA. Według tradycji żydowskiej i napisu znajdującego się nad wejściem cmentarnym z dziedzińca bóżnicy, cmentarz miał być założony z funduszu kahału w r. 5331 (1551). Najstarsze daty na nagrobkach pochodzą z 1552. Wiadomo, że z powodu zarazy w mieście żydowskim w l. 1551-2 już odbywały się pochówki na tym terenie. W 1552 kazimierska rada miejska wyraziła zgodę na zakup przez gminę żydowską parceli przy ul. Szerokiej z przeznaczeniem na nowy cmentarz (drugi na Kazimierzu). 1553 kahał zakupił parcelę przylegającą do posesji imigranta z Ratyzbony, Izraela ben Józefa (w którego domu mieściła się bóżnica), z przeznaczeniem na cmentarz. Teren cmentarza był powiększany w związku z dużą migracją Żydów. Władze austriackie w l. 1786-1809 dążyły do zlikwidowania cmentarza i w 1800 wydały nakaz jego zamknięcia. W tym czasie kahał otoczył teren cmentarza nowym murem i zamknął dla pochówków (założono nowy cmentarz przy ul. Miodowej). Cmentarz Remu stopniowo ulegał niszczeniu. Z końcem w. XIX podjęto prace porządkowe i konserwatorskie. Niektóre zniszczone nagrobki zastępowano nowymi, wprowadzając inskrypcje znane z literatury lub z archiwaliów. W 1925 dalsze prace porządkowe pod opieką członka zarządu gminy, Abrama Freilicha; odnawiano tylko nagrobki zasłużonych rabinów, fundatorów bóżnic, lekarzy, uczonych. W 1935 wg M. Bałabana znajdowało się tylko 47 nagrobków godnych uwagi. W czasie ostatniej wojny

Cmentarz Remu 1:1000

I. bóżnica Remu; II. cmentarz; liczby arabskie odpowiadają numeracji nagrobków w tekście

cmentarz zdewastowany przez hitlerowców, większość nagrobków zostało rozbitych i poprzewracanych; ocalało zaledwie kilka, wśród nich nagrobek rabina Mojżesza Isserlesa Remu. Prace porządkowe, odkrywkowe i konserwatorskie wykonano w l. 1959-60 z funduszy Międzynarodowej Organizacji Pomocy Żydom „Joint Distribution Committee”, a także władz m. Krakowa, staraniem Przewodniczącego Kongregacji Wyznania Mojżeszowego Macieja Jakubowicza; pracami kierował archeolog Kazimierz Radwański. Ustawiono 706 nagrobków. Wiele nagrobków uznanych za zaginione wydobyto wtedy spod warstwy ziemi i ponownie ustawiono, stąd niektórzy zmarli posiadają dwa nagrobki. Dużą ilość fragmentów rozbitych macew wmurowano od strony wewnętrznej w ogrodzenie cmentarza od ul. Szerokiej. Wg relacji K. Radwańskiego na cmentarzu znajduje się 4-6 warstw pochówków. Przypuszcza się, że w trakcie wspomnianych prac konserwatorskich przeniesiono z cmentarza przy ul. Miodowej pewną ilość nagrobków z w. XIX i ustawiono opodal bramki wejściowej. Prace rekonstrukcyjne nie były poprzedzone gruntownymi badaniami porównawczymi i znaczna część nagrobków (zwłaszcza tumbowych) została złożona z części należących do różnych pomników nagrobnych, niekiedy z innych okresów stylowych. Od ul. Jakuba nie zrekonstruowano w murze cmentarnym bramki w barokowym kamienym obramieniu.

Od 1988 prowadzi się sukcesywnie prace konserwatorskie i porządkowe, finansowane przez Wydział Ochrony Zabytków Urzędu m. Krakowa; prace wykonuje zespół konserwatorski pod kierunkiem *Marka Sawickiego* w składzie: *Maria Marzec, Natalia Grzechowiak, Paweł Dziurawiec, Donat Grzechowiak, Marcin Chojkowski, Kazimierz Bednarski*.

Cmentarz stanowi największy i najcenniejszy w Polsce zespół nagrobków żydowskich z w. XVI-XVIII. Zachowane nagrobki reprezentują dwa podstawowe typy – nagrobki tumbowe i nagrobki w formie wolnostojących płyt.

NAGROBKI TUMBOWE. Nagrobki tumbowe z czterosпадową nastawą. Ustawione na cokołach, z prostopadłościenną tumbą i wydzieloną gzymsem nastawą w formie czterosпадowego, stromego, ściętego daszku: – z fryzem tryglifowym, w którego metopach plastyczne rozety (na dłuższych ściankach ułożone na tle liści akantu wpisanych w prostokąt) i zatartymi inskrypcjami na dłuższych ściankach nastawy oraz profilowanym gzymsem w zwieńczeniu: 1. (689) osoby zmarłej w 1611; 2. (228) z 2. ćw. w. XVII; 3-8. (159, 163, 225-227, 685) z 1. poł. w. XVII (fig. 148, 149); 9. (686) z ok. poł. w. XVII, z nastawą krótszą od tumb (górna część niezachowana); 10. (624) kobiety zmarłej w 1734, z kulą w zwieńczeniu; – z inskrypcjami na ściankach dłuższych tumb i nastawy, z 1. poł. w. XVII: 11. (319) Meira zw. reb Meir Hirsch Kops, syna Arona Pinchasa, częściowo zrekonstruowany, z liściastymi rozetami wpisanymi w kwadrat na krótszych ściankach tumb i inskrypcjami wewnątrz prostokątnych płycin o zaokrąglonych narożach;

12. (672) z rozetą na jednym z krótszych boków tumby i kartuszem z rozetką na drugim, z nastawą wydzieloną gładkim cokołem i płyciną inskrypcyjną w kształcie odwróconego półkola na jednej z jej ścianek: – z inskrypcjami na dłuższych ściankach nastawy: 13. (142) osoby zmarłej w 389 (1629), z fryzem tryglifowym, w którego metopach rozety na tle liści akantu wpisanych w prostokąt na dłuższych ściankach tumby i motywami małżowinowymi na krótszych oraz częściowo zrekonstruowaną nastawą: – z ok. poł. w. XVII: 14. (245) z rytymi kołami i półkami na jednej ze ścianek dłuższych tumby (częściowo zrekonstruowanej) i plastycznymi rozetami na ściankach krótszych oraz gzymsem w zwieńczeniu; 15. (413) z plastyczną rozetą ujętą w ryte koła i półkola na dłuższych ściankach tumby i rozetą wewnątrz koła na ściankach krótszych oraz częściowo zrekonstruowaną nastawą; 16. (133) z fragmentarycznie zachowanymi inskrypcjami na ścianach tumby, płycinami inskrypcyjnymi o zaokrąglonych narożach, z liśćmi w dolnych przytluczach na ściankach nastawy (jedna gładka, zrekonstruowana) i trzema szyszkami w zwieńczeniu; 17. (158) z końca w. XVII, z fryzem tryglifowym, w którego metopach plastyczne, potrójne lodygi zakończone kwiatami na dłuższych ściankach tumby i plastycznymi rozetami pomiędzy narożnym kanelowaniem na ściankach krótszych oraz gzymsem i trzema szyszkami w zwieńczeniu; – z plastycznymi festonami roślinno-kwiatowymi na dłuższych ściankach tumby, z l. poł. w. XVIII: 18. (595) z gładkimi ściankami krótszymi tumby; 19. (596) z niewielkimi plastycznymi rozetami na krótszych ściankach tumby i gzymsem w zwieńczeniu nastawy; – pozostałe: 20. (611) z l. poł. w. XVII, z inskrypcjami na jednej ze ścianek dłuższych tumby (druga gładka) i rozetkami na tle płaskich liści pomiędzy narożnym kanelowaniem na ściankach krótszych oraz dżbanem na tle rolwerkowego kartusza ujętego w stylizowane liście na jednej z dłuższych ścianek nastawy i inskrypcjami na drugiej; 21. (492) z 2. poł. w. XVII, z rozetą ujętą w strzępiaste liście na krótszych ściankach nastawy i płycinami w kształcie trapezu na dłuższych ściankach oraz trzema szyszkami w zwieńczeniu.

Nagrobki tumbowe z czterospadową nastawą i jedną stojącą płytą. Ustawione na cokołach, z prostopadłościenną tumbą i wydzieloną gzymsem nastawą w formie stromego, czterospadowego, ściętego daszku, z inskrypcjami na ściankach dłuższych oraz z ustawioną z przodu płytą: – dwa z inskrypcjami na jednej ze ścianek dłuższych tumby oraz nastawą zwieńczoną profilowanymi gzymsem i szyszkami: 22. (364) Izaaka Prostitza syna Arona, drukarza ksiąg hebrajskich w Krakowie (zm. 373) (1613) i Judy Lejba RMM (Rabbenu Maggid Miszna) (zm. 399) (1639), z fragmentarycznie zachowanymi inskrypcjami na ściankach krótszych tumby, gładką (zrekonstruowaną) ścianką dłuższą oraz półkoliście zamkniętą płyciną inskrypcyjną na płycie; 23. (457) z l. poł. w. XVII, z fryzem tryglifowym, w którego metopach liściaste rozety wpisane w kwadrat oraz płytą o wklęsło-wypukłej linii

brzegów, z koroną Tory ujętą w liściaste woluty spięte palmetą i pasem inskrypcji poniżej; 24. (261) Mordechaja Saby zw. Singer, przełożonego uczelni talmudycznej w Krakowie, gramatyka, kaznodziei i kabalisty (zm. 337) (1576), przekształcony w w. XVIII, z gładką tumbą i płytą z płyciną inskrypcyjną ujętą w półkolistą arkadę wspartą na smukłych półkolumienkach, z motywami roślinnymi w przyłęczach; 25. (160) zmarłego z pokolenia kapłańskiego, z l. poł. w. XVIII, z plastycznymi festonami owocowymi ujętymi w kanelowania na dłuższych ściankach tumby, śladami dekoracji roślinnej na jednej ze ścianek krótszych, kanelowaniem na drugiej i nastawą wydzieloną cokołem, na płycie błogosławiące dłonie i korona Tory, ujęte w liściaste woluty połączone z gronami (fig. 153). **153**

Nagrobki tumbowe z nastawą w formie leżącego półwalca. Ustawione na cokołach, z prostopadłościenną tumbą i wydzielonym gzymsem gładkim półwalcem: – z l. poł. w. XVII: 26-27. (416, 453) z inskrypcjami ujętymi w narożne kanelowania na dłuższych ściankach tumby i liściastymi rozetami wpisanymi w kwadrat na krótszych ściankach; 28. (559) z inskrypcjami ujętymi w narożne kanelowania na jednej ze ścianek dłuższych (druga zrekonstruowana, gładka) i jednej ze ścianek krótszych oraz liściastą rozetą wpisaną w kwadrat – na drugiej, nadto na ściankach przedniej i tylnej nastawy plastyczne rozety; 29. (554) z fragmentarycznie zachowanymi inskrypcjami na dłuższych ściankach tumby (na jednej ze ścianek inskrypcja wpisana w prostokątną płycinę o zaokrąglonych narożach), rytymi liściastymi rozetami wpisanymi w kwadrat na jednej ze ścianek krótszych oraz rytą rozetą na tle liści, z wolutami powyżej – na drugiej (narożniki tumby kanelowane) (fig. 154). **154**

Nagrobki tumbowe z nastawą w formie półwalca i jedną stojącą płytą. Ustawione na cokołach, z prostopadłościenną tumbą, wydzieloną gzymsem nastawą oraz ustawioną z przodu prostokątną (lub kwadratową) płytą: – z kanelowanym półwalcem i fryzem tryglifowym na ściankach tumby, z nich dwa z liściastymi rozetami wpisanymi w kwadrat w metopach fryzu i półkolistym przyczółkiem obwiedzionym dekoracją kartusową w górnej części płyty; 30. (539) osoby zmarłej w 391 (1631), z inskrypcją w dolnej części płyty i rozetką w polu przyczółka ujętego w sterczyny na postumentach; – z l. poł. w. XVII: 31. (117) ze stylizowanymi łodygami z kwiatami tulipana przy narożnych tryglifach na dłuższych ściankach tumby i nastawą częściowo dekorowaną ornamentem okuciowym, płyta zamknięta łukiem segmentowym, z półkoliście zamkniętą płyciną inskrypcyjną, rozetkami w przyłęczach i przyczółkiem ujętym w kule na postumentach (fig. 156); 32. (205) Rebeki, córki Lejba RM... (Rabbenu Maggid Miszna?), z plastycznymi rozetami w metopach fryzu (na ściankach dłuższych na tle liści akantu wpisanym w prostokąt) i kwadratową płytą zwieńczoną wolutami (górny narożnik nie zachowany) z półkoliście zamkniętą płyciną inskrypcyjną (fig. 158); 33. (543) z fryzem tryglifowym, w którego metopach liściaste rozety wpisane w prostokąt na ściankach krótszych i jednej dłuższej tumby **156**

- i inskrypcjami na drugiej oraz inskrypcjami na fragmentarycznie zachowanej płycie: 34. (544) z liściastą rozetą wpisaną w kwadrat, ujętą w kanelowania na jednej ze ścianek krótszych i gwiazdzistą rozetą wpisaną w romb, umieszczoną w kwadratowym polu opiętym wolutami, z liśćmi w narożnikach – na ścianie drugiej oraz prostokątnymi płycinami inskrypcyjnymi o zaokrąglonych narożnikach, ujętymi w narożne kanelowania – na ściankach dłuższych tumby, płyta w dolnej części gładka, z trójkątnym przyczółkiem o lekko wklęsłych krawędziach, utworzonych z liściastych wolut spiętych palmetowym liściem, ujętym w sterczyny w części górnej; 35. (202) mężczyzny zw. Mordechaj, z girlandami złożonymi z kwiatów, liści i szyszek na dłuższych ściankach tumby i liściastymi rozetami wpisanymi w kwadrat na ściankach krótszych (narożniki tumby kanelowane), z nastawą częściowo dekorowaną ornamentem okuciowym i roślinnym, płyta w dolnej części zrekonstruowana, z motywami roślinnymi i pasem inskrypcji, ujętymi w wolutowo wygięte listwy (fig. 157); 36. (549) Mendla, dajana, z ok. poł. w. XVII, z cekinami pomiędzy rytymi kołami i półkołami na ściankach dłuższych, cekinem na jednej ze ścianek krótszych i rozetą na drugiej oraz niewielkimi cekinami w górnej części tumby, na płycie fragmentarycznie zachowane inskrypcje (fig. 159); – z gładkim półwalcem, z nich pięć z płycinami inskrypcyjnymi na dłuższych ściankach tumby: 37. (6) Judy Lejba Landaua, syna Jekutiela Zelmiana Landaua, uczonogo (zm. 392) (1632), z półkolistymi płycinami inskrypcyjnymi (z cekinami w przyłuczach), ujętymi w ryte półkola i owale na dłuższych ściankach i plastycznymi rozetami wewnątrz rytych kół na ściankach krótszych, płyta zamknięta łukiem w typie łuku kotarowego, w części dolnej gładka, z inskrypcją powyżej i półkolistym przyczółkiem obwiedzionym dekoracją kartuszkową z puklowanym dzbanem w polu, w części górnej (fig. 155); – z l. poł. w. XVII: – z płycinami inskrypcyjnymi w kształcie prostokąta lub prostokąta o zaokrąglonych narożach i liściastymi rozetami wpisanymi w kwadrat na krótszych ściankach, z nich dwa z półkolistym przyczółkiem obwiedzionym dekoracją kartuszkową w górnej części gładkiej płyty: 38. (147) z tumbą o narożnikach zaakcentowanych cekinami rozdzielonymi liśćmi i rozetką w polu przyczółka ujętego w sterczyny zakończone kulami na płycie (fig. 160); – z narożnikami tumby zaakcentowanymi kanelowaniem: 39. (369) z dwuczęściową płytą (górna część nieco węższa) zwieńczoną szyszką: 40. (150a) z jedną ze ścianek krótszych gładką i plastyczną rozetą na płycie o wklęsłych górnych narożnikach (fig. 161); 41. (24) Chaima Lejzora Fajwelsa, z płyciną inskrypcyjną na jednej ze ścianek dłuższych tumby, ujętą w wiązki liści palmowych, z inskrypcjami i słabo czytelną dekoracją (korona Tory podtrzymywana przez lwy?) pomiędzy wolutami w górnej części płyty o ściętych górnych narożnikach; – trzy z fryzem tryglifowym na ściankach dłuższych tumby, z nich dwa z liściastymi rozetami wpisanymi w kwadrat w metopach: 42. (633) Szajndel, z półkoliście zamkniętymi płycinami inskrypcyjnymi ujętymi w pasy plecionki na krót-

szych ściankach tumby i fragmentarycznie zachowaną płytą z poziomym pasem plecionki i półkolistym przyczółkiem z inskrypcją wzdłuż krawędzi, ze śladami dekoracji (korona Tory?) w polu, ujętym w liściaste woluty (fig. 164); 43. (673) S..., córki kaca Mojżesza Samuela, z liściastymi rozetami wpisanymi w kwadrat na krótszych ściankach tumby, płyta w dolnej części zrekonstruowana, z inskrypcją oraz półkoliście zamkniętym przyczółkiem opiętym dekoracją kartusową, z koroną Tory w polu ujętym w postumenty, na których sterczyny z kulami (fig. 163); 44. (203) z plastycznymi rozetami na tle liści akantu w metopach fryzu i plastyczną rozetą na jednej ze ścianek krótszych tumby (druga zrekonstruowana, gładka) oraz fragmentarycznie zachowaną płytą z lwem (?) stojącym na tylnych łapach; – dwa z fryzem tryglifowym, w którego metopach liściaste rozety wpisane w kwadrat na jednej ze ścianek krótszych i jednej ze ścianek dłuższych tumby i inskrypcjami na drugiej ścianie dłuższej; 45. (35) Mendla Oświęcimer, z plastyczną rozetą na drugiej ze ścianek krótszych oraz półkolistą płyciną z inskrypcją i koroną Tory utworzoną z liści, motywami roślinnymi w przyłęczach i rozetą ujętą w woluty na fragmentarycznie zachowanej płycie (fig. 162); 46. (530) z liściastą rozetą wpisaną w kwadrat na drugiej ścianie krótszej i płytą zamkniętą trójkątnie, z przyczółkiem o lekko wklęsłych krawędziach, utworzonych z liściastych wolut, z rozetką w polu; – dwa z plastyczną rozetą ujętą w ryte koła i półkoła na dłuższych ściankach tumby; 47. (141) osoby zmarłej w 420 (1660), z rytymi kołami i półkołami na jednej ze ścianek krótszych (druga zrekonstruowana, gładka) oraz inskrypcją na fragmentarycznie zachowanej płycie; 48. (548) z ok. poł. w. XVII, z plastyczną rozetą wewnątrz rytego koła na krótszych ściankach tumby i niewielkimi, wirującymi rozetkami w jej górnej części, płyta w dolnej części gładka, z pasem inskrypcji i półkolistym przyczółkiem opiętym dekoracją kartusową z rozetką w polu, ujętym w szyszki na postumentach oraz szyszką w zwieńczeniu (fig. 165); – dwa z inskrypcjami na jednej ze ścianek dłuższych tumby i rytymi kołami i półkołami na drugiej, z ok. poł. w. XVII; 49. (553) z połową liściastej rozety na jednej ze ścianek krótszych i plastyczną rozetą wewnątrz rytego koła na drugiej oraz niską, gładką płytą; 50. (496) z plastyczną rozetą pośrodku jednej z dłuższych ścianek, takąż rozetą na jednej ze ścianek krótszych i liściastą rozetą wpisaną w kwadrat na drugiej oraz inskrypcjami na fragmentarycznie zachowanej płycie; – dwa z rytymi listwowymi obramieniami w kształcie rombu na dłuższych ściankach tumby; 51. (18) osoby zmarłej w 505 (1745), z rytymi, zębatoimi kołami wewnątrz obramień na dłuższych ściankach tumby i rozetą wpisaną w koło na jednej z krótszych ścianek (druga zrekonstruowana, gładka) oraz inskrypcjami na płycie zamkniętej trójkątnie; 52. (273) z 2. poł. w. XVIII, z gładką ścianką tylną i płytą przysłaniającą przednią ściankę tumby, z półkoliście zamkniętą płyciną z zatartymi inskrypcjami; – trzy z gładką tumbą; 53. (305) Natana Mojżesza z Krosna, rabina (zm. 545) (1785), z płytą zamkniętą łukiem wklęsło-wypukłym i powtarzają-

cą jej kształt płyciłą inskrypcyjną; 54. (102) z w. XVIII, z inskrypcją na węższej od tumby, zamkniętej półkoliście płycie; 55. (591) z w. XIX, z płytą zamkniętą łukiem trójlistnym; – pozostałe: 56. (640) Chaji, córki Nachmana ze Lwowa, drugiej żony Mojżesza Izaakowicza, kupca i bankiera krakowskiego (zm. 389) (1629), z parą ujętych w kanelowania półkoliście zamkniętych płycin, pomiędzy którymi plastyczna rozeta na dłuższych ściankach tumby (na jednej ze ścianek wewnątrz płycin inskrypcyjne) i plastycznymi rozetami na ściankach krótszych, uszkodzonym półwałcem i niską płytą z półkolistym przyczółkiem z palmetą w polu; – z l. poł. w. XVII: 57. (216) z płyciłą inskrypcyjną o zaokrąglonych narożach, ujętą w narożne kanelowania na jednej ze ścianek dłuższych i liściastymi rozetami wpisanymi w kwadrat, rozdzielonymi kanelurą na drugiej oraz kwadratową płyciłą opiętą wolutkami, wewnątrz której ryta dekoracja geometryczna na jednej ze ścianek krótszych (druga gładka), płyta z wnęką (pierwotnie zapewne mieszczącą tablicę inskrypcyjną) opiętą wolutami; 58. (680) z liściastymi rozetami wpisanymi w prostokąt, rozdzielonymi kanelowaniem na dłuższych ściankach tumby i plastycznymi rozetami na ściankach krótszych (na jednej ponad rozetą pas inskrypcji), płyta o ściętych narożnikach, z półkoliście zamkniętą płyciłą inskrypcyjną, pasem inskrypcji powyżej i liściastymi wolutami w części górnej; – z ok. poł. w. XVII: 59. (207) mężczyzny z pokolenia lewitów, z plastycznymi festonami owocowo-roślinnymi na dłuższych ściankach tumby i liściastymi rozetami wpisanymi w kwadrat na krótszych ściankach (narożniki tumby kanelowane), płyta zamknięta trójbocznie, w dolnej części zrekonstruowana, z inskrypcją oraz dzbanem (na brzuchu dzbana inskrypcja) i koroną Tory powyżej, podtrzymywanymi przez gryfy (fig. 166, 167); 60. (610) Seril, córki Judy Lejba Bejrjsza, z fryzem tryglifowym, w którego metopach owalne płyciny na ściankach dłuższych i rytymi kołami na krótszych ściankach, płyta z prostokątną płyciłą inskrypcyjną i opiętym wolutami trójkątnym przyczółkiem z kielichowatym liściem w polu, ujętym w kule na postumentach.

Nagrobki tumbowe z nastawą w formie półwałca i dwiema płytami. Ustawione na cokołach, z prostopadłościenną tumbą, wydzieloną gzymsem nastawą oraz ustawionymi z przodu i z tyłu nierównej wielkości prostokątnymi lub kwadratowymi płytami: 61. (108) osoby zmarłej w 451 (1690), z wydzieloną niskim cokołem, kanelowaną nastawą, z inskrypcjami pomiędzy narożnym kanelowaniem na częściowo zrekonstruowanych dłuższych ściankach tumby (na jednej inskrypcja wewnątrz płyciny o zaokrąglonych narożach), z plastyczną rozetą na jednej z krótszych ścianek i liściastą rozetą wpisaną w kwadrat na drugiej oraz inskrypcjami na płytach (górna część płyty przedniej niezachowana) (fig. 169, 170); – z gładką nastawą: – dwa z fryzem z rozet na tle liści akantu wpisanymi w kwadrat, rozdzielonych kanelurą na dłuższych ściankach tumby i rozetami na krótszych ściankach oraz niskimi, gładkimi płytami tylnymi o zaokrąglonych narożnikach: 62. (371)

166, 167

169, 170

Mojżesza, syna Jakowa, z płytą przednią nieco szerszą od tumby, zamkniętą trójkątnie (?) (górną część płyty zachowana fragmentarycznie), z datą 1567 cyframi rzymskimi i płyciną inskrypcyjną powyżej; 63. (243) osoby zmarłej w 1623, z półkoliście zamkniętą płyciną inskrypcyjną na przedniej płycie; – trzy z płycinami inskrypcyjnymi na dłuższych ściankach tumby i niskimi, gładkimi płytami tylnymi, z I. poł. w. XVII: 64. (606) zmarłego z pokolenia lewitów, z prostokątnymi płycinami o zaokrąglonych narożach (na jednej ze ścianek płycina ujęta w wiązki liści palmowych) i liściastymi rozetami wpisanymi w kwadrat pomiędzy narożnym kanelowaniem na krótszych ściankach tumby, płyta przednia z półkolistą, gładką płyciną, pasem inskrypcji powyżej oraz misą i dzbanem ujętymi w liściaste woluty w części górnej; 65. (20) Chaji, żony Meira Kopsa, rabina, z prostokątną płyciną o zaokrąglonych narożach na jednej ze ścianek dłuższych i dwiema płycinami zamkniętymi półkoliście na drugiej oraz plastycznym, owalnym kartuszem pomiędzy narożnymi tralkami na jednej ze ścianek krótszych (druga gładka), płyta przednia zamknięta łukiem koszowym, zwieńczona kulą na postumencie, z trzema nierównej wielkości niszami (środkowa zamknięta półkoliście, boczne łukiem segmentowym) i inskrypcją poniżej (fig. 171); 66. (489) z ok. poł. w. XVII, z plastyczną rozetą wewnątrz rytego koła na jednej ze ścianek krótszych tumby i rytą rozetą na drugiej oraz plastyczną rozetą w górnej części zamkniętej trójkątnie przedniej płyty; – cztery z inskrypcjami na jednej z dłuższych ścianek tumby: 67. (289) nieznaney z imienia córki Mojżesza, sofera (zm. 375) (1615), z gładkimi pozostałymi ściankami niskiej tumby i inskrypcjami na półkoliście zamkniętych płytach o wysokości równej wysokości nastawy; – z I. poł. w. XVII: 68. (154) z fryzem tryglifowym z liściastych rozet na drugiej ze ścianek dłuższych i jednej ze ścianek krótszych (druga gładka) i gładkimi, niskimi płytami, z nich przednia zachowana fragmentarycznie; – z fryzem z liściastych rozet wpisanych w kwadrat, rozdzielonych kanelurą na pozostałych ściankach tumby, z nich dwa z koroną Tory na płycie przedniej o wklęsło-wypukłych górnych krawędziach: 69. (569) z płyciną inskrypcyjną o zaokrąglonych narożnikach na tumbie, górnymi krawędziami płyty przedniej podkreślonymi liściastymi wolutami oraz zamkniętą trójkątnie płytą tylną, z trójkątnym przyczółkiem opiętym wolutami, z motywem roślinnym w polu; 70. (575) z górnymi krawędziami płyty przedniej podkreślonymi wolutowo wygiętymi listwami dekorowanymi cekinami i pasem inskrypcji w dolnej części oraz półkoliście zamkniętą płytą tylną z rytym, półkolistym, gładkim polem; 71. (560) z narożnikami tumby zaakcentowanymi pasami ornamentu kandelabrowego, ze śladami inskrypcji na płycie przedniej, zwieńczonej trójkątnym przyczółkiem z owalnym kartuszem z inskrypcją, ujętym w liściaste woluty oraz z niską, gładką płytą tylną (fig. 172); – dwa z fryzem tryglifowym, w którego metopach owalne medaliony na jednym z dłuższych boków tumby: 72. (612) Jakuba Kopela, zw. Kopel Hekerles, syna Abrahama (zm. 399) (1639), z fryzem tryglifowym o gład-

171

172

- kich metopach na dłuższej ścianie tumby i liściastymi rozetami wpisanymi w kwadrat na krótszych ściankach, płyta przednia z prostokątną płyciną inskrypcyjną i opiętym wolutami trójkątnym przyczółkiem z rozetką, ujętym w wydłużone liście, płyta tylna niska, zamknięta półkoliście, z półkolistym przyczółkiem z palmetą; 73. (537) z 2. poł. w. XVII, z liściastymi rozetami, rozdzielonymi kanelurą na drugiej, silnie zwietrzałej ścianie dłuższej tumby i rytymi, krzyżującymi się listwami na krótszych ściankach (jedna częściowo zrekonstruowana), z inskrypcjami na fragmentarycznie zachowanej płycie przedniej oraz niską, gładką płytą tylną; – dwa z gładką tumbą: 74. (210) Gitel, córki Szymona (zm. 351) (1591), z półkoliście zamkniętą płyciną z inskrypcją wzbogaconą drobnymi rozetkami i cekinami w przyłuczach na wąskiej, wysokiej płycie przedniej i niską płytą tylną o zaokrąglonych narożach (fig. 168); 75. (630) Gerszona Saula Jomtowa Lipmana Hellera, syna Natana, lewity, rabina wiedeńskiego, praskiego, włodzimierskiego i krakowskiego, przełożonego krakowskiej uczelni talmudycznej (zm. 414) (1654), z w. XIX, wielokrotnie odnawiany staraniem krakowskiej gminy żydowskiej, z wysoką tumbą i szerszymi od tumby, półkoliście zamkniętymi płytami, przednia w dolnej części gładka, z półkolistą płyciną z dzbanem ustawionym na misie, ujętą w listwowe obramienie z inskrypcją, tylna płyta wyższa, z płyciną inskrypcyjną zamkniętą łukiem segmentowym i dzbanem powyżej (fig. 179); – pozostałe: z 1. poł. w. XVII: 76. (674) z fryzem z liściastych rozet wpisanych w kwadrat rozdzielonych kanelurą na ściankach tumby, płytą przednią zwieńczoną spłaszczonymi wolutami spiętymi kulą (po między wolutami odwrócony, kielichowaty liść), z półkoliście zamkniętą płyciną inskrypcyjną i pasem inskrypcji powyżej oraz płytą tylną zwieńczoną wysokim, trójkątnym przyczółkiem o lekko wklęsłych krawędziach, podkreślonych liściastymi wolutami spiętymi kulą, z plastyczną rozetką w polu (fig. 173, 174); – z niskimi płytami tylnymi: 77. (641) z fryzem tryglifowym, w którego metopach półkoliście zamknięte płyciny inskrypcyjne na jednej ze ścianek dłuższych tumby i liściastymi rozetami wpisanymi w kwadrat na drugiej oraz półkolistymi płycinami inskrypcyjnymi i liśćmi w przyłuczach na ściankach krótszych (na jednej płycina odwrócona), z gładką, fragmentarycznie zachowaną płytą przednią oraz inskrypcjami na płycie tylnej; 78. (5) Samuela, syna Jakuba, z końca w. XVII, z promienistą rozetą ujętą w wydłużone, ukośnie ułożone woluty na jednej z dłuższych ścianek tumby i skośną kratownicą z rytymi listwami na drugiej, z rytymi, koncentrycznymi, zębatymi kołami na jednej ze ścianek krótszych i rytymi półkołami na drugiej oraz inskrypcjami na płytach (górną część przedniej nie zachowana, na płycie tylnej inskrypcja zwietrzała) (fig. 175, 177); 79. (19) Pesel, córki Mojżesza (zm. 532) (1772), ze skośną kratownicą z rytymi listwami i promienistą rozetą pośrodku na ściankach dłuższych tumby i rytymi ćwierćkołami akcentującymi narożniki na jednej ze ścianek krótszych (druga gładka), z inskrypcjami po obu stronach płyty przedniej, zamkniętej łukiem wklęsło-wypukłym,

zwieńczonej kulą i gładką płytą tylną; – z 2. poł. w. XVIII: 80. (21) Natana, kupca, z promienistą rozetą wewnątrz listwowego obramienia w kształcie rombu na jednej ze ścianek dłuższych i skośną kratownicą z listew z rytym kołem pośrodku na drugiej oraz rytym kołem na jednej ze ścianek krótszych (druga gładka), płyta przednia o wklęsło-wypukłej górnej krawędzi, zwieńczona płaską szyszką, z inskrypcją i przyczółkiem zamkniętym lukiem w typie kotarowego (z cekinem w polu), ujętym w wygięte łodygi zakończone pąkami, tylna płyta gładka (fig. 176); 81. (8) Sinaja, syna rabina Menachema Mendla, z owalnym kartuszem utworzonym z ornamentów zbliżonych do rokokowych, ujętym w wydłużone liście na ściankach dłuższych tumby i ornamentem roślinnym na jednej ze ścianek krótszych (druga gładka) (fig. 178). 176 178

Nagrobki tumbowe z nastawą wieloboczną i stojącą płytą. Ustawione na cokołach, z prostopadłościenną tumbą i wydzieloną gzymsem, gładką nastawą o przekroju czworo- lub wielobocznym oraz ustawioną z przodu płytą: – z nastawą w kształcie połowy ośmiobocznego filara: – z inskrypcjami pomiędzy narożnym kanelowaniem na ściankach dłuższych tumby, z nich trzy z liściastymi rozetami wpisanymi w kwadrat na krótszych ściankach: 82. (150) osoby zmarłej w 394 (1634), z inskrypcjami wewnątrz płycin o zaokrąglonych narożach (na jednej ścianie inskrypcje zatarte) i płytą z dekoracją w formie wachlarza w górnej części (dolna zrekonstruowana, gładka) (fig. 186); 83. (208) kobiety zmarłej w 402 (1642), z płaskorzeźbionym postumentem (zachowanym fragmentarycznie), na którym kula z kołcem, pasem inskrypcji i liściastymi wolutami ze sterczynami po bokach, ujmującymi liście na płycie (fig. 182); 84. (54) Elchanana, nauczyciela (zm. 3..) (16..), z niską płytą zwieńczoną trójkątnym, ściętym przyczółkiem z cekinem w polu (fig. 181); – z 1. poł. w. XVII: 85. (465) z plastyczną rozetą na jednej z krótszych ścianek (druga gładka) oraz niską, równą wysokości nastawy płytą z półkoliście zamkniętą płyciną inskrypcyjną i rozetką w polu trójkątnego przyczółka (fig. 180); – pozostałe: 86. (165) zmarłego z pokolenia kapłańskiego, z fryzem z liściastych rozet wpisanych w kwadrat, rozdzielonych kanelurą na obu dłuższych i jednej krótszej ścianie tumby (na drugiej liść akantu), płyta zwieńczona trójkątnym przyczółkiem, na którym kula, z plastycznymi dłońmi w geście błogosławieństwa oraz tablicą inskrypcyjną z różowego marmuru poniżej (fig. 183); 87. (212) Izaaka Jakubowicza, zw. reb Ajzyk, reb Jekelles, finansisty, kupca, seniora krakowskiej gminy żydowskiej (zm. 413) (1653), zrekonstruowany w l. 1956-60 z wykorzystaniem oryginalnej płyty, z inskrypcjami na jednej ze ścianek dłuższych tumby (pozostałe gładkie) oraz płytą uszkodzoną w górnej części, z prostokątną płyciną inskrypcyjną, ponad którą połowa kartusza z inskrypcją, ujętą w szyszkę na postumentach (fig. 184); 88. (666) z ok. poł. w. XVII, z plastycznymi rozetami pomiędzy rytymi kołami i półkołami na ściankach tumby i niewielkimi rozetkami w jej górnej części oraz trójkątnym przyczółkiem z liściem akantu w polu, opiętym 182 181 180 183 184

- wolutami, na których po bokach szyszki w górnej części gładkiej płyty: 89. (116) z l. poł. w. XVIII, z plastycznymi festonami roślinno-owocowymi na dłuższych ściankach tumby i niewielkimi, plastycznymi rozetami (z nich jedna w polu w kształcie rombu) na ściankach krótszych (narożniki tumby kanelowane), płyta z nadдатkiem zamkniętym łukiem koszowym, ujętym w szyszki na postumentach, z inskrypcją w części górnej (fig. 185, 187); – dwa z gładką tumbą i nastawą, z w. XIX: 90. (134) Małki, córki Natana Naty, z płytą zamkniętą łukiem półkolistym nadwieszonym, z inskrypcją i dekoracją roślinną w części górnej; 91. (67) z płytą zamkniętą łukiem wklęsło-wypukłym z inskrypcjami i bukietem w wazonie ujętym przez delfiny; – z nastawą innego kształtu: – dwa z nastawą w formie wydłużonego prostopadłościanu: 92. (223) Natana Natty Spiry, syna Salomona, rabina krakowskiej gminy żydowskiej i przełożonego krakowskiej uczelni talmudycznej, kabalisty (zm. 393) (1633), z gładką tumbą i inskrypcjami na częściowo kanelowanej nastawie oraz dwiema przylegającymi do siebie płytami, przednią, zapewne z w. XVIII, z inskrypcją i dwoma drzewami (z których jedno przechylone), powyżej, oraz płytą z l. poł. w. XX, zamkniętą łukiem wklęsło-wypukłym, z powtarzającą jej kształt płyciną inskrypcyjną (fig. 188); 93. (164) zmarłego z pokolenia kapłańskiego, z w. XVII/XVIII, z plastycznymi festonami owocowymi na ściankach nastawy i dłuższych ściankach tumby, plastycznymi rozetami na krótszych ściankach oraz plastycznymi dłońmi w geście błogosławieństwa na płycie zwieńczonej przyczółkiem zamkniętym łukiem wklęsło-wypukłym, ze spłaszczoną kulą w górnej części (fig. 189); – dwa z nastawą w formie wydłużonego prostopadłościanu przechodzącego w dwuspadowy daszek o stromych połaciach: 94. (365) osoby zmarłej 382 (1622), z tumbą i nastawą z końca w. XVII, z rytą dekoracją złożoną z listwowego obramienia w kształcie rombu na jednej ze ścianek dłuższych tumby i promienistą rozetą wewnątrz rytego koła, ujętą w plasterczek, wydłużone, ułożone ukośnie woluty i podwieszane doń zwisy roślinne na drugiej dłuższej ściance oraz kwadratową płyciną o ćwierćkoliście wciętych narożach na jednej ze ścianek krótszych (druga gładka), na fragmentarycznie zachowanej płycie (brak części górnej) inskrypcje: 95. (254) Szymona Mojżesza, z w. XVII, z inskrypcjami w prostokątnych płycinach o zaokrąglonych narożach, ujętych w narożne kanelowania na dłuższych ściankach tumby (ścianki krótsze gładkie) oraz niską, gładką płytą; – z gładką, pozbawioną gzymsu tumbą i nastawą w kształcie zbliżonym do trumny: 96. (1) Mordechaja Hirsza, syna Jozuego Zeliga, zw. reb Mordechaj Melamed, głównego szamesa bethamidraszu (zm. 555) (1795), z nastawą o krawędziach podkreślonych listwami, dekorowaną uproszczoną, faliście ułożoną gałązką winnej latorośli, wolutkami i gwiazdą (na tylnej ścianie), inskrypcją i leżącą lanią wewnątrz półkoliście zamkniętej płyciny na płycie (fig. 190, 191); – dwa z gładką, niską węższą od tumby nastawą: 97. (46) Chaima, syna Aro-
na, zw. reb Chaim Drobnes (zm. 603) (1843), eklektyczny, z płyciną

- 192 inskrypcyjną ujętą w pasy ornamentu kandelabrowego oraz draperiami i inskrypcjami wewnątrz ślepych maswerków (fig. 192); 98. (64) z w. XIX. z płytą zamkniętą łukiem półkolistym nadwieszonym, z inskrypcją oraz koroną Tory, otwartą księgą i gęsim piórem; – z gładką tumbą i nastawą, z nich trzy z niską nastawą w formie prostopadłościanu o szazowanych krawędziach: 99. (487) Geli, córki Cwi Hirsza (zm. 554) (1794), z inskrypcjami na płycie; – z 2. poł. w. XIX: 100. (682) Jozuego Heszla, rabina krakowskiej gminy żydowskiej (zm. 424) (1663), z płytą zamkniętą łukiem wklęsło-wypukłym, z płyciną inskrypcyjną zamkniętą łukiem segmentowym; 101. (683) Jozuego, syna Józefa, przełożonego krakowskiej uczelni talmudycznej (zm. 408) (1648), z płytą zamkniętą łukiem segmentowym i powtarzającą jej kształt płyciną inskrypcyjną; 102. (238) Jozuego Spiry (zm. 505) (1745), z niską nastawą zamkniętą wydłużonym, spłaszczonym, dwuspadowym daszkiem i inskrypcjami na zachowanej fragmentarycznie płycie w kształcie trapezu; 103. (121) zmarłego z pokolenia lewitów, z w. XIX, z nastawą o przekroju w kształcie ściętego łuku segmentowego i półkoliście zamkniętym przyczółkiem w miejscu płyty, z plastyczną dekoracją złożoną z misy podtrzymywanej przez lwy, na której dwa dzbany przechylone ku dłoniom, nadto korona Tory powyżej i festony (fig. 193, 194); 104. (211) Szaloma Szachny Kaca, rabina, seniora krakowskiej gminy żydowskiej (zm. 444) (1684), z 1. poł. w. XX, z nastawą o przekroju w kształcie łuku wklęsło-wypukłego, z inskrypcją na płycie zamkniętej łukiem trójlistnym (fig. 195).
- 195 Nagrobki tumbowe z nastawą o przekroju wielobocznym i dwiema płytami. Ustawione na cokołach, z prostopadłościenną tumbą i gładką nastawą oraz ustawionymi z przodu i tyłu płytami: – z wydzieloną gzymsem nastawą w formie połowy ośmiobocznego filara: 105. (509) zmarłego z pokolenia kapłańskiego, z w. XVII, z inskrypcjami pomiędzy narożnym kanelowaniem na dłuższych ściankach tumby (na jednej ścianie inskrypcja wewnątrz płyciny o zaokrąglonych narożach), dłońmi w geście błogosławieństwa na jednej ze ścianek krótszych i liściastą rozetą wpisaną w kwadrat na drugiej, płyta przednia zachowana fragmentarycznie (brak części górnej), z inskrypcją, na niskiej płycie tylnej półkolista, gładka płycina i stylizowane liście w przyłuczach (fig. 197); 106. (583) osoby zmarłej w 488 (1728), z rozetami na tle liści akantu wpisanych w kwadrat, rozdzielonych kanelowaniem na ściankach tumby oraz inskrypcjami na niskich, zachowanych fragmentarycznie (brak górnych części) płytach; 107. (63) Małki, córki rabina Menachema Manesa Picela, lewity, żony rabina Kalmana Reinholda, z 2. poł. w. XIX, z gładką tumbą i węższą od tumbi nastawą, z wysoką płytą przednią zamkniętą łukiem półkolistym nadwieszonym, z inskrypcją ujętą w płycinie z ornamentem kandelabrowym w części dolnej, inskrypcjami powyżej i dekoracją w formie ślepego maswerku zamkniętego łukiem w kształcie tzw. oślego grzbietu, zwieńczonego sterczyną, wypełnionego suchymi liśćmi, chwastami i festonami z draperii, powy-
- 193, 194
- 197

- 198, 199 żej dwa lwy, płyta tylna zachowana fragmentarycznie (brak części górnej), gładka (fig. 198, 199); – z nastawą innego kształtu: 108. (568) zmarłego z pokolenia lewitów, z 1. poł. w. XVII, z fryzem z liściastych rozet wpisanych w kwadrat, rozdzielonych kanelowaniem na ściankach tumby i prostopadłościenną nastawą o sfazowanych krawędziach, płyta z półkolistą zamkniętą płyciną inskrypcyjną (w jej górnej części półkolistą płyciną z dżbanem i inskrypcja ułożona półkolistą), płyta tylna niska, gładka; 109. (87) z 2. poł. w. XVII (?), z gładką tumbą i niską nastawą o przekroju w kształcie łuku wklęsło-wypukłego z uskokiem oraz inskrypcjami (o odrębnym od spotykanego na innych nagrobkach kroju liter), na wysokich, trójlistnie zamkniętych płytach (fig. 196).
- 196 Nagrobki z tumbą w kształcie półwalca i jedną stojącą płytą. Z gładkim leżącym półwalcem na cokole oraz ustawioną z przodu płytą: – pięć rodziny Isserles (z nich czwarty reprezentuje odmienny typ), na kamiennym podwyższeniu, otoczonych kratą (fig. 150):
- 150 110. (199) Mojżesza Isserlesa, zw. Remu, syna Izraela (Isserla) ben Józefa, rabina krakowskiej gminy żydowskiej, przełożonego uczelni talmudycznej, gaona, talmudysty, filozofa i komentatora prawa rabinicznego (zm. 332) (1572), z płytą dekorowaną dwustronnie – część przednia z 2. poł. w. XIX, z fryzem z rozetek i inskrypcją powyżej, ujętą w półkolumny oplecione winoroślą z liśćmi i gronami oraz koroną Tory i winoroślą ułożoną w kształcie festonu przeplecionego przez pętle w części górnej, na odwrocie pierwotna partia płyty z 332 (1572), z inskrypcją w półkolistą zamkniętą płycinie, z rozetkami w przyłuczach (fig. 151, 152); cztery wyk.
- 151, 152 po 1945, z nich dwa na wspólnym cokole, z płycinami inskrypcyjnymi zamkniętymi łukiem segmentowym: 111. (197) Miriam Belli, córki Izraela Isserla, siostry Mojżesza Isserlesa zw. Remu (zm. 377) (1617), z płytą zamkniętą łukiem wklęsło-wypukłym; dwa z płytami zamkniętymi łukiem półkolistym nadwieszonym: 112. (198) Izraela (Isserla), zw. Isserl Lazars z Krakowa, syna Józefa, ojca rabina Mojżesza Isserlesa zw. Remu (zm. 328) (1568); 113. (200) Izaaka Isserlesa zw. Bogatym, syna Izraela (Isserla), brata rabina Mojżesza Isserlesa zw. Remu, seniora krakowskiej gminy żydowskiej (zm. 345) (1584), w formie wolnostojącej płyty, z prostokątną płyciną inskrypcyjną; 114. (201) Józefa Kaca, syna Mordechaja Gerszona, szwagra rabina Mojżesza Isserlesa zw. Remu, rabina, przełożonego krakowskiej uczelni talmudycznej, uczonego (zm. 351) (1591), jego syna Tanehuma, sędziego rabinicznego i zarządcy synagogi (zm. 378) (1618), Szpryncy, córki Mojżesza Eberlsa, żony Józefa Kaca (zm. 335) (1575) oraz jej wnuka Gerszona, syna Mojżesza, z płytą zamkniętą łukiem wklęsło-wypukłym, z powtarzającą jej kształt płyciną inskrypcyjną; – z płytami w kształcie prostokąta, z nich dwa z półkolistą zamkniętą płyciną inskrypcyjną: 115. (284) Mojżesza, syna Samuela Kaca (zm. 361) (1601), z rozetkami w przyłuczach; 116. (57) Hendel, córki Szaloma (zm. 393) (1632), z częściowo kanelowanym półwalcem, z pasem inskrypcji ponad płyciną oraz półkolistym przyczółkiem z liściem w polu, ujętym

w liście na postumentach (fig. 200); 117. (276) Joela, zięcia Mendla (zm. 403) (1643), z inskrypcją na płycie oraz trójkątnym przyczółkiem o lekko wklęsłych krawędziach utworzonych z listew, z kielichowatym liściem w polu i trójpalczastymi liśćmi powyżej; – z l. poł. w. XVII: 118. (667) z prostokątną płyciną inskrypcyjną i spiętymi wolutami powyżej; 119. (189) Judy, syna Józefa, z inskrypcjami na płycie (w jej dolnej części wmontowany pod kątem 90° fragment innej płyty z inskrypcjami); 120. (209) Mojżesza, syna Naftalego, zw. reb Mojżesz, reb Enzels, rabina, gajona, przewodniczącego sądu rabinicznego w Krakowie (zm. 454) (1694), Mordechaja Deichesa (zm. po 466) (po 1706), syna Szymona Machlisa, rabina krakowskiej gminy żydowskiej (zm. po 466) (po 1706), jego syna Jeruchema, Abrahama, wnuka Jeruchema oraz Krajndel, córki Abrahama (zm. 536) (1775), z inskrypcjami i plastyczną koroną Tory w górnej części płyty w kształcie prostokąta zbliżonego do kwadratu, o ćwierćkolistie wciętych górnych narożnikach (fig. 201); 121. (56) Arie-gol, syna Wolfa (zm. 509) (1749) z inskrypcją na płycie zamkniętej łukiem półkolistym nadwieszonym. 201

Nagrobki z wieloboczną tumbą i stojącą płytą. Ustawione na gładkich cokołach: 122. (638) Nachumy, córki Joela Fiszelsa (zm. 395) (1635), z gładką tumbą w kształcie połowy ośmiobocznego filara, na płycie w górnej części płycina inskrypcyjna w kształcie leżącego prostokąta (z prostokątnym występem na osi), ujęta w cokoliki z kulami zakończonymi kołcami; 123. (129) z l. poł. w. XVII, z tumbą o przekroju trapezoidalnym, płyta z półkolistie zamkniętą płyciną inskrypcyjną, rozetkami w przyłęczach i niskim, występującym w przód trójkątnym przyczółkiem ujętym w postumenty powyżej; – dwa z tumbą z końca w. XVIII, w kształcie zbliżonym do trumny, o krawędziach opiętych listwami i ściankach dekorowanych uproszczoną, falistą wicią roślinną; 124. (139) z płytą z w. XVII (zachowaną fragmentarycznie – brak górnej części), z inskrypcjami; 125. (88) z płytą z w. XIX, zamkniętą trapezoidalnie, z inskrypcją upamiętniającą osobę zmarłą 455 (1695) (fig. 202). 202

Nagrobki z tumbą w kształcie półwalca i dwiema stojącymi płytami. Z leżącym gładkim półwalcem ustawionym na cokole, z płytami tylnymi o równej wysokości z półwalcem: 126. (351) Geli, żony rabina Joelsa, z w. XVI/XVII, z półkolistą płyciną z rozetą na tle liści w części dolnej i dwiema nierównej wielkości marmurowymi tablicami (w dolnej inskrypcja, w górnej ryty dzban i balsaminka) ujętymi w ramy z plecionki oraz trójkątnym przyczółkiem z rozetką w polu, opiętym liściastymi wolutami, z szyszkami po bokach, w górnej części przedniej płyty (fig. 203); – dwa z przylegającą do płyty przedniej z w. XVIII drugą płytą z l. poł. w. XX, zamkniętą łukiem segmentowym, z powtarzającą jej kształt płyciną inskrypcyjną: 127. (222) Dobrysz (Dobrosz), córki Natana Spiry (zm. 402) (1642) z półkolistie zamkniętą płytą przednią, z inskrypcjami i dekoracją roślinną w półkolistie zamkniętej płycinie; 128. (224) Róży Spiry, córki Mojżesza Jakub- 203

- bowicza, żony Natana Spiry (zm. 402) (1642) i Estery, córki Izraela Is-sachara, gaona, z płytą przednią zamkniętą łukiem segmentowym, z inskrypcją i wazonem ujętym w wić roślinną oraz banderolą z zatartą inskrypcją powyżej (fig. 204); 129. (204) Szymona Mojżesza, syna Jakuba Kopelmansa, zięcia Izaaka Handelsa, rabina i przewodniczącego sądu rabinicznego (zm. ok. 400-10) (ok. 1640-50) oraz Brajndel, żony rabina Izaaka Jakubowicza (zm. ok. 410) (ok. 1650), z oprofilowanym cokołem, z płytą przednią zamkniętą łukiem segmentowym, z dekoracją roślinną w dolnej części, marmurowymi, bliźnimi tablicami inskrypcyjnymi (w górnej części zrekonstruowanymi), pasem inskrypcji powyżej i antytetycznie ułożonymi delfinami w górnej części oraz słabo czytelną dekoracją w polu półkolistej płyciny ujętej w postumenty z kulami na odwrociu, płyta tylna zachowana fragmentarycznie, z trzema pionowymi pasami ornamentu kandelabrowego i śladami dekoracji roślinnej na odwrociu (fig. 205, 206); 130. (698) Naftalego, syna lewity (zm. 421) (1661), z płytą zamkniętą trójkątnie, z inskrypcjami i dzbanem ujętym w motyw roślinny oraz inskrypcjami na odwrociu; 131. (350) Judy Lejba Kaliszera, syna Ariego, pisarza gminy żydowskiej w Krakowie (zm. po 504) (po 1744), z półkolistym polem i liśćmi w przyłuczach w dolnej części płyty, fryzem z cekinów i rozetką powyżej oraz płyciną inskrypcyjną zamkniętą łukiem półkolistym nadwieszonym i medalionem ujętym w sploty wici roślinnej w części górnej (fig. 207); 132. (286) Salomona Zelmana, syna Natana (zm. 557) (1797), z inskrypcjami na płycie zamkniętej łukiem półkolistym nadwieszonym; 133. (330) Sary, córki Anszela, z w. XVIII, z inskrypcjami na płycie zamkniętej łukiem trójlistnym z uskokiem.

NAGROBKI W FORMIE PŁYT. Wolnostojące, w kształcie prostokąta, niektóre z dostawionymi od tyłu wzmocnieniami w formie prostopadłościanu (niektóre skomponowane w górnej partii z półwalcem).

1. Z przedstawieniami symbolicznymi: – z koroną Tory, z nich trzy z półkoliście zamkniętymi płycinami inskrypcyjnymi: 134. (239) osoby zmarłej w 343 (1583), z płyciną inskrypcyjną umieszczoną wewnątrz arkady wspartej na smukłych pilastrach dekorowanych plecionką, inskrypcją na łuku archiwolty, motywami roślinnymi w przyłuczach i wydzielonym gzymsem zwieńczeniem w formie krenelażu, z koroną Tory pośrodku i szyszką powyżej (fig. 208); 135. (148) z w. XVI/XVII, w dolnej partii zrekonstruowany, z koroną Tory w górnej części płyciny inskrypcyjnej, liśćmi w przyłuczach i rozetką w polu trójkątnego przyczółka opiętego wolutami i ujętego w postumenty (fig. 209); 136. (241) z pocz. w. XVII, z kwadratową wnęką (pierwotnie zapewne mieszczącą tablicę inskrypcyjną z marmuru) wewnątrz płyciny inskrypcyjnej, motywami roślinnymi w przyłuczach oraz koroną Tory ujętą w liście woluty w części górnej i kulą w zwieńczeniu; 137. (380) osoby zmarłej w 382(?) (1622?), zamknięty łukiem w kształcie osłego grzbietu, z prostokątną płyciną inskrypcyjną i trójkątnym przyczółkiem obwiedzionym ornamentami okuciowymi, ujętym w po-

- stumenty z kulami i koroną Tory powyżej (fig. 210); 138. (14) Pinkasa 210
Głogowera, syna Aleksandra Sendera (zm. 607) (1847), z inskrypcją i kar-
tuszem pod koroną Tory, ujętym w sploty wici roślinno-kwiatowej po-
wyżej (fig. 211); – dwa z końca w. XIX, zamknięte łukiem wkłęsło-wypukłym, z koroną Tory ponad płyciną inskrypcyjną zamkniętą łukiem 211
segmentowym: 139. (260) Malki, matki Mojżesza Isserlesa zw. Remu
(zm. 302) (1552); 140. (671) z nieczytelną inskrypcją; – z przedsta-
wieniem lwa: dwa z półkoliście zamkniętą płyciną inskrypcyjną: 141.
(433) Abrahama, syna Salomona (zm. 348) (1588) zachowany fragmen-
tarycznie (brak górnego narożnika), z inskrypcją wzbogaconą drobnymi
rozetkami, lwem wspiętym na tylnych łapach w górnej części płyciny i li-
ściastymi rozetkami w przyłuczach (fig. 212); 142. (264) z 2. poł. w. 212
XVI, zwieńczony trójkątnym przyczółkiem ujętym w kule (?) (zachowa-
nym fragmentarycznie), w polu którego plastyczna głowa lwa trzymają-
cego w pysku draperię; 143. (328) osoby zmarłej w 349 (1589), zach-
wany fragmentarycznie (brak górnych narożników), z dwiema płycinami
inskrpcyjnymi rozdzielonymi smukłym pilastrem z cokolikiem (z wiru-
jącą rozetką) zwieńczonym kulą w miejscu kapiteła, z lwem i motywem
w formie lilii heraldycznej w dolnych partiach płycin; – z dłońmi
w geście błogostawieństwa: 144. (619) Szymona, syna Elie-
zera, z 1. poł. w. XVII, zamknięty łukiem wkłęsło-wypukłym, z prostokąt-
ną płyciną inskrypcyjną i półkolistym przyczółkiem obwiedzionym deko-
racją kartuszową, z dłońmi w polu; – z półkoliście zamkniętymi płycinami
inskrpcyjnymi, z nich trzy z dłońmi w polu trójkątnego przyczółka, umie-
szczonego ponad płyciną inskrypcyjną: 145. (475) Eliakima, syna Moj-
żesza (zm. 395?) (1635?), z liśćmi w przyłuczach, pasem inskrypcji po-
nad płyciną inskrypcyjną i kulami w górnych narożnikach (fig. 213); 146. 213
(586) Mordechaja, kaca (zm. 400) (1640) i jego żony Lei, z liśćmi w przy-
łuczach i przyczółkiem ujętym w kule ustawione na cokolikach oraz in-
skrypcją na odwrociu płyty (fig. 214); 147. (654) mężczyzny z pokole-
nia kapłańskiego (zm. 406) (1646), zrekonstruowany w dolnej części,
z cekinem i liśćmi w przyłuczach, pasem inskrypcji powyżej i przyczół-
kiem opiętym wolutami oraz łodyżkami z trójpalczastymi liśćmi w gór-
nych narożnikach (fig. 215); 148. (17) mężczyzny z pokolenia kapłań-
skiego, z 2. poł. w. XVII, z dłońmi w przyłuczach oraz motywem 215
roślinnym w polu przyczółka zamkniętego łukiem w typie łuku kotaro-
wego utworzonym z listew wzbogaconych liśćmi (fig. 216); – z przed- 216
stawieniem dzbaną (niekiedy z misą): z półkoliście zamkniętymi
płycinami inskrypcyjnymi, z nich dwa z przedstawieniem dzbaną w po-
lu trójkątnego przyczółka, umieszczonego ponad płyciną inskrypcyjną:
149. (644) mężczyzny z pokolenia lewitów (zm. 38.) (162.), zamknięty
trójkątnie, z liśćmi w przyłuczach i pasem inskrypcji ponad płyciną oraz
inskrpcjami biegnącymi wzdłuż krawędzi przyczółka, obwiedzionych łez-
kami; 150. (572) mężczyzny z pokolenia lewitów, z 2. poł. w. XVII,
z dzbanem i misą w polu przyczółka opiętego wolutami (fig. 217); – 217

- z ok. poł. w. XVII: 151. (360) mężczyzny z pokolenia lewitów, zwieńczony trójkątnym przyczółkiem z plastyczną rozetą w polu, dzbanem i misą w dolnej części płyciny inskrypcyjnej oraz motywami roślinnymi w przyłęczach; 152. (479) Izaaka, z kulkami w przyłęczach, dzbanem w polu półkoliście zamkniętego przyczółka umieszczonego ponad płyciną inskrypcyjną oraz szyszką w zwieńczeniu; 153. (236) Abrahama, z dwiema płycinami inskrypcyjnymi – prostokątną i umieszczoną powyżej półkolistą oraz przyczółkiem zamkniętym łukiem dwulistnym utworzonym z motywów małżowinowych, z dzbanem i misą w polu; 154. (675) Izaaka Halewiego, syna rabina i gaona Mordechaja, rabina krakowskiej gminy żydowskiej i przełożonego uczelni talmudycznej (zm. 559) (1799), z czarnego marmuru, zamknięty łukiem wklęsło-wypukłym, z inskrypcją oraz dzbanem na misie powyżej; – z przedstawieniami ptaków: dwa z półkoliście zamkniętymi płycinami inskrypcyjnymi i trójkątnymi przyczółkami powyżej; 155. (327) Racheli, córki Judy, żony Natana (zm. 340) (1580), z niewielkim ptakiem w polu przyczółka z naddatkami u podstawy i spłaszczoną kulą w zwieńczeniu (górne naddatki nie zachowane) (fig. 218); 156. (149) Tewi, córki Abrahama, z ok. poł. w. XVII, zrekonstruowany w części dolnej, z inskrypcją wzbogaconą przedstawieniami ptaków, rozetkami w przyłęczach, pasem inskrypcji ponad płyciną oraz cekinem w polu niskiego przyczółka opiętego wolutami, ujętego i zwieńczonego postumentami (fig. 220); 157. (125) z w. XVII, zachowany fragmentarycznie (brak bocznych partii), z zatartymi inskrypcjami i zwieńczeniem o wklęsło-wypukłej linii brzegów, w formie niskiego pilastra zwieńczonego spłaszczoną kulą, z liściastą wolutą w dolnej części trzonu i kartuszem z ptakiem powyżej oraz wygiętymi w kształt litery C listwami dekorowanymi cekinami po bokach; 158. (72) Eliezera Damaska, syna Józefa, rabina, gaona i sędziego krakowskiego sądu rabinicznego (zm. 607) (1847), przeniesiony z cmentarza przy ul. Miodowej, z inskrypcją w półkoliście zamkniętym polu (z fryzem arkadkowym w jego dolnej części) ujętym w pilastry, na kapitelach których siedzące ptaki, trzymające w dziobach splety stylizowanej wici roślinno-kwiatowej (fig. 219); – z przedstawieniami odnoszącymi się do zawodu zmarłego: dwa z wężem Eskulapa; 159. (272) Eliezera Aszkenazego, syna Eliasza, lekarza, rabina w Kairze, Famaguście na Cyprze, Poznaniu i zapewne w Krakowie (zm. 345) (1585), stanowiący fragment niezachowanego nagrobka tumbowego z nastawą wieloboczną i dwiema stojącymi płytami, zrekonstruowany w części dolnej, z półkoliście zamkniętą płyciną inskrypcyjną, z inskrypcją wzbogaconą rozetkami i ułożoną w górnej części półkoliście, ze zwieńczeniem wydzielonym gzymsem, w formie leżącego prostokąta o ćwierćkoliście wciętych górnych narożnikach, z inskrypcją u dołu, kartuszem z wężem Eskulapa i spłaszczoną kulą powyżej (fig. 221); 160. (267) z w. XVI/XVII, z dwiema bliźniami, półkoliście zamkniętymi płycinami inskrypcyjnymi, pomiędzy którymi wąż Eskulapa oraz liściastymi rozetkami w przyłęczach i trzema szyszkami

- w zwieńczeniu (w tylnej części mniejszych rozmiarów płyta z inskrypcją) (fig. 222); 161. (477) Izaaka, syna Cwiego, zw. Karif Sznajder, krawca (zm. 373) (1613), zamknięty spleśzczonymi, odwróconym łukiem dwulistnym, z półkoliście zamkniętą płyciną inskrypcyjną i motywami roślinnymi w przyłuczach oraz wieńcem z nożycami, ujętym w kule na postumentach (fig. 223); 162. (311) z pocz. w. XVII, w kształcie silnie wydłużonego prostokąta, z dłonią trzymającą zwój w części dolnej, wnęką (pierwotnie zapewne mieszczącą marmurową tablicę inskrypcyjną) ujętą w ramę z cekinów rozdzielonych liśćmi, pasem ornamentu w formie łańcucha powyżej oraz półkolistym przyczółkiem z rozetą w polu, obwiedzionym dekoracją kartuszową, ujętym w wydłużone liście na postumentach; – z innymi przedstawieniami symbolicznymi: 163. (390) Kajli, córki Azriela (zm. 336) (1576), z półkoliście zamkniętą płyciną inskrypcyjną i gwiaździstymi rozetami w przyłuczach, ze zwieńczeniem w formie belkowania, na osi którego kartusz z jeleniem (fig. 224); – dwa z 2. poł. w. XVI, z prostokątnymi płycinami inskrypcyjnymi: 164. (310) z kartuszem z koziorożcem w górnej części płyciny inskrypcyjnej; 165. (257) Sary, córki Mojżesza, ze żłobionym fryzem ponad płyciną inskrypcyjną, na osi którego kartusz z inskrypcją i jaszczurką; 166. (30) Rebeki, córki Cwi Hirsza (zm. 609) (1849), Chaima Grubera, syna Gutmana (zm. 609) (1849) i nieznaney z imienia córki Abrahama (zm. 609) (1849), zamknięty łukiem półkolistym nadwieszonym, z inskrypcjami i półkolistą płyciną z drzewem o dwóch konarach, z których jeden złamany (fig. 225); 167. (31) z 2. poł. w. XIX, zamknięty łukiem półkolistym nadwieszonym, z płyciną inskrypcyjną zamkniętą łukiem segmentowym i rytym trójramiennym świecznikiem powyżej; – z kilkoma przedstawieniami symbolicznymi: 168. (275) z pocz. w. XVII, z wnęką (pierwotnie zapewne mieszczącą marmurową tablicę inskrypcyjną) ujętą w ramę z plecionki, pasem inskrypcji powyżej i kartuszem z dziakiem na łańcuchu w polu, podtrzymywanym przez lwy (fig. 227); 169. (162) Izaaka Spiry, syna Dawida, rabina w Krzemieńcu i przełożonego krakowskiej uczelni talmudycznej (zm. 412) (1652), zachowany fragmentarycznie (brak bocznych partii), zamknięty łukiem koszowym, z prostokątną płyciną inskrypcyjną, ponad którą dłonie w geście błogosławieństwa pod koroną Tory, ujęte przez lwy (fig. 226); – dwa zamknięte łukiem półkolistym nadwieszonym: 170. (81) osoby zmarłej 516 (1756), z bliźniami, półkoliście zamkniętymi płycinami inskrypcyjnymi, pomiędzy którymi winne grona, liściastymi rozetkami w przyłuczach oraz bukietem przywiązany draperią, podtrzymywanym przez lwy (fig. 228); 171. (306) Judy Lejba Zimmelsa, syna Izraela, lewity, kupca (zm. 545) (1784), z inskrypcjami i niewielkimi płycinkami w kształcie zbliżonym do litery L po bokach, wewnątrz których dłonie w geście błogosławieństwa i dzban z miasą (fig. 229); 172. (33) Jekutiela Zelmiana z Łaska, rabina, syna kaca, rabina Eliezera (zm. 513 lub 526) (1753 lub 1766), Nechamy Chaji, córki rabina Ariego Lejbusza, przełożonego sądu rabinicznego gminy żydow-

skiej w Nowym Polu, żony segala, rabina Izaaka Ajzyka zw. reb Ajzykel Gold (zm. 6..) (18..), odnowiony 1912 staraniem jej wnuczki. Fridy Teitelbaum, zamknięty półkoliście, z inskrypcją w części dolnej, płyciną inskrypcyjną o wklęsło-wypukłym wykroju oraz dłońmi w geście błogosławieństwa pod koroną Tory wewnątrz pola o kształcie prostokąta zamkniętego łukiem wklęsło-wypukłym, ponad którym wiec roślinna; – z 2. poł. w. XIX: 173. (40) Jekutiela Gerszona Hakohena, zamknięty półkoliście, z inskrypcjami oraz dłońmi ujmującymi kartusz pod koroną Tory: 174. (103) Cajtl, córki Mojżesza Jakuba, z fragmentarycznie zachowaną inskrypcją i trójkątnym przyczółkiem, w polu którego gałązka róży z dwoma kwiatami oraz dwa ptaki oplecione węzami, nadto w górnych narożnikach stylizowane gałązki kwiatowe (fig. 230).

- 230 II. W kształcie prostokąta, z inskrypcjami. Pięć z inskrypcjami wzbogaconymi drobnymi rozetkami: 175. (430) Rebeci, córki Czarnego Mendla (zm. 323) (1563) (fig. 231); 176. (470) kobiety zmarłej w 327 (1567), w dolnej części zrekonstruowany (fig. 232); 177. (472) 231 Miriam, córki Elimelecha (zm. 334?) (1574?) (fig. 233); – z 2. poł. w. XVI: 178. (38) Wolfa, kupca; 179. (345) Chaima, syna Eliezera, zachowany fragmentarycznie (brak górnej części); 180. (196) Gitel, córki Mojżesza Auerbacha z Ratyzbony, babki rabina Mojżesza Isserlesa Remu (zm. 312) (1552), z literami przekutymi w w. XVIII lub XIX z wypukłych na wklęsłe, z rytymi wolutami i rozetkami kwiatowymi w górnych narożnikach; 181. (195) Goldy, córki rabina lubelskiego Szaloma Szachny, pierwszej żony rabina Mojżesza Isserlesa Remu (zm. 312) (1552); 182. (290) Mojżesza Charifa, zięcia przelożonego krakowskiej uczelni talmudycznej kaca Józefa (zm. 313) (1553), o zaokrąglonych górnych narożnikach, z kulą i szyszkami w zwieńczeniu; 183. (250) Samuela (zm. 314) (1554), zachowany fragmentarycznie (brak górnej części); 184. (282) Abrahama, syna Samuela (zm. 315) (1555); 185. (255) nieznaney z imienia żony Mojżesza Eberlesa (zm. 316) (1556); 186. (253) Jehiela, uczonego (zm. 316) (1556), zachowany fragmentarycznie (brak górnej części); 187. (194) Jony, syna Samuela (zm. 317) (1557); 188. (251) Malki, córki Dawida (zm. 332) (1572); 189. (613) Estery, córki Szymona (zm. 334) (1574); 190. (206) Rebeci, córki Jakuba, „kapłanki” (zm. 344) (1583); 191. (366) osoby zmarłej w 344 (1584), zachowany fragmentarycznie (brak górnej części); 192. (636) Szajndel, córki kaca Jakuba (zm. 353) (1593); – z 2. poł. w. XVI: 193. (342) Lei, córki Mojżesza; 194. (252) Bruny, córki Jonasza, rabinowej; 195. (249) Ruwena, syna Mojżesza, seniora krakowskiej gminy żydowskiej; 196. (318) Abrahama; 197. (473) zachowany 234 fragmentarycznie (brak górnej części) (fig. 234); – 198. (571) Józefa, syna Izaaka (zm. 362) (1602); 199. (608) Izaaka Nachmana (zm. 376) (1616), zachowany fragmentarycznie; 200. (9) Petlicer, żony Izaaka Lazera Edelsa (zm. 379) (1619); 201. (25) nieznaney z imienia córki Naftalego Izaaka (zm. 379) (1619); 202. (143) – 203. (340) z ok. 1620, zachowany fragmentarycznie; 204. (546) Ester (zm. 383) (1623), zachowany

fragmentarycznie; 205. (665) Izaaka Ajzyka, syna Meszulama (zm. 395) (1635), zachowany fragmentarycznie (brak górnej części); 206. (11) Gecendy, córki Aszkebundusa z Pragi (zm. 396) (1636); – z I. poł. w. XVII: 207. (2) Abrahama, syna Józefa, częściowo zrekonstruowany, z szyszką w zwieńczeniu; 208. (669) Salomona, zw. reb Szymasz, uczonego, syna Mojżesza Józefa, zachowany fragmentarycznie (brak górnej części); 209. (28) Racheli, żony Szymona, córki Saula; – 210. (607) Menachema, syna Dawida, (zm. 434) (1674); 211. (244) osoby zmarłej w 445(?) (1685?) (fig. 235); – dwa z w. XVIII: 212. (700) Joela Sirkesa, zw. Bach, rabi-
na w wielu miejscowościach polskich, m.i. w Prużanie, Łukowie, Lubom-
lu, Międzybórz, Belzie, Szydłowie, Brześciu Litewskim i Krakowie, prze-
łożonego krakowskiej uczelni talmudycznej (zm. 401) (1640), zachowany
fragmentarycznie (brak górnej części); 213. (174) Izaaka, syna Arona, sę-
dziego rabinicznego w Opolu i darszana w Krakowie, w dolnej części
zrekonstruowany; – ponadto: 214. (58) Judy Lejba, syna Szymona (zm.
610) (1850); 215. (681) Michała Kalahory, syna aptekarza Matatiasza
(spalonego na stosie w Piotrkowie) (zm. 423) (1663), z 1946; 216. (615)
upamiętniający trzech mężczyzn, zamordowanych w 393 (1633), z w. XX,
z inskrypcją w górnej części. – III. W kształcie prostokąta,
z półkolistym przyczółkiem obwiedzionym dekora-
cją kartuszową: z półkolistym zamkniętymi płycinami inskrypcyj-
nymi, z nich cztery z rozetką w polu przyczółka: 217. (535) Izraela, sy-
na Izaaka (zm. 371) (1611), z rozetkami w przylęczach i medalionem
z rozetką w górnej części płyciny inskrypcyjnej; z pasem inskrypcji po-
nad płyciną inskrypcyjną: 218. (16) Małki, żony Chaima Szerera (zm.
399) (1639), zrekonstruowany w dolnej części, z przyczółkiem ujętym
w postumenty z puklowanymi kulami (fig. 237); – z I. poł. w. XVII: 219.
(639) zamknięty łukiem koszowym; 220. (582) Hecel, córki Mojżesza
Mendelsa, żony Szymona, z zatartymi motywami roślinnymi w przy-
lęczach i przyczółkiem ujętym w postumenty (górne narożniki nie zacho-
wane) (fig. 238); dwa z palmetowym liściem w polu przyczółka: 221.
(172) ze stylizowanymi motywami roślinnymi w przylęczach i przyczół-
kiem ujętym w postumenty z kulami (fig. 239); 222. (599) Samuela, sy-
na Beniamina Izraela, z liśćmi w przylęczach i pasem inskrypcji ponad
płyciną inskrypcyjną oraz przyczółkiem ujętym w sterczyny na postumen-
tach; 223. (192) Mordechaja Margaliota, syna Samuela, rabina, przełożo-
nego uczelni talmudycznej w Krakowie, znawcy Tory, Miszny i Gemary
(zm. 377) (1616), zamknięty łukiem odcinkowym, z kratką
w przylęczach i pasem inskrypcji ponad płyciną oraz w polu przyczółka
(fig. 236); 224. (301) Judy Lejba, syna Eliasza, zw. Lejb Edels (zm. 428)
(1668), z prostokątną płyciną inskrypcyjną, trójkątnym przyczółkiem opię-
tym wolutami (z liściem w polu) oraz rozetką w polu przyczółka ujęte-
go w postumenty z kulami. – IV. W kształcie prostokąta
z trójkątnym przyczółkiem: dwa z półkolistym zamkniętymi
płycinami inskrypcyjnymi: 225. (551) Racheli (zm. 383) (1623), z pasem

- inskrypcji ponad płyciną i liściem w polu przyczółka o wewnętrznej krawędzi obwiedzionej łezkami; 226. (616) Mordechaja, syna Mojżesza, z w. XVII, silnie zwietrzały, w dolnej części zrekonstruowany, z rozetkami na tle liści w przyłuczach i nieczytelną dekoracją w polu przyczółka, na odwrocie inskrypcja oraz kwadratowa płycina inskrypcyjna opięta wolutami; – z przyczółkami opiętymi wolutami, z nich trzy z wnękami mieszczącymi marmurowe tablice inskrypcyjne, z pocz. w. XVII: 227. (650) – 228. (651) z tablicami zachowanymi fragmentarycznie, ujętymi w ramy z cekinów rozdzielonych liśćmi i przyczółkami opiętymi wolutami w formie listew dekorowanych cekinami, spiętych trójpalczastym liściem, z motywami roślinnymi w polu przyczółka (w jednym z nich wirująca rozetka na tle liści akantu); 229. (66) Drezel, córki Arona, żony Izaaka, z polem w kształcie trapezu i liściastymi rozetkami w górnych narożnikach, tablicą ujętą w ramę z kolistych wgłębień rozdzielonych liśćmi oraz pasem inskrypcji w polu spłaszczonego przyczółka, zwieńczonego i ujętego w kule na postumentach (fig. 244); – z prostokątnymi płycinami inskrypcyjnymi: 230. (412) Seril, córki Kaca Sendera (zm. 390) (1630), zrekonstruowany w górnej części, z szyszką w polu przyczółka ujętego w szyszkę na postumentach; 231. (152) osoby zmarłej w 434 (1674), z czworolistną rozetką w polu przyczółka; – z półkoliście zamkniętymi płycinami inskrypcyjnymi, z nich trzy z cekinami w polu przyczółka: 232. (191) osoby zmarłej w 376 (1616), z płyciną inskrypcyjną zrekonstruowaną w górnej części, z palmetowymi liśćmi w miejscu łączenia wolut i wydłużonymi liśćmi po bokach przyczółka (fig. 241); 233. (653) Mojżesza, syna Samuela (zm. 377) (1617), z rozetkami w przyłuczach; 234. (659) Estery, córki Meira, żony Zalmana Feigelesa (zm. 480) (1720), z przyczółkiem ujętym w szyszkę na postumentach; dwa z rozetką w polu przyczółka: 235. (626) Mordechaja, syna Izraela (zm. 381) (1621), uszkodzony w górnej części, z rytą kratką w przyłuczach i przyczółkiem zwieńczonym i ujętym w postumenty; 236. (501) Hendelsów: Eliezera i Hirsza, uczonego, synów Mojżesza Izraela Hendla, z 1. poł. w. XVII, z wazonem ponad przyczółkiem; osiem z pasem inskrypcji ponad płyciną inskrypcyjną: 237. (146) Abrahama, syna Jeremiasza (zm. 358) (1598), ze zwieńczeniem pochodzącym zapewne z innego nagrobka, z pocz. w. XVII, z cekinami w polu przyczółka zwieńczonego i ujętego w kule na postumentach (fig. 240); 238. (86) Judy Lejba Isserlesa, kupca, syna Menachema Mendla (zm. 383) (1623), z cekinami w przyłuczach, łezkami wzdłuż wewnętrznej krawędzi przyczółka, wolutami w formie listew dekorowanych kaboszonami i łodyżkami z kielichowatymi kwiatami po bokach (fig. 242); 239. (552) Arona Reichesa, syna Tuwiji (zm. 398) (1638) zrekonstruowany w dolnej części, z liśćmi w przyłuczach i w polu przyczółka, wolutami w formie listew dekorowanych cekinami i wydłużonymi liśćmi na postumentach po bokach (fig. 243); 240. (643) z 1. poł. w. XVII, z rytą kratką w przyłuczach, rozetkami w polu przyczółka i ponad nim oraz sterczynami po bokach; 241. (184) Mindel, córki Szłoma

(zm. 421) (1661), z odwróconym, palmetowym liściem w polu przyczółka ujętego w sterczyny utworzone z kulek; 242. (588) Michała Chocza (zm. po 430) (po 1670), z motywami roślinnymi w przyłuczach, rozetką na tle liści w polu przyczółka ujętego w sterczyny z kulami i trzema łodyżkami zakończonymi kulkami pomiędzy wolutami (fig. 245); – z 2. 245
 pol. w. XVII: 243. (235) Hirsza Judelsa i Cwiego, syna Judy, w części dolnej gładki, z motywami roślinnymi w przyłuczach i odwróconym, kielichowatym liściem w polu przyczółka ujętego w sterczyny utworzone z kulek; 244. (585) w dolnej części zrekonstruowany, z rytą kratką w przyłuczach, łodyżkami zakończonymi trójpalczastymi liśćmi po bokach i szyszką pomiędzy wolutami; pozostałe: 245. (655) Eliakima (zm. 378) (1618), zrekonstruowany w dolnej części, z liśćmi w przyłuczach i spłaszczonym przyczółkiem zwieńczonym kulą na postumencie i ujętym w szyszki na postumentach; 246. (573) Rebeki, córki Samuela (zm. 393) (1632), z kielichowatym, odwróconym kwiatem w polu przyczółka ujętego w sterczyny z kulami; 247. (694) Lejba i Ester (zm. 423) (1663), z motywami roślinnymi w polu przyczółka oraz inskrypcją ujętą od dołu i od góry w liściaste woluty na odwrocie. – V. W kształcie prostokąta z trójkątnym przyczółkiem o lekko wklęsłych krawędziach: z półkoliście zamkniętymi płycinami inskrypcyjnymi, z nich dwa z przyczółkami utworzonymi z listew o skręconych końcach, dekorowanych cekinami: 248. (237) Majty, córki rabina Józefa Otolnau (zm. 375) (1615), z liśćmi w przyłuczach, listwami spiętymi trójpalczastym liściem, rozetką w polu przyczółka i szypułkami z gronami po bokach (fig. 246); 249. (127) Estery, córki Lipmana, z pocz. w. XVII, z płyciną 246
 inskrypcyjną (w znacznej części zrekonstruowaną) ujętą w prostokątną ramę dekorowaną plecionką, z motywami roślinnymi w przyłuczach oraz inskrypcją w polu przyczółka ujętego w wydłużone liście: dwa z głowami delfinów w górnych zakończeniach listew: 250. (354) Beer Mana, syna Natana (zm. 383) (1623), z płyciną inskrypcyjną zrekonstruowaną w górnej części i wydłużonymi liśćmi po bokach; 251. (329) Michała, syna Ajzyka, z 1. pol. w. XVII, zrekonstruowany w dolnej części, z cekinami na tle liści w przyłuczach, pasem inskrypcji ponad płyciną oraz rozetką w polu przyczółka (listwy dekorowane cekinami) ujętego w ukośnie ułożone szypułki z gronami i wydłużone liście na postumentach (fig. 247); 247
 – dwa z przyczółkiem utworzonym z liściastych wolut spiętych palmetowym liściem, z 1. pol. w. XVII: 252. (693) zrekonstruowany w dolnej części, z trójpalczastym liściem w polu przyczółka ujętego w sterczyny z kulami; 253. (132) nieznaney z imienia córki Pereca, z pasem inskrypcji ponad płyciną inskrypcyjną i stylizowanym liściem w polu przyczółka. – VI. W kształcie prostokąta z półkoliście zamkniętą płyciną inskrypcyjną: 254. (434) Menachema, syna Eliezera (zm. 325) (1565), z płyciną o płaszczyźnie lekko wypukłej, z pasem inskrypcji na archiwolcie łuku (fig. 248); 255. (270) Racheli, wdowa po lekarzu, rabinie Eliezerze Aszkenazym (zm. 355) (1595), z fali- 248

- stymi, ciasno ułożonymi wstęgami spiętymi palmetą w przyłuczach (fig. 249); 256. (91) nieznanej z imienia córki Dawida, żony Mojżesza (zięcia Chaima Reizela), z 2. poł. w. XVI, zachowany fragmentarycznie (brak górnej części) i śladami nieczytelnej dekoracji w przyłuczach; 257. (185) osoby zmarłej w 382 (1622), z płyciną zrekonstruowaną w górnej części; 258. (231) kobiety zmarłej w 501 (1741), Izaaka, syna Eliezera i jego żony Raby, córki Szymona z Zelnika (w części górnej zachowany fragmentarycznie); 259. (153) Tuwiji, córki Pereca (zm. 527) (1767), w części dolnej zrekonstruowany, z wiencami w przyłuczach; – z rozetkami lub motywami roślinnymi w przyłuczach, z nich cztery z pasem inskrypcji na archiwolcie łuku; 260. (476) Barucha, syna Izraela Jakuba (zm. 326) (1566); 261. (668) Kajli, córki Mordechaja (zm. 352) (1592); 262. (7) Menachema, syna Chaima, z w. XVI/XVII; 263. (295) Józefa Juzpy, syna Samuela, kupca (zm. 408) (1648) i jego żony Pajcy (zm. 410) (1650); 264. (678) Samuela, syna Meszulama, lekarza królów Zygmunta Starego i Zygmunta Augusta, przybyłego wraz z królową Boną z Włoch (zm. 312) (1552), z inskrypcją ujętą w arkadę o archiwolcie wydzielonej odcinkami gzymsu; 265. (292) Mojżesza, syna Jonasza (zm. 314) (1554); 266. (246) Manocha, syna Hendla, szamesa synagogi (zm. 314) (1554); 267. (48) nieznanej z imienia córki Eliasza (zm. 334) (1574), zachowany fragmentarycznie; 268. (193) Jakuba, syna Mojżesza, kupca (zm. 349) (1588), z cekinem w górnej części płyciny inskrypcyjnej; 269. (36) Manesa, syna rabina Chaima (?) (zm. 353) (1593); 270. (22) Rajcy, córki Izaaka (zm. 355) (1595); 271. (294) Jakuba Eberlesa, syna Mojżesza, przedstawiciela ziemstwa kahałów Małopolski (zm. 356) (1596); – z 2. poł. w. XVI; 272. (469) Estery, córki Samuela; 273. (61) Mojżesza Menachema, syna Azariela, z dwiema kulami (z nich jedna na postumencie) w zwieńczeniu; 274. (688) z fryzem palmetowym ponad płyciną; 250 275. (471) Jachli, córki Samuela Landaua (zm. 360) (1600) (fig. 250); 276. (234) Zeldy, córki Lejba Singera, żony Arona (zm. 360) (1600); 277. (186) Samuela, syna Jochanana (zm. 362) (1602), zwieńczony profilowanym gzymsem (fig. 251); – z w. XVI/XVII; 278. (128) Racheli (?), córki Samuela Izaaka, zw. reb Isserles, w dolnej części gładki, z płyciną inskrypcyjną ujętą w ramę z przecinających się luków (fig. 252); 251 279. (27) Ezechiela, syna Abrahama; 280. (53) Judyty, córki Samsona, zrekonstruowany w dolnej części, zachowany fragmentarycznie (brak górnej części); 281. (357) Szymona Machlisa (zm. po 405) (po 1645). – VII. Pozostałe w kształcie prostokąta: 282. (378) Szaloma Raby (zm. 361) (1601), z uszkodzonymi, zachowanymi fragmentarycznie górnymi narożnikami, z płyciną inskrypcyjną zamkniętą łukiem 253 segmentowym, z pasem inskrypcji na archiwolcie łuku (fig. 253); cztery z prostokątnymi płycinami inskrypcyjnymi; 283. (299) z w. XVI/XVII, z gzymsem ponad płyciną inskrypcyjną, wygiętym w kształt wysokiego, trójkątnego szczytu, z umieszczonym w polu motywem w kształcie lilii heraldycznej i inskrypcją poniżej, ujętym w kule na postumentach, z kulą

w zwieńczeniu; 284. (409) Kreindl, córki Salomona (zm. 385) (1625), zachowany fragmentarycznie (brak górnej części), z pasem inskrypcji ponad płyciną i listwą wygiętą w kształt łuku segmentowego, dekorowaną kaboszonami i rautami oraz pionowo ułożonymi cekinami po bokach; 285. (587) osoby zmarłej w 403 (1643), z niewielkim półkoliście zamkniętym przyczółkiem, ujętym w sterczynę z kulami ponad płyciną; 286. (536) z ok. poł. w. XVII, z antytetycznie ułożonymi delfinami o spiętych ogonach ponad płyciną; – z półkoliście zamkniętymi płycinami inskrypcyjnymi; 287. (126) osoby zmarłej w 386 (1626), z pasem inskrypcji ponad płyciną i festonem z draperii, ujętym w kule na postumentach powyżej; – z l. poł. w. XVII: 288. (71) zrekonstruowany w dolnej części, z liściastymi rozetkami w przyłuczach i dekoracją złożoną z liściastej woluty ułożonej na postumencie i stylizowanych motywów roślinnych (być może fragment nagrobka z dwiema płycinami) (fig. 254); – dwa z antytetycznie ułożonymi, spiętymi liściastymi wolutami ponad płyciną inskrypcyjną; 289. (605) Reicel, córki Cwiego, żony dostojnika i bogacza Mordechaja, zrekonstruowany w dolnej części, z pasem inskrypcji ponad płyciną i zatartą inskrypcją pomiędzy poziomo ułożonymi wolutami (fig. 255); 290. (627) częściowo zrekonstruowany, z rozetką pomiędzy ukośnie ułożonymi wolutami ujętymi w pionowe, wydłużone liście; dwa o cechach neogotyckich, z festonami z draperii w górnej części; 291. (45) Abrahama Chaima, syna rabina krakowskiego i warszawskiego Dowa Bera (Meiselsa) (zm. 603) (1843), z inskrypcjami wewnątrz trzech pól: dolnego, ujętego w wąskie płyciny dekorowane ornamentem kandelabrowym, środkowego, w kształcie leżącego prostokąta i górnego, zamkniętego łukiem trójlistnym, ujętym w ramę w kształcie łuku tzw. w ośli grzbiet opiętą żabkami oraz ślepymi maswerkami po bokach (fig. 256); 292. (392) Judy Lejbusza Aszkenazego, syna rabina Ruwena Zeewa Wolfa (zm. 603) (1843), z inskrypcją w dolnej części, poziomą, wąską listwą wspartą na liściastych konsolkach oraz polem w kształcie leżącego prostokąta, z występem zamkniętym łukiem trójlistnym, ujętym w ramę w kształcie łuku tzw. w ośli grzbiet, opiętą żabkami (fig. 257); 293. (44) z ok. poł. w. XIX, ze śladowo zachowanymi inskrypcjami i stylizowaną wicią roślinno-kwiatową (fig. 258). – VIII. Z dwiema płycinami inskrypcyjnymi, z nich trzy z prostokątnymi płycinami: 294. (424) Eliakima, syna darszana Mordechaja (zm. 376) (1616) i jego żony Gitel, córki Ezry (zm. 376) (1616) (fig. 259); 295. (503) Jakuba, syna Mojżesza (zm. 363) (1603), jego żony Rebeki, córki Salomona (zm. 373) (1612) i Jakuba Jokela, syna Izraela (zm. 388) (1628), zamknięty trójkątnie, z wachlarzowatym liściem ponad płycinami, ponad którym dwa pasy inskrypcji ułożone półkoliście, ujęte w woluty, w górnej części trójkątny przyczółek z rozetą w polu, zwieńczony i ujęty obeliskami (fig. 260); 296. (622) Chaima Arona Judelsa (zm. 376) (1616) i osoby zmarłej 393 (1632), zachowany fragmentarycznie (brak górnej części), w dolnej części gładki; – z półkoliście zamkniętymi płycinami inskrypcyjnymi,

- z nich dwa z trójkątnym przyczółkiem ponad płycinami: 297. (359) Szymona, syna Salomona, lewity (zm. 348) (1588) i jego żony Malki, córki Abrahama (zm. 378) (1618), z półkolistą zamkniętą płyciną podzieloną na dwa pola, z palmętą w polu przyczółka ujętego w sterczynę; 298. (499) Cwi, syna Józefa, kupca (zm. 363) (1602) i jego córki Szajndel (zm. 383) (1622), w górnej partii częściowo zrekonstruowany, z lekami wzdłuż wewnętrznej krawędzi przyczółka opiętego wolutami, spiętymi trójpalczastymi liśćmi i sterczynami z kulami po bokach oraz pasem inskrypcji wzdłuż górnej krawędzi (fig. 261); 299. (602) Storchów, synów Mojżesza: Eliasza, uczonego (zm. 345) (1585) i Dawida (zm. 355) (1595), z płycinami nierównej szerokości (fig. 262); 300. (431) Nachli, córki Nachmana, żony Izaaka Chalbansa (zm. 35.?) (159. ?) i Kaszy, córki Izaaka, szocheta (zm. 359) (1599) z liśćmi w przyłuczach (jedna z płycin zachowana fragmentarycznie) (fig. 263); 301. (677) Mordechaja, syna Arona i Rebeki, córki lekarza Samuela, z końca w. XVI, z płycinami w formie arkad wspartych na pilastrze, z palmetowymi liśćmi w przyłuczach; 302. (504) Izraela Judy, syna Jakuba (zm. 384) (1624) i jego żony Gitel, córki Mojżesza (zm. 390) (1630), z czworolistną rozetką między płycinami, zwieńczony trójkątnym przyczółkiem z plastyczną rozetą w polu (fig. 264); 303. (542) Racheli, córki Zeliga (zm. 490) (1730) i Cwi Hirsza, w dolnej części gładki, z kielichowatym liściem pomiędzy płycinami; 304. (98) Abrahama, syna Hillela, sędziego (zm. 519) (1759) i Izraela, rabina, syna darszana Mojżesza (zm. 518) (1758), z motywami roślinnymi w przyłuczach i dekoracją z tzw. wstęgi regencyjnej ponad płycinami oraz kulami w zwieńczeniu (zachowana jedna) (fig. 265); 305. (617) z 2. poł. w. XIX, w formie bliźnich, półkolistie zamkniętych płyt o archiwoltach wspartych na pilastrach z odcinkami belkowania w miejscu kapitebli, ustawionych na uskokowych bazach, wewnątrz płycin pola zamknięte lukiem ostrym (w górnej części opięte żabkami) z inskrypcjami, powyżej festony z draperii (fig. 266, 267). – IX. Zwieńczone trójkątnym przyczółkiem, z nich dwa z prostokątną płyciną inskrypcyjną: 306. (421) Mindel, córki Meira (zm. 340) (1580), z kolistą tarczą z trzema splecionymi rybami w polu przyczółka obwiedzionego gzymsem (fig. 268, 272); – z w. XVI/XVII: 307. (343) z płyciną inskrypcyjną, w większości zrekonstruowaną, z dwiema drobnymi rozetkami i tarczą słoneczną w polu przyczółka (fig. 269); z półkolistie zamkniętymi płycinami inskrypcyjnymi: 308. (326) z motywami roślinnymi w przyłuczach i plastyczną rozetą w polu wydzielonego gzymsem przyczółka; 309. (144) Rebeki, córki Jakuba (zm. 370) (1610), częściowo zrekonstruowany, z wpisanym w pole przyczółka trójkątnym przyczółkiem o lekko wklęsłych krawędziach utworzonych z liściastych wolut, w polu którego odwrócony, kielichowaty liść. – X. Zwieńczone wolutami ustawionymi antytetycznie: 310. (363) Jasur, córki Zanwila (zm. 371) (1611), z półkolistie zamkniętą płyciną inskrypcyjną, liśćmi w przyłuczach i ażurowym zwieńczeniem utworzonym z poziomo ułożonych wo-

lut, spiętych liściem oraz inskrypcją na odwrociu płyty, w górnej części; z prostokątnymi płycinami inskrypcyjnymi, z nich trzy ze zwieńczeniem utworzonym z ukośnie ułożonych, spiętych w górnej części liściastych wolut: 311. (355) z końca w. XVI (?), z płyciną inskrypcyjną (inskrpcje zachowane fragmentarycznie) o zaokrąglonych narożnikach, ujętą od dołu w listwy wygięte w kształt odwróconego łuku dwulistnego, zakończonych kulami, z inskrypcją pomiędzy wolutami (fig. 270); 312. (386) Józefa Landaua, zw. Józef Józef, syna Jekutiela Zelmana, segala (zw. reb Zelman Landau) (zm. 360) (1600), ze zwieńczeniem pochodzącym zapewne z innego, współczesnego mu nagrobka, zachowanym fragmentarycznie (brak dolnych części wolut), z liśćmi pomiędzy wolutami; 313. (561) Nehemiasza Mendelsa (zm. 457) (1697), w dolnej części zrekonstruowany, z wirującą rozetką w zwieńczeniu (fig. 271); 314. (533) z 2. poł. w. XVII, z kartuszem pomiędzy wolutami. – XI. Ze zwieńczeniami innego kształtu, z nich trzy z półkoliście zamkniętymi płycinami inskrypcyjnymi: 315. (432) Chawy, córki rabina Aszera Alt-Szul z Pragi, żony Lejba Chalbansa (zm. 369) (1608), z rozetkami w przylęczach, niewielkim, trójkątnym przyczółkiem z odwróconym, kielichowatym kwiatem, zwieńczonym i ujętym w obeliski, po bokach których kule na postumentach, ze zwieńczeniem w kształcie trapezu (zapewne pochodzącym z innego nagrobka, z nie zachowaną górną częścią), z kartuszem z inskrypcją, ujętym w woluty i pasem inskrypcji wzdłuż krawędzi (fig. 273); 316. (398) Hendel, córki Eliezera Lippmana Landaua, wnuczki Jekutiela Zelmana Landaua (zm. 384) (1623), w dolnej części zrekonstruowany, z płyciną inskrypcyjną opiętą liściastymi wolutami (częściowo pokrytymi inskrypcjami), połączonymi trójpalczastymi liśćmi i palmetą w zwieńczeniu (fig. 274); 317. (635) z w. XVII, w dolnej części zrekonstruowany, z fragmentarycznie zachowanym zwieńczeniem w formie wolut ułożonych w kształt odwróconego łuku dwulistnego (fig. 275); z prostokątnymi płycinami inskrypcyjnymi: 318. (258) Małki (?), matki rabina Mojżesza Isserlesa, zw. Remu, z 2. poł. w. XVI, ze zwieńczeniem wydzielonym gzymsiem, w formie trapezu z owalnym medalionem w polu, z motywem roślinnym w zwieńczeniu i szyszkami na postumentach po bokach; 319. (120) Izaaka Landaua, lewity (zm. 528) (1768), rabina, gaona, przełożonego krakowskiego sądu rabinicznego i krakowskiej uczelni talmudycznej, z płyciną inskrypcyjną ujętą w kanelowane pilastry z odciwkami belkowania w miejscu kapiteli, dźwigające fryz dekorowany łezkami, w zwieńczeniu kula na postumencie (wprowadzona w miejsce pierwotnego wazonu) i szyszki po bokach (wprowadzone w miejsce lwów) (fig. 276); 320. (49) osoby zmarłej w 535 (1775), o wklęsło-wypukłej górnej krawędzi, z trzema półkolistymi występami (w dolnej części fragment innej płyty pokrytej inskrypcjami); 321. (155) Cwi Hirsza, syna Izaaka Zelnika (zm. 4..) (17..), zamknięty łukiem wklęsło-wypukłym z uskokiem, ze śladami nieczytelnej dekoracji (medalion ujęty w wić roślinną?) ponad płyciną; 322. (478) Jutel, żony Lejba Kopsa, z 1. poł. w. XVII,

zamknięty trójbocznie, w części dolnej zrekonstruowany, z płyciną o wklęsło-wypukłej linii krawędzi, obwiedziona wolutami (z nich dolne liściaste), spiętym w górnej części wachlarzowatym liściem, na odwrociu płyty, w górnej części inskrypcja i trójkątny przyczółek z rozetką na tle liści w polu, opięty wolutami; – z w. XVIII, wypełnione inskrypcjami: 323. (346) zamknięty łukiem półkolistym nadwieszonym, z plastyczną rozetką i śladowo zachowaną dekoracją roślinną na odwrociu; 324. (50) Chany, córki Hirsza, w kształcie prostokąta o ściętych narożnikach. – XII. Zamknięte łukiem segmentowym, z w. XIX, z nich dwa z płyciną inskrypcyjną powtarzającą kształt płyty: 325. (696) drugi nagrobek rabina Joela Sirkesa, zw. Bach (por. poz. 212, s. 65) (fig. 277); 326. (684) drugi nagrobek rabina Izaaka Halewigo (por. poz. 154, s. 62); – dwa z prostokątną płyciną inskrypcyjną: 327. (32) drugi nagrobek rabina Izaaka Spiry (por. poz. 169, s. 63); 328. (242) Menachema Nachuma, syna Beniamina, rabina w Wolbromiu. – XIII. Zamknięte łukiem wklęsło-wypukłym: 329. (43) drugi nagrobek Dobrysz, córki rabina Natana Spiry (por. poz. 127, s. 59), z w. XVIII/XIX, z tablicą inskrypcyjną z różowego marmuru; 330. (266) Józefa, syna Mojżesza, rabina w Pilicy i sędziego krakowskiego sądu rabinicznego (zm. 560) (1800), z płyciną inskrypcyjną zamkniętą łukiem segmentowym; 331. (62) Samuela, syna Rafaela i Blumy, córki Salomona (zm. 603) (1843), z inskrypcjami na całej powierzchni; 332. (259) Drezel, córki rabina Mojżesza Is-serlesa zw. Remu, żony przełożonego krakowskiej uczelni talmudycznej, kaca Józefa (zm. 312) (1552), z końca w. XIX, z prostokątną płyciną inskrypcyjną umieszczoną wewnątrz płyciny zamkniętej łukiem segmentowym.

Nadto na prostopadłościennym wzmocnieniu nagrobka rabina Jekutiel-a Zelmana z Łaska i Nechamy Chaji (por. poz. 172, s. 63) wtórnie ustawiona rzeźba lewka, romańska z l. poł. w. XIII (?) (fig. 282).

Mur cmentarny ceglany, w części wzdłuż ul. Szerokiej, od strony cmentarza, z wmurowanymi licznymi fragmentami nagrobków z 2. poł. w. XVI-XVIII (z nich niektóre z przedstawieniami symbolicznymi), odnalezionymi w czasie prac odkrywkowych i konserwatorskich, prowadzonych w l. 1958-68 (fig. 278-281); od strony ul. Jakuba brama półkoliste zamknięta, zamurowana (zob. Mury miasta żydowskiego, s. 42).

CMENTARZ PRZY UL. MIODOWEJ

Położony w dzielnicy Grzegórzki, na terenie ograniczonym ulicami: Miodową, Siedleckiego i Daszyńskiego oraz nasypem kolejowym. Od strony ul. Siedleckiego i Miodowej oraz częściowo od strony nasypu otoczony murem. Na osi zach. odcinka muru dom przedpogrzebowy i przylegający doń od wsch. budynek mieszkalny, nadto brama cmentarna.

HISTORIA. Założony na terenie zakupionym przez Gminę w 1800 od augustianów, na obszarze dawnego ich folwarku, w 1836 i w latach następnych powiększany poprzez zakup od zakonników przyległych gruntów. W czasie okupacji hitlerowskiej zamknięty i zdewastowany (niektóre nagrobki przewieziono na teren obozu w Płaszowie i wykorzystano jako materiał budowlany, wiele nagrobków uległo zniszczeniu), po 1957 odrestaurowany przy pomocy funduszy amerykańskiej organizacji pomocy Żydom „Joint Distribution Committee”.

DOM PRZEDPOGRZEBOWY (fig. 91-93). Na miejscu starszego budynku z ok. 1800, wzniesiony z końcem w. XIX, o cechach neoromańskich i neogotyckich. Murowany z cegły. Trójczłonowy. Część środkowa (budynek administracyjno-mieszkalny) piętrowa, dwutraktowa, z korytarzem między traktami, o czteroosiowym układzie wnętrza, z asymetrycznie położoną sienią w traktie frontowym i klatką schodową w tylnym. Część pd., mieszcząca salę przedpogrzebową, piętrowa z niższym prostokątnym aneksem od strony ulicy. Część pn. (budynek gospodarczy) parterowa. – **Salę przedpogrzebową** (fig. 94). Na rzucie prostokąta, z prostokątną niższą częścią od ulicy. Przykryta pozornym sklepieniem drewnianym na zastrzałach (fig. 95). W ścianie zach. trzy półkoli-
ste arkady wiodące do aneksu. W połowie wysokości ściany fryz
arkadkowy, ponad nim gzyms. Powyżej gzymsu duże okna bliźnię. Podzia-
ły ścian kamiennymi lizenami. W ścianie pn. wejście w kamiennym obra-
mieniu, ponad portalem prostokątna tablica inskrypcyjna. W ścianie wsch.
szerokie wejście z drewnianymi drzwiami prowadzącymi na cmentarz.
W ściany wmurowane tablice z inskrypcjami w języku hebrajskim.

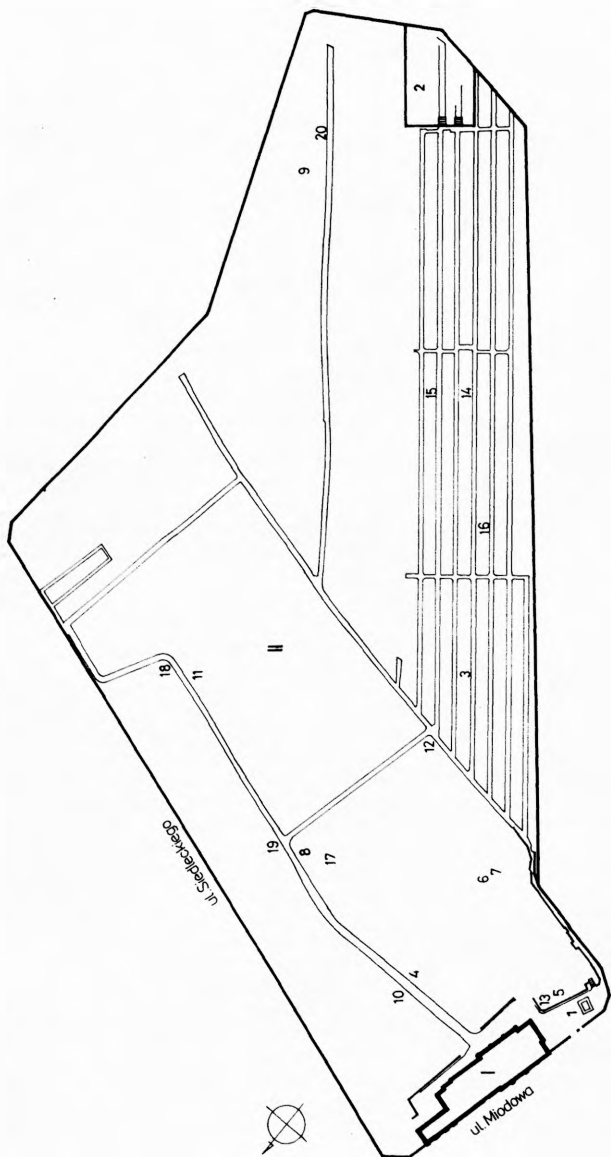
NAGROBK1. Zachowane w ilości kilku tysięcy, reprezentują kilka ty-
pów (fig. 283-292). Grupę najliczniejszą i najbardziej interesującą – z uwa-
gi na częste zastosowanie w ich dekoracji przedstawień symbolicznych –
stanowią nagrobki w formie wolnostojących płyt. Mniej licznie reprezen-

towne są inne typy, wśród nich nagrobki tumbowe z dwiema stojącymi płytami, nagrobki w formie aediculi, kolumny i obelisku oraz nagrobki innych kształtów.

- NAGROBKİ W FORMIE PŁYT wolnostojących, niekiedy z dostawionymi od tyłu wzmocnieniami w formie prostopadłościanu (niektóre skomponowane w górnej części z półwałcem). – Z przedstawieniami symbolicznymi: – z przedstawieniem zwoju Tory pod koroną, zamknięte łukiem półkolistym nadwieszonym: 1. z 2. poł. w. XIX, zachowany fragmentarycznie (część dolna niewidoczna), z płyciną powtarzającą kształt płyty, ujętą w stylizowaną wić roślinną i zwojem Tory podtrzymywanym przez dwa lwy w części górnej (fig. 294); 2. Jekutiela Zelmana Dembitzera, z końca w. XIX, z tablicą inskrypcyjną upamiętniającą Pinkasa Eliahu (zm. 690) (1930) i inskrypcją powyżej, w części górnej świece, na które nawinięta banderola z inskrypcją, stylizowana wić roślinna i zwoj Tory (fig. 293); – z przedstawieniem korony Tory: 3. z 2. poł. w. XIX, na wysokim cokole, trójdzielny, z tablicami zamkniętymi łukiem odinkowym, ze zwieńczeniem złożonym z trzech półkolistych przyczółków z koronami (fig. 295); – zamknięte łukiem półkolistym nadwieszonym, z nich dwa z koroną podtrzymywaną przez dwa gryfy w części górnej: 4. Becalela Judy Leinkrama, syna Naftalego Hillela (zm. 643) (1883) i jego syna Altera Jechiela (zm. 696) (1936), z płyciną inskrypcyjną zamkniętą łukiem odinkowym i koroną ułożoną na owalnym medalionie z inskrypcją (fig. 292); – z 2. poł. w. XIX: 5. z prostokątną płyciną inskrypcyjną i pasem ornamentu roślinnego powyżej; – trzy z koroną podtrzymywaną przez

Cmentarz przy ul. Miodowej 1:2500

I. dom przedpogrzebowy; II. cmentarz: 1. pomnik Żydów pomordowanych w l. 1939-45, z wmurowanymi fragmentami nagrobków z w. XIX, 2. pomnik Żydów zamordowanych w czasie II wojny światowej, 3. nagrobek Zofii Ameisenowej (zm. 1967), historyka sztuki, prof. UJ, 4. nagrobek Jakuba Drobnera (zm. 1896), lekarza, uczestnika powstania styczniowego, 5. nagrobek Abrahama Fogla (zm. 1984), kantora w bóżnicy Remu, 6. nagrobek Arona Epsteina (zm. 1882), założyciela modlitewni chasydzkiej w Krakowie, 7. nagrobek Kalmana Epsteina (zm. 1823), zwolennika chasydyzmu w Krakowie, 8. nagrobek Jerzego Gerta (1968), kompozytora i dyrygenta filharmonii w Krakowie, 9. nagrobek Maurycego Gottlieba (zm. 1879), artysty malarza, 10. nagrobek Macieja Jakubowicza (zm. 1979), prezesa Kongregacji Wyznania Mojżeszowego w Krakowie, 11. nagrobek Arona Kirschnera (zm. 1908), prymariusza szpitala żydowskiego w Krakowie, 12. nagrobek Rafała Landaua (zm. 1941), adwokata, prezydenta gminy izraelskiej w Krakowie, 13. nagrobek Abrahama Lesmana (zm. 1985), ostatniego kantora w synagodze Tempel, 14. nagrobek Artura Markowicza (zm. 1934), artysty malarza, 15. nagrobek Józefa Nüssenfelda (zm. 1956), dyrektora szpitala żydowskiego w Krakowie, 16. nagrobek Józefa Sarego (zm. 1929), wiceprezydenta miasta Krakowa, 17. nagrobek Romana Spiry (zm. 1991), prawnika, malarza-amatora, 18. nagrobek Samuela Stendiga (zm. 1942), filozofa, nauczyciela w Gimnazjum Hebrajskim, 19. nagrobek Ożjasza Thona (zm. 1936), rabina i kaznodziei w synagodze Tempel, posła na Sejm RP, 20. nagrobek Jonatana Warschauera (zm. 1888), lekarza i filantropa.

- dwa lwy w części górnej; 6. o charakterze neogotyckim, z płyciną inskrypcyjną zamkniętą łukiem ostrym, wewnątrz której tablica inskrypcyjna zwieńczona ślepymi maswerkami i banderolą z inskrypcją ponad koroną; 7. z płyciną powtarzającą kształt płyty i szkatułką pod koroną; 8. Jakuba Grobiera, z płyciną inskrypcyjną zamkniętą łukiem segmentowym, wewnątrz której tablica z inskrypcją; dwa z płycinami inskrypcyjnymi ujętymi w stylizowaną wić roślinną oraz kartuszem pod koroną i splotami wici roślinnej w części górnej; 9. Samuela Pinkasa Cukera (?), z płyciną inskrypcyjną o górnych narożnikach podkreślonych półkolistymi naddatkami (fig. 296); 10. z płyciną inskrypcyjną zamkniętą łukiem w kształcie tzw. oślego grzbietu; 11. z zatartą inskrypcją ujętą w ramę z wici roślinnej (z rozetkami w górnych narożnikach) i koroną Tory w części górnej (fig. 297); z w. XIX/XX: 12. z płyciną inskrypcyjną zamkniętą łukiem segmentowym oraz koroną wewnątrz ośmioliścia wpisanego w okrąg, ujętą w motywy roślinne, w części górnej; 13. z dwiema płycinami inskrypcyjnymi przedzielonymi kręconą kolumnką, ze zwieńczeniem wydzielonym gzymsem i koroną w polu; 14. Wachsmánów: Estery i Samuela, z pocz. w. XX, z prostokątną tablicą inskrypcyjną i zwieńczeniem wydzielonym gzymsem wysuniętym znacznie na boki, w kształcie przyczółka zamkniętego łukiem dwulistnym z koroną i banderolą pośrodku, z rytymi nazwiskami zmarłych na tylnej ścianie; – z przedstawieniem Iwa, zamknięte łukiem półkolistym nadwieszonym, z końca w. XIX: 15. z inskrypcją i leżącym lwem trzymającym płytę w formie tablic Dekalogu (fig. 299); 16. z inskrypcją i leżącym lwem podtrzymującym otwartą księgę oraz podwieszoną draperią w części górnej (fig. 298); – z przedstawieniem orła: 17. Mojżesza, syna Szaloma Meira (zm. 622) (1862), w kształcie prostokąta, z inskrypcją i umieszczoną powyżej tablicą inskrypcyjną, ujętymi w falistą wić roślinną oraz orłem o rozpostartych skrzydłach w części górnej (fig. 302); z 2. poł. w. XIX: 18. o cechach neogotyckich, zwieńczony przyczółkiem utworzonym z wolut, z płyciną inskrypcyjną zamkniętą łukiem w kształcie tzw. oślego grzbietu z kwiatem na osi, po bokach której wąskie płyciny zwieńczone maswerkami, oraz pas maswerków powyżej, w części górnej dwa orły i feston kwiatowy; 19. zamknięty łukiem półkolistym nadwieszonym, z płyciną inskrypcyjną powtarzającą kształt płyty, ujętą w stylizowane motywy roślinne oraz dwoma gryfami, ponad którymi orzeł o rozpostartych skrzydłach w części górnej (fig. 324); – z przedstawieniem jelenia: 20. Jakuba Cwi Siódma, syna Izaaka (zm. 648) (1888), zamknięty łukiem półkolistym nadwieszonym z prostokątną tablicą inskrypcyjną i biegnącym jeleniem w części górnej (fig. 300); 21. z 2. poł. w. XIX, zamknięty półkolistie, z ćwierćkolistymi naddatkami po bokach, z prostokątną płyciną inskrypcyjną ujętą w pilastry o kapitelach kompozytowych, ponad którą wić roślinna wygięta w łuk w kształcie tzw. oślego grzbietu, na której dwie papugi oraz biegnący jeleni powyżej; – z przedstawieniem ptaków: 22. neogotycki, z ok. poł. w. XIX, w kształcie

prostokąta, z inskrypcją w polu zamkniętym ślepym maswerkiem, ujętą w fiale, na których siedzące ptaki trzymające w dziobach festony z draperii (fig. 301); 23. z 2. poł. w. XIX, zamknięty łukiem półkolistym nadwieszonym, z prostokątną płyciną inskrypcyjną ujętą w wić roślinną oraz festonami z draperii przeplecionymi wicią roślinną i siedzącymi na niej ptakami w części górnej: – z przedstawieniem dzbanu i misy lub dłoni trzymającej przechylony dzban: 24. Menachema Mendla Possa, lewity, rabina, syna Judy Salomona Possa (zm. 630) (1870), zamknięty łukiem segmentowym, z owalną płyciną inskrypcyjną, stylizowanymi wąskimi liśćmi w przyłuczach, inskrypcją w polu w kształcie leżącego prostokąta powyżej oraz dzbanem wewnątrz misy, ujętej w stylizowane wąskie liście, w części górnej (fig. 304); zamknięte łukiem półkolistym nadwieszonym: 25. Menachema Manesa Rubinsteina, syna Samuela (zm. 643) (1883) i jego syna Judy Lejba (zm. 697) (1937), z płyciną zamkniętą łukiem segmentowym, wewnątrz której marmurowa tablica z inskrypcją oraz ręka trzymająca nad misą przechylony dzban, w górnej części (fig. 292); – z 2. poł. w. XIX, z prostokątnymi płycinami o górnych narożnikach podkreślonych półkolistymi naddatkami: 26-27. mężczyzn z pokolenia lewitów, z płycinami o zatartych inskrypcjach, ujętymi w neoromańskie półkolumny oraz dwoma gryfami podtrzymującymi dzban z ulistnioną łodygą, ustawiony wewnątrz misy, w części górnej (fig. 305-306); 28. mężczyzny z pokolenia lewitów, zachowany fragmentarycznie (dolna część niewidoczna), z wnęką wewnątrz płyciny (pierwotnie zapewne mieszczącą tablicę inskrypcyjną) i dzbanem na misie ujętym w sploty wici roślinnej w części górnej (fig. 303); 29. mężczyzny z pokolenia lewitów, z pocz. w. XX, z zamkniętą łukiem odcinkowym płyciną z zatartą inskrypcją, z przedramieniem trzymającym ponad misą przechylony dzban w części górnej (fig. 308); – z przedstawieniem drzewa (lub gałęzi), pochylonego lub o złamanych konarach: 30. Chany Feigl, córki rabina Motla Picele (zm. 626) (1866), zamknięty łukiem półkolistym nadwieszonym, z płyciną inskrypcyjną powtarzającą kształt płyty (w jej górnej części złamana gałązka kwitnącej róży), ujętą w stylizowaną wić roślinną oraz przechylonym drzewem i śladami nieczytelnej dekoracji w części górnej; 31. Racheli, żony Mojżesza Kalmusa (zm. 634) (1874), zamknięty łukiem segmentowym, z powtarzającą jego kształt płyciną inskrypcyjną oraz pochyloną, ulistnioną, kolczastą gałęzią z jabłkiem w części górnej (fig. 316); – zamknięte łukiem półkolistym nadwieszonym, z końca w. XIX: 32. z płyciną inskrypcyjną powtarzającą kształt płyty (inskrypcja nie zachowana) ujętą w wić roślinną i drzewem wyrastającym z pagórka w części górnej (fig. 307); 33. z prostokątną płyciną, wewnątrz której inskrypcja w polu zamkniętym łukiem kotarowym oraz drzewem w części górnej; – z przedstawieniem trójramiennego świecznika, z nich dwa zamknięte łukiem półkolistym nadwieszonym: 34. Mirel, żony rabina wolbromskiego Arona Samuela (wnuka Samuela Magida, wnuka rabina Heszla) (zm. 627)

- (1867), z inskrypcją oraz liśćmi, świecznikiem i otwartą księgą w części górnej; 35. z końca w. XIX, z marmurowymi, bliźniami, półkoliście zamkniętymi tablicami inskrypcyjnymi i świecznikiem w części górnej; 36. z 4. ćw. w. XIX, w kształcie wydłużonego prostokąta zamkniętego łukiem ostrym, na wysokim cokole z inskrypcją w górnej części, powyżej płycina inskrypcyjna zwieńczona ślepym maswerkiem, z rytym świecznikiem w polu; – z innymi przedstawieniami symbolicznymi, zamknięte łukiem półkolistym nadwieszonym: 37. z 2. poł. w. XIX, z inskrypcją w polu zamkniętym łukiem segmentowym, ujętym w pilastry o trzonach dekorowanych wicią roślinną, splotami wici roślinno-kwiatowej powyżej, w części górnej dwa gryfy i kosz z kwiatami róż, ujęte w sploty wici roślinnej (fig. 321); 38. z w. XIX/XX, z płyciną inskrypcyjną zamkniętą łukiem segmentowym i otwartą szafką z księgami w części górnej (fig. 331); – z kilkoma przedstawieniami symbolicznymi, zamknięte łukiem półkolistym nadwieszonym, z nich trzy z płycinami inskrypcyjnymi powtarzającymi kształt płyty, ujętymi w bordiury ze stylizowanej wici roślinnej, ze złamaną gałązką kwitnącej róży ponad inskrypcją i leżącym lwem opierającym łapę o koronę, ujętymi w wieniec z liści, spięty kokardą; 39. Szajndel, córki Samuela Judy, lewity (zm. 632) (1872) (fig. 315); 40. Biny z Zaleszczyk, córki Jechiela (zm. 632) (1872) (fig. 315); 41. z ok. 1870, z zatartą inskrypcją; – trzy z przedstawieniami korony i jeleni: 42. z 2. poł. w. XIX, z płyciną inskrypcyjną (inskrpcja nieczytelna) w kształcie prostokąta o górnych narożach podkreślonych półkolistymi naddatkami, w części górnej ujęty w ulistnione gałęzie owalny medalion z inskrypcją, ponad którym korona oraz leżący jeleni poniżej (fig. 320); – z w. XIX/XX: 43. Chaima Gottlieba, rabina, syna Izraela, z inskrypcjami (w dolnej części ujętymi w rytą ramę o wklęsło-wypukłej linii brzegów, utworzoną z maureski), z jeleniem pomiędzy dwoma drzewami, koroną i banderolą z inskrypcjami w części górnej; 44. z nieczytelną inskrypcją oraz koroną, dwoma jeleniami i banderolą z inskrypcją w części górnej; – dwa z przedstawieniem dłoni lub przedramion w geście błogosławieństwa, pod koroną; 45. zmarłego z pokolenia kapłańskiego, z końca w. XIX, z płyciną w kształcie prostokąta o górnych narożnikach podkreślonych półkolistymi naddatkami i dłońmi ułożonymi w geście błogosławieństwa pod koroną, ujętymi w sploty wici roślinnej; 46. Maxa (Maksymiliana) Schatza (zm. 662) (1902), z płyciną inskrypcyjną zamkniętą łukiem segmentowym i przedramionami ułożonymi w geście błogosławieństwa, pod koroną, w części górnej; – pięć z przedstawieniem drzewa i ptaków, z w. XIX/XX, z nich dwa z prostokątnymi płycinami inskrypcyjnymi: 47. z drzewem o wydatnych korzeniach, z liśćmi i owocami (jabłka?) oraz dwoma ptakami siedzącymi na krzakach, w części górnej; 48. z drzewem o dwóch pochylonych konarach z siedzącymi nań ptakami oraz dwoma gołębiami (?) stojącymi poniżej, trzymającymi w dziobach chustę (fig. 330); 49. ... Sifra, zamknięty łukiem segmentowym nadwieszonym z naddatkami, z inskryp-

- cją w polu zamkniętym łukiem segmentowym i biegnącym wzdłuż niego pniem dębu o złamanej koronie oraz siedzącym wśród liści ptakiem (fig. 334); 50. Racheli Rainer, córki Menachema Mendla, zamknięty łukiem wklęsło-wypukłym z uskokiem, z półkoliście zamkniętym polem inskrypcyjnym ujętym w falistą stylizowaną wić roślinną oraz ptakiem siedzącym na dębie o złamanej gałęzi w części górnej; 51. Chany Fredel Retenbach (zm. 680) (1920), zamknięty półkoliście, z prostokątną płyciną inskrypcyjną oraz wierzbą płaczącą z siedzącym na niej ptakiem, w części górnej (fig. 336); – cztery z przedstawieniami ksiąg, z nich trzy zamknięte łukiem półkolistym nadwieszonym: 52. Abrahama Meira, rabina, syna Szymona (zm. 623) (1862), z inskrypcją i gryfem stojącym przed księgami, na których korona oraz stylizowaną gałązką winnej latorośli z gronem w części górnej (fig. 310); 53. Józefa Zachariasza Mendla Hochwalda, syna rabina Eliezera Saula, wnuka rabina i dajana krakowskiego Józefa Zachariasza Mendla, z w. XIX/XX, z półkoliście zamkniętą płyciną inskrypcyjną ujętą w winną latorośl oraz orlem i otwartą szafką z książkami, na której korona, w części górnej; 54. Abrahama Menachema Spytkowicera, syna Lejbusza, z końca w. XIX, z inskrypcją o stylizowanym literactwie w polu o wklęsło-wypukłym wykroju krawędzi, w części górnej stojące na półce księgi pod spływającą spod korony draperią, na której dwa ptaki (fig. 332); 55. z pocz. w. XX, zamknięty łukiem odcinkowym, z nieczytelną inskrypcją, w części górnej szafka z książkami, na której korona, nadto po bokach świecznik i drzewo (fig. 335); 56. Naftalego Zimmela, gabaja bractwa dobroczynności „Gemilas Chasidim”, syna Ariego Lejba (zm. 609) (1849) i jego żony Małki, córki Dawida (zm. 609) (1849), ze zwieńczeniem w kształcie trapezu z ćwierćkolistymi naddatkami po bokach i wolutami w części górnej, z bliźniami, zamkniętymi łukiem ostrym płycinami ze ślepymi maswerkami, o archiwoltach wspartych na pilastrach (trzon pilastra środkowego zdobiony łaską opiętą dwoma węzami), pomiędzy płycinami czara, na której dwa gołębie ujęte w wić roślinną i ślepe maswerki, powyżej płycina inskrypcyjna w kształcie leżącego prostokąta, w polu zwieńczenia wieniec ujęty w wić roślinną i stylizowane bukiety (fig. 309); 57. Jechiela Michała Dawida Horowica, syna Mojżesza Samuela Szmelki Horowica (zm. 627) (1866) i jego żony Bajły Fajgli, córki rabina Jakuba Eliasza Horowica, lewity, (zm. 627) (1866), na cokole, w formie bliźnich płyt zamkniętych łukiem półkolistym nadwieszonym, z inskrypcjami rozdzielonymi pasem plecionki i gałązką kwiatową, ujmujących dzban na misie i koronami w górnej części (fig. 312); zamknięte łukiem półkolistym nadwieszonym: 58. Racheli Frumety Bratram, córki Menachema, lewity, rabina (zm. 626) (1866) i Mirrel Bauminger, żony rabina Józefa Chaima Baumingera (zm. 690) (1930), z płyciną inskrypcyjną zamkniętą łukiem ostrym, w części górnej dwa lwy podtrzymujące koronę, ponad nimi banderola z inskrypcją, której końce podtrzymują ptaki (fig. 311); 59. Lei Gotlib, córki Nachmana (zm. 629) (1869) z owalnym polem z inskrypcją i ulistnionymi gałązkami

- wierzbowymi w przyłuczach oraz pelikanem (?) z pisklętami, trzymającym w dziobie koronę, siedzącym na koszu (fig. 313); dwa z płyciną inskrypcyjną powtarzającą kształt płyty: 60. Eliezera Weila, syna rabina wiślickiego Awnera (zm. 629) (1869), z płyciną ujętą w bordiurę ze stylizowanej wici roślinnej, z motywami pseudorokokowymi w narożnikach i dwoma lwami trzymającymi otwartą księgę pod koroną, w części górnej (fig. 314); 61. Lei Margaliot, córki rabina Judy Lejba Margaliota, żony rabina Saula Margaliota (zm. 639) (1879), na cokole, z górną krawędzią obwiedzioną gzymsem, z inskrypcją ujętą w ramę z falistcie ułożonej winnej latorośli z gronami oraz dwoma lewiatanami podtrzymującymi koronę w części górnej (fig. 318); 62. Chany Kleinblatt, córki Isachara Bera (zm. 638) (1878), z prostokątną płyciną inskrypcyjną z półkolistymi „usami” w narożnikach, obramioną wstęgą i ujętą w ramę z prętów oplecionych winną latoroślą z gronami, w części górnej wić roślinna wystająca spod korony, ułożona w kształt medalionu, przepleciona z banderolą z inskrypcją, na której siedzące ptaki, ponad koroną orzeł o rozpostartych skrzydłach (fig. 317); 63. Józefa Cikra, syna Becalela Eliszego (zm. 642) (1882), z owalną płyciną inskrypcyjną, z przedstawieniami lewiatanów w dolnych przyłuczach i stylizowanymi motywami roślinnymi w górnych, w części górnej ryba wewnątrz ramki utworzonej z prętów, ujętej w motywy pseudorokokowe oraz korona powyżej (fig. 319); – z 2. poł. w. XIX: 64. zachowany fragmentarycznie (dolna część niewidoczna), z płyciną inskrypcyjną zamkniętą łukiem w kształcie tzw. osłego grzbietu, ujętą w smukłe pilastry zwieńczone wazonami z bukietami i pasem ornamentu roślinnego powyżej, w części górnej dwa bociany (?) trzymające w dziobach końce draperii spływającej spod korony, pod którą girlanda kwiatowa i podwójny medalion; 65. w kształcie prostokąta o wklęsłych górnych narożnikach, z wydzielonym gzymsem zwieńczeniem w kształcie leżącego prostokąta zamkniętego trójkątnie, z płyciną w kształcie rombu, wewnątrz której wąż polykający ogon, powyżej płycina z nieczytelną inskrypcją, zamknięta łukiem w kształcie tzw. osłego grzbietu, ujęta w bordiurę z wici roślinnej, kartusz pod koroną ujęty w wolutowo skręcone motywy roślinne w części górnej oraz leżący lew w zwieńczeniu (fig. 322); – z końca w. XIX: 66. w kształcie prostokąta z płyciną inskrypcyjną ujętą w pilastry dekorowane gwiazdkami, w części górnej drzewo o rozwidlonych konarach, dwa lwy walczące z dwoma pełzającymi węzami, po bokach kosz z owocami, palma wyrastająca z kamiennego podłoża oraz korona i ptaki; zamknięte łukiem półkolistym nadwieszonym; 67. z inskrypcją w polu ujętym w bordiurę ze zgeometryzowanych motywów roślinnych, w części górnej orzeł z rozpostartymi skrzydłami, z rytualnym nożem w dziobie, otwierający szponami skrzynkę-futerał, powyżej korona, poniżej stylizowana wić roślinna tworząca dwa ramiona świecznika (?) (fig. 325); 68. z prostokątną płyciną (inskrpcja nieczytelna) o górnych narożnikach podkreślonych półkolistymi naddatkami, ujętą w wąskie płyciny z gałązkami róż, w części gór-

nej orzeł z rozpostartymi skrzydłami trzymający w dziobie koronę, a w szponach gałązkę winnej latorośli z gronami (fig. 323); 69. z półkuliście zamkniętą płyciłą inskrypcyjną, ujętą w bordiurę z wici roślinnej oraz koroną i gryfami trzymającymi liść z winnym gronem w części górnej; 70. mężczyzny z pokolenia lewitów, z prostokątną płyciłą (inskrpcja nieczytelna), ujętą w pręty oplecione wstęgą, pasem inskrypcji powyżej oraz stojącym jeleniem, dzbanem i drzewami o pochylonych konarach w części górnej (fig. 326); – z w. XIX/XX: 71. Judy, syna Jakuba, z inskrypcją i lwem podtrzymującym księgę, leżącym pod drzewem ze złamanym konarem (fig. 328); 72. mężczyzny z pokolenia lewitów, z prostokątną płyciłą inskrypcyjną oraz koroną i dwoma lwami trzymającymi dzbany wsparte o misę w części górnej; 73. mężczyzny z pokolenia lewitów, z inskrypcją, orłem o rozpostartych skrzydłach, ponad którym pas inskrypcji ułożony w linii łuku koszowego, i stylizowanymi kwiatami w przyłuczach, w części górnej dwa lwy trzymające łapy na stojących na misie dzbanach z bukietami (fig. 329); 74. z nieczytelną inskrypcją i jeleniem oraz drzewem o pochylonych konarach i niskimi drzewami iglastymi w części górnej (fig. 327); 75. Chawy, córki Natana, z płyciłą inskrypcyjną zamkniętą łukiem segmentowym, w części górnej ustawione rzędem ptaki podtrzymujące wstęgę z inskrypcją ułożoną w kształt zaostrego owalu otaczającego koronę, ponad którą ptak z rozpostartymi skrzydłami (fig. 333); – z pocz. w. XX: 76. z prostokątną płyciłą inskrypcyjną ujętą w pilastry z liśćmi akantu w miejscu kapiteli, w części górnej banderola z inskrypcją, dwa lwy wspierające przednie łapy o drzewo i dwa skręcone lewiatany; 77. zachowany fragmentarycznie (dolna część niewidoczna), z polem inskrypcyjnym w kształcie kartusza umieszczonego na tle dwóch ukośnie ułożonych lasek (?), w części górnej drzewo o wydutnych korzeniach i złamanych konarach, o pnium oplecionym przez węże. – Pozostałe: 78. Leona Zangena z Przeworska (zm. 638) (1878), w kształcie prostokąta zamkniętego łukiem ostrym z płyciłą powtarzającą kształt płyty, wewnątrz której tablica inskrypcyjna; dwa zamknięte trójkątnie z inskrypcjami w polach zamkniętych łukiem wklęsło-wypukłym i festonem z draperii powyżej; 79. Blumy (Betty) Kattersohn, córki Zeewa (zm. 660) (1899), z inskrypcjami na cokole i ponad festonem (fig. 337); 80. Michaela Kattersohna (zm. 662) (1902), w dolnej części gładki, o lekko wklęsłych górnym krawędziach; dwa secesyjne, z czarnego marmuru, z naddatkami po bokach i dekoracją w kolorze jasnoszarym ze stylizowanych motywów roślinnych i liściem kasztanowca w górnej części; 81. Mordechaja Szwarca, rabina, syna Abrahama Józefa (zm. 670) (1910), zamknięty trójkątnie, z ćwierćkolistymi naddatkami po bokach części górnej (fig. 338); 82. Zofii ze Spirow Aszkiel (zm. 673) (1913) i rodziny Lebenheimów – Samuela (zm. 685) (1925), Eleonory (zm. 701) (1941), Mariana (zm. 702) (1942) i Teofili z Lebenheimów Spira (zm. 729) (1969), zamknięty łukiem segmen-

- NAGROBKI TUMBOWE Z DWIEMA PŁYTAMI. Z prostopadłościenną wysoką tumbą i dwiema stojącymi płytami szerszymi od tumbi (tylna płyta niższa): – z płytami przednimi zamkniętymi łukiem półkolistym nadwieszonym, z nich dwa z prostokątnymi płycinami o górnych narożnikach podkreślonych półkolistymi naddatkami, ujętymi w pilastry o kapitelach ze stylizowanych motywów roślinnych i prostokątną płytą tylną: 83. Abrahama Jennera, dajana krakowskiego, syna rabina Cwi Hirsza z Janowa (zm. 636) (1876), z prostokątną tablicą inskrypcyjną z marmuru, w części górnej gryfy spoczywające na ukośnie ułożonych księgach, trzymające korony oraz orzeł o rozpostartych skrzydłach i korona powyżej (fig. 339); – z 2. poł. w. XIX: 84. zmarłego z pokolenia lewitów, z kartuszem z inskrypcją, ponad którym dzban w części górnej; 85. z górną krawędzią płyty przedniej obwiedzioną gzymsem, z płyciną zamkniętą łukiem dwulistnym i niższą, gładką płytą tylną zamkniętą łukiem trójlistnym; – z końca w. XIX: 86. z płyciną powtarzającą kształt płyty, z nieczytelną inskrypcją, ujętą w stylizowane motywy roślinne, w części górnej kartusz pod koroną i trzy ptaki siedzące pośród wici roślinnej, płyta tylna z prostokątną płyciną i wydzielonym gzymsem zwieńczeniem utworzonym z liściastych wolut spiętych liściem; – z gładką prostokątną płytą tylną; 87. z płyciną inskrypcyjną zamkniętą łukiem wklęsło-wypukłym, ujętą w kolumnienki o kapitelach kompozytowych i trzonach oplecionych wicią roślinną, w części górnej korona podtrzymywana przez dwa lwy, po bokach dwa lewiatany, powyżej orzeł o rozpostartych skrzydłach, trzymający w szponach kokardę; 88. z płyciną powtarzającą kształt płyty, ujętą w listwowe obramienie oplecione winną latoroślą z gronami i żółędziami, w części górnej orzeł siedzący pośród wici roślinnej, otwarta szafka z księgami i korona powyżej; 89. z prostokątną płyciną inskrypcyjną, ujętą w wić akantu wzbogaconą muszlami, w części górnej wić akantu przewiązana w bukiet, korona podtrzymywana przez dwa lwy (?) wylaniające się z kwiatów oraz kartusz z liści akantu pod koroną; 90. z płyciną inskrypcyjną wpisaną w łuk w kształcie tzw. oślego grzbietu, ujętą w wysnukłe drzewa palmowe, w części górnej czara z kwiatami, po bokach której dwa orły pośród wici roślinnej; – z płytą przednią w formie aediculi, zamkniętą łukiem półkolistym nadwieszonym o górnej krawędzi obwiedzioną gzymsem, z płyciną inskrypcyjną ujętą w półkolumny i inskrypcją powyżej, z nich trzy z płyciną ujętą w półkolumny o kapitelach korynckich, z prostokątną płytą tylną zwieńczoną wálkiem i tumbą w połowie długości skomponowaną z półwałcem: 91. Kronengoldów: Chai (zm. 661) (1901) i Jakuba, lewity (zm. 702) (1942), z marmurowymi tablicami inskrypcyjnymi (z nich jedna z czarnego marmuru) i rytym dzbanem w części górnej; – z w. XIX/XX: 92. Henryka nieznanego nazwiska, z fragmentarycznie zachowanym napisem w języku niemieckim i inskrypcją w części górnej; 93. z nieczytelnymi inskrypcjami (fig. 340); 94. Simche Silberga, z 1. ćw. w. XX, z bliźnią płyciną inskrypcyjną ujętą w półkolumny doryckie, pasem inskrypcji powyżej i koroną w części górnej oraz półkoliście zamkniętą płytą tylną.

NAGROBK I W KSZTAŁCIE AEDICULI. Na cokołach, w formie grubej płyty, niektóre ze wzmocnieniami w formie prostopadłościanu lub prostopadłościanu skomponowanego w połowie długości z półwałcem; – ze zwieńczeniem zamkniętym łukiem półkolistym nadwieszonym o górnej krawędzi obwiedzionej gzymsem, z płycinami (lub tablicami) inskrypcyjnymi ujętymi w półkolumny o stylizowanych kapitelach kompozytowych: dwa z symbolem pokolenia lewitów w zwieńczeniu: 95. Józefa, syna Menachema, lewity (zm. 661) (1901), z dłonią trzymającą dzban ponad misą w zwieńczeniu i Hirsza Bornsteina, syna Dawida Bejrysta (zm. 661) (1901) (fig. 286); 96. Saula Vaternachta (zm. 670) (1910), z tablicą inskrypcyjną i wrytym dzbanem w zwieńczeniu; – dwa z trójramiennym świecznikiem ze świecami w zwieńczeniu: 97. z w. XIX/XX, z inskrypcją na cokole (fig. 342); 98. Melchi Chany Neldfadesz, córki Szloma Diamanta (zm. 692) (1932), z płyciną mieszczącą tablicę inskrypcyjną na cokole, półkolumnami oplecionymi winną latoroślą z gronami i inskrypcją wokół świecznika (fig. 341); dwa z koroną w zwieńczeniu: 99. Ignacego Kleinmana (zm. 674) (1914); 100. z w. XIX/XX, z zachowaną fragmentarycznie inskrypcją zawierającą nazwisko zmarłego Schrei (...) na cokole, z tablicą inskrypcyjną z czarnego marmuru; 101. rodziny Landau: Hirscha, Jeti i Rafała, adwokata, przewodniczącego krakowskiej gminy żydowskiej (zm. 701) (1941) oraz jego żony Racheli z Parnesów (zm. 701) (1941), z czarnego marmuru, z podparciem o wklęsło-wypukłej linii brzegów, z nazwiskami zmarłych na cokole, w tylnej części nagrobka i na tablicy inskrypcyjnej, ujętej kolumnienkami wspartymi na profilowanych bazach o doryckich kapitelach; 102. z końca w. XIX, ze słabo czytelnym, fragmentarycznie zachowanym nazwiskiem zmarłego na cokole i płyciną inskrypcyjną ujętą w smukłe półkolumnienki z odcinkami gzymśu w miejscu kapiteli i inskrypcją w zwieńczeniu (fig. 343); – z płyciną lub tablicą inskrypcyjną ujętą w kanelowane kolumnienki o kapitelach w typie doryckim, dźwigających zwieńczenie w formie przyczółka zamkniętego łukiem wklęsło-wypukłym: 103. Bernarda Friedgera (zm. 657) (1897), z tablicą inskrypcyjną z czarnego marmuru; z w. XIX/XX: 104. z rytą koroną i pasem inskrypcji biegnącym wzdłuż górnej krawędzi zwieńczenia: 105. Wolfa Hirscha Mirischa, z uszkodzoną w dolnej części jedną z półkolumn i wrytymi dłońmi w geście błogosławieństwa w zwieńczeniu; 106. Mani (Marii) z Hirschów Urbanowej (zm. 682) (1922); z pocz. w. XX: 107. z niezachowaną tablicą inskrypcyjną i jedną z kolumn, w zwieńczeniu rytym motyw przypominający koronę; – ze zwieńczeniem w formie dwuspadowego daszku, z płyciną inskrypcyjną umieszczoną wewnątrz półkoliście zamkniętej arkady wspartej na półkolumnach, z nich trzy z płyciną inskrypcyjną na cokole zamkniętym czterospadowym, ściętym daszkiem: 108. Lei Finkelstein (zm. 654) (1894), z tablicą inskrypcyjną z czarnego marmuru wewnątrz arkady ujętej w kolumnienki o kapitelach utworzonych ze stylizowanych motywów roślinnych; – z odcinkami gzymśu w miejscu kapiteli, z końca w. XIX: 109.

- z nie zachowaną inskrypcją: 110. Judy Lejbusza Schermanta (fig. 345); 345 111. zmarłego z pokolenia kapłańskiego, z dłońmi w geście błogostwienstwa pod koroną w górnej części płyciny inskrypcyjnej, ujętej w półkolumnienki o kręconych trzonach (fig. 344); 112. ze słabo czytelną inskrypcją i kolumnienkami o stylizowanych kapitelach korynckich.
- NAGROBKI W FORMIE KOLUMNY. – Z fragmentem kanelowanej kolumny spoczywającej na profilowanej bazie, z nich sześć ustawionych na wysokich postumentach z prostokątną tablicą inskrypcyjną: 113. Niche Wachtela (zm. 645) (1885), z tablicą inskrypcyjną z marmuru, z postumentem zwieńczonym uskokowym daszkiem; z postumentem zwieńczonym profilowanym gzymsem; 114. Rapaportów: Edmunda (zm. 657) (1897) i Reginy (zm. 686) (1926), na uskokowym cokole; 115. Marii Rozenzweig (zm. 671) (1911); 116. Leontyny Steinowej (?), z w. XIX/XX, na cokole oprofilowanym w górnej części; – z pocz. w. XX: 117. ze śladami nieczytelnej inskrypcji na postumencie; 118. Bronisławy Epstein, z marmuru, z tablicą inskrypcyjną z uskokami w narożnikach; 119. z kolumną ustawioną na ceglany cokole, z niskim profilowanym postumentem na rzucie kwadratu; 120. Sabiny Wienerówny, z marmurową kolumną ustawioną na postumencie obłożonym żużlem; – z fragmentem gładkiej kolumny, z nich dwa na cokole z postumentem oprofilowanym i zwieńczonym profilowanym gzymsem oraz umieszczoną na postumencie tablicą inskrypcyjną w formie ustawionej ukośnie karty o zawiniętej górnej i dolnej krawędzi, z kolumną na profilowanej bazie, dekorowaną w górnej części draperią i ułożoną pionowo gałązką kwitnącej róży: 121. Juliusia (Juliana) Ichheisera, syna Michała i Heleny (zm. 662) (1902), z gałązką z kwiatem róży w dolnej części kolumny (fig. 346); 122. Zygmunta Liebeskinda (zm. 668) (1908), z inskrypcją w partii cokołu, ukośnie wyrytym nazwiskiem zmarłego na kolumnie i draperią z chwastami; 123. Cesi (Czesławy) Schulsingerówny (zm. 668) (1908), na wysokim prostopadłościennym postumencie o przedniej ścianie lekko skośnej, na której tablica inskrypcyjna w kształcie karty o zwiniętym górnym brzegu, z kolumną dekorowaną dwiema gałązkami lilii (?), z których jedna zakończona pąkiem, druga – złamana – kwiatem, nadto draperia ułożona w kształcie festonu, przepleciona sznurem; – z pocz. w. XX, z nich dwa z kolumną ustawioną na wysokim postumencie zwieńczonym gzymsem; 124. Meira Ferssmana, syna Mordechaja (zm. 666) (1906), z inskrypcją na postumencie i kolumną ozdobioną pionowo ułożoną gałązką z wąskimi liśćmi, kwiatem i pąkami (fig. 346); 125. Laury nieznanego nazwiska (zm. 673) (1913), na dekorowanym rustyką cokole, z postumentem ustawionym na dwóch stopniach, mieszczących inskrypcje, z kolumną opiętą powojem, ukazanym w locie gołębiem w części dolnej i draperią w zwieńczeniu (fig. 347); – z pocz. w. XX: 126. na cokole i wysokim postumencie zwieńczonym niskim, czterospadowym ściętym daszkiem, z płyciną w kształcie prostokąta o górnych narożnikach podkreślonych półkolistymi naddatkami, mieszczącą tablicę z marmuru z fragmentarycznie zacho-

waną inskrypcją i kolumną ustawioną na niskim cokole, z fragmentarycznie zachowanym wieńcem z róż w górnej części; 127. na wysokim cokole na rzucie kwadratu, z nieczytelnym napisem na kolumnie dekorowanej w górnej części gałązką kwitnącej róży; 128. Estery Borgenicht, na postumencie obłożonym żużlem, z prostokątną tablicą inskrypcyjną i nazwiskiem wyrzytym na kolumnie; 129. na cokole, z kolumną na profilowanej bazie, z tablicą inskrypcyjną w formie zawieszzonej na kolumnie karty o zwiniętych górnej i dolnej krawędzi, dekorowaną gałęziami bluszczu; 130. na postumencie w kształcie ściętej piramidy, obłożonym żużlem, z tablicą z czarnego marmuru z inskrypcją, z zachowaną fragmentarycznie kolumną z czarnego marmuru z napisem w języku niemieckim, ustawioną na profilowanej bazie; 131. z kolumną niezachowaną, na wysokim, nieregularnym postumencie z kamieni polnych i owalnym medalionem z inskrypcją oraz tabliczką z sygnaturą *Ad[olf] Hochstim* (w górnej części ślad bazy kolumny).

NAGROBK I W KSZTAŁCIE OBELISKÓW, na cokołach i postumentach: – z inskrypcjami wyrzuty na obeliskach, z nich dwa neogotyckie: 132. Marii Ritterman (zm. 627) (1867), na wysokim postumencie o ściankach ze ślepymi maswerkami, z obeliskiem wydzielonym profilowanym gzymsem; 133. z końca w. XIX, z płyciną inskrypcyjną ze ślepymi maswerkami w górnej części postumentu i medalionem z inskrypcją, utworzonym z węża polykającego ogon oraz z wieńcem ze wstęgami na obelisku; – z cokołem dekorowanym w dolnej części rustyką: 134. Wiktora Brummera (zm. 646) (1886), z sygnaturą *F[abian] Hochstim* na oprofilowanym w górnej części postumencie i ściętym obeliskiem; 135. Sary Lei Westreich (zm. 653) (1893), z obeliskiem wydzielonym profilowanym gzymsem; 136. Emanuela Aussenberga (zm. 655) (1895); 137. Natana Aleksandra (zm. 657) (1897); 138. Luisy Kleinberger (zm. 663) (1903), z inskrypcją na postumencie i obeliskiem wydzielonym przewężeniem (fig. 347); 139. Racheli ze Szwarzów Leserowej (zm. 665) (1905), z uskokowym postumentem oprofilowanym w górnej części; dwa sygnowane przez *A. Hornera*: 140. Wienerów: Adolfa (zm. 664) (1904) i Henryka (zm. 691) (1931), z cokołem, na postumencie przewężonym i oprofilowanym w górnej części, z rytą inskrypcją oraz napisami w języku niemieckim i polskim na przedniej i tylnej ścianie obelisku; 141. Pauliny Sprung (zm. 665) (1905), z obeliskiem ustawionym na cokole; – dwa z dwustopniowymi postumentami z wyrzuty na nich nazwiskami zmarłych: 142. Marii Dunay (zm. 667) (1907) i Anny Pfeffer (zm. 689) (1929) (fig. 347); 143. Pessel Rosenstein (zm. 672) (1912) i Poli Wohlfeiler (zm. 692) (1932); 144. Osiasa Arona Schauera (zm. 658) (1898); 145. Aschera Frankla (zm. 660) (1900), z obeliskiem wydzielonym profilowaniem; 146. Izraela Bruna (zm. 665) (1905), na cokole z kamieni polnych; – z gładkim cokołem: 147. Maurycego Gottlieba (zm. 639) (1879), malarza i poety, wzniesiony w latach siedemdziesiątych w. XX, z czarnego marmuru, na postumencie przewężonym i oprofilowanym w górnej czę-

347

347

- ści, na obelisku wierszowany tekst komemoratywny oraz paleta z trzema pędzlami i gałązką wawrzynu (fig. 351); 148. Izraela Vermutha (zm. 645) (1885), z tablicą inskrypcyjną na przedniej ścianie wysokiego, zwieńczonego gzymsiem postumentu, płycinami na ściankach pozostałych i niskim obeliskiem wydzielonym gzymsiem; 149. Jonatana Warschauera (zm. 648) (1888), doktora medycyny, z obeliskiem na oprofilowanym w górnej części postumentem; 150. Berty z Dembitzerów Reinerowej (zm. 651) (1891) z postumentem oprofilowanym w części górnej i wieńcem w górnej części obelisku; 151. Maksymiliana Dorthheimera (zm. 653) (1893), z obeliskiem wydzielonym przewężeniem; 152. Braustejna Zydera (?) (zm. 653) (1893), doktora nauk lekarskich, z obeliskiem na oprofilowanym cokole; 153. Lejba Schudmaka (zm. 654) (1894), z czarnego marmuru, z inskrypcjami na tylnej i przedniej ścianie obelisku; 154. Emila Rawicza (zm. 656) (1896), z dwustopniowym postumentem z nazwiskiem zmarłego w górnej części i rytymi motywami roślinnymi na obelisku wydzielonym profilowaniem; 155. Karoliny Drobner (zm. 659) (1899), z płyciną inskrypcyjną na postumencie zwieńczonym gzymsiem i obeliskiem dekorowanym w dolnej części naddatkami w kształcie trójkąta; 156. Henryka Schatza (zm. 659) (1899), otoczony ozdobną kratą, z inskrypcją na przewężonym w górnej części, zwieńczonym gzymsiem postumencie oraz rytymi dłońmi w geście błogosławieństwa pod koroną w górnej części obelisku (fig. 350); 157. Fryderyki z Oettingerów Menks (zm. 622) (1902), na postumencie oprofilowanym w górnej części; 158. Gusty Landau (zm. 666) (1906); 159. Hochstimów: Fabiana (zm. 666) (1906) i Adolfa (zm. 684) (1924); 160. Gumpłowiczów: Scheindla (zm. 655) (1895) i Władysława (zm. 691) (1931), na trójstopniowym postumencie, z obeliskiem wydzielonym przewężeniem i profilowanym gzymsiem; – z w. XIX/XX: 161. Anny Rabinowicz z Susskindów, z dwustopniowym postumentem oprofilowanym w górnej części; 162. Amalla Hochstima, z inskrypcją na postumencie i obeliskiem wydzielonym profilowaniem; 163, z trójstopniowym postumentem z inskrypcjami, na wydzielonym profilowaniem obelisku ryta menora i motyw kwiatowy powyżej; – z tablicami inskrypcyjnymi na obelisku, z nich dwa neogotyckie, na profilowanym cokole, z wysokim postumentem w kształcie „kapliczki”, dekorowanym w górnej części łukami ostrymi i obeliskiem wydzielonym gzymsiem; 164. Szymona Samelсона (zm. 641) (1881), przewodniczącego krakowskiej gminy żydowskiej, z tablicą z nazwiskiem zmarłego na ścianie przedniej postumentu; 165. Salomei z Bimbaumów Landau (zm. 646) (1886), z tablicami na przedniej i tylnej ścianie postumentu; 166. Henryka Strumpfnera (zm. 655) (1895); 167. Natana Restela (zm. 655) (1895); 168. Sary Steinberg (zm. 655) (1895), na cokole z uskokowym postumentem i obeliskiem wydzielonym profilowanym gzymsiem; 169. Heleny z Mayzelów Schauerowej (zm. 655) (1895), na cokole dekorowanym w dolnej części rustyką, z tablicami na postumencie; 170. Róży Recht (zm. 656) (1896) i Erny z Rechtów Dest (...), na dwustopniowym cokole z wyso-

kim postumentem i zachowaną fragmentarycznie tablicą inskrypcyjną: 171. Ludwika Fadera, z w. XIX/XX, na wysokim dekorowanym rustyką cokole, z niskim obeliskiem z tablicą ujętą w wieniec z kwiatów róż, przeznaczonym od góry szeroką udrapowaną wstęgą (fig. 348).

348

NAGROBKII INNYCH KSZTAŁTÓW. Cztery neogotyckie, z nich dwa na cokołach i prostopadłościennych postumentach, z ustawionymi na nich niskimi, ośmiobocznymi filarami, ściany postumentów wypełnione płycinami w kształcie prostokąta o górnych narożnikach podkreślonych półkolistymi naddatkami, ujętymi w węższe płyciny ze ślepymi maswerkami w górnej części, postumenty zwieńczone wydatnym gzymsem, przechodzącym w niski, czterospadowy, ścięty daszek, ścianki filarów dekorowane oprofilowanymi, zamkniętymi łukiem ostrym płycinami ze ślepymi maswerkami w górnej części, zwieńczenia filarów uskokowe, o krawędziach podkreślonych wałkiem: 172. Ludwika Mendelsburgowej (zm. 635) (1875), z ustawionym na filarze wysokim obeliskiem w kształcie ściętego ostrosłupa na rzucie ośmioboku; 173. Henryka Mendelsburga (zm. 667) (1907), doktora nauk lekarskich, z sygnaturą *Ad[olf] Hochstim* na cokole (fig. 355); 174. Gustawy Blumenstock (zm. 649) (1889), na pro-

355

profilowanym cokole, z inskrypcją na wysokim postumencie o sfazowanych krawędziach na ścianie przedniej, ze zwieńczeniem w formie kapliczki zwieńczonej wysokim, oprofilowanym, trójkątnym daszkiem, z płyciną inskrypcyjną zamkniętą łukiem ostrym (fig. 354); 175. z 2. poł. w. XIX, na przewężonym w połowie wysokości cokole, dekorowanym w górnej części liściastymi wolutami, powyżej rodzaj wysokiej kapliczki o ścianach dekorowanych w górnej partii ślepymi maswerkami, na wąskich ściankach bocznych jednym, na ścianie przedniej trzema, z wyższym pośrodku, w górnej części profilowany gzyms, wygięty ponad środkowym maswerkkiem, zwieńczenie ustawione na niskim, wąskim, prostopadłościennym postumencie, zamknięte półkoliście, o krawędzi podkreślonej motywami roślinnymi, z tarczą pod koroną (fig. 353); – trzy w kształcie prostokąta, zwieńczone uskokowym, dwuspadowym daszkiem obwiedzionym gzymsem: 176. Heinricha (Henryka) Dattnera (zm. 638) (1878), na cokole, z tablicą inskrypcyjną zamkniętą trójlistnie, połączony z dostawionym od przodu nagrobkiem Zygmunta Dattnera (zm. 693) (1933), w formie pulpituowo ułożonej płyty z tablicą inskrypcyjną (fig. 352); 177. Frani (Franciszki) Spitzel (zm. 659) (1899), z półkoliście zamkniętą wną-

354

353

352

trawą, wewnątrz której płycina inskrypcyjna zamknięta łukiem w kształcie tzw. osłego grzbietu, ponad nią złamana gałązka kwitnącej róży (od tyłu podparcie w formie woluty dekorowanej motywami kwiatowymi); 178. Abrahama Hochhausa (zm. 659) (1899), na cokole, z tablicą inskrypcyjną zamkniętą trójkątnie; – pięć nawiązujących kształtem do obelisku, w formie masywnej, wysokiej płyty zamkniętej trójkątnie, lekko zwężającej się ku górze, z tablicami inskrypcyjnymi zamkniętymi trójkątnie, z nich dwa z dłońmi w geście błogosławieństwa, pod koroną: 179. Joachima Kohna (zm. 645) (1885) (fig. 349); 180. Jana Isenberga (zm. 662) 349

- (1902); 181. Bernarda Lustgartena (zm. 655) (1895), z koroną ponad tablicą; 182. Meiera Fenighla (zm. 647) (1887), na wysokim cokole, półkuliście zamkniętą wnęką mieszczącą otwartą księgę w dolnej części obelisku, koronę w górnej; 183. Eleonory Löffler (zm. 652) (1892), ze złamaną gałązką kwitnącej róży ponad tablicą; – pięć w kształcie masywnej płyty z prostokątną tablicą inskrypcyjną, zwieńczonej trójkątnym przyczółkiem z ćwierćkolistymi naddatkami po bokach, u dołu: 184. Wilhelma Einbilda (zm. 651) (1891), z tablicą z czarnego marmuru; 185. Małki Weinzenblum (zm. 653) (1893), z rytymi, stylizowanymi liśćmi w zwieńczeniu; 186. Bliemy Geduldig (zm. 653) (1893); – z końca w. XIX: 187. Izaaka Apfela; 188. Feigel Apter, na wysokim, uskokowym cokole; – dwa z sygnaturą *Ad[olf] Hochstim*, w formie ustawionego na profilowanym cokole postumentu zamkniętego schodkową piramidką, z ćwierćkolistymi naddatkami w górnych narożnikach i niewielkimi trójkątnymi przyczółkami wieńczącymi ścianki postumentu: 189. Pinkusa Atteslandera (zm. 651) (1891); 190. Anny Atteslanderowej (zm. 653) (1893); – pięć w formie płyty o nieregularnej linii brzegów, dekorowanej rustyką, z tablicami inskrypcyjnymi w formie karty, z nich trzy z gałązką dębu: 191. Pesel Marii Brossówny (zm. 665) (1905), na wysokim cokole dekorowanym rustyką, z płyciłą w kształcie rombu na ścianie przedniej, z kartą o zwiniętych górnych narożnikach; z kartą ułożoną ukośnie: 192. Kubusia (Jakuba) Immerglucka (zm. 672) (1912); 193. Gizuni (Gizeli) Sprung, z pocz. w. XX, na cokole, zamknięty trójkątnie, z banderolą z inskrypcją w dolnej części; 194. Kubusia (Jakuba) Epsteina (zm. 667) (1907), na wysokim, uskokowym cokole; 195. Dosia Steinberga (zm. 677) (1917), na wysokim cokole; – dwa w formie pnia drzewa, z w. XIX/XX: 196. na postumencie obłożonym żużlem, z tablicą inskrypcyjną na przedniej ścianie i owalnym medalionem z inskrypcją zawieszonym na wstędze opinającej pień, przewiązanej w kokardę oraz gołębiem trzymającym w dziobie gałązkę róży powyżej i z gałązką dębu w dolnej części; 197. na niskim postumencie dekorowanym rustyką, z pniem o grubych korzeniach, wśród których pełzający wąż, na pniu zawieszony owalny medalion z fragmentarycznie zachowanym nazwiskiem H...chs... (?) (fig. 357); – pozostałe: 198. Rosenblattówien: Polusi (Apolonii) (zm. 654) (1894) i Helenki (Heleny) (zm. 665) (1905), w formie prostokątnej płyty o skośnie ściętej górnej krawędzi, z ciosami kamiennymi, na których wieniec z róż w dolnej części, ukośnie ułożonym pniem drzewa i płytą wzbogaconą gałązkami dębu i bluszczu (fig. 356); 199. Natana Kriegera (zm. 663) (1903), fotografa krakowskiego, w formie postumentu ustawionego na cokole dekorowanym rustyką; 200. Schmeidlerów: Heli (Heleny) (zm. 669) (1909) i Bernarda (zm. 701) (1941), w kształcie hemisferycznie zamkniętej niszki o archiwolcie wspartej na kanelowanych pilastrach z odcinkami gzym-su w miejscu kapiteli, z gałązką lilii (fig. 358); 201. w formie „kapliczki” na wysokim postumencie, oprofilowanym w górnej części, z prostokątną, uszatą tablicą z nieczytelną inskrypcją na ścianie przedniej, wydzielonym

gzymsem zwieńczeniem w kształcie dwuspadowego daszku o krawędziach podkreślonych gzymsem, w polu zwieńczenia wieniec (fig. 322); 202. Leona Reichera (zm. 673) (1913), na cokole, z obłożonym żużlem postumentem, na którym element w kształcie obciosanej skały, z tablicą inskrypcyjną zamkniętą łukiem odcinkowym, z wychyloną spoza tablicy gałązką lilii o dwóch kwiatach stulonych i jednym rozchylonym, opadającym na tablicę; 203. rodziny Birnbaumów: Poli (Apolonii) Bimbaumówny (zm. 664) (1904), Estelli z Mędrzyckich Birnbaumowej (zm. 679) (1919) i Jonatana Birnbauma (zm. 700) (1940), w kształcie wysokiej płyty o półeliptycznie wgiętej ścianie przedniej, z rytą inskrypcją w języku hebrajskim i polskim i tabliczką z czarnego marmuru u dołu (fig. 359); 204. Juliusza Falka (zm. 691) (1931), w formie ustawionego na cokole głazu z prostokątną tablicą inskrypcyjną u dołu oraz rytym wierszowanym napisem i przedstawieniem orla w locie powyżej; 205. rodziny Sare: Celinny z Kreutzerów (zm. 685) (1925), Józefa Sarego (zm. 685) (1925), inżyniera, wiceprezydenta miasta Krakowa, dr Stanisława Łapińskiego (zm. 689) (1929), adwokata, majora Jakuba Sarego (zm. 673) (1913) i dr Samuela Sarego (zm. 684) (1924); 206. dr Ozjasza Thona (zm. 696) (1936), rabina, kaznodziei i posła na Sejm, przywódcy Organizacji Syjonistycznej w Krakowie, w kształcie dużej płyty z czarnego marmuru, z inskrypcją upamiętniającą również: Marię Thonową (zm. 702) (1942), dr Bronisława Rosta (zm. 702) (1942) i Gabriela Józefa Rosta; 207. rodziny Kanarków: Soni Reinhold (zm. 714) (1954) i Mieczysława (zm. 728) (1968), w kształcie koła z niewielkim prześwitem, ustawionego pionowo na płycie; 208. Zofii Ameisenowej (zm. 732) (1972), historyka sztuki, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego. – P o m n i k i : 1. upamiętniający Żydów zamordowanych przez okupantów hitlerowskich w Tymbarku koło Limanowej i Skawinie; 2. w kształcie czworobocznej budowli (fig. 360, 361, 363), zwieńczonej ustawionym na dwustopniowym cokole elementem w formie trapezu zamkniętego trójkątnie, z rytym przedstawieniem menory na przedniej ścianie, z wmurowanymi fragmentami nagrobków, m.i. Menachema Altera Spiry, syna rabina Samuela Naty (zm. 623) (1863), z inskrypcją ujętą w ramę o wklęsło-wypukłej linii brzegów, z dekoracją roślinną oraz lwami po bokach dłoni w geście błogosławieństwa, pod którymi winne grono, nadto powyżej trzy kartusze z inskrypcjami, zwieńczone koronami (fig. 365); 365. Hindy Bauminger, w kształcie leżącego prostokąta, zamkniętego łukiem segmentowym z wklęsłymi nacięciami wzdłuż górnej krawędzi. 360, 361, 363, 365

Według Majera Bałabana na cmentarzu znajdowały się nagrobki, których w większości obecnie nie udało się odszukać (zagięły w czasie II wojny światowej). Były tu pochowane m.i. następujące osoby (w układzie alfabetycznym): Bauminger Izaak (zm. 681) (1921); Berkelhammer Wilhelm dr (zm. 694) (1934); Bondy Filip z Pragi, lekarz (zm. 601) (1841); Danzing Szymon, teoretyk chasydyzmu (zm. 597) (1837); Deiches Salomon (zm. 643) (1883); Dembitzer Mojżesz Jakub, rabin w Sie-

dlcach (zm. 627) (1867); Dembitzer Chaim Natan (zm. 653) (1893); Ehrenpreis Maksymilian (zm. 672) (1912); Eibenschutz Jonatan (zm. 601) (1841); Eichorn Jakub (zm. 605) (1845); Eliahu Pinkas z Wilna zw. Horowic (?), autor dzieła encyklopedycznego „Sefer Habrit”; Horowic Chaim Lejb, rabin (zm. 665) (1905); Horowic Pinkas, rabin w Bohorodczanach (zm. 680) (1920); Kohn Maksymilian, lekarz (zm. 662) (1902); Komicer Natan Józef, rabin (zm. 693) (1933); Kornitzer Akiba, zięć rabina Schreibera (zm. 652) (1892); Krengel Emanuel, autor dzieła „Szem Hagdolim Haszaleim” (zm. 692) (1932); Landau Filip (zm. 694) (1934); Landau Ignacy, prezes gminy żydowskiej (zm. 694) (1934); Lazer Menachem Szymon, pisarz (zm. 692) (1932); Lewi Dawid Cwi, rabin (zm. 592) (1832); Marcus Aron, teoretyk chasydyzmu (zm. 676) (1916); Meizels Lipa Chanaja (zm. 572) (1812); Oettinger Józef, lekarz (zm. 655) (1895); Rapaport Majer, rabin w Łukowie (zm. 681) (1921); Reinhold Józef, profesor (zm. 684) (1924); Rosenblatt Józef, kryminolog (zm. 677) (1917); Rubin Samuel, rabin w Korczynic (zm. 664) (1904); Samelson Szymon, lekarz (zm. 569) (1809); Schiff Ber Wolf, autor dzieła „Mincha Zikaron” (zm. 602) (1842); Schreiber Szymon, rabin (zm. 643) (1883); Schrenzel Majer Naftali (zm. 639) (1879); Teitelbaum Samuel, rabin w Gorlicach (zm. 648) (1888); Wahraftig Samuel, dr (zm. 690) (1930); Wettstein Hirsz Febus, antykwariusz (zm. 684) (1924); Zunz Matitjahu Jechiel, autor dzieła „Ir Hacedek” (zm. 642) (1882).

Mur cmentarny z cegły, od pn. (ul. Siedleckiego) i częściowo od pd. (od strony nasypu kolejowego) z wmurowanymi fragmentami nagrobków (fig. 362, 364).

Plany w tekście wykreślono: miasta żydowskiego na Kazimierzu wg planu dostarczonego przez Redakcję: bóżnic: Starej, Remu, Wysokiej i cmentarzy wg planów w ARCHIWUM ZARZĄDU REWALORYZACJI ZESPOŁÓW ZABYTKOWYCH KRAKOWA: bóżnic: Kupa, Poppera i Izaaka wg planów w ARCHIWUM PRACOWNI KONSERWACJI ZABYTKÓW W KRAKOWIE; synagogi Tempel wg planów z ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO w KRAKOWIE. Pomiarzy sprawdził, uzupełnił w terenie oraz wykreślił do druku R. CZAPLA wg wskázówek I. REJDUCH-SAMKÓWEJ i J. SAMKA.

LITERATURA PRZEDMIOTU I ARCHIWALIA

Wykaz skrótów

Arch. KH	Archiwum Komisji Historycznej
Bibl. Jagiellońska	Biblioteka Jagiellońska
Bibl. Krak.	Biblioteka Krakowska
Biul. HS	Biuletyn Historii Sztuki
Biul. Krak.	Biuletyn Krakowski
Biul. ZAP	Biuletyn Naukowy Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej
Biul. ŻIH	Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie
IS PAN	Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk
Kalendarz Czecha	Józefa Czecha Kalendarz Krakowski
Krzysztofor	Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa
Mat. Problem.	Materiały Problemowe
PKZ	Pracownia Konserwacji Zabytków
Prace KNH	Prace Komisji Naukowo-Historycznej
Przewodnik Nauk.-Lit.	Przewodnik Naukowo-Literacki
RKZ	Rok Kultury Żydowskiej, Kielce 1992
Rocz. HS	Rocznik Historii Sztuki
Rocz. Krak.	Rocznik Krakowski
Rocz. PAN	Rocznik Polskiej Akademii Nauk w Krakowie
Zeszyty KUL	Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego

ŹRÓDŁA

Acta consularia casimiriensia, acta scabinalia casimiriensia, Teki Paulego Żegoty (rkps Bibl. Jagiellońska, sygn. 5357/II, t. 7). – Akta dotyczące Żydów (część dotycząca archiwum gminy żydowskiej w Krakowie), (Archiwum Państwowe m. Krakowa, sygn. III/11). – Bielski M., *Kronika polska*, Kraków 1597 (Bibl. Jagiellońska, sygn. 8176). – *Codex diplomaticus Universitatis Studii Generalis Cracoviensis* I-III, Kraków 1870. – *Cracovia artificum* (zebr. J. Ptaśnik, uzup. i wyd. M. Friedberg), t. 2, 1501-1550, Kraków 1936-48. – Czeczynski A., *Spis Żydów woj. krakowskiego z r. 1765* (Arch. KH, T. VIII, Kraków 1898). – Długosz J., *Liber beneficiorum* I-III (Opera Omnia VIII, wyd. A. Przeździecki), Kraków 1864. – *Dyplomariusz dotyczący Żydów w Polsce na źródłach archiwalnych osnuty, 1388-1792*, opr. Bersohn M., Warszawa 1910. – Friedberg M., *Inwentarz archiwum miasta Kazimierza pod Krakowem 1335-1802*, Warszawa 1966. – Tenże, *Kancelaria miasta Kazimierza pod Krakowem 1335-1802* (Archeion 26, 1962). – Horn M., *Najstarszy rejestr osiedli żydowskich w Polsce z 1507 r.* (Biul. ŻIH 3 (91) 1974). – *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa* (wyd. F. Piekosiński) I, Kraków 1879. – Kromer M., *De origine et rebus gestis Polonorum*, Basileae 1554 (Bibl. Jagiellońska, sygn. 8155). – *Księgi ławnicze krakowskie 1365-1376 i 1390-1397* (wyd. S. Krzyżanowski), Kraków 1804. – *Księgi radzieckie kazimierskie 1369-1381 i 1385-1402* (wyd. A. Chmiel), Kraków 1932. – Kutrzeba S., *Ludność i majątek Kazimierza w końcu XIV stulecia* (Rocz. Krak. III 1900). – Miechowita M., *Chronica Polonorum*, Kraków 1521 (Bibl. Jagiellońska, sygn. 8516). – *Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od r. 1300 do 1400* (wyd. F. Piekosiński i J. Szulski) cz. I-II, Kraków 1877-78. – *Pilleriana edicta et mandata universalis Regnis Galicie et Lodomeriae a die 11 septembris unitae possessionis promulgata:*

Continuatio edictorum et mandatorum... 1773-1816 (Fortsetzung der allgemeinen Verordnungen und Edikte... 1817-1818). – Ranotowicz S., *Casimiriae civitatis urbi Cracoviensi confrontatae origo...* (rkps Bibl. Jagiellońska, sygn. 3742). – *Statuty synodalne wielkopolsko-katolickie Miłkołaja Trąby z r. 1420* (wyd. I. Fijałek, A. Vetulani), Kraków 1915, 1920, 1951.

OPRACOWANIA OGÓLNE

Akavia M., Gross N., ... *I pozostała tylko legenda. Wspomnienia z żydowskiego Krakowa*, Tel Aviv 1986. – Aleksandrowicz J., *Kartka z dziennika doktora Twardego*, Kraków 1967. – Ameisenowa Z., *Biblia hebrajska XIV-go wieku w Krakowie, jej dekoracja malarska*, Kraków 1929. – Bałaban M., *Dzieje Żydów w Polsce*, Warszawa 1913. – Tenże, *Historia i literatura żydowska ze szczególnym uwzględnieniem historii Żydów w Polsce*, Lwów 1904. – Tenże, *Wehrhafte Synagogen in den östlichen Randgebieten der polnischen Republik (w:) Die Juden in Polen*, Wien 1927. – Tenże, *Zabytki historyczne Żydów w Polsce (w:) Pisma Judaistyczne I-II*, Warszawa 1929. – Tenże, *Zabytki historyczne Żydów w Polsce*, Warszawa 1929. – Tenże, *Kiedy i skąd przybyli Żydzi do Polski* (Miesięcznik Żydowski 1 1930-31). – Bauminger L., *The Fighters of the Cracow Ghetto*, Jerusalem 1986. – Bernard M., *Dzieje Żydów w Polsce (do końca XV wieku)*, Warszawa 1957. – Bersohn M., *Słownik biograficzny uczonych Żydów polskich XVI, XVII i XVIII w.*, Warszawa 1905. – Bieberstein A., *Zagłada Żydów w Krakowie*, Kraków 1985. – Bieniarzówna J., Małecki M., *Dzieje Żydów w Polsce* (do końca XV wieku), Warszawa 1957. – Bornstein L., *Rzeczność żydowska w Polsce*, Warszawa 1936. – Bronsztejn S., *Ludność żydowska w Polsce w okresie międzywojennym. Studium statystyczne*, Wrocław 1963. – Chmielowski S., *Stan szkolnictwa wśród Żydów w Polsce*, Warszawa 1937. – Dawidowicz D., *Synagogues in Poland and their Destruction*, Jerusalem 1960. – Dąbrowski J., *Czy Uniwersytet Kazimierzowski działał na Kazimierzu* (Roczn. PAN 1959). – Dobrowolski T., *Sztuka Krakowa*, Kraków wyd.: 1950, 1959, 1964, 1971, 1978. – Dubnow M.S., *The History of the Jews in Russia and Poland*, I-III, Philadelphia 1916-20. – Duda E., *Krakowskie judaica*, Warszawa 1991. – Eisenbach A., *Emanypacja Żydów na ziemiach polskich 1785-1870 na tle europejskim*, Warszawa 1988. – Tenże, *Z dziejów ludności żydowskiej w Polsce w XVIII i XIX wieku*, Warszawa 1983. – Ekielski E., *Miasto Kazimierz i budowlę uniwersyteckie w tym mieście*, Kraków 1869. – *Encyclopedia Judaica I-XVI*, Jerusalem 1972. – *Encyklopedia tradycji i legend żydowskich*, Warszawa 1994. – Freudenheim M., *Wspomnienie o dwóch księgniarniach żydowskich* (Biuletyn ŻIH 1 (117) 1983). – Fuks M., Hoffman Z., Horn M., Tomaszewski J., *Żydzi polscy, dzieje i kultura*, Warszawa 1982. – Goldstein M., Dresdner K., *Kultura i sztuka ludu żydowskiego na ziemiach polskich*, Lwów 1935. – Grabowski A., *Skarbniczka naszej archeologii*, Lipsk 1854. – Grotte A., *Deutsche, böhmische und polnische Synagogen-typen vom Anfang bis XIX Jahrhundert*, Berlin 1915. – Horn M., *Życie umysłowe Żydów polskich w dobie renesansu* (RKZ). – *Image before my Eyes. A Photographic History of Jewish Life in Poland 1864-1939*, New York 1977. – Juckoff-Skopau P., *Architektonischer Atlas von Polen (Kongres Polen)*, Berlin 1912. – Kalfas B., *Zabytkowe tkaniny i hafty synagogalne, męski strój modlitewny oraz codzienne stroje Żydów i Żydówek polskich* (RKZ). – Kraushar A., *Historia Żydów w Polsce I-III*, Warszawa 1865-86. – Krinski C.H., *Synagogues of Europe. Architecture, History, Meaning*, London 1985. – Krüger R., *Die Kunst der Synagoge*, Leipzig 1966. – Lilientalowa R., *Święta żydowska w przeszłości i teraźniejszości I-III*, Warszawa 1919. – Lichten I., *Uwagi o asymilacji i akulturacji Żydów w Polsce w latach 1863-1943* (Znak 396-97 1988). – Müller E., *Żydzi w Krakowie*, Kraków 1907. – Piechotkowie M i K., *Bożnice drewniane*, Warszawa 1957 [bożnice murowane na Kazimierzu]. – Przybyszewski B., *Złoty Dom Królestwa*, Warszawa 1968 [Żydzi w średniowiecznym Krakowie]. – Rączka J.W., *Krakowski Kazimierz*, Kraków 1982. – Rejduch-Samkowa I., *Jan Matejko jako kolekcjoner judaików* (Folks=Sztymy 28 1983). – Taż., *Judaika polskie w zbiorach i muzeach kościelnych* (Folks=Sztymy 14 1983). – Taż., *Judaika w polskim rzemiośle artystycznym* (Biuletyn HS XXXVII 1 1975). – Taż., *Krakowskie judaika – znane i nieznane* (RKZ). – Taż., *Lesser Geldziński, Mattias Bersohn i Maksymilian Goldstein – pierwsi kolekcjonerzy i badacze sztuki judaistycznej w Polsce (w:) Mecenas – kolekcjoner – odbiorca. Materiały Sesji SHS*, Warszawa 1983. – Taż., *Marcin Jarra – złotnik krakowski i jego judaika* (Folks=Sztymy 7 1987). – Taż., *Miejsce judaików w Katalogu Zabytków Sztuki w Krakowie* (Folks=Sztymy 32 1988). – Taż., *O bożnicach w mieście żydowskim na Kazi-*

mierz. Część I (Folks=Sztyme 36 1984). – Taż, *Polska Jerozolima. Bóżnice na Kazimierzu w Krakowie* (Projekt 2'91/197). – Taż, *Polskie typy judaików w rzemiośle artystycznym XIX w.* (Biuletyn HS 3 1978). – Taż, *Problemi tradycji i stylów w sztuce żydowskiej* (w:) *Tradycja i innowacja, Materiały Sesji SHS*, Warszawa 1981. – Taż, *Sztuka żydowska w Polsce w XIX wieku – czasy emancypacji i asymilacji* (RKŻ). – Taż, *Święta żydowskie i obrzędy oraz naczynia, przedmioty liturgiczne i obrzędowe* (RKŻ). – Taż, „Typy polskie” judaików w XIX-wiecznym rzemiośle artystycznym (Biul. ŻIH 4 1979). – Taż, *Zabytki sztuki chrześcijańskiej a judaika* (Mat. Problem. 7-8 1980). – Taż, *Żydowskie święta i obrzędy* (w:) *Kultura Żydów Polskich XIX i XX w.*, Kielce 1992). – Rejduch-Samkowska I., Samek J., *Dawne polskie judaika*, mps złożony do druku. – Ciż sami, *Dzieje sztuki żydowskiej w Polsce*. I. Od czasów najdawniejszych do w. XVI, mps złożony do druku. – Ciż sami, *Judaika w zbiorach Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego. I. Wyroby z kamienia i metali* (w druk). – Ciż sami, *Les tombes juives comme objet d'art. Problèmes d'inventarisation* (mps złożony w Centre d'Etudes Juives, Paris). – Ciż sami, *Problemi inwentaryzacji zabytków żydowskich w Polsce* (Folks=Sztyme 2 1989). – Ciż sami, *Zabytki sztuki jako źródło badań nad dziejami Żydów polskich*, mps złożony do druku. – Ringel M., *Żydzi w Polsce odrodzonej*, Warszawa 1934. – Samek J., *Polskie złotnictwo*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1988. – Tenże, *Dzieje złotnictwa w Polsce*, Warszawa 1993. – Tenże, *Sztuka żydowska – sztuka polska*, (w:) *Kultura Żydów Polskich XIX i XX w.*, Kielce 1992. – Schipper I., *Dzieje handlu żydowskiego na ziemiach polskich*, Warszawa 1937. – Tenże, *Studia nad stosunkami gospodarczymi Żydów w Polsce podczas średniowiecza*, Lwów 1911. – Schorr M., *Organizacja Żydów w Polsce (od najdawniejszych czasów aż do r. 1722)*, Lwów 1899. – Stendig J., *Dewastacja cmentarzy, bóżnic i zabytków żydowskich Krakowa podczas okupacji hitlerowskiej* (w:) *W trzecią rocznicę zagłady getta w Krakowie*, Kraków 1946. – Sułkowski Z., *Mechanizmy ekspansji demograficznej Żydów w miastach polskich* (Zeszyty KUL 3 1974). – Szyzsko-Bohusz A., *Materiały do architektury bóżnic w Polsce* (Prace KHSAU IV z. I, Kraków 1927). – Tomaszewski J., *Rzeczpospolita wielu narodów*, Warszawa 1985. – Wasilutynski B., *Łudność żydowska w wiekach XIX i XX. Studium statystyczne*, Warszawa 1930. – Wischnitzer-Bernstein R., *The Architecture of the European Synagogues*, Philadelphia 1964. – Wyrozumski J., *Dzieje Krakowa I*, Kraków 1992. – Zajczyk Sz., *Architektura barokowych bóżnic murowanych w Polsce* (Biul. ZAP 4 1933).

PRZEWODNIKI

Balaban M., *Przewodnik po żydowskich zabytkach Krakowa*, Kraków 1935. – Duda E., *Z dziejów i kultury Żydów w Krakowie. Przewodnik po wystawie stałej w Starej Synagodze*, Kraków 1985. – Eliasz-Radzikowski W., *Kraków dawny i dzisiejszy*, Kraków – Warszawa 1902. – Estreicher K., *Kraków – przewodnik dla zwiedzających miasto i jego okolice*, Kraków wyd. 1931; 1934; 1938. – Mahler O., *Przewodnik po żydowskich zabytkach Krakowa*, Kraków 1933. – Ostrowski J. K., *Kraków*, Warszawa 1992 (także w jęz. angielskim). – Rożek M., *Żydowskie zabytki krakowskiego Kazimierza*, Kraków 1990. – J. Zgrzebnicki, *Cracow's – Kazimierz. Jewish Town, Żydowski Kazimierz*, Vademecum, Kraków 1994.

HISTORIA I ZARYS ROZWOJU PRZESTRZENNEGO MIASTA ŻYDOWSKIEGO NA KAZIMIERZU

Balaban M., *Dzieje Żydów w Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej 1782-1868*, Lwów 1914. – Tenże, *Historia Żydów w Krakowie i na Kazimierzu 1304-1868*, I-II, Kraków 1931-1936. – Tenże, *Żydzi w Austrii za panowania cesarza Franciszka Józefa I ze szczególnym uwzględnieniem Galicji* (wykład historyczny), Stanisławów 1909. – Bąkowski K., *Historia miasta Kazimierza pod Krakowem do XVI w.*, Kraków 1903. – Buzek J., *Wpływ polityki żydowskiej rządu austriackiego w latach 1772 do 1788 na wzrost zaludnienia Galicji*, Kraków 1903. – Chmiel A., *Żydzi w Rzeczypospolitej Krakowskiej* (w:) *Szkieł krakowskie* (Bibl. Krak. 100 1939-47). – Friedman F., *Die galizischen Juden im Kämpfe um ihre Gleichberechtigung (1848-1868)*, Frankfurt am Main 1929. – Tenże, *Dzieje Żydów w Galicji 1772-1914* (w:) *Żydzi w Polsce Odrodzonej*, t. I, Warszawa 1933. – Gąsowski T., *Żydzi krakowscy w latach 1796-1939* (Krysztofor 15 1988). – Grodecki R., *Dzieje Żydów w Polsce do końca XIV w.* (w:) *Polska piastowska*, Warszawa 1969. – Grodziski S., *Historia ustroju*

społeczno-politycznego Galicji 1772-1848 (Prace KNH 28 1971). – Kraków – wędrowni w przeszłość. Kazimierz, praca zbiorowa pod red. S. Wojaka, Warszawa-Kraków 1987. – Krasnowolski B., *Kazimierz ze Stradoniem i dawną tąką św. Sebastiana, studium historyczno-urbanistyczne*, mps PKZ Kraków 1982-85. – Tenże, *Rozwój urbanistyczny i architektoniczny miasta żydowskiego na Kazimierzu* (Krzysztofor 15 1988). – Tenże, *Układ przestrzenny krakowskiego Kazimierza w wieku XIV* (Rocz. Krak. LIV 1988). – Tenże, *Ulice i place żydowskiego Kazimierza*, Kraków 1992. – Tenże, *Z badań nad architekturą i urbanistyką krakowskiego Kazimierza w okresie późnośredniowiecznym i nowożytnym* (Rocz. Krak. LV 1989). – Krzyżanowski S., *Ludność Krakowa z końcem XVIII wieku* (Kalendarz Czecha za rok 1902). – Kutrzeba S., *Stanowisko prawne Żydów w Polsce w XV stuleciu* (Przewodnik Nauk-Lit. 26 1901, dodatek nr 1). – Mahler R., *The Social and Political Aspects of the Haskalah in Galicia* (Yivo Annual of Jewish Social Science 1 1946). – Müller E., *Żydzi w Krakowie w drugiej połowie XIV stulecia* (Bibl. Krak. 35 1906). – Rejduch-Samkova I., *Sztuka żydowska w Polsce w XVII-XVIII w.* (UJ, Materiały Konferencji Naukowej „Autonomia Żydów w Rzeczypospolitej Szlacheckiej” 1986) – Ruszowski T., *Miasto Kazimierz, jego dzieje i zabytki*, Kraków 1973. – Stöger M., *Darstellung der gesetzlichen Verfassung der galizischen Judenschaft*, Lwów 1833. – Świszczowski S., *Miasto Kazimierz pod Krakowem w świetle nowych badań* (Biul. Krak. II 1960). – Tenże, *Założenie i rozwój miasta Kazimierza* (Biul. Krak. III 1961). – Tenże, *Miasto Kazimierz pod Krakowem*, Kraków 1981. – Tennenbaum I., *Żydowskie problemy gospodarcze Galicji*, Wiedeń 1918. – Tomkiewicz S., *Ulice i place Krakowa w ciągu dziejów* (Bibl. Krak. 63-64, 1926). – Wyrozumski J., *Żydzi w średniowiecznym Krakowie* (Krzysztofor 15 1988). – *Żydzi w Krakowie. Życie i zagłada starej gminy*, w jęz. hebr., Hajfa 1983.

BÓŻNICE I BUDYNKI UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ

Bogusz M., Niewalda W., Rojkowska H., Ślęzak S., *Kraków – bóżnica Kupa, dokumentacja z badań architektonicznych*, mps, PKZ Kraków 1993. – Dobrzycki J., *Stara bóżnica kazimierska*, Kraków 1965. – Drożdżewicz J., *O napisie hebrajskim w bóżnicy kazimierskiej starą zwaną* (Rocznik C.K. Tow. Nauk. Krak. XXXIV 1865). – Duda E., *Hebrajskie inskrypcje – cytaty ze Starego Testamentu w Starej Synagodze i na zabytkach ze zbiorów Muzeum Historycznego m. Krakowa* (Krzysztofor 11 1981). – Tenże, *Judaika w Muzeum Historycznym* (Krzysztofor 14 1984) [Stara Synagoga, zbiory]. – Ekielski E., *Miasto Kazimierz i budowle uniwersyteckie w tym mieście*, Kraków 1869 [Stara Synagoga]. – Krasnowolski B., *Dawny dom modlitwy przy ul. Meiselsa 17, dokumentacja naukowa z wnioskami konserwatorskimi*, mps, Akademia Pracownia Architektury, Kraków 1988 [Archiwum Fundacji „Judaica”]. – Tenże, *Modlitewnia B'nei Emuna – nowe aspekty w badaniach nad architekturą żydowskiego Kazimierza*, mps w posiadaniu autora. – Ludwikowski L., *Stara Bóżnica na Kazimierzu* (Biul. Krak. I 1959). – Tenże, *Stara Bóżnica na Kazimierzu w Krakowie*, Kraków 1981. – *Pogranicza i konteksty literatury polskiego średniowiecza*, praca zbiorowa pod red. T. Michałowskiej, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1989 [Stara Synagoga]. – Radwański E., *Odkrycie renesansowych i barokowych nagrobków na cmentarzu Remuh w Krakowie* (Biul. Krak. II 1960). – Rejduch-Samkova I., *Krakowskie bóżnice, część III. Bóżnica Remu – zabyttek I klasy*, (Folks=Szytyme 6 1985). – Taż, *Krakowskie bóżnice, część IV. Bóżnica tzw. Wysoka* (Folks=Szytyme 12 1985). – Taż, *Naczynie na etrog* (Folks=Szytyme 58 1983) [Bóżnica Remu]. – Taż, *Naczynie na etrog – nieznane judaika w zbiorach muzealnych* (Biul. ZIH 1984) [Bóżnica Remu]. – Taż, *Orient i orientalizm w sztuce żydowskiej*, mps w posiadaniu autorki [Synagoga Tempel]. – Taż, *Srebra żydowskie Antoniego Riedla* (Folks=Szytyme 1 1988) [Bóżnica Remu]. – Taż, *Stara Bóżnica na Kazimierzu w Krakowie* (Biul. HS XXIX 1977). – Taż, *Synagoga Postępowia „Templum” i jej geneza*, mps w posiadaniu autorki. – Taż, *Witraże w krakowskiej synagodze* (Spotkania z Zabytkami 1 1985) [Synagoga Tempel]. – Taż, *Zespół witraży w synagodze Templum w Krakowie* (Folks=Szytyme 3 1987). – Rejduch-Samkova I., Samek J., *Gotycko-renesansowa bima w Starej Synagodze na Kazimierzu w Krakowie – zapomniane dzieło kowalstwa artystycznego* (Krzysztofor 8 1981). – Rojkowska H., *Sudaćka A., Bóżnica Kupa, dokumentacja historyczna*, mps, PKZ Kraków 1992. – Samek J., *Bóżnice i synagogi w Krakowie, w druku*. – Sudaćka A., Sulerzyska L., *Synagoga Tempel w Krakowie, ul. Miodowa 24. Dokumentacja historycz-*

na, mps, PKZ Kraków 1993. – Żychiewicz T., *Bóżnica Remu'ń, dokumentacja naukowo-historyczna*, mps PKZ Kraków 1953.

CMENTARZE

Alter A.M., *Żałobne drogi polskie, Jerozolima 1947* (w jęz. hebr.) [cmentarze]. – Duda E., *Stary cmentarz żydowski w Krakowie. Materiały inwentaryzacyjne* (Krzysztofor 15 1988). – Frey-Stecowa B., Grodziska K., Pietryka-Słiwa B., Karty inwentaryzacyjne nagrobków cmentarza przy ul. Miodowej (mps w Międzywydziałowym Zakładzie Historii i Kultury Żydów Polskich UJ). – Friedberg B., *Epitaphien von Grabsteinen des israelitischen Friedhofes zu Krakau nebst biographischen Skizzen*, Drohobycz 1897. – Grodziska K., *Cmentarze Podgórze*, Kraków 1992. – Karty inwentaryzacyjne nagrobków starego cmentarza żydowskiego przy Bóżnicy Remu, przechowywane w Starej Synagodze, Oddziale Muzeum Historycznego m. Krakowa. – Lipiarska B., Karty inwentaryzacyjne nagrobków cmentarza Remu (mps w Międzywydziałowym Zakładzie Historii i Kultury Żydów Polskich UJ). – Radwański K., *Odkrycie renesansowych i barokowych nagrobków na cmentarzu R'emuh w Krakowie* (Biul. Krak. II 1960). – Rejduch-Samkowska L., *450 rocznica założenia cmentarza Remu w Krakowie* (Folks=Sztyme 23 1983). – Taż., *450 lat cmentarza Remu w Krakowie* (Spotkania z Zabytkami I 1984). – Taż., *Nagrobki żydowskie jako przedmiot badań historyka sztuki* (Folks=Sztyme 35 1987). – Taż., *Rzeźba sepulkralna cmentarza Remu – kamienna księga historii Żydów krakowskich. Geneza i analogie* (w druku).

SŁOWNIK TERMINÓW ŻYDOWSKICH

almemor, zob. bima

aron ha-kodesz (hebr., „święta arka”) – głęboka wnęka znajdująca się na wschodniej ścianie bóżnicy, zamykana drzwiami, w której przechowywane są zwoje Tory (rodąły); obramienie jej, zawsze ozdobne, wykonywano z kamienia, drewna lub stiuku; stosowana jest też nazwa „szafa ołtarzowa”.

aszkenazyjscy Żydzi, „Aszkenazim” (hebr.) – Żydzi zamieszkujący środkową i wschodnią Europę; do grupy tej należeli Żydzi żyjący na terenach Niemiec, Polski, Czech, Słowacji, Węgier, Rosji i Litwy; różnili się kulturą i obrzędami od Żydów sefardyjskich.

atara (hebr.) – wąski długi pas (szer. ok. 6-12 cm) połączony z tałesem na wysokości szyi; pokrywano go szylkretowym lub barwnym haftem; znane są także atary wykonywane z metalowych elementów np. w formie gwiazdy Dawida.

balsaminka (pol.) – naczynko na wonności, kadzielniczka – małe naczynie do przechowywania korzeni i wonnych ziół, które wążano w wieczór sobotni w domach, a także w bóżnicach; najczęściej miały one kształt wieżyczek zwieńczonych spiczastymi daszkami z chorągiewkami i licznymi dzwoneczkami; nadawano im także inne formy, jak: zwierząt (koza, ryba, owieczka, słoń), owoców, kwiatków, wiatraka, okrętu, lokomotywy, jajka; balsaminki wykonywano najczęściej ze srebra, niekiedy z innych metali, czasem zdobiono emalią i szlachetnymi kamieniami.

betmidrasz, bethamidrasz (hebr., „dom nauki”) – miejsce studiowania Tory i pism rabinicznych.

bima (hebr., „miejsce wyniesione, podwyższone”), almemor (arab.) – podium z pulpitem usytuowane zazwyczaj pośrodku bóżnicy, z którego odczytywano Torę, odmawiano modlitwy, a także odprawiano obrzędy. Począwszy od średniowiecza wykształciły się różne typy bimy: prostokątne, wieloboczne, wydzielone kutą kratą; ujęte w cztery kolumny lub filary, nakryte kopułką; w obudowie snycerskiej roboty, i.i.

chanuka (hebr., „poświęcenie, odnowienie”) – święto obchodzone przez osiem dni w miesiącu Kislew (grudzień) na pamiątkę oczyszczenia świątyni jerozolimskiej w 164 r. p.n.e. przez Judę Machabeusza, po jej sprofanowaniu przez Antiocha IV Epifanesa, nazwane „Świętem odnowienia Ołtarza”; ze świętem tym wiąże się zwyczaj palenia lampek lub świeczników chanukowych.

chanukowa lampka (chanukija) – z ośmioma zbiorniczkami na oliwę, umieszczonymi na prostokątnej podstawie, z ozdobną ścianką tylną i bocznymi; po bokach znajdowały się jeden lub dwa dodatkowe zbiorniczki, tzw. szames (hebr., pomocnik), czasem dzbanuszek; palono ją w domach na święto Chanuki (przez osiem dni), także w bóżnicach; wykonywano je z brązu, mosiądzu lub srebra, pierwotnie z gliny i kamienia.

chanukowy świecznik (menora chanukowa) – z ośmioma symetrycznie rozłożonymi ramionami, dziewięć tzw. szames (hebr., pomocnik), umieszczone było od przodu; świeczników tych zasadniczo używano w bóżnicach na Święto Chanuki, ale palono także i przy innych okazach; wykonywano je ze srebra oraz innych metali, były różnych wysokości, od 30 cm do 280 cm.

cheder (hebr., „izba”) – szkoła wyznaniowa dla chłopców, niższego stopnia, mieszcząca się przy bóżnicy lub w domu nauczyciela, zw. rebe lub mełamed.

dajan (hebr.) – urzędnik posiadający władzę sędziowską.

darszan (hebr.) – rzeźacz do rytualnego uboju drobiu.

filakterie, zob. tefilin

gabaj (gabe) (hebr.) – urzędnik gminny, często członek zarządu synagogi, odpowiedzialny za organizację instytucji dobroczynnych.

gaon (hebr., „ekscelencja”) – tytuł nadawany w średniowieczu (VII-XIII w.) w Babilonii i Palestynie przywódcom duchowym i rektorom akademii talmudycznych; używany ponownie w czasach Haskali – Oświecenia Żydowskiego, nadawany wybitnym uczonym.

jad (hebr., „rączka, wskazówka”) – służy do wskazywania wierszy przy śpiewnym odczytywaniu Tory (której nie wolno dotykać gołą ręką); przeważnie miała kształt prawej dłoni, z wysuniętym wskazującym palcem, często w rękawicze z ozdobnym mankietem, z pierścieniem na palcu, osadzonej na ozdobnym trzonku, z gałkami i długim łańcuszkiem, służącym do zawieszania na Torze; niekiedy w azurowej gałce jadu przechowywano wonne zioła, które wachano w Szabat w bóżnicy; jady wykonywano ze złoczonego srebra (zdobiono emalią, niellem, czy drogimi kamieniami), a także z kości słoniowej, bursztynu, koralu i drewna.

jarmułka, mycka – małe, okrągłe, płaskie nakrycie głowy, używane przez Żydów w czasie modlitwy; przeważnie wykonywano je z czarnego aksamitu, święteckie niekiedy pokrywano szylkretowym haftem; stanowiły komplet z atarą.

kac – kapłan

kahal (hebr.) – gmina żydowska lub jej zarząd.

keter, zob. korona na Torę.

kidusz (hebr.) – modlitwa odmawiana nad kielichem wina w domu lub synagodze, dla uczczenia Szabatu lub innego święta; obok głównego Wieczornego Kidusza istniał także Mały Kidusz, który należało odma-

- wiać w poranek Szabatu lub innego święta, zawsze przed pierwszym posiłkiem.
- kiduszowy puchar – ozdobny kielich na wino, nad którym odmawiano modlitwę; kielichy takie wykonywano przeważnie ze srebra i innych metali, także ze szkła.
- korona na Torę (hebr. *keter*) – ozdoba, którą za pomocą tulejek osadzano na drążki Tory; korony używano na większe święta, wykonywano ją ze srebra, złożono i ozdabiano kamieniami; rozróżnia się trzy rodzaje koron.
- lewita (hebr.) – wg Biblii potomek pokolenia Lewi; w społeczeństwie żydowskim przedstawiciel średniej warstwy (między kapłanami a ludem), pełniący niższe (pomocnicze) funkcje religijne (zob. też *segal*).
- macewa, maceba (hebr., „nagrobek, pomnik”) – nagrobek z kamienia, najczęściej w formie stojącej płyty, zamkniętej półkuliście lub trójkątnym przyczółkiem, pokrytej napisem i płaskorzeźbionymi przedstawieniami symbolicznymi, odnoszącymi się do pochodzenia zmarłego lub nazwiska; określenie to używane jest także w odniesieniu do nagrobków żydowskich o innych formach.
- megilla Ester (zwój Estery, księga Estery) – pergaminowy zwój zapisany w kolumnach, dekorowany; zawiera dzieje Estery, żony Ahasverusa i dzieje Żydów w niewoli perskiej; zwijany na drążek, przechowywany w metalowej ozdobnej puszcze; księga czytana jest w święto Purim (Losów).
- menora (hebr., „światło”) – siedmioramienny świecznik o ramionach kończących się na jednym poziomie; wzorem menory miał być świecznik umieszczony przez Mojżesza w Przybytku; wykonywano je ze srebra, mosiądzu i brązu.
- minjan (hebr., „liczba”) – zgromadzenie z dziesięciu Żydów płci męskiej powyżej trzynastego roku życia, niezbędne do odprawienia modłów; także nazwa małej modlitewni prywatnej.
- mizrach (hebr., „wschód”) – tablica zawieszona lub malowana na wewnętrznej, wschodniej ścianie bóżnicy lub domu modlitwy, wskazująca stronę, gdzie znajduje się Jerozolima, ku której wierni mają się zwracać podczas modlitwy; tablic takich mogło być kilka, zawierały cytaty z Pisma Świętego, a także napomnienia o właściwym zachowaniu się w świątyni; mizrachy dekorowano malowidłami, drukowano, a także wykonywano innymi technikami.
- mohel (hebr.) – dokonujący obrzezania.
- mykwa (hebr.) – rytualna łaźnia.
- naczynie na etrog (etrog – hebr., „owoc cytrusowy”) – służyło do przynoszenia owocu do bóżnicy w święto Sukkot (Kuczek, Szalasów, Płonów); miało na ogół kształt owocu (jabłka, granatu i innych), niekiedy szkatułki (często też niesiono owoc do bóżnicy w srebrnych cukiernicach); wykonywano je przeważnie ze srebra, rzadziej z drewna.
- ner tamid (hebr., „wieczne światło”) – lampka wieczna, umieszczana

w bóżnicach obok aron ha-kodesz na ścianie lub też zawieszana przed nią; przyściennie miały kształt wąskich szafek, wykonywanych z kamienia, a czasem z drewna; wiszące wyrabiano z metalu.

parochet (hebr.) – zasłona zawieszana na drzwiach aron ha-kodesz; wykonywano ją z ozdobnych tkanin, haftowano, często pole zasłony wykonywano z gładkiego aksamitu, zaś bordiurę z wzorzystej tkaniny; niekiedy litery napisu wycinano ze srebrnej blachy i przyszywano do bordiury.

polisz (hebr.) – przedsionek.

rimmon, l.mn. rimmonim (hebr., „granaty”) – ozdobne nastawki nakładane na drążki Tory; miały kształt jabłka, granatu lub obficie dekorowanych wieżyczek, ozdabiane niekiedy kamieniami szlachetnymi, zawsze zaś dużą ilością dzwoneczków.

Sefardyjczycy (hebr. Sefardim) – Żydzi sefardyjscy zamieszkujący w średniowieczu Hiszpanię i Portugalię; po wypędzeniu ich z Hiszpanii osiedlili się we Włoszech, na Bałkanach, Bliskim Wschodzie, Anglii, Holandii, a także w Polsce. Żydzi sefardyjscy byli bardziej postępowi niż Aszkenazi, różnili się językiem i rytuałem.

segal – lewita (zob.).

sukienka na Torę (hebr. meil) – ozdobne nakrycie z dwoma otworami w górnej części (na drążki zwoju), nakładane na zwoje Tory, wykonywane z różnych rodzajów tkanin (aksamit, jedwab, brokat, atlas), przyozdabiane haftem.

Sukkot (hebr.), Święto Namiotów, Szałasów, Plonów, Kuczki – święto dziękczynienia obchodzone jako święto zbiorów, związane z wyjściem z niewoli egipskiej; na święto to Żydzi przynosili do świątyni etrog (zob. naczynie na etrog), w domach zaś budowali szałasy (na strychach, balkonach, podwórkach) przystrajane jedliną, owocami, kwiatami i wstążkami.

sofer – kopista świętych tekstów.

szochet – kaznodzieja, nauczyciel gminny.

Szabat (hebr.) – u Żydów święto przypadające w sobotę, rozpoczynające się w piątek wieczorem, z nastaniem zmroku; w dniu tym Żydzi nie mogli wykonywać żadnych prac, modlili się w bóżnicy, w domu zaś jedli uroczysty obiad lub wieszczę, zapalali świecznik, tzw. sobotni i odmawiali specjalne modlitwy (zob. kidusz); Szabat kończyła modlitwa Hawdala, palenie specjalnie splecionych świec i wachanie wonnych korzeni w balsaminkach.

szames (hebr. szammasz, „pomocnik”) – woźny sądowy lub synagogałny, pełniący funkcje pomocnicze, np. zapalanie świec przed Szabatem; także dodatkowa świeczka w świecznikach chanukowych.

sziwiti – tablica stojąca na pulpicie kantora (poniżej podestu przed aron ha-kodesz), z cytatami z psalmów i Talmudu, umieszczonymi przeważnie w graficznym obramieniu (oleodruk lub druk podmalowany).

tales (hebr. tallit, „przykrycie”) – długi, biały szal z czarnymi pasami

i frędzlami (cyces) przy krótszych bokach, robiony z wełny, bawełny lub jedwabiu, nakładany przez mężczyzn na głowę i ramiona w czasie modlitwy; taśes przyozdabiano atarą (zob.).

tas (hebr., „tarcza”) – niewielkich rozmiarów ozdobna tarcza zawieszana na długim łańcuszku na „ubraną” Torę; na tasach umieszczano kartki z określeniem świąt.

tefilin (hebr.), filakterie (zw. też kostką modlitewną) – niewielki sześciąt (o boku ok. 5 cm) wykonany ze skóry w czarnym kolorze, czasem ze srebra, zawierający w kilku przegródkach zwitki pergaminu z wersestami z Pisma Świętego; przed modlitwą poranną Żyd przymocowywał, posługując się długimi rzemieniami, jedną kostkę do czoła, drugą zaś do lewego przedramienia; tefiliny przechowywano w specjalnych woreczkach z aksamitu, zwanych woreczkami na filakterie.

Tora (hebr., „nauka, prawo”) – Pięcioksiąg Mojżesza (Pentateuch); także przechowywany w aron ha-kodesz pergaminowy zwój z tekstem Pięcioksięgu (pisanym przez specjalnego pisarza – sofera), nawinięty na dwa długie drążki i przystrajany w sukienkę i srebrne ozdoby; zwój taki w Polsce zwany jest też rodalem.

SYMBOLIKA NA NAGROBKACH

- baran – znak miesiąca nissan
- błogosławiące dłonie – symbol kapłanów, męskich potomków arcykapłana Aarona.
- bociany – symbol umieszczany na nagrobkach pobożnych mędrców.
- bociany oplecione przez węże – wg księgi Zohar alegoria rozkoszy sprawiedliwych w czasach mesjańskich.
- bukiet kwiatów – przedstawienie odpowiadające Drzewu Życia, występuje na nagrobkach kobiet.
- byk – znak miesiąca ijar
- dzban, najczęściej z misą – symbol potomków pokolenia Lewiego.
- gołębie – symbol pokoju, zgody i miłości małżeńskiej.
- gwiazda Dawida – symbol przynależności narodowej zmarłych.
- jaszczurka – symbol gwiazdozbioru nieba pn.
- jeleni – znak pokolenia Naftalego, także odpowiednik imienia Hersch, Hirsch (jid.), Cwi, Naftali (hebr.).
- korona – symbol Tory, szerszej – znajomości Pisma, religijności, pobożności.
- koziół – znak miesiąca tewet
- księgi na półkach lub w otwartych szafkach – symbole umieszczane na grobach mężczyzn wyróżniających się pobożnością, uczonością i spełnianiem nakazów Tory.
- lancet – oznacza nagrobek mohela, dokonującego rytualnego obrzezania.
- lew – znak pokolenia Judy, także odpowiednik imion Lejb (jid.) i Arie (hebr.) oraz znak miesiąca aw.
- Lewiatan – mityczny potwór morski, którego mięso będą spożywać sprawiedliwi po przyjściu Mesjasza, uniwersalny symbol wieczności.
- menora – symbol judaizmu.
- motyl – oznacza wędrówkę duszy i przyobleczenia się w lepszą szatę.
- niedźwiedź – odpowiednik imienia Ber (jid.), Dow (hebr.).
- nożyce – symbol zawodu krawca.
- orzeł – symbol opiekuńczej mocy Pana.
- palma – symbol pokolenia Judy, obfitości i narodowego odkupienia.
- pelikan – symbol rodzicielskiej troski i poświęcenia.
- ptaki – alegoria duszy, wizerunek ptaka może nawiązywać do żeńskich imion Fajgel (jid.) i Cipora (hebr.)
- ręka trzymająca zwój lub jad – symbol sofera, pisarza świętych ksiąg.

ryba (hebr. adar) – znak miesiąca adar lub odpowiednik imienia Fisz (jid.).

świecznik – występuje przede wszystkim na nagrobkach kobiet, aluzja do zapalania i błogosławienia przez żydowskie kobiety świateł Szabatu.

wąż, często polykający własny ogon – symbol Lewiatana, wieczności.

wąż Eskulapa – symbol zawodu lekarza.

winna latorośl, grono – symbol ludu Izraela, owocnej pracy i duchowego bogactwa.

złamane drzewo (lub drzewo ze złamanym konarem), złamana gałąź lub łodyga z kwiatem – motywy odnoszące się do śmierci, żałoby.

HISTORY AND OUTLINE OF SPATIAL DEVELOPMENT OF THE JEWISH TOWN IN KAZIMIERZ

The successive part of the catalogue of Cracow monuments of art, presented to the readers, is a continuation of the six parts published in 1965, 1971, 1978, 1987, 1994 and 1995. These earlier volumes dealt with the historical monuments on Wawel Hill and with all the churches, monasteries, and convents of the centre of the city within the belt of the *Planty* Gardens as well as in Kazimierz, Stradom, Zwierzyniec and Nowy Świat. The present catalogue covers the preserved relics of the past of the *Oppidum Iudaeorum* in Kazimierz: the Old Synagogue and the remaining ones arranged in chronological order, and also the *mikveh* (ritual bath-house), houses of prayer, a ritual slaughter-house, the Jewish Community edifice, secondary schools, a Jewish hospital, and two cemeteries – one by the Remu Synagogue and the other in Miodowa Street. Besides, there used to be houses of prayer outside Kazimierz. However, the Second World War and postwar reconstructions have obliterated the original character of these buildings. They were the *bet ha-midrashes*: Ahawat Raim, 24, Szpitalna Street; Bet Jehuda, 19, Rakowicka Street; Jedność Izraela (The Unity of Israel), 6, Rynek Dębnicki (market place); Merkaz Yeshivah, 13, Szlak Street; the Mordechaj Tigner Prayer and Philanthropic Association, 28, Grodzka Street; and the Israelite Religious Community in Podgórze, 5, Józefińska Street. These buildings will be entered in later parts of the *Catalogue of Historical Monuments in Poland. The City of Cracow*. The rules adopted for the Catalogue have been slightly modified in the case of the Old Synagogue, whose description is accompanied by that of the collections of the Judaic Branch of the Historical Museum of the City of Cracow. This was done on account of the large-scale destruction suffered by the monuments of Jewish art in Poland. Many objects housed in the collections of this branch bear a strong affinity with the monuments of Jewish art which once existed in Kazimierz.

Owing to a precedent for publishing old iconographic documents in the catalogue of Cracow (in the part relating to Wawel), it was decided to include views of the Jewish town in Kazimierz and of the synagogues, some of which belong to the Historical Museum, in the illustrative part of the Catalogue.

As in the earlier catalogues of Cracow, Part VI comprises a text and

illustrations – the latter arranged according to subject and in chronological order. The text contains a brief account of the history and spatial development of the Jewish town in Kazimierz, this supplementing the description of Kazimierz in terms of its history and town planning given in Part IV of the Catalogue (1987). Similarly, the passage in the Introduction to Part II of the Catalogue (1971), dealing with the history of the inventorying of the monuments of the city, refers to the present volume. However, brief information should be added at this point concerning the development of research on Jewish historical monuments in Kazimierz. A pioneering role in this field fell to Majer Bałaban, an outstanding specialist in the history and culture of the Jews in Poland. But there had already been earlier publications devoted to the problem such as, for example, a work by Władysław Łuszczkiewicz – the author of numerous elaborations on mediaeval monuments in Poland – on the Old Synagogue in Kazimierz (1873). Not only does it contain a description but also plans and drawings, as well as an attempt at reconstruction of the original plan of one of the oldest Jewish buildings in Poland. In 1933 *Przewodnik po żydowskich zabytkach Krakowa* (A Guide to the Jewish Historical Monuments of Cracow), carefully prepared by O. Mahler, was published. Among Majer Bałaban's books especially noteworthy are *Historia Żydów w Krakowie i na Kazimierzu* (A History of the Jews in Cracow and Kazimierz), vols. I and II, published in 1931-6, and *Przewodnik po żydowskich zabytkach Krakowa* (A Guide to the Jewish Historical Monuments of Cracow), which came out in 1935 and has recently been reprinted.

Nonetheless, at the outbreak of the Second World War, which brought the destruction of the architecture and, above all, the disappearance of furnishings from the Cracow synagogues, the Jewish historical relics of Kazimierz had not yet been inventoried or adequately studied. For many years following 1945 there were no competent elaborations either, apart from useful references in Maria and Kazimierz Piechotka's work and Stefan Świszczowski's studies. Systematic researches into Jewish art in Poland were undertaken after 1970 by Izabella Rejdach-Samkowa. They resulted in numerous articles, a large proportion of which deal with the Jewish historical monuments of Kazimierz. In the domain of town planning and architecture some important data have been accumulated by Stefan Świszczowski in his book *Miasto Kazimierz pod Krakowem* (The Town of Kazimierz near Cracow) (1981). Kazimierz is the subject of studies by, among others, Bogusław Krasnowolski and Janusz Bogdanowski; the former, participating in the activities of the Cracow Section of the Ateliers for Conservation of Cultural Property, has elaborated, together with a group of other authors, an extensive documentation regarding the history and conservation of Kazimierz. The history of the Jewish town in Kazimierz and its monuments have recently been described by Eugeniusz Duda.

In addition, the Cracow monuments, meaning both some early views

of Kazimierz and a very few extant objects representing various branches of decorative art – have recently been displayed in exhibitions of Jewish art: one concerning goldsmith's work (Judaica), at the Historical Museum of the City of Cracow in 1974; another, entitled *Kultura ocalała* (Salvaged Culture), at the National Museum in Warsaw (1983), an exhibition commemorating the sixhundred and fiftieth anniversary of issuing the foundation charter for Kazimierz (1985), and a great exhibition *Żydzi-Polscy* (Polish Jews), at the National Museum in Cracow (1989).

The preparation of the texts for the Catalogue of Jewish Art Monuments in Kazimierz by particular authors proceeded in several phases, beginning in 1955. The final texts were elaborated in the period 1989-1994.

While working on this catalogue, we received the help and good will of the Congregation of the Mosaic Faith, the Directorate of the Historical Museum of the City of Cracow, and the Head of the Branch of this museum in Kazimierz. We owe special thanks to numerous lovers of Jewish art resident in Cracow.

The town of Kazimierz was founded to the south of Cracow in 1335 by the king of Poland Casimir the Great, on the site of a village called Bawół. The earliest references to the Jewish settlement in Kazimierz date from the end of the 14th century. In 1386 and 1389 a Jewish wicket gate is mentioned, in 1485 a bath-house, and in 1488 a market place. Prior to these dates the Jews had lived near the present Św. Anny Street in Cracow, where they built two synagogues and a mikveh and possessed their own market place and a well, together with a cemetery outside the city walls (none of them preserved). In 1495, on account of conflicts between the Cracow burghers and the Jewish community for economic and religious reasons, the king of Poland John Olbracht had the Jews moved to Kazimierz. However, a number of shops remained in Cracow, which the Jews ran for the following centuries. Besides, there remained a small group of Jews connected with the royal court. The present Szeroka Street formed the centre of the oldest separate Jewish town, its precincts being enclosed on the north and east by segments of the walls of Kazimierz, on the south by the present Józefa Street (formerly Żydowska Street), and on the west by the present Jakuba Street (which until the first half of the 19th century had no name). We know from the archival sources that a number of buildings in the Jewish district were owned by Christians, but these were gradually bought by Jews. The great migration of the Jews to the Cracow ghetto in the 16th century, brought about by their expulsion from Spain, Silesia, and Germany, was one of the main causes of growing crowdedness in it. By purchasing the adjoining plots the Jewish Community extended the area of the town in the years 1533-34, 1583 and 1608. As a result the Jewish town occupied the area bounded by the present streets: Miodowa, Starowiślna, Dajwór, Św. Wawrzyńca and Józefa, and Plac Nowy (square). It was not isolated, as were other

ghettos in Western Europe, but was enclosed by a fence here and there replaced by walls. Three gates led into the town. The most important of them, known as „Gliniana” (Clay Gate), closed the former Żydowska Street at the junction with the present Jakuba Street, the second was in the Remu cemetery wall, facing Jakuba Street (now walled up), and the third, a small one functioning as a wicket in the town wall, led into Podbrzezie – an expanse over the former riverbed of the Vistula (today the Dietla Planty Gardens).

The 16th century is defined in the culture of Polish Jewry as the „Golden Age”. It was then that the religious and economic life became intensified, legal and administrative independence increased, and new synagogues were erected.

A decline of the town of Kazimierz began with the Swedish invasion (1655-57), being aggravated in the early 18th century by the Northern War and in 1768 by internal political disturbances, when many houses were ruined and the synagogues destroyed. The extent of the ravages even gave rise to a plan of liquidation of the Jewish town, which, however, was not carried into effect. In 1800 Kazimierz was incorporated into Cracow; likewise, the *Oppidum Judaicorum* lost its administrative autonomy, though the Kahal still existed. In the period of the Free City of Cracow (1816-46) Jews obtained the right of residence in the whole of Christian Kazimierz and in other districts. All the same, only the „Europeanized” Jews were allowed to settle there. The tearing down of the town walls and of those separating Christian from Jewish Kazimierz was started, as well as the putting in order of the streets, their course and pavements, a sewage system was installed, and wooden houses were demolished. These measures aimed at tidying up the chaotic building and improving the sanitary conditions. In the following decades of the 19th century, with the progressing emancipation and secularization, the wealthy Jewish families moved beyond the precincts of Kazimierz. This process intensified after 1867, when the Constitution of Austria-Hungary granted the Jews the right of free choice of their place of residence. The changes taking place in the Jewish community were symbolized by the erection of a progressive synagogue called Tempel (1860-62).

Until 1939, despite numerous alterations, Kazimierz was still inhabited by Jews and Christians. The outbreak of World War II brought about a radical change in the situation of the Jewish population. In 1941 the Germans set up a ghetto in Podgórze – a district of Cracow – to which they removed the Jewish inhabitants of Cracow and the neighbouring villages; the historical Cracow ghetto in Kazimierz disappeared. In the period of the existence of the ghetto created by the occupying forces (1941-43) the Germans sent the Jews off to a labour camp at Płaszów, to the extermination camps at Bełżec and Auschwitz-Birkenau, while murdering others on the spot. At the same time they started pillaging

Jewish property. The synagogues, and especially their rich furnishings, were destroyed.

The above-mentioned camp at Plaszów was built in June 1942 on the terrain of the new Jewish cemeteries laid out before the war in Abrahama and Jerozolimska Streets. It was designed for Poles and Jews, but also Gypsies, Italians, Rumanians, Belgians, Russians, and French people were imprisoned there. After the liquidation of the Cracow historical ghetto and of many Jewish communities in the Cracow district, the number of prisoners amounted to nearly 12 thousand. In the middle of 1944 the Germans began to liquidate the camp, dispatching the Jewish prisoners to the extermination camp in Auschwitz. On the site of the former camp a monument was erected – designed by the architect *Witold Cęckiewicz* – and unveiled in 1964.

The Old Synagogue came to house a Museum of the History and Culture of the Jews. In the 1970s a considerable number of dilapidated but architecturally valuable houses in Kupa, Estery, and Józefa Streets were pulled down. Whole complexes of new buildings have been raised which do not form the elements of any general concept of town development. For the last few years, though, the culture and history of the Jews in Cracow have enjoyed increasing interest, this raising hopes for a thorough academic study of Kazimierz. At the time of writing Izaak's Synagogue is being renovated and the tombstones in the Remu cemetery and another one in Miodowa Street are being conserved. Moreover, a Judaic Centre of Culture is being formed in Kazimierz. The above-mentioned investments and the Jewish Culture Festival organized in Cracow already several times give rise to optimism and the hope that the vestiges of Jewish culture will be preserved.

The oldest extant synagogue in Cracow is the Old Synagogue at 24, Szeroka Street. It was probably built in the late 15th century, perhaps after the Jews had been removed from Cracow to Kazimierz in 1495. Until the mid-16th century it consisted of the men's hall and a few ground-floor annexes. The building was burnt down during the great fire of the Jewish town in 1557. It was reconstructed by the Italian builder (lapidista) *Matteo Gucci*. He completed the work in 1570, giving the synagogue a Renaissance character. In the second half of the 16th century two buildings were added on the northern and southern sides of the men's hall – the women's hall and another one later known as the singers' hall, respectively. After a number of fires in the 17th century the synagogue was repeatedly rebuilt. From 1864 conservation and research work was carried out on it by the painter and art historian *Władysław Łuszczkiewicz*. Between 1904 and 1913 the entire building underwent restoration according to the design and under the supervision of the architect *Zygmunt Hendel*, who introduced some alterations to the body of the edifice and its elevation, giving it a Neo-Renaissance character. During World War II it was looted and converted into a storehouse and finally devastated. After the war, in

the period 1956-59 the building was reconstructed. In 1958 the Jewish Congregation of the Mosaic Faith in Cracow handed it over to the Historical Museum in Cracow. The year 1961 saw the opening in the former synagogue of the first museum exhibition devoted to the History and Culture of the Jews in Cracow. The Old Synagogue represents a two-nave mediaeval type with a bimah between two columns supporting a rib vault. On display in the men's hall and in the annexes are historical objects of artistic handicraft. Preserved on the eastern wall is a stone aron ha-kodesh dating from the first 30 years of the 17th century; the bimah (reconstructed) in the centre of the hall has the form of an open-work cage. Worth noting are also two stone wall money-boxes: a Renaissance one of about 1570 and the other – Baroque – dating from 163[8], as well as stone portals leading from the vestibule to the men's hall.

The Remu Synagogue, raised in 1553, was the second oldest one after the Old Synagogue. It was founded by Izrael (Isserl) ben Józef for his son, the outstanding scholar Rabbi Mojżesz Isserles Remu. It was rebuilt several times, also in 1829 by the architect *Antoni Pluszyński*, and renovated in 1933 by the architect *Herman Gutman*. During the last war it was stripped of its furnishings and converted into a storehouse. Its cult function was restored as early as the autumn of 1945. Thanks to the efforts of the Jewish Community and the municipal authorities thorough conservation work was carried out after 1957. Inside, particularly interesting are the aron ha-kodesh dating from the second half of the 16th century, the bimah (reconstructed) in the form of an open-work enclosure with a wooden Baroque gate, and a wall money-box dating from the second half of the 16th century. Besides, there are here some cult vessels and furniture.

The next, so-called High Synagogue was probably raised after 1556 and before 1563 by Sephardi Jews as a two-storeyed building with the men's hall on the first floor (hence its name High Synagogue). The ground-floor rooms were designed for shops. Damaged in the fires of 1623, 1643, and 1693, it was repeatedly renovated. During World War II it was devastated. In the period 1969-71 conservation and building work was conducted there, the structure being then adapted for the Ateliers for Conservation of Cultural Property. Of the original furnishing of the synagogue a Late-Renaissance aron ha-kodesh and a wall money-box have survived. A polychromy from 1863 (?) has been disclosed on the walls.

The Kupa Synagogue (for the poor) was erected after 1635 as a Kahal foundation. It was repaired by the Kohen and Levite Confraternity (1647) and rebuilt several times (second half of the 17th century, 1830, 1834, and before 1939). After 1945 its interior was used by a Cooperative of the Disabled for production and storage; at present it is waiting for repair. In the men's hall, ceiling paintings with Old Testament scenes and the signs of the zodiac are remnants of the former decoration of the synagogue.

Wolf Popper's (Wolf Bocian's) Synagogue, opened in 1620, was

founded by a wealthy merchant and banker, Wolf Popper. Sumptuously furnished, it was one of the most splendid synagogues in the Jewish town. Renovated in 1798, 1860, and 1904, it was ruined during the Second World War. In 1965 the edifice was restored and designed as a house of culture.

Izaak's (Ajzyk Jakubowicz's) Synagogue was founded by the senior of the Cracow Jews Izaak Jakubowicz (reb Ajzyk reb Jেকেles). In 1638 Jakubowicz obtained the permission of the king of Poland Ladislas IV to build a synagogue; however, on account of the protest made by the parish-priest of Corpus Christi Church, the synagogue was not opened until 1644. It was probably built by a Kazimierz master, *Jan Leitner*, and at that time was one of the most richly furnished synagogues in Cracow. Renovated in 1857 and 1924, it was devastated by the Germans in the period 1939-40. After the war the building was taken over and repaired for their needs by the Union of Polish Artists and Designers in Cracow (1952). Intensive conservation work has recently been conducted there, the buildings on the north side having been reconstructed. The original rich stucco decoration of the vault has been preserved as well as a fine late-Renaissance loggia and fragments of the stone frame of the aron ha-kodesh. The conservators have uncovered several layers of polychromy and have restored the 17th century polychromy in the women's gallery.

The Progressive Synagogue, so-called Tempel Synagogue, was raised by the Cracow Jews at the junction of Miodowa and Podbrzezcie Streets in the period 1860-62, the building occupying a new area, outside the Jewish town. The stately edifice represents progressive synagogue architecture – its exterior is Neo-Romanesque, while the five-aisle interior with galleries for women is embellished with multicoloured decoration Moresque in style. In the course of subsequent extensions (1868, 1883-94, and 1924) it was provided with an apse, and by the eastern facade with Neo-Renaissance arcaded stairs leading to the women's gallery. The extant stained glass in the windows of the synagogue is the only relic of its kind with Jewish and ornamental motifs to be found in Poland. Today the Tempel is one of the two synagogues in Cracow (the other being the Remu) that still serve cult functions; however, services are less frequent here since the building requires expensive conservation work. A ritual bath-house built beside the synagogue continues to be used by the congregation.

A mikveh (ritual bath-house) may have existed in Kazimierz, in Szeroka Street, as far back as the late 15th century. The first reference to it dates from 1485. Reconstructed in the early 20th century, it was later repaired and modernized. During World War II it was devastated. In the period 1974-76 it was restored and adapted for the needs of the Ateliers for Conservation of Cultural Property.

The last years of the 19th century and the period between the two world wars witnessed great activity on the part of the Jewish community

in building, especially of public utility structures, in some measure owing to philanthropic societies. Hospitals were raised as well as schools, gymnasiums, houses of prayer, and student hostels. However, the Second World War and postwar reconstructions have obliterated the original character of these structures.

On the territory of the Jewish town in Kazimierz 19 former houses of prayer and also a number of Jewish public utility buildings have been preserved. Unfortunately they have undergone considerable reconstruction and changed their character. The present catalogue discusses the following houses of prayer: B'nei Emuna, 17, Meiselsa Street – 5, Plac Nowy (square); Chewra Techilim, 18, Meiselsa Street – 13, Bożego Ciała Street; Kowca Itim l'Tora, 42, Józefa Street; Salomon Deiches, 6, Brzozowa Street; and Szejrit B'nei Emuna, 4, Bocheńska Street. The catalogue includes the following schools: the Chaim Hiltstein Jewish Co-Educational Popular and Secondary School (Hebrew Gymnasium), 8/10, Podbrzezie Street – 5, Brzozowa Street; the Cheder Iwri Popular School and Tachkemoni Gymnasium, 26, Miodowa Street; and the Jewish School for Crafts, 3, Podbrzezie Street. In addition, the Jewish Student Hostel, 3, Przemyska Street, is listed as well as the Jewish Hospital, 8, Skawińska Street; the Ritual Slaughter-House, 11 Plac Targowy (square); and, finally the Seat of the Congregation of the Mosaic Faith, 2, Skawińska Street – 41, Krakowska Street.

Besides, Jewish cemeteries are listed in the present catalogue.

The Remu cemetery is one of the oldest and most precious Jewish monuments of this kind in Poland. The earliest preserved tombstones in it date from 1552. In the 16th century the cemetery occupied a small yard behind the synagogue, extending west- and southwards to Jakuba and Cienna Streets. It was enlarged twice. In 1800 the Austrian authorities ordered its closure. A new cemetery was then laid out beyond the built-up area of the town. During World War II the Remu cemetery was used as a refuse dump; a number of tombstones were destroyed. In 1959, during the conservation work in the Remu Synagogue and the tidying up of the cemetery, hundreds of tombstones were recovered from under the layer of rubble and earth. About 700 matzevahs were unearthed and set upright. These are Renaissance and Baroque gravestones of great historical and artistic value. Since 1988 their conservation in the cemetery has been conducted with the funds of the Cracow Department of Protection of Monuments and with those of the Nissenbaum family foundation. It is here that, among others, are buried Mojżesz Isserles Remu (d. 1572), Izaak Jakubowicz (reb Ajzyk) (d. 1653), Natan Spira (d. 1633), Eliezer Askenazy (d. 1585), Izaak Aronowicz of Prościejów (d. 1613), and many other Jews of merit to the Community.

The cemetery in Miodowa Street was laid out in 1800 in an area bought by the Jewish Community from the Augustinian Canons. In 1836 it was extended by the addition of adjoining terrain. In the interwar period

it was enlarged two further times. During the last war some tombstones were carried away by the Germans, while others were used by them as building material for the camp at Płaszów. After 1957 the cemetery was restored from the funds of the Joint Distribution Committee. It occupies an area of 19 ha and is still used for burials. Towards the end of the 19th century an impressive funeral house was erected here. The cemetery contains an immense number of tombs of different types. There are traditional matzevahs, tomb-chests, others in the form of obelisks, columns, or small architectural compositions. It is hard to establish their number which surely amounts to many thousands. Among the tombs of Jews of merit to the Community and Cracow are those of *Maurycy Gottlieb* (d. 1879), *Jonatan Warschauer* (d. 1888), *Józef Sare* (d. 1929), *Artur Markowicz* (d. 1934), *Ozjasz Thon* (d. 1936), and *Leon Sternback* (d. 1940).

INDEKS OSÓB

Indeks niniejszy nie obejmuje nazwisk wchodzących w skład nazw ulic i instytucji. Nazwiska artystów i rzemieślników oznaczono kursywą.

- Abelsowa Emilia 30
 Abraham 62, 63, 64
 Abraham, ojciec Ezechiela 68
 Abraham, ojciec Jakuba Kopela 53
 Abraham, ojciec Malki 70
 Abraham, ojciec Tewi 62
 Abraham Chaim, syn Dowa Bera (Meiselsa), rabina 69
 Abraham, syn Hillela, sędzia 70
 Abraham, syn Jeremiasza 66
 Abraham, syn Józefa 65
 Abraham, syn Salomona 61
 Abraham, syn Samuela 64
 Abraham, wnuk Jeruchema 59
 Abrahamer Chaim Jakub XX
 Abraham Józef, ojciec Mordechaja Szwarcza 81
 Ajzyk Izaak, syn Meszulama 65
 Ajzyk, ojciec Michała 67
 Ajzyk rebe zob. Jakubowicz Izaak
 Albert, wójt krakowski XVI
 Aleksander Natan 85
 Ameisenowa Zofia, historyk sztuki 74, 89
 Anszel, ojciec Sary 60
 Apfel Izaak 88
 Apter Feigel 88
 Arie, ojciec Judy Kaliszera 60
 Arie, syn Wolfa 59
 Aron, mąż Zeldy 68
 Aron, ojciec Chaima Drobnesa 56
 Aron, ojciec Drezel 66
 Aron, ojciec Izaaka 65
 Aron, ojciec Izaaka Prostitzta 48
 Aron, ojciec Mordechaja 70
 Aron Samuel, rabin z Wolbromia 77
 Aszer Alt-Szul, rabin z Pragi 71
 Aszkebundus z Pragi, ojciec Gecendy 65
 Aszkenazy Eliezer, syn Eliasza, rabin, lekarz 62, 67, 110
 Aszkenazy Herman, członek Komitetu Budowy Synagogi Tempel 27
 Aszkenazy Juda Lejbusz, syn rabina Ruwena Zeewa Wolfa 69
 Aszkiel Zofia ze Spirów 81
 Atteslander Pinkus 88
 Atteslanderowa Anna 88
 Auerbach Mojżesz, emigrant z Ratyzbony 9, 64
 Aussenberg Emanuel 85
 Awner, rabin wiślicki, ojciec Eliezera Weila 80
 Azariel, ojciec Mojżesza Menachema 68
 Azriel, ojciec Kajli 63
 Bajla Fajgla, żona Jechiela Michała Dawida Horowica, córka rabina Jakuba Eliasza Horowica, lewity 79
 Balcerowie, rodzina 14
 Balaban Majer, historyk XI, XII, XVIII, 45, 89, 104
Balos Bogusław, konserwator 33
Baranek Stanisław, budowniczy kazimierski 9
 Baruch, syn Izraela Jakuba 68
 Baumgarten Ludwik i Paulina 30
 Bauminger Hinda 89
 Bauminger Izaak 89
 Bauminger Józef Chaim, rabin 79
 Bauminger Mirel, żona rabina Józefa Chaima Baumingera 79
 Bazes Jeruchem i Rachela 30
 Becalel Eliaz, ojciec Józefa Cikra 80
Bednarski Kazimierz, konserwator 47
 Bejrysz Dawid, ojciec Hirsza Bornsteina 83
 Bejrysz Juda Lejb, ojciec Seril 52
 Beniamin, rabin 72
 Ber Dow (Meisels), ojciec Abrahama Chaima 69
 Ber Issachar, ojciec Chany Kleinblatt 80
 Berkelhammer Wilhelm, dr 89
 Bieberstein Aleksander XX
 Bina z Zaleszczyk, córka Jechiela 78
 z Birnbaumów Landau Salomea zob. Landau Salomea
 Birnbaumowie, rodzina 89
 Birnbaum Jonatan 89
 Birnbaumowa Estella z Mędrzyckich 89
 Birnbaumówna Apolonia 89

Blat Kapel, przełożony bóżnicy Wolfa
Poppera 21

Bluma, córka Salomona 72

Blumenstock Gustawa 87

Bogdanowski Janusz, architekt XII, 104

Bona, królowa polska 68

Bondy Filip z Pragi, lekarz 89

Borgenicht Estera 85

Bornstein Hirs, syn Dawida Bejrysta 83

Brajndel, żona Izaaka Jakubowicza 60

Bratram Rachela Frumeta, córka rabina
Menachema Lewity 79

Braun Salomon, malarz 8

Brodowski Józef, malarz 8

Brossówna Pessel Maria 88

Brummer Wiktor 85

Brun Izrael 85

Bruna, córka Jonasza 64

Cajtl, córka Mojżesza Jakuba 64

Cęckiewicz Witold, rzeźbiarz XX, 107

Chaim, ojciec Manesa, rabin 68

Chaim, ojciec Menachema 68

Chaim, syn Eliezera 64

Chaja, córka Nachmana ze Lwowa 52

Chaja, żona rabina Meira Kopsa 53

Chalbans Izaak, mąż Nachli 70

Chalbans Lejb, mąż Chawy 71

Chambrez Ignacy, architekt XIX

Chana, córka Hirsza 72

Charif Mojżesz, zięć Józefa Kaca 64

Chavanne, kapitan austriacki XVII

Chawa, córka Aszera Alt-Szul, rabina
z Pragi, żona Lejba Chalbansa 71

Chawa, córka Natana 81

Chocz Michał 67

Chojkowski Marcin, konserwator 47

Cikr Józef, syn Becalela Eliasza 80

Cuker Samuel Pinkas 76

Cwi, ojciec Izaaka 63

Cwi, ojciec Reicel 69

Cwi, ojciec Szajndel 70

Cwi, syn Józefa, kupiec 70

Cwi, syn Judy 67

Cwi Hirs z Janowa, rabin 82

Czapla Ryszard XIII, 90

Czarny Mendel 64

Damask Eliezer, rabin, sędzia sądu rabi-
nicznego 62

Danzing Szymon, teoretyk chasydyzmu 89

Dattner Heinrich (Henryk) 87

Dattner Zygmunt 87

Dawid 68

Dawid, ojciec Izaaka Spiry 63

Dawid, ojciec Malki 64, 79

Dawid, ojciec Menachema 65

Deiches Mordechaj, syn Szymona Machlisa,
rabin 59

Deiches Salomon 33, 89

Dembitzer Jekutiel Zelman 74

Dembitzer Mojżesz Jakub, rabin w
Siedlcach 89

Dembitzer Chaim Natan 90

z Dembitzerów Reinerowa Berta zob.
Reinerowa Berta

Dest... Erna z Rechtów 86

Dettinger Józef, członek komitetu budowy
synagogi Tempel 27

Diamant Szloma, ojciec Melchi Chany
Neldfadesz 83

Dobrysz (Dobrosz), córka Natana Spiry 59,
72

Dortheimer Maksymilian 86

Drezel, córka Arona, żona Izaaka 66

Drezel, córka Mojżesza Isserlesa zw. Remu,
żona Józefa Kaca 72

Drobner Jakub, lekarz 74

Drobner Karolina 86

Drobnes Chaim rebe, syn Arona 56

Duda Eugeniusz, etnograf XII, XIII, 104

Dunay Maria 85

Dzionat Stanisław, proboszcz kościoła św.
Jadwigi w Krakowie 24

Dziurawiec Paweł, konserwator 47

Eberles Jakub, syn Mojżesza 68

Eberls Mojżesz 58, 64

Edels Lazer Izaak, mąż Petlicer 64

Ehrenpreis Maksymilian 90

Eibenschutz Jonatan 90

Eichorn Jakub 90

Einbild Wilhelm 88

Elchanan, nauczyciel 55

Eliahu Pinkas z Wilna, zw. Horowic, autor
działa encyklopedycznego „Sefer Habrit”
74, 90

Eliakim 67

Eliakim, syn Mojżesza, kapłan 61

Eliakim, syn Mordechaja 69

Elias 68

Elias, ojciec Eliezera Aszkenazego 62

Elias, ojciec Judy Lejba 65

Eliezer, kac, rabin 63

Eliezer, ojciec Chaima 64

Eliezer, ojciec Izaaka 68

Eliezer, ojciec Menachema, segal 67

Eliezer, ojciec Szymona, 61

Elimelech, ojciec Miriam 64

Epstein Aron, teoretyk chasydyzmu 74, 90

Epstein Bronisława 84

Epstein Ferdynand i Flora 30

Epstein Jakub 88

Epstein Kalman, teoretyk chasydyzmu 74,
90

Ertel J., budowniczy lub architekt 27

Esther 64, 67

Estera, córka Izraela Issachara 60

- Estera, córka Lipmana 67
 Estera, córka Meira, żona Zalmana Feigelesa 66
 Estera, córka Samuela 67
 Estera, córka Szymona 64
 Ezechiel, syn Abrahama 68
 Ezra, ojciec Gitel 69

Fabijaniski Erazm, malarz 8
 Fader Ludwik 87
 Fajwels Chaim Lejzor 50
 Falk Juliusz 89
 Feigeles Zalman 66
 Feigl Chana, córka rabina Morla Picele 77
 Felczer Jekiele zw. Doktorem, dzierżawca mykwy 37
 Feniglit Meier 88
 Ferssman Meir, syn Mordechaja 84
 Finkelstein Lea 83
 Fiszcles Joel, ojciec Nachumy 59
 Fogel Abraham, kantor 74
 Fraenkel Wilhelm i Maria 30
 Frankel Ascher 85
 Freilich Abram, członek zarządu gminy krakowskiej 45
 Friedger Bernard 83

 Gecenda, córka Aszkebundusa z Pragi 65
 Geduldig Blieme 88
 Gela, córka Cwi Hirsza 57
 Gela, żona rabina Joelsa 59
 Gerszon, syn Mojżesza, wnuk Szpryncy 58
 Gerszon Mordechaj, ojciec kacy Jozefa 58
 Gert Jerzy, kompozytor i dyrygent krakowski 74
 Gitel, córka Ezry, żona Elrakima 69
 Gitel, córka Mojżesza, żona Izraela Judy 70
 Gitel, córka Mojżesza Auerbacha, babka Mojżesza Isserlesa zw. Remu 64
 Gitel, córka Szymona 54
 Gleitzman Wiktoria 30
 Gleitzman Zygmunt 30
Głqb Zdzisław, architekt 37
 Glogower Pinkas, syn Aleksandra Sendera 61
Goldstein Johann Teodor, malarz 8
 Goldwasser, rodzina 30
 Goldwasser Józef, członek Komitetu Budowy Synagogi Tempel 27
 Golda, córka Szaloma Szachny, żona Mojżesza Isserlesa zw. Remu 64
 Gotlib Lea, córka Nachmana 79
 Gotlieb Chaim, rabin 78
Gottlieb Marcin, malarz 8
Gottlieb Maurycy, malarz 74, 85, 111
Gramatyka Antoni, malarz 8
 Grobler Jakub 76
 Grotte Alfred XII

 Gruber Chaim, syn Gutmana 63
 Gruber Gutman, ojciec Chaima 63
Gruska Dariusz, architekt 32
Grzechowiak Donat, konserwator 47
Grzechowiak Natalia, konserwator 47

Gucci Mateusz, budowniczy włoski (lapięda) XVII, 1, 107
 Gumpłowicz Scheindl 86
 Gumpłowicz Władysław 86
Gutman Herman, architekt 9, 12, 108

 Halewi Izaak, syn Mordechaja, rabina, przełożony krakowskiej uczelni talmudycznej 62, 72
 Handels Izaak, rabin, przewodniczący sądu rabinicznego 60
 Hechel, córka Mojżesza Mendelsa, żona Szymona 65
Heine Leszek, konserwator 30
 Heller Jomtow Lipman Saul Gerszon, syn Natana lewity, rabin i teolog 54
 Hendel, córka Eliezera Lippmana Landaua 71
 Hendel, córka Szaloma 58
 Hendel Mojżesz Izrael 66
 Hendel, ojciec Manocha 68
Hendel Zygmunt, architekt krakowski XX, 2, 3, 5, 6, 107
 Hendels Eliezer 66
 Hendels Hirs 66
 Henryk, nieznanego nazwiska 82
Herok Ignacy, budowniczy 18, 27
 Heszl Jozef, rabin krakowski 57, 77
 Hillel, ojciec Abrahama 70
 Hillel Naftali, ojciec Becaleta Judy Leinkrama 74
 Hirschowie, rodzina 30
 z Hirschów Urbanowa Mania (Maria) zob. Urbanowa Mania
 Hirs, ojciec Chany 72
 Hirs Cwi 70
 Hirs Cwi, ojciec Geli 57
 Hirs Cwi, ojciec Rebeki 63
 Hirs Cwi, syn Izaaka Zelnika 71
 Hirs Judels 67
Hirszenberg Samuel, malarz 8
 Hochhaus Abraham 87
Hochstim Adolf, kamieniarz 85, 86, 87, 88
 Hochstim Amall 86
Hochstim Fabian, kamieniarz 27, 30, 31, 85, 86
 Hochstim Leon i Rozalia 30
 Hochwald Józef Zachariasz Mendel, syn rabina Eliezera Saula 79
Horner A., kamieniarz 85
 Horowie Chaim Lejb, rabin 90
 Horowie Jakub Elias, lewita 79

- Horowic Jechiel Michał Dawid 79
 Horowic Mojżesz Samuel Szmelka, ojciec
 Jechiela Michała Dawida Horowica 79
 Horowic Pinkas, rabin w Bohorodeczanach
 90
 Horowitz Karolina, żona Leona 30
 Horowitz Leon, członek Komitetu Budowy
 Synagogi Tempel, fundator aron ha-ko-
 desz tamże 27, 30, 31
 Horowitz Pinchas Szejowicz, pisarz kahalny
 16
Hruzik Jan Kanty, malarz krakowski 8
 Ichheiser Helena 84
 Ichheiser Julian 84
 Ichheiser Michał 84
 Immerglück Jakub 88
Immerglück Ralf, malarz 8
 Isenberg Jan 87
 Issachar Izrael, ojciec Estery, gaon 60
 Isserles Izaak zw. Bogatym, brat Mojżesza
 zw. Remu, senior krakowskiej gminy
 żydowskiej 58
 Isserles Juda Lejb, kupiec, syn Menachema
 Mendla 66
 Isserles Mojżesz zw. Remu, syn Izraela ben
 Józefa, rabin, filozof, rektor krakowskiej
 uczelni talmudycznej 9, 12, 47, 58, 61,
 64, 71, 72, 108, 110
 Izaak 62
 Izaak, mąż Drezel 66
 Izaak, ojciec Izraela 65
 Izaak, ojciec Jakuba Cwi Siódma 76
 Izaak, ojciec Józefa 65
 Izaak, ojciec Rajcy 68
 Izaak, syn Arona, sędzia w Opolu i darszan
 w Krakowie 65
 Izaak, syn Cwiego, zw. Karif Sznajder,
 krawiec 63
 Izaak, syn Eliezera 68
 Izaak, szochet, ojciec Kaszy 70
 Izaak Ajzyk zw. reb Ajzykel Gold, segal,
 rabin 64
 Izaak Aronowicz z Prościejowa zob. Prostitz
 Izaak
 Izrael Beniamin, ojciec Samuela 65
 Izrael (Isserl) ben Józef zw. Lazars, ojciec
 Mojżesza Isserlesa zw. Remu, fundator
 bóżnicy XVII, 9, 12, 45, 58, 108
 Izrael Jakub, ojciec Barucha 68
 Izrael, ojciec Jakuba Jokela 69
 Izrael, ojciec Judy Lejba Zimmelsa 63
 Izrael, ojciec Mordechaja 66
 Izrael, ojciec rabina Chaima Gotlieba 78
 Izrael, syn Izaaka 65
 Izrael, syn Mojżesza, rabin 70
 Jaehla, córka Samuela Landaua 68
 Jakow, ojciec Mojżesza 53
 Jakub, ojciec Judy 81
 Jakub, ojciec Izraela Judy 70
 Jakub, ojciec Rebeki 64, 70
 Jakub, ojciec Szajndel, kac 64
 Jakub, ojciec Samuela, kupiec 54
 Jakub, syn Mojżesza 69
 Jakub, syn Mojżesza, kupiec 68
 Jakubowicz Izaak (reb Ajzyk, reb Jekesles
 – Jakub Bogaty), bankier, fundator
 bóżnicy Izaaka, senior gminy krakowskiej
 XVIII, 55, 60, 110
 Jakubowicz Maciej, przewodniczący kra-
 kowskiej Kongregacji Wyznania Mojże-
 szowego 47, 74
 Jakubowicz Mojżesz, brat Izaaka XVIII,
 59
Jamroz Józef, architekt krakowski 2, 3
 Jan Kazimierz, król polski 24
 Jan Olbracht, król polski XVI, 1, 105
 Jasur, córka Zanwila 70
 Jechiel, ojciec Biny 78
 Jechiel, uczonec 64
 Jekesles zob. Jakubowicz
 Jekeslesowa Brajndla, żona Izaaka
 Jakubowicza 24
 Jekutiel Gerszon Hakohen 64
 Jenner Abraham, dajan krakowski 82
 Jeremiasz, ojciec Abrahama 66
 Jeruchem, syn Mordechaja Deichesa 59
 Jochanan, ojciec Samuela 68
 Joel, zięć Mendla 59
 Joeles, rabin 59
 Jokel Jakub, syn Izraela 69
 Jona, syn Samuela 64
 Jonasz, ojciec Bruny 64
 Jonasz, ojciec Mojżesza 68
 Jordan Charles, działacz „Joint Distribution
 Committee” 30
 Jordanowie, rodzina, właściciele dworu 1
 Jozue, syn Józefa, przełożony krakowskiej
 uczelni talmudycznej 57
 Józef, ojciec Abrahama 65
 Józef, ojciec Cwiego 70
 Józef, ojciec Eliezera Damaska 62
 Józef, ojciec Jozuego 57
 Józef, ojciec Judy 59
 Józef, syn Izaaka 64
 Józef, syn Menachema, lewita 83
 Józef, syn Mojżesza, rabin, sędzia
 krakowskiego sądu rabinicznego 72
 Józef, syn Mordechaja Gerszona, kac, zięć
 Mojżesza Isserlesa zw. Remu, przełożony
 krakowskiej uczelni talmudycznej 58, 64,
 72
 Juda, ojciec Cwiego 67
 Juda, ojciec Racheli 62
 Juda, syn Jakuba 81
 Juda, syn Józefa 59
 Juda Izrael, syn Jakuba 70

- Judels Chaim Aron 69
 Judyta, córka Samsona 68
 Jurówiec Izidor, członek Komitetu Budowy Synagogi Tempel 27
 Jutel, żona Lejba Kopsa 71
 Juzpa Józef, syn Samuela, kupiec 68
- Kajla, córka Azriela 63
 Kajla, córka Mordechaja 68
 Kalahora Michał, syn Matatiasza 65
 Kaliszzer Juda Lejb, syn Ariego, pisarz gminy 60
 Kalmus Mojżesz, mąż Racheli 77
 Kamster, rodzina 30
 Kanarek, rodzina 89
 Kanarek Mieczysław 89
 z Kanaków Reinhold Sonia zob. Reinhold Sonia
 Kasza, córka Izaaka, szocheta 70
 Kattersohn Bluma (Berta), córka Zeewa 81
 Kattersohn Michael 81
Kaufman B., malarz 8
 Kazimierz Wielki, król polski XV, XVI, 105
 Kirschner Aron, prymariusz szpitala żydowskiego w Krakowie 74
 Klein Zygmunt i Amalia 30
 Kleinberger Luisa 85
 Kleimbl Chana, córka Issachara Bera 80
 Klemman Ignacy 83
 Kloczynski Marcin, prepozyt kanoników laterańskich XVII, 24, 42
 Kohn Joachim 87
 Kohn Maksymilian, lekarz 90
Komiszo Wachw., malarz krakowski 8
Kopald J., budowniczy (?) 33
 Kopel Jakub, syn Abrahama zw. Kopel Hekerles 53
 Kopelmans Jakub, ojciec Szymona Mojżesza 60
 Korngold Wilhelm i Amalia 30
 Kormier Natan Józef, rabin 90
 Kornitzer Akiba 90
 Krajewski Kazimierz 40
 Krajndel, córka Abrahama 59
 Krasnowolski Bogusław, historyk sztuki XII, XIII, 104
 Kreindl, córka Salomona 69
Kremer Karol, architekt krakowski XIX
 Krengel Emanuel 90
 Krieger Natan, fotograf 88
 Krinski Herselle Carol XII
 z Kreutzerów Sare Celina zob. Sare Celina
 Kronengold Chaja 82
 Kronengold Jakub, lewita 82
Kruszewski Józef Wincenty, karykaturzysta, ilustrator 8
- Laitner Jan*, budowniczy krakowski 24, 109
- Lamensdorf Herman*, architekt 33, 34, 39, 41
Lamryski Teofil, budowniczy 27
 Landau Eliezer Lippman 71
 Landau Filip 90
 Landau Gusta 86
 Landau Hirsch 83
 Landau Ignacy, prezes gminy żydowskiej 90
 Landau Izaak, rabin, przełożony sądu rabijnego i uczelni talmudycznej 71
 Landau Jekutiel Zelman zw. Zelman Landau, senior Sejmu Czterech Ziem 50, 71
 Landau Jetti 83
 Landau Józef zw. Jozef Jutel, syn Jekutiela Zelmiana Landaua 71
 Landau Juda Lejb zw. Lewek, kupiec, syn Jekutiela Zelmiana Landaua 21, 50
 Landau Rachela z Parnesów, żona Rafała 83
 Landau Rafał, adwokat, prezydent gminy izraelskiej w Krakowie 27, 74, 83
 Landau Salomea z Birnbaumów 86
 Landau Samuel, ojciec Iachfi 68
 Langda Jerzy, fotograf XIII
 Langrock Maurycy, członek Komitetu Budowy Synagogi Tempel 27
 Laura 84
 Lazer Menachem Szymon, pisarz 90
 Lea, córka Mojżesza 64
 Lea, żona Mordechaja Kaca 61
 Lebenheim Eleonora 81
 Lebenheim Marian 81
 Lebenheim Samuel 81
 z Lebenheimów Teofila zob. Spira Teofila 81
 Leinkram Alter Jechiel 74
 Leinkram Becalel Juda, syn Natfalego Hillela 74
 Lejb 67
 Lejb Arie, ojciec Natfalego Zimmela 79
 Lejb Juda 48
 Lejb Juda, syn Elhasza, zw. Lejb Edels 65
 Lejb Juda, syn Szymona 65
 Lejb Kops, mąż Jutel 71
 Lejb, ojciec Rebeki 49
 Lejbasz Arie, ojciec Nechamy Chaji, rabin 63
 Lejbusz, ojciec Abrahama Menachema Szytkowicera 79
 Leserowa Rachela ze Szwarców 85
 Lesman Abraham, kantor 74
 Lewi Dawid Cwi, rabin 90
Lewkowicz Leon, malarz 8
 Liebeskind Zygmunt 84
Liebling Ferdinand, architekt 28
Liebling J., architekt lub budowniczy 40

- Lieblinz Salomon i Cecylia 30
 Lipman, ojciec Estery 67
 Löffler Eleonora 88
 Ludwikowski Leszek, historyk sztuki XII
 Lustgarten Bernard 88
- Łapiński Stanisław, adwokat 89
Łukacz Marek, architekt XVII
 Łuszczkiewicz Władysław, historyk sztuki, malarz XI, 1, 2, 104, 107
- Machtis Szymon, ojciec Mordechaja Deichesa 59, 68
 Mahler Ożjasz XII, 104
 Majta, córka Józefa Otolnau 67
 Malcharek Krystyna, historyk sztuki XIII
 Malka, córka Abrahama, żona Szymona 70
 Malka, córka Dawida 64, 79
 Malka, córka Natana Naty 56
 Malka, córka rabina Menachema Manesa Picele, żona rabina Kalmana Reinholda 57
 Malka, matka Mojżesza Isserlesa zw. Remu 61, 71
 Malka, żona Chaima Szerera 65
 Malka, żona Naftalego Zimmela 79
 Man Beer, syn Natana 67
 Manes, syn rabina Chaima 68
 Manoach, syn Hendla, szames 68
 Marcus Aron, teoretyk chasydyzmu 90
 Margaliot Juda Lejb, rabin 80
 Margaliot Lea, córka rabina Judy Lejba Margaliota, żona rabina Saula Margaliota 80
 Margaliot Mordechaj, syn Samuela, rabin, przełożony krakowskiej uczelni talmudycznej 65
 Margaliot Saul, rabin 80
Markiewicz Ludwik, malarz 8
Markiewicz Artur, malarz krakowski 8, 74, 111
Marzec Maria, konserwator 47
 Maschler Jakub, członek Komitetu Budowy Synagogi Tempel 27
 Matatiasz, aptekarz, ojciec Michala Kalahory 65
Matusiński Jacek, architekt 32
 z Mayzelów Schauerowa Helena zob. Schauerowa Helena
Mecheffer Józef, malarz krakowski 8
 Meir Abraham, rabin 79
 Meir, ojciec Estery 66
 Meir, ojciec Mindel 70
 Meir zw. reb Meir Hirsz Kops, syn Arona Pinchasa 47, 53
 Meir Szalom, ojciec Mojżesza 76
 Meisels Dow Ber, rabin krakowski XIX, 69
 Meizels Lipa Chanaja 90
 Menachem, lewita, rabin 79
- Menachem, ojciec Józefa 83
 Menachem, syn Chaima 68
 Menachem, syn Dawida 65
 Menachem, syn Eliezera 67
 Menachem Mendel, ojciec Judy Lejba Isserlesa 66
 Menachem Mojżesz, syn Azariela 68
 Mendel, dajan 50
 Mendel, teść Joela 59
 Mendel Dawid i Fanny 30
 Mendel Józef Zachariasz, rabin, dajan krakowski 79
 Mendel Menachem, ojciec Racheli Ramer 79
 Mendel Menachem, rabin 55, 66
 Mendel Oświęcimer 51
 Mendels Nechemiasz 71
 Mendelsburg Henryk, lekarz 87
 Mendelsburgowa Ludwika 87
 Menks Fryderyk z Oettingerów 86
Messner Abraham (Adolf), malarz 8
 Meszulam, ojciec Ajzka Izaaka 65
 Meszulam, ojciec Samuela, lekarza królewskiego 68
 z Mędrzyckich Birnbaumowa Estella zob. Birnbaumowa Estella
 Michał, syn Ajzka 67
 Mindel, córka Meira 70
 Mindel córka Szłoma 66
 Mirel, żona rabina Arona Samuela 77
 Miriam, córka Elimelecha 64
 Miriam Bella, córka Izraela (Isserla), siostra Mojżesza Isserlesa zw. Remu 58
 Mirisch Wolf Hirsch 83
 Mojżesz, sofer 53
 Mojżesz, ojciec Eliakima 61
 Mojżesz, ojciec Eliasza Storecha 70
 Mojżesz, ojciec Gerszona 58
 Mojżesz, ojciec Gitel 70
 Mojżesz, ojciec Izraela, darszan 70
 Mojżesz, ojciec Jakuba 68, 69
 Mojżesz, ojciec Jakuba Eberlesa 68
 Mojżesz, ojciec Józefa 72
 Mojżesz, ojciec Lei 64
 Mojżesz, ojciec Mordechaja 66
 Mojżesz, ojciec Pesel 54
 Mojżesz, ojciec Ruwena 64
 Mojżesz, ojciec Sary 63
 Mojżesz, syn Jakowa 53
 Mojżesz, syn Jonasza 68
 Mojżesz, syn Naftalego, rabin zw. reb Enzels, przełożony sądu rabinicznego w Krakowie 59
 Mojżesz, syn Samuela 66
 Mojżesz, syn Samuela, kaca 58
 Mojżesz, syn Szłoma Meira 76
 Mojżesz, zięć Chaima Reizela 68
 Mojżesz Izaakowicz, kupiec i bankier krakowski 52

- Mojżesz Jakub, ojciec Cajil 64
 Mojżesz Józef, ojciec Salomona 65
 Mojżesz Mendels, ojciec Hechel 65
 Mojżesz Samuel, kaci 51
 Mordechaj 50
 Mordechaj, kaci 61
 Mordechaj, mąż Reicel 69
 Mordechaj, ojciec Eliakima, darszan 69
 Mordechaj, ojciec Izaaka Halewi, rabin 62, 71
 Mordechaj, ojciec Kajli 68
 Mordechaj, ojciec Meira Ferssmana 84
 Mordechaj, syn Arona 70
 Mordechaj, syn Izraela 66
 Mordechaj, syn Mojżesza 66
 Mordechaj Hirs z w. reb. Mordechaj Metamed, syn Jozuego Zelig, szames bethamidraszu 56
 Nachla, córka Nachmana, żona Izaaka Chalbansa 70
 Nachman, ojciec Chaji 52
 Nachman, ojciec Lei Gotlib 79
 Nachman, ojciec Nachli 70
 Nachman Izaak 64
 Nachum Menachem, syn Beniamina, rabina 72
 Nachuma, córka Joela Fiszlelesa 59
 Naftali, syn lewity 60
 Naftali, ojciec Mojżesza 59
 Naftali Izaak 64
 Natan, kupiec 55
 Natan, lewita 54
 Natan, mąż Racheli 62
 Natan, ojciec Beer Mana 67
 Natan, ojciec Chawy 81
 Natan, ojciec Salomona Zelmana 60
 Natan Mojżesz z Krosna, rabin 51
 Natan Nata, ojciec Malki 56
 Nechama Chaja, córka Arie Lejbusza, żona rabina Izaaka Ajzyka, segala, zw. reb. Ajzykel Gold 63, 72
 Neldfadesz Melcha Chana, córka Szlomy Diamanta 83
 Nüssenfeld Józef, dyrektor szpitala żydowskiego 74
Oberlender Jozue, architekt 28
 Oettinger Józef, lekarz 90
 z Oettingerów Menks Fryderyka zob. Menks Fryderyka
 Otolnau Józef, rabin 67
 Pajca, żona Józefa Juzpy 68
 Pankiewicz Tadeusz, farmaceuta XX z Parnesów Landau Rachelę zob. Landau Rachelę
 Perec 67
 Perec, ojciec Tuwiji 68
 Pesel, córka Mojżesza 54
 Petlicer, żona Izaaka Lazera Edelsa 64
 Pfeffer Anna 85
 Piciele Manes Menachem, rabin 57
 Piciele Motel, rabin 77
 Piechotkowie Maria i Kazimierz, architekci XII, 104
 Pilzer, rodzina 30
 Pinchas Aron, ojciec Meira 47
Pluchyński Antoni, architekt 9, 11, 108
Popiel Tadeusz, malarz 8
 Popperowie, rodzina 21
 Popper Wolf (Bocian), kupiec i bankier XVIII, 21
 Poss Juda Salomon 77
 Poss Menachem Mendel, rabin 77
 Potok Izaak i Amalia 30
Potrzebowski Jan, malarz 8
Prokiesz Zygmunt, architekt 18, 40
 Proppter, rodzina 30
 Proppter Jan Albert, członek Komitetu Budowy Synagogi Tempel 27
 Proszitz (z Prosciejowa) Izaak, syn Arona (Aronowicz), drukarz 48, 110
Prak Józef, architekt, konserwator zabytków 3, 7
 Raba, córka Szymona z Zelmika 68
 Rabinowicz Anna z Susskindów 86
 Rachela 65
 Rachela, córka Judy, żona Natana 62
 Rachela, córka Samuela Izaaka zw. reb. Isserles 68
 Rachela, córka Zelig 70
 Rachela, wdowa po Eliezerze Aszkenazym 67
 Rachela, żona Mojżesza Kalmusa 77
 Rachela, żona Szymona, córka Saula 65
 Radwański Kazimierz, archeolog XII, 47
 Rafael, ojciec Samuela 72
 Rainer Rachela, córka Menachema Mendla 79
 Rajca, córka Izaaka 68
 Ranotowicz Stefan, kronikarz XVIII
 Rapaport Edmund 84
 Rapaport Majer, rabin w Łukowie 90
 Rapaport Regina 84
 Rawicz Emil 86
 Rebeka, córka Cwiego Hirsza 63
 Rebeka, córka Czarnego Mendla 64
 Rebeka, córka Jakuba 64, 70
 Rebeka, córka Lejba 49
 Rebeka, córka Salomona, żona Jakuba 69
 Rebeka, córka Samuela 67
 Rebeka, córka Samuela, lekarza 70
 Recht Róża 86
 z Rechtów Erna zob. Dest..., Erna
 Reicel, córka Cwiego, żona Mordechaja 69
 Reicher Leon 89

- Reiches Aron, syn Tuwiji 66
 Reiner Bernard i Berta 30
 Reinerowa Berta z Dembitzerów 86
 Reinhold Józef, prof. 90
 Reinhold Kalman, rabin 57
 Reinhold Sonia z Kanarków 89
 Reizel Chaim 68
 Reiduch-Sankowa Izabella, historyk sztuki XII, 90, 104
 Renu zob. Isserles Mojżesz
 Restel Natan 86
 Retenbach Chana Fredel 79
Riedel Antoni, złotnik warszawski 12
 Ritterman Maria 85
 Rosenblatt, rodzina 30
 Rosenblatt Józef, kryminolog 90
 Rosenstein Pessel 85
 Rosenblattówna Apolonia 88
 Rosenblattówna Helena 88
 Rost Bronisław 89
 Rost Gabriel Józef 89
 Rozenzweig Maria 84
 Rubin Samuel, rabin w Korczyni 90
 Rubinstein Juda Lejb 77
 Rubinstein Menachem Manes 77
 Rubinstein Samuel 77
 Ruwen, syn Mojżesza, senior krakowskiej gminy żydowskiej 64

 Saba Mordechaj zw. Singer, przełożony uczelni talmudycznej, kabalista 49
 Salomon, ojciec Abrahama 61
 Salomon, ojciec Blumy 72
 Salomon, ojciec Kreindl 69
 Salomon, ojciec Natana Nasy Spiry 56
 Salomon, ojciec Rebeki 69
 Salomon, ojciec Szymona lewity 70
 Salomon, syn Mojżesza Józefa, zw. reb Szymse, uczony 65
 Samek Jan Sławomir, historyk sztuki XIII, 90
 Samelson Szymon, lekarz, przewodniczący Gminy Żydowskiej 86, 90
 Samson, ojciec Judyty 68
 Samuel, ojciec Abrahama 64
 Samuel, ojciec Estery 68
 Samuel, ojciec Jony 64
 Samuel, ojciec Józefa Juzpy 68
 Samuel, ojciec Mojżesza 66
 Samuel, ojciec Mojżesza, kac 58
 Samuel, ojciec Mordechaja Margaliota 65
 Samuel, ojciec Rebeki 67
 Samuel, ojciec Rebeki, lekarz 70
 Samuel, syn Beniamina Izraela 65
 Samuel, syn Jakuba 54
 Samuel, syn Jochanana 68
 Samuel, syn Meszulam, lekarz królewski 68
 Samuel, syn Rafała 72
 Samuel Izaak zw. reb Isserles, ojciec Racheli 68
 Samuel Juda, ojciec Szajndel, lewita 78
 Samuel Magid, wnuk rabina Hesza 77
 Samuel Nata, rabin, ojciec Menachema Altera Spiry 89
 Sara, córka Anszela 60
 Sara, córka Mojżesza 63
 Sare, rodzina 89
 Sare Celina z Kreutzerów 89
 Sare Jakub, major 89
 Sare Józef, inż., wiceprezydent miasta Krakowa 74, 89, 111
 Sare Samuel, dr 89
 Saul, ojciec Racheli 65
 Saul Eliezer, rabin 79
Sawicki Marek, konserwator 47
 Schatz Henryk 86
 Schatz Max (Maksymilian) 78
 Schauer Osias Aron 85
 Schauerowa Helena z Mayzelów 86
 Schenker Züssman 32
 Schermant Juda Lejbusz 84
 Schiff Ber Wolf 90
 Schmeidler Bernard 88
 Schmeidler Helena 88
 Schönfeld Markus 30
 Schönfeld Regina 30
Schönker, malarz 21
 Schreiber Szymon, rabin 90
 Schrenzel Mayer Naftali 90
 Schudmak Lejb 32, 33, 86
 Schulsingerówna Czesława 84
Scipio del Campo Roman, malarz 8
 Seinfeld, rodzina 30
 Sender, ojciec Seril, kac 66
 Sender Aleksander, ojciec Pinkasa Glogowera 61
 Seril, córka Judy Lejba Bejrysza 52
 Seril, córka Sendera Kaca 66
 Sifer 78
 Silberbach Roman i Letti 30
 Silberberg Simche 82
 Sinaj, syn rabina Menachema Mendla 55
 Singer Lejb, ojciec Zeldy 68
Siódma Adolf, architekt XX, 40
 Siódma Jakub Cwi 76
 Sirkes Joel zw. Bach, rabin 65, 72
Spiegel Natan, malarz 8
 Spira Izaak, syn Dawida, rabin, przełożony krakowskiej uczelni talmudycznej 63, 72
 Spira Jozue 57
 Spira Menachem Alter 89
 Spira Natan Nata, syn Salomona, kabalista, rabin, rektor krakowskiej uczelni talmudycznej XVIII, 56, 59, 60, 72, 89
Spira Roman, dr praw, malarz-amator 74
 Spira Róża, córka Mojżesza Jakubowicza,

- zona Natana Spiry 59
 Spira Teofila z Lebenheimów 81
 ze Spirów Aszkieł Zofia zob. Aszkieł Zofia
 Spitzel Franciszka 87
 Sprung Gizela 88
 Sprung Paulina 85
 Spytkowicer Abraham Menachem, syn
 Lejbusza 79
 Stacherski Antoni, architekt 40
 Steinberg Doś 88
 Steinberg Sara 86
 Steinowa Leontyna 84
 Stendig Samuel, filozof, nauczyciel
 Gimnazjum Hebrajskiego 74
 Stern Jonasz, malarz krakowski 8
 Sternback Leon 111
 Stünberg, rodzina 30
 Storch Dawid, syn Mojżesza 70
 Storch Elias, syn Mojżesza, uczonek 70
 Strumpfner Henryk 86
 z Susskindów Rabinowicz Anna, zob.
 Rabinowicz Anna
 Szajndel 50
 Szajndel, córka Cwiego 70
 Szajndel, córka Jakuba Kaca 64
 Szajndel, córka Samuela Judy, lewity 78
 Szalom, ojciec Hendel 58
 Szalom Raba 68
 Szalom Szachna, kac, rabin, senior gminy
 żydowskiej w Krakowie 57
 Szalom Szachna, rabin lubelski 64
 Szerer Chaum, mąż Malki 65
 Szlomo, ojciec Mindel 66
 Szpryncza, córka Mojżesza Eberlsa, żona
 Kaca Józefa 58
 Szware Mordechaj, rabin, syn Abrahama
 Józefa 81
 ze Szwarców Leserowa Rachela, zob.
 Leserowa Rachela
 Szymon, mąż Heceł 65
 Szymon, mąż Racheli 65
 Szymon, ojciec Abrahama Meira, rabina 79
 Szymon, ojciec Estery 64
 Szymon, ojciec Gitel 54
 Szymon, ojciec Judy Lejba 65
 Szymon, syn Eliezera, kapłan 61
 Szymon, syn Salomona, lewita 70
 Szymon Mojżesz 56
 Szymon Mojżesz, syn Jakuba Kopelmansa,
 zięć Izaaka Handelsa 60
 Szymon z Żelnika 68

Ściera Antoni, kamieniarz 11
Świerczyński, budowniczy lub architekt 18
Świeszowski Stefan, architekt krakowski
 XII, 10, 104
 Tanelum, syn Kaca Józefa, sędzia rabinicz-
 ny, zarządca synagogi 58
 Teitelbaum Frida 64
 Teitelbaum Samuel, rabin w Gorlicach 90
 Tewi, córka Abrahama 62
 Thon Ożjasz, rabin, poseł na sejm 74, 88,
 111
 Thonowa Maria 89
Torbe Benjamin, architekt 27, 31
Trenner Bogumił, budowniczy XIX
Trębacz Maurycy, malarz warszawski 8
Turek Franciszek, malarz krakowski 8
 Tuwija, córka Pereca 68
 Tuwija, matka Arona Reichesa 66

 Urbanowa Mania (Maria) z Hirschów 83

 Vaternacht Saul 83
 Vennuth Izrael 86

 Wachsmann Estera i Samuel 76
 Wachtel Niche 84
 Wadraftig Samuel, dr 90
 Warschauer Jonatan, lekarz, filantrop 74,
 86, 111
 Warszauer Natalia 31
Werbelling, architekt 41
 Weil Eliezer, syn Awoera, rabina
 wiślickiego 80
Weinbergen J., architekt lub budowniczy
 40
 Weinzenblum Malka 88
 Weschler Adolf, członek Komitetu Budowy
 Synagogi Tempel 27
 Westreich Sara Leja 85
 Wettstein Hirsz Febus, antykwariusz 90
Wexner Tobiasz, architekt 39, 40
 Wiener Adolf 85
 Wiener Henryk 85
 Wienerówna Sabina 84
 Wischnitzer Rachel XII
 Władysław IV, król polski 24, 109
 Wohlfeiler Pola 85
 Wolf, kupiec 64
 Wolf, ojciec Ariego 59
 Wolf Ruwen Zeew, rabin 69

 Zadzik Jakub, bp krakowski 24
 Zajdzikowski J., właściciel zakładu witra-
 żowniczego 30
 Zangen Leon z Przeworska 81
 Zamwil, ojciec Jasur 70
 Zeew, ojciec Blumy (Betti) Kattersohn 81
 Zelig, ojciec Racheli 70
 Zelig Jozue, ojciec Mordechaja Hirsza 56
 Zelman Jekutiel, rabin, syn rabina Eliezera
 63, 71, 72
 Zelman Salomon, syn Natana 60
 Żelnik Izaak, ojciec Cwiego Hirsza 71
 Zelda, córka Lejba Singera, żona Arona
 68
 Zimmel Naftali, członek Zarządu Bractwa

Dobroczynności Gemilas Hasidim	79	Żeleńscy, właściciele zakładu witrażow-	
Zimmels Juda Lejb, syn Izraela, kupiec	63	niczego	30
Zunz Matitjahu Jechiel	90	Całość województwa w dwóch częściach	
Zyder Braustein, dr nauk lekarskich	86	(tekst i ilustracje) oraz poszczególne	
Zygmunt August, król polski	1, 9, 68	powiaty w piętnastu zeszytach	
Zygmunt Stary, król polski	68		

ILUSTRACJE

FOTOGRAFIE WYKONALI:

J. BIELEC (fig. 67), T. KALARUS (fig. 57), T. KAŹMIERSKI (fig. 37), J. KORZENIÓWSKI (fig. 9, 10), J. LANGDA (fig. 1, 14-21, 23-35, 38-46, 58-66, 68-78, 80-88, 90-146, 148-9, 152-63, 166-78, 180-83, 185-270, 272-81, 283-337, 339-49, 351-67), Z. MALINOWSKI (fig. 4), M. T. SAMEK (fig. 22, 47), M.J. STEC (fig. 79, 89, 147, 150, 151, 164, 165, 179, 184, 271, 282, 338, 350, 368-9), E. WĘGŁOWSKI (fig. 36). Reprodukcje: wg fotografii ze zbiorów MUZEUM HISTORYCZNEGO MIASTA KRAKOWA (fig. 5), wg fotografii w zbiorach Redaktorów niniejszego tomu (fig. 11-12), wg M. Batabana, *Przewodnik po żydowskich zabytkach Krakowa* (fig. 13), wg B. Krasnowolskiego, *Ulice i place krakowskiego Kazimierza* (fig. 3, 6-8), S. Świszczowskiego, *Miasto Kazimierz pod Krakowem* (fig. 2).

Klische zdjęć J. Langdy i T. Kaźmierskiego znajdują się w INSTYTUCIE SZTUKI POLSKIEJ AKADEMII NAUK w Warszawie, J. Korzeniowskiego w MUZEUM HISTORYCZNYM MIASTA KRAKOWA, Z. Malinowskiego w MUZEUM NARODOWYM w Krakowie, J. Bielea, T. Kalarsa, M.T. Samka, M.J. Steca i E. Węglowskiego w zbiorach prywatnych.

ARCHITEKTURA

locorum gymnasium artium regentibus colenda reddidit. Rupes aut ac crepantes montes quosdam efficiunt, qui ea parte quae in celum sustentare videntur. Tandem arenis congesta terra obdante ingente collem efficiunt, qui ea parte quae in boream tendit vbi imminet, et ex alio latere nivosum carpathi albe tumens respicit, quae collis partem insignis europa fluminis. Istula quondam germaniae terminus alluit, qui ex carpathi radice paruo quidam fonte rosiliens longius magis magisque tumet, ita ut iam vndarum auctus mole que ex pannonicis montibus sese in eum precipitant, irabes et ingentia robora variasque linguarum structuras deferat. Tandem vbi imbrui ac ceteris fluminibus magis tumuerit rates ac honorarias naues secum ad germanicum oceanum in sinu codanum deducit vbi vno vasto ore spumans sese euoluens nomina deperdit. In eo autem colle primum est ingens templum in

Fig. 1. Miasto żydowskie na Kazimierzu. Widok ogólny od pn., szczegóły drzeworytu w „Konstytucjach...” z 1518 (s. XVI).

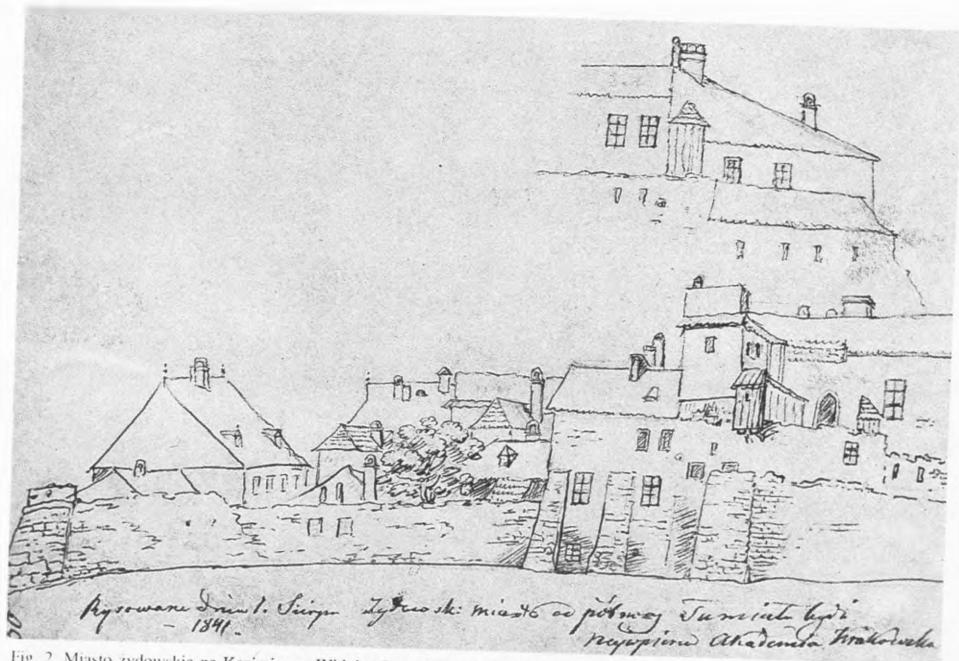

Fig. 2. Miasto żydowskie na Kazimierzu. Widok od pn. Rysunek w zbiorach Muzeum Historycznego m. Krakowa, J. Brodowski 1841 (s. XIX).

Fig. 3. Miasto żydowskie na Kazimierzu. Dawna zabudowa ul. Jakuba z widokiem na mur cmentarza Remu. Drzeworyt wg rysunku *F. Wastkowskiego* przed 1876 (s. XIX).

Fig. 4. Miasto żydowskie na Kazimierzu. Dawna zabudowa ul. Szerokiej z widokiem na Starą Synagogę. Obraz w Muzeum Narodowym w Krakowie, S. Tondos 1876 (?) (s. XIX).

Fig. 5. Miasto żydowskie na Kazimierzu. Dawna zabudowa ul. Jakuba z widokiem na bóżnicę Izaaka. Obraz w Muzeum Historycznym m. Krakowa. A. Gramatyka ok. 1890 (s. XIX).

Fig. 6. Miasto żydowskie na Kazimierzu. Podwórze dawnego zajazdu przy ul. Józefa 12. Rycina wg akwareli S. Tondosa przed 1880 (s. XIX).

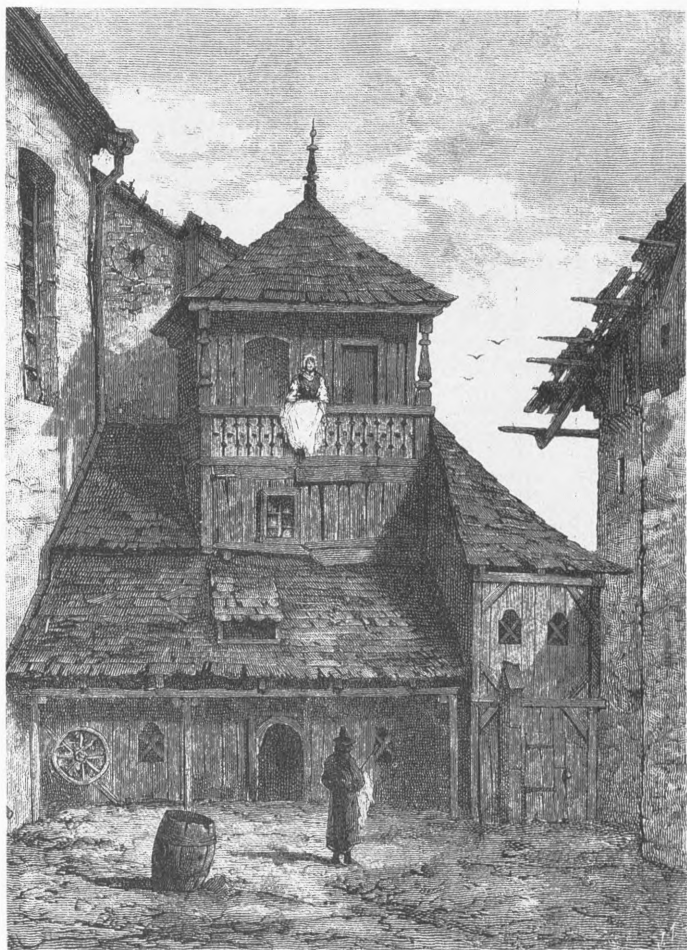

Fig. 7. Fragment miasta żydowskiego na Kazimierzu z okolic bóżnicy Izaaka. Rycina wg rysunku S. Tondosa przed 1880 (s. XIX).

Fig. 8. Ulica Józefa, wylot na ul. Szeroką, przed 1884. Widok od zach. Obraz w Muzeum Narodowym w Krakowie (s. XIX).

Fig. 9. Miasto żydowskie na Kazimierzu. Widok od wsch. Obraz w zbiorach prywatnych. *S. Tondos* 1875 (?) (s. XIX).

Fig. 10. Miasto żydowskie na Kazimierzu. Dawna zabudowa, obraz w Muzeum Historycznym m. Krakowa. *S. Tondos* koniec w. XIX (s. XIX).

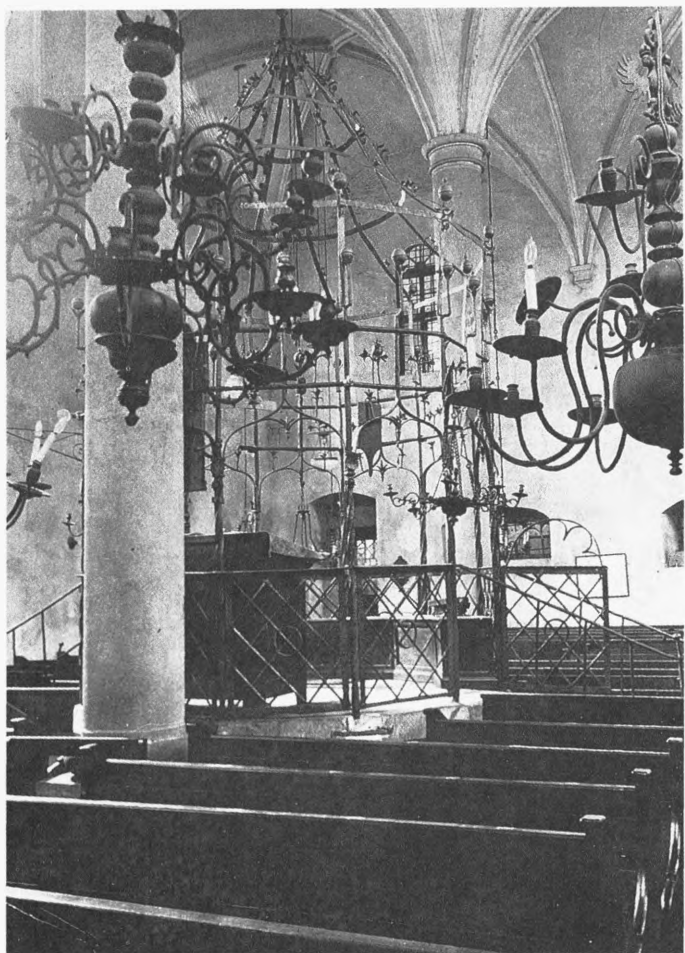

Fig. 11. Stara Synagoga, koniec w. XV (?), przed 1570 kamieniarz *M. Gucci*, w. XVII, 1904-13 arch. *Z. Hendel*. Wnętrze z bimą, stan sprzed 1939 (s. XX).

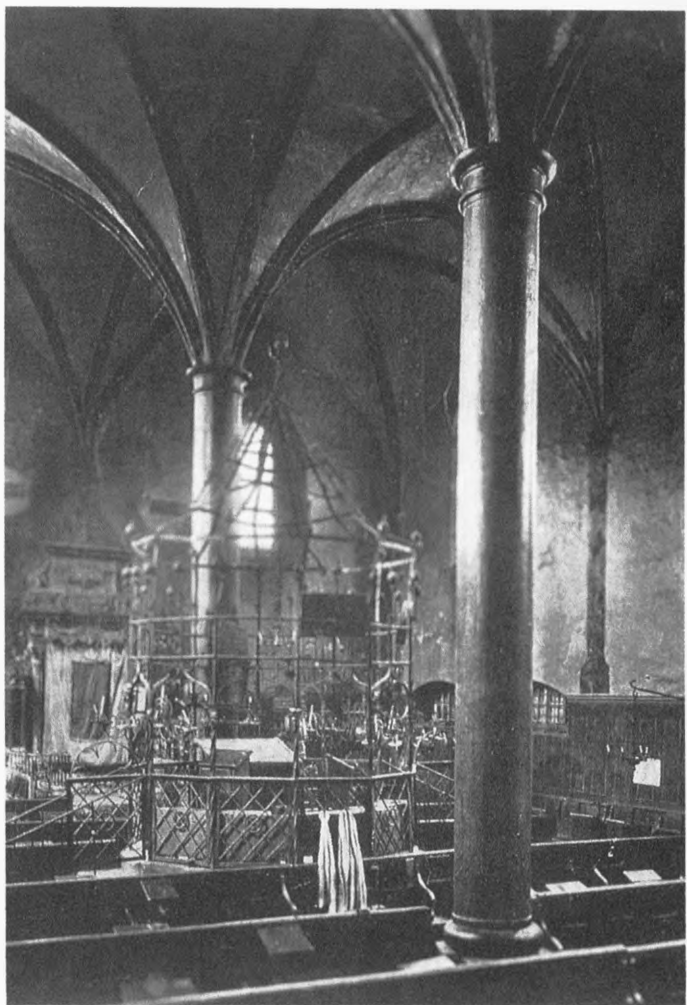

Fig. 12. Stara Synagoga, koniec w. XV (?), przed 1570 kamieniarz *M. Gucci*, w. XVII, 1904-13 arch. *Z. Hendel*. Wnętrze z bimą, stan sprzed 1939 (s. XX).

Fig. 13. Bóżnica Remu, 1557. 1829 arch. *A. Pluszyński*. 1933 arch. *H. Gutman*. Wnętrze, stan przed 1939 (s. XVII).

Fig. 14. Ul. Szeroka z widokiem na Starą Synagogę (s. XVI).

Fig. 15. Ul. Szeroka z widokiem na bóżnicę Remu (s. XVI).

Fig. 16. Ul. Józefa z widokiem na bóżnicę Wysoką (s. XVI).

Fig. 17. Ul. Jakuba z widokiem na bóżnicę Izaaka (s. XVI).

Fig. 18. Ul. Ciemna z widokiem na bóżnicę Izaaka (Ajzyka) Jakubowicza (s. XVIII).

Fig. 19. Ul. Miodowa z widokiem na Synagogę Tempel (s. XX).

Fig. 20. Ul. Lwowska nr 25. Fragment murów getta 1941-3 (s. XX).

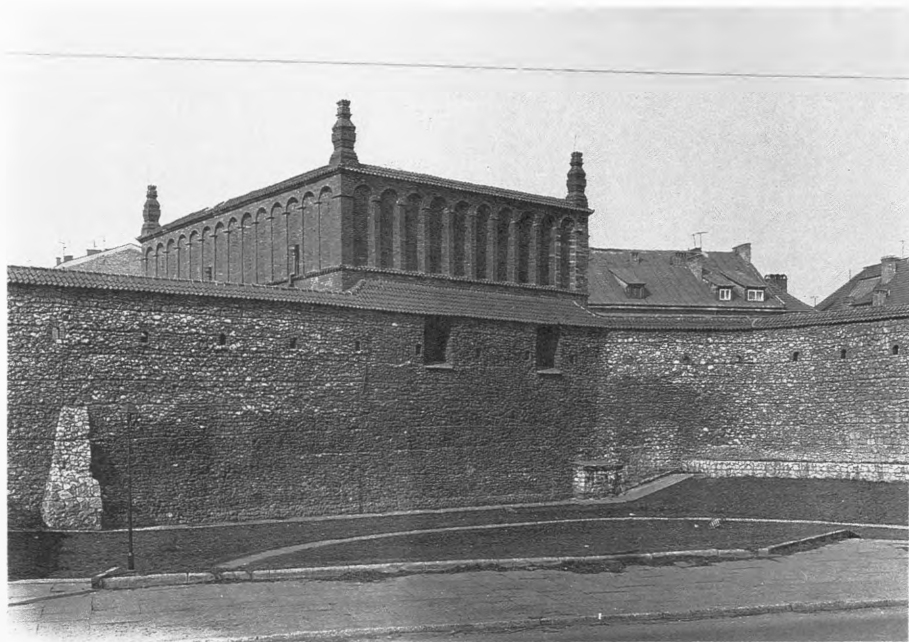

Fig. 21. Stara Synagoga i mury obronne Kazimierza. Synagoga koniec w. XV (?), przed 1570 *M. Gucci*, 1904.13
arch. *Z. Hendel*: mury obronne 4. ćw. w. XIV. Widok od pd.-wsch. (s. XVI).

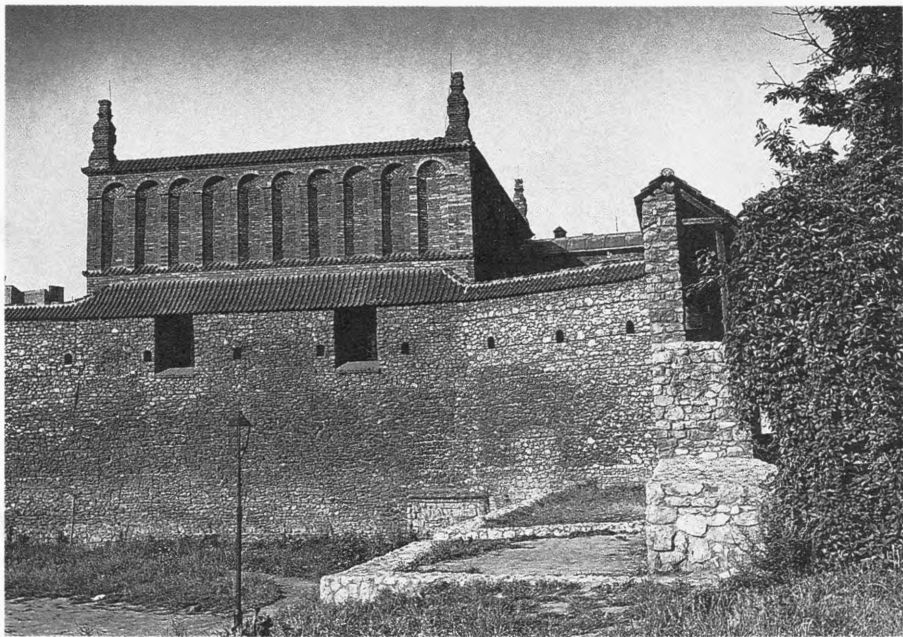

Fig. 22. Stara Synagoga i mury obronne Kazimierza. Synagoga koniec w. XV (?), przed 1570 *M. Gucci*, 1904-13 arch. *Z. Hendel*; mury obronne 4. ćw. w. XIV. Widok od wsch. (s. XVI).

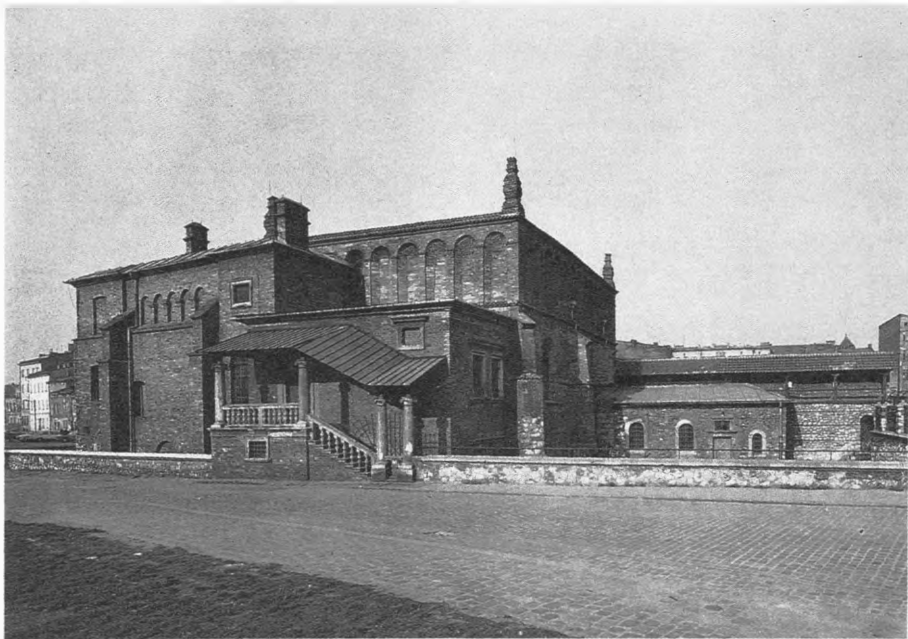

Fig. 23. Stara Synagoga, koniec w. XV (?), przed 1570 *M. Gucci*, 1904-13 arch. *Z. Hendel*. Widok od pd.-zach. (s. XVI, 3).

Fig. 24. Stara Synagoga, koniec w. XV (?), przed 1570 *M. Gucci*, 1904-13 arch. *Z. Hendel*. Widok od zach. (s. XVI, 3, 6).

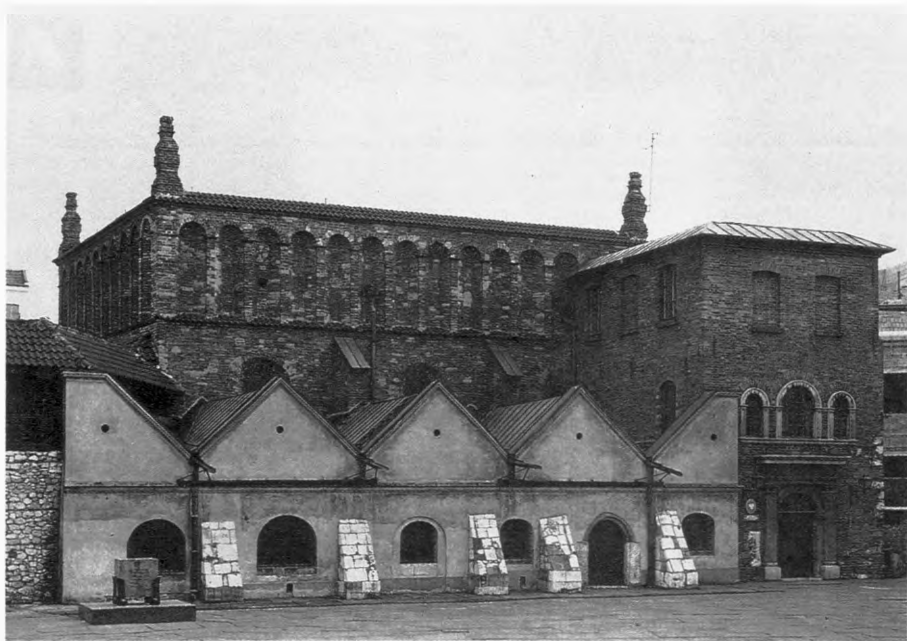

Fig. 25. Stara Synagoga, koniec w. XV (?), przed 1570 *M. Gucci*, 1904-13 arch. *Z. Hendel*. Widok od pn. (s. XVI, 3, 6).

Fig. 26. Stara Synagoga, koniec w. XV (?), przed 1570 *M. Gucci*, 1904-13 arch. *Z. Hendel*.
Część elewacji pd. (s. 7).

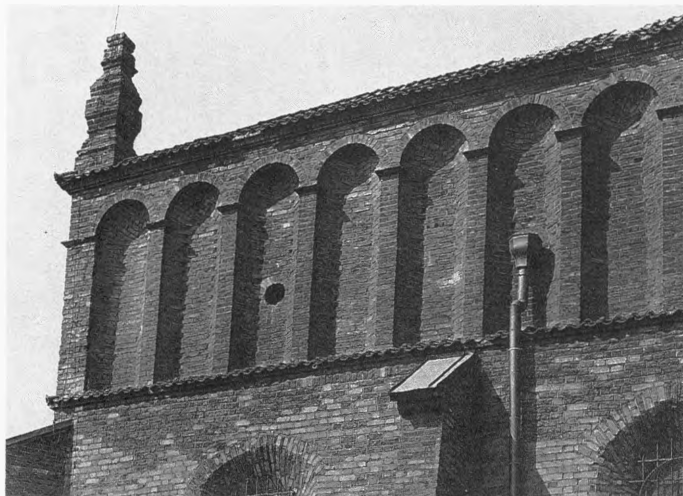

Fig. 27. Stara Synagoga, koniec w. XV (?), przed 1570 *M. Gucci*, 1904-13 arch. *Z. Hendel*.
Część attyki na elewacji pd. (s. 5).

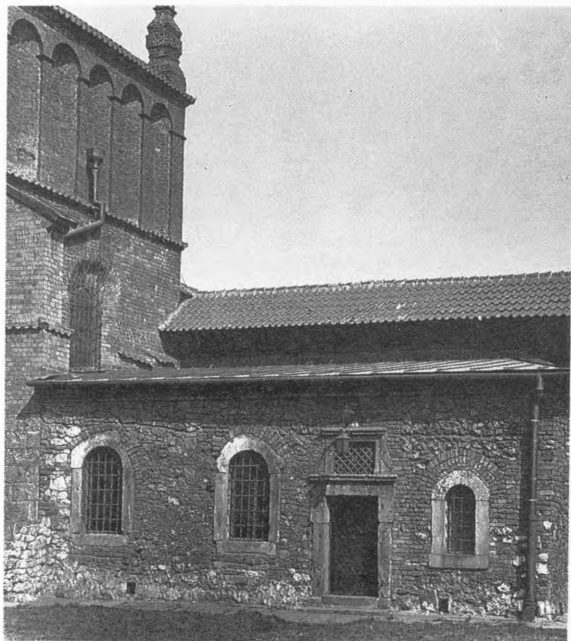

Fig. 28. Stara Synagoga. Sala śpiewaków, koniec w. XVI. Widok od pd -zach (s. 6).

Fig. 29. Stara Synagoga. Kapitel kolumny loggii od zach., 1904-13 arch. Z. Hendel (s. 6).

Fig. 30. Stara Synagoga, koniec w. XV (?), przed 1570 M. Gucci, 1904-13 arch. Z. Hendel, 1956-9. Wnętrze sali męczyzn. Widok w kierunku aron ha-kodesz (s. 3, 5).

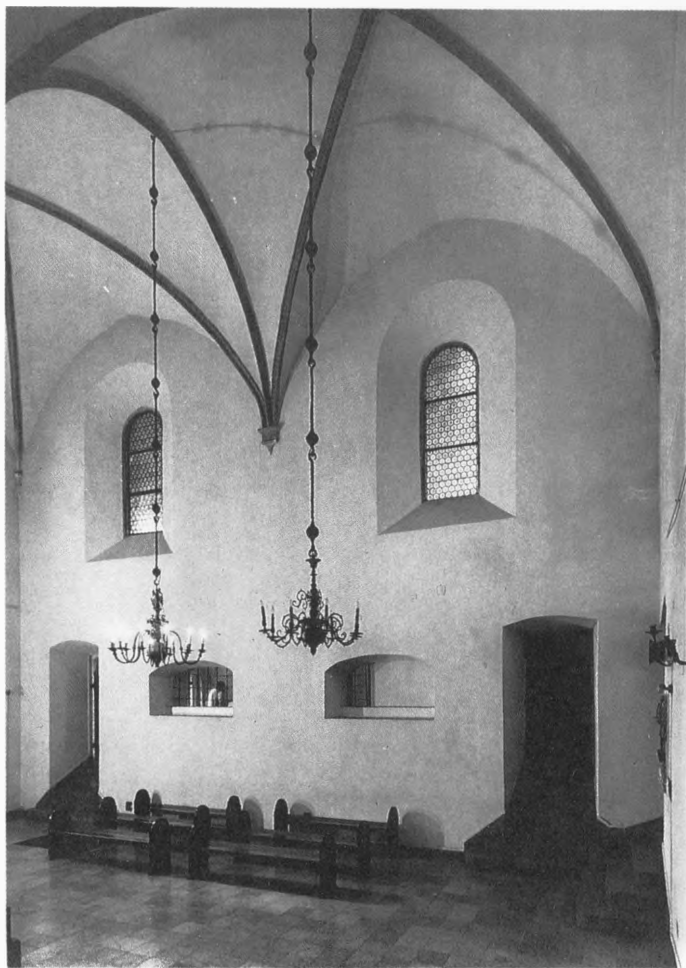

Fig. 31. Stara Synagoga, koniec w. XV (?), przed 1570 *M. Gucci*, 1904-13 arch. *Z. Hendel*, 1956-9. Wnętrze sali męczyzn. Widok na ścianę zach. (s. 5).

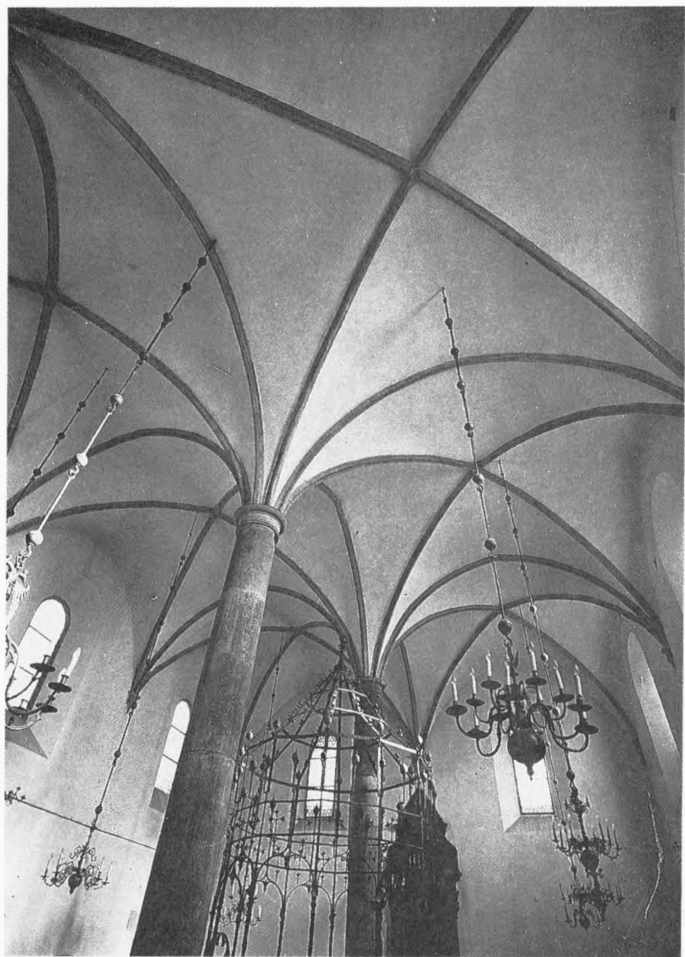

Fig. 32. Stara Synagoga, koniec w. XV (?), przed 1570 *M. Gucci*, 1904-13 arch. *Z. Hendel*, 1956-9. Widok na sklepienie sali mężczyzn (s. 5).

Fig. 33. Stara Synagoga. Wejście z sali mężczyzn do przedsionka, koniec w. XVI (?), 1956-9 (s. 4).

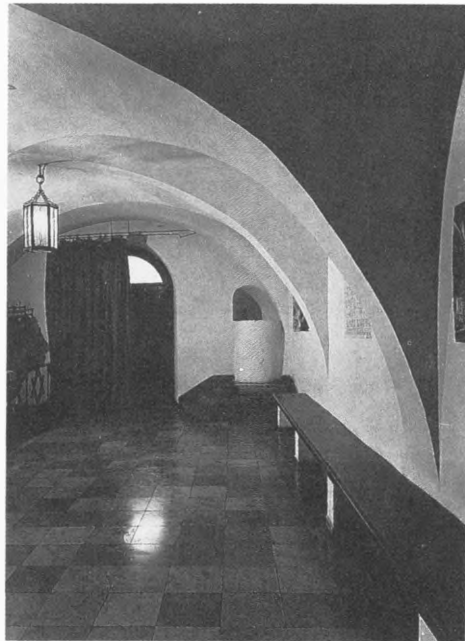

Fig. 34. Stara Synagoga. Wnętrze przedsionka z widokiem na studnię, koniec w. XVI (?) (s. 5).

Fig. 35. Stara Synagoga. Wnętrze sali kobiet, koniec w. XVI. 1956-9 (s. 4, 5).

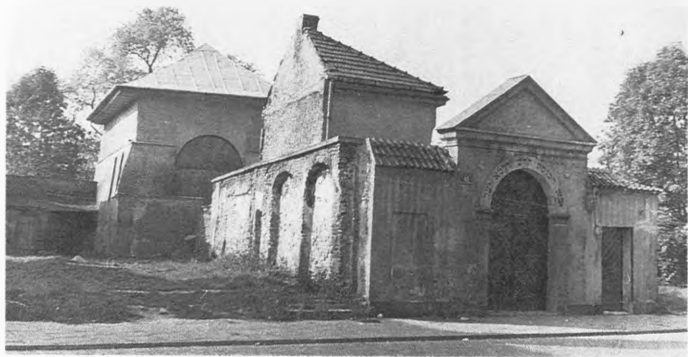

Fig. 36. Bóżnica Remu. 1557. 1829 arch. *A. Pluszyński*, 1933 arch. *H. Gutman*. Widok od pd-wsch. (s. XVII, 10).

Fig. 37. Bóżnica Remu. 1557. 1829 arch. *A. Pluszyński*, 1933 arch. *H. Gutman*. Widok na bramę wejściową (s. 10, 13).

Fig. 38. Bóżnica Remu, 1557, 1829 arch. *A. Pluszviński*, 1933 arch. *H. Gutman*, 1958: cmentarz Remu 1551, 1958. Widok od pn. (s. XVII, 10).

Fig. 39. Dom dozorczy przy bóżnicy Remu, koniec w. XIX, przed 1968. Widok z dziedzińca od pd.-zach. (s. 10, 13).

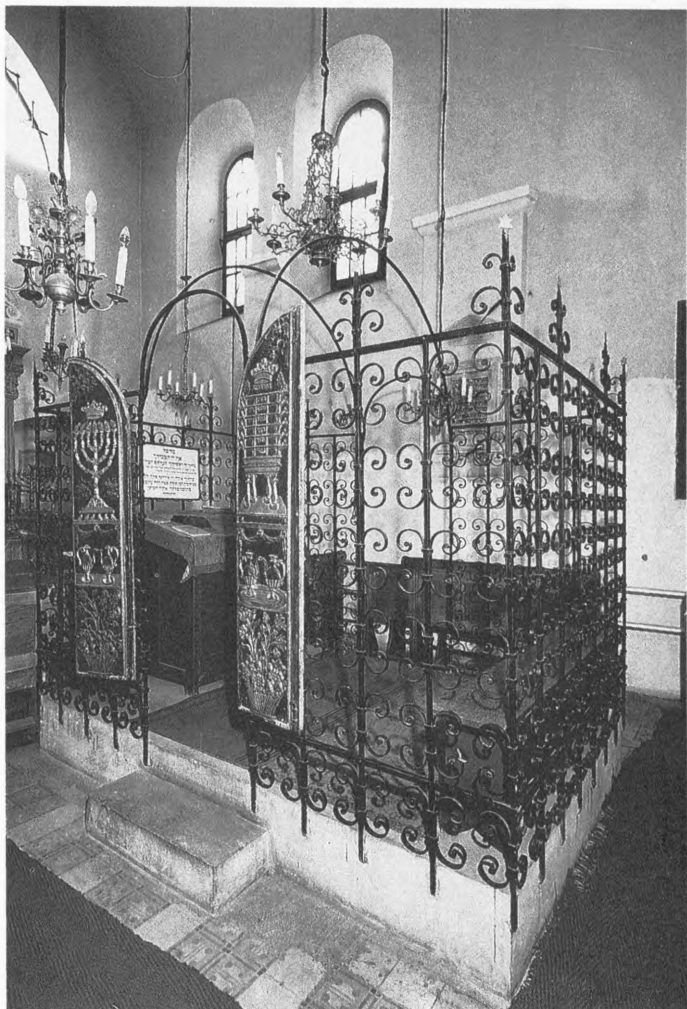

Fig. 40. Bóżnica Remu, 1557, 1829 arch. A. Pluszyński, 1933 arch. H. Gutman, 1958. Wnętrze sali mężczyzn, widok na bieżnię, rekonstr. 1958 (s. 11).

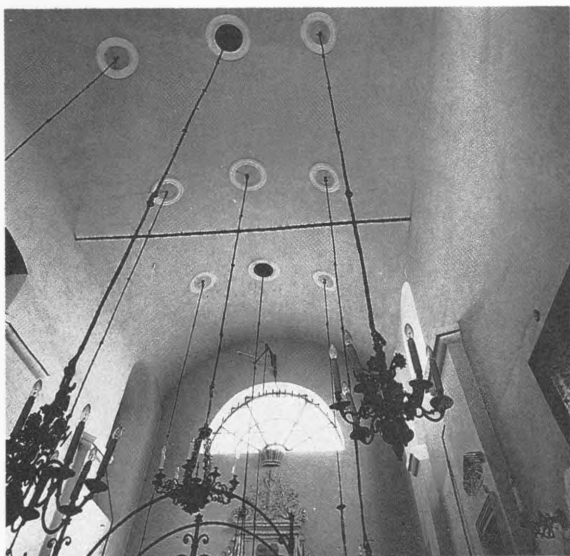

Fig. 41. Bóżnica Remu. Widok na sklepienie sali mężczyzn, 1829 arch.
A. Pluszyński, 1933 arch. H. Gutman, 1958-68 (s. 11).

Fig. 42. Bóżnica Remu. Widok na arkady do sali kobiet, 1557, 1829 arch. A. Pluszyński (s. 10).

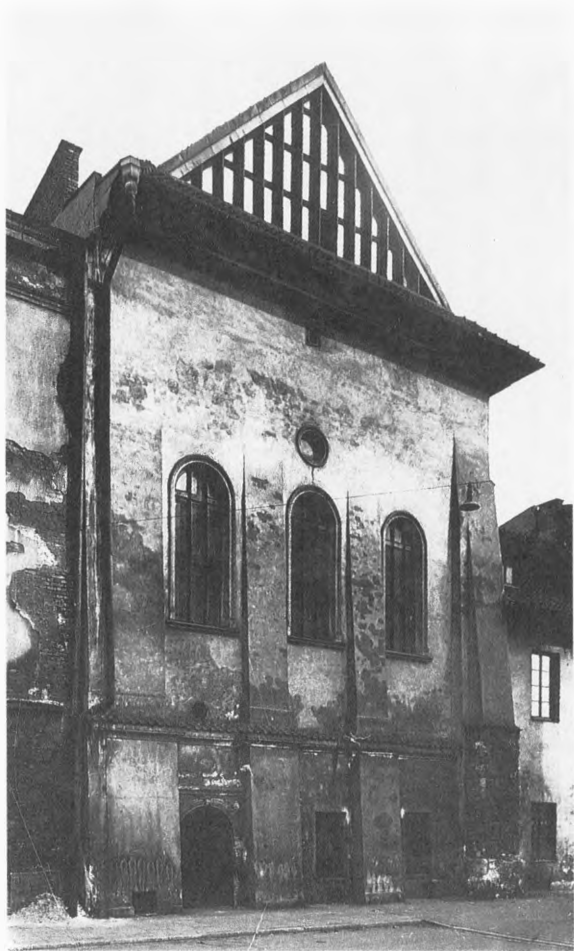

Fig. 43. Bóżnica Wysoka, po 1556 – przed 1563 i 1969-71. Widok od pd.-zach.
(s. XVII. 14).

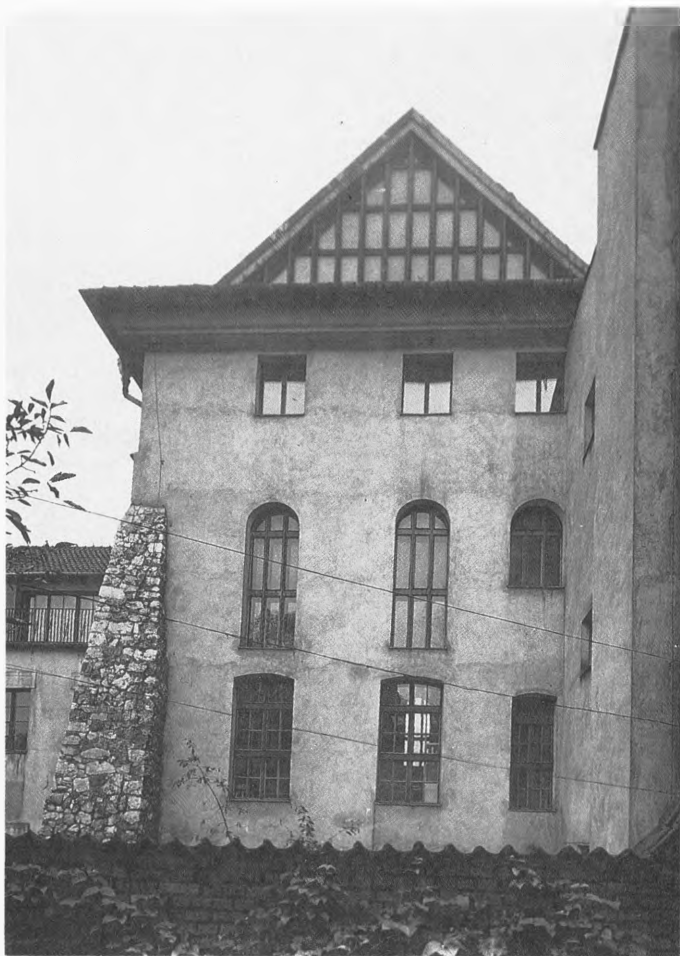

Fig. 44. Bóżnica Wysoka, po 1556 – przed 1563 i 1969-71. Widok od pn. (s. XVII, 14).

Fig. 45. Dom kahału, ul. Józefa nr 40. Kolumna międzyokienna w pomieszczeniu na parterze.
po 1556 – przed 1563 (s. 16).

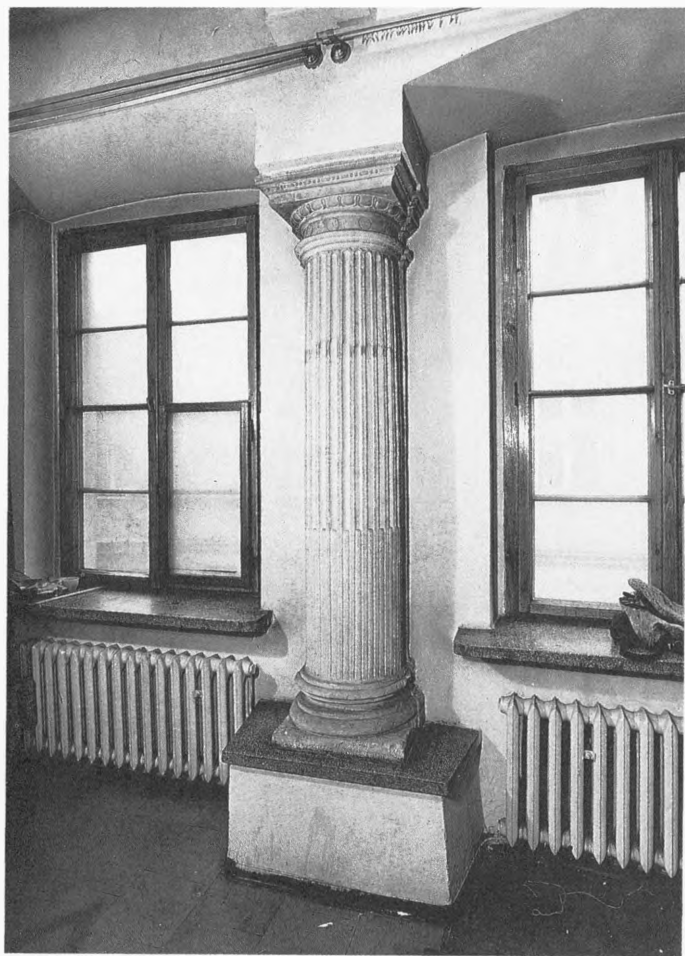

Fig. 46. Dom kahału, ul. Józefa nr 40. Kolumna międzyokienna w pomieszczeniu na piętrze.
– przed 1563 (s. 16).

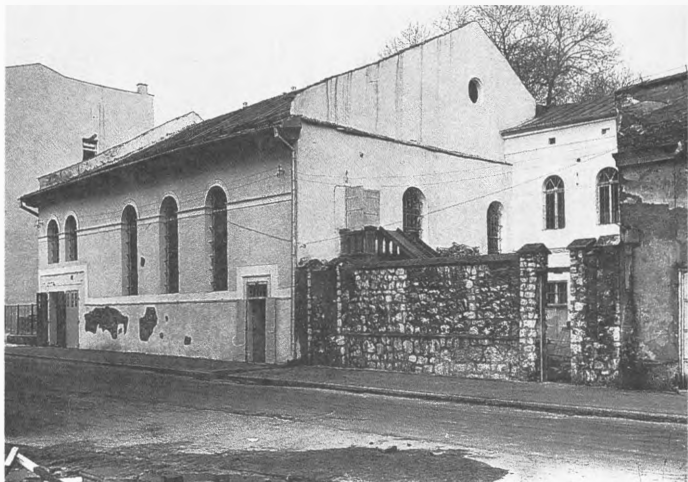

Fig. 47. Bóżnica Kupa, po 1635, 1830-4 i w. XX. Widok od pd. (s. 19).

Fig. 48. Bóżnica Kupa, po 1635, 1830-4 i w. XX. Widok od pn. (s. 19).

Fig. 49. Bóżnica Wolfa Poppera (Bociana). Bramka w murze otaczającym dziedziniec, w. XIX, rekonstrukcja ok. 1966 (s. 23).

Fig. 50. Bóżnica Wolfa Poppera (Bociana). 1620, 1898 i 1964. Widok od pd.-wsch. (s. XVIII, 22).

Fig. 51. Bóznica Wolfa Poppera (Bociana), 1620, 1898 i 1964. Widok od pd.-zach. (s. XVIII, 22).

Fig. 52. Bóżnica Wolfa Poppera (Bociana). 1620, 1898 i 1964. Sala mężczyzn. Widok na ściany pd. i zach. (s. 22).

Fig. 53. Bóżnica Izaaka (Ajzyka Jakubowicza), 1638 (?)–44, 1924 (?), 1983–90. Widok od pn.-zach. (s. XVIII, 25).

Fig. 54. Bóżnica Izaaka (Ajzyka Jakubowicza), 1638 (?)–44, 1924 (?), 1983–90. Widok od pd.-zach. (s. XVIII, 25).

Fig. 55. Bóżnica Izaaka (Ajzyka Jakubowicza), 1638 (?)–44, 1924 (?), 1983–90. Widok od wsch. (s. XVIII, 25).

Fig. 56. Bóżnica Izaaka (Ajzyka Jakubowicza), 1638 (?)–44. Widok na sklepienie sali męzczyzn (s. 21, 26).

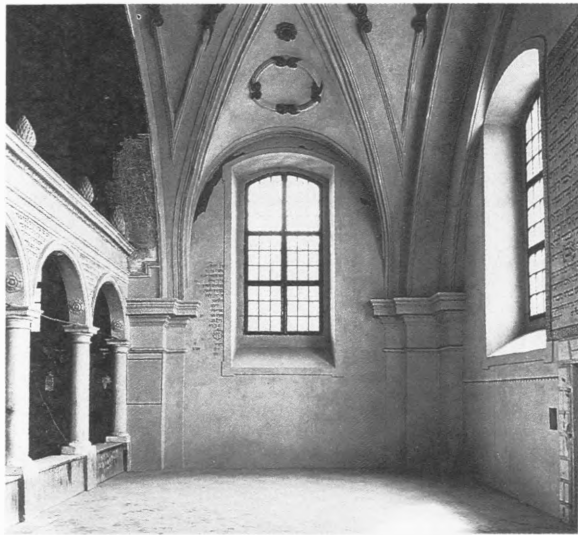

Fig. 57. Bóżnica Izaaka (Ajzyka Jakubowicza), 1638 (?)–44. Widok na galerię dla kobiet (s. 26).

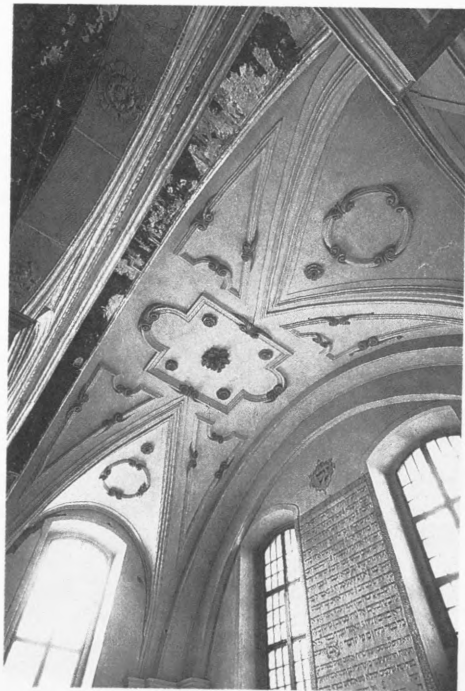

Fig. 58. Bóżnica Izaaka (Ajzyka Jakubowicza), 1638 (?)–44. Sklepienie galerii dla kobiet (s. 21, 26).

Fig. 59. Bóżnica Izaaka (Ajzyka Jakubowicza), 1638 (?)–44. Widok na galerię dla kobiet od strony sali mężczyzn (s. 26).

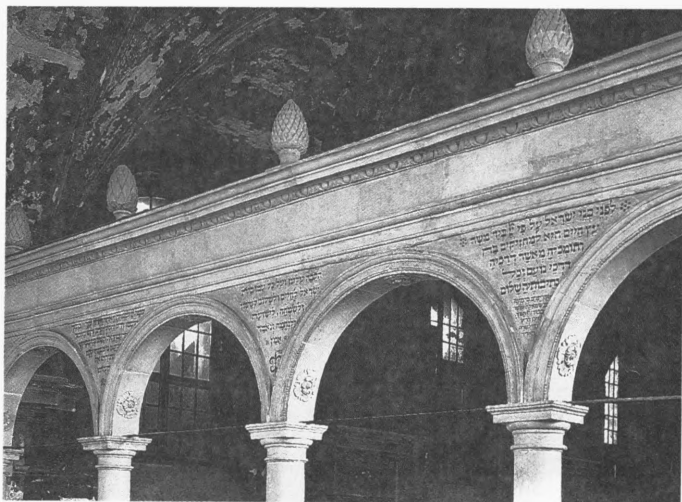

Fig. 60. Bóżnica Izaaka (Ajzyka Jakubowicza), 1638 (?)–44. Ścianka oddzielająca galerię dla kobiet od sali mężczyzn (s. 26).

Fig. 61. Bóżnica Wysoka. Portal w elewacji pd., 3. ćw. w. XVI (s. 16).

Fig. 62. Stara Synagoga. Portal z przedsionka do sali męczyzn. I. tercja w. XVII (s. 5).

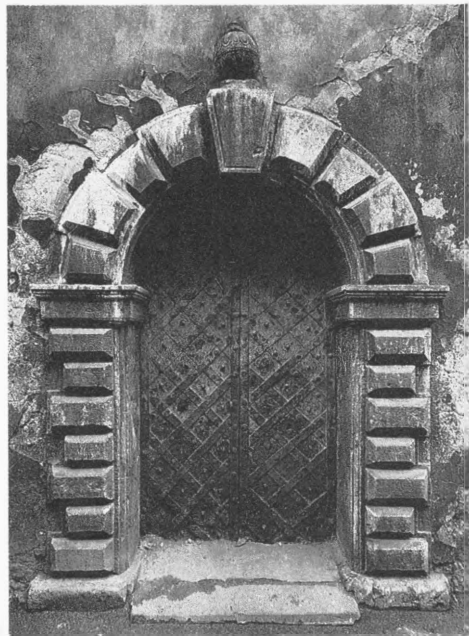

Fig. 63. Bóżnica Izaaka (Ajzyka Jakubowicza). Portal w elewacji pd., ok. 1640 (s. 26).

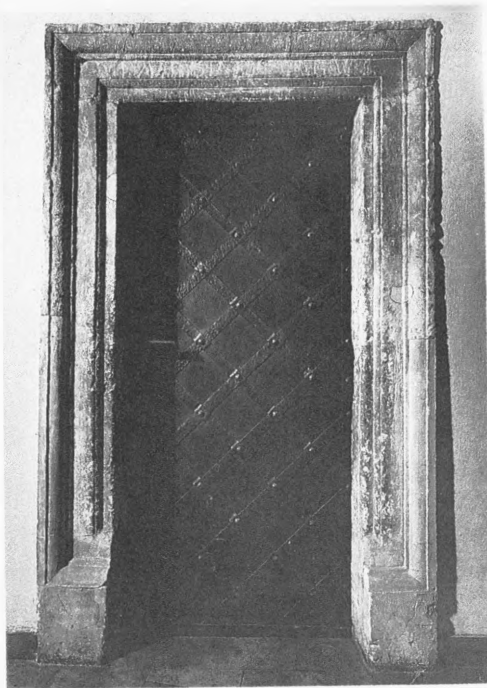

Fig. 64. Stara Synagoga. Portal z przedsionka do sali mężczyzn I. poł. w. XVII (s. 5).

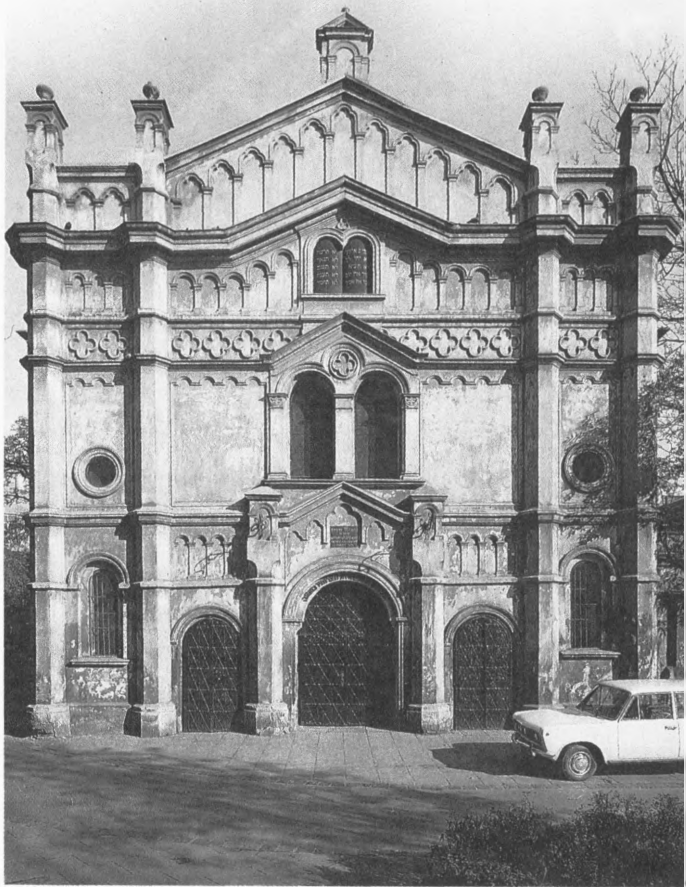

Fig. 65. Synagoga Tempel, 1860-2 budowniczy *I. Hercok* (?), 1893-4 arch. *B. Torbe*, 1924 arch. *F. Liebling* i *J. Oberlender*. Widok od pd.-zach. (s. XX, 28, 29).

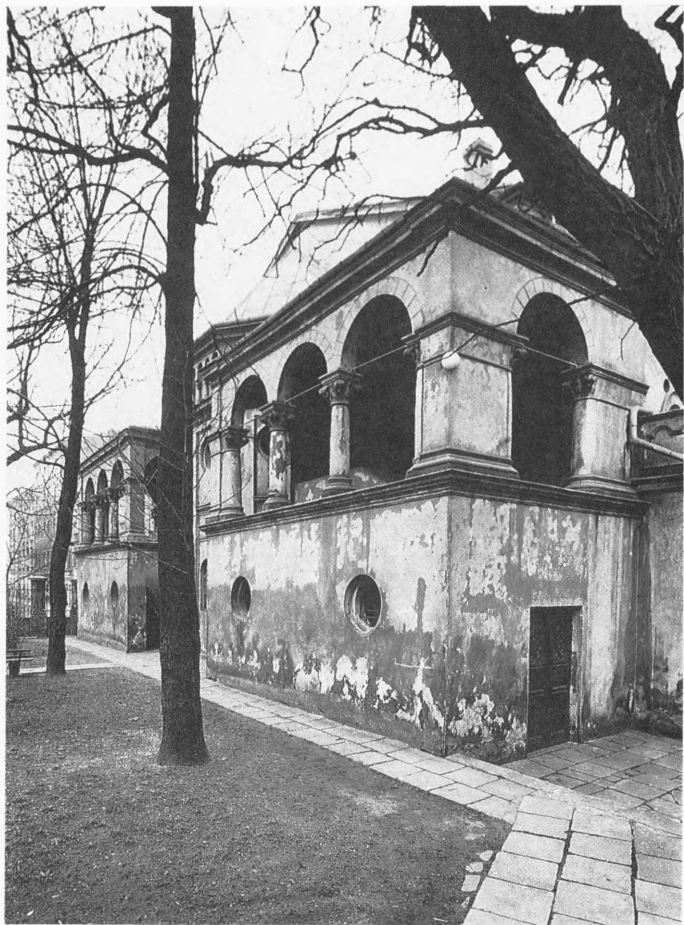

Fig. 66. Synagoga Tempel. Loggia 1893-4 arch. *B. Torbe*. Widok od pn. (s. 28).

Fig. 67. Synagoga Tempel, 1860-2 budowniczy *J. Hercok* (?), 1893-4 arch. *B. Torbe*, 1924 arch. *F. Liebling* i *J. Oberlender*.
Widok od pn.-wsch. (s. 28).

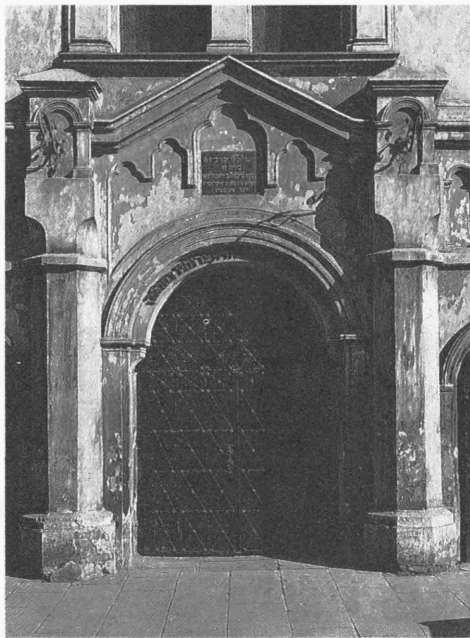

Fig. 68. Synagoga Tempel. Portal główny w fasadzie, 1862 (s. 29).

Fig. 69. Synagoga Tempel. Loggia pd.-wsch., 1893-4 arch. B. Torbe (s. 28).

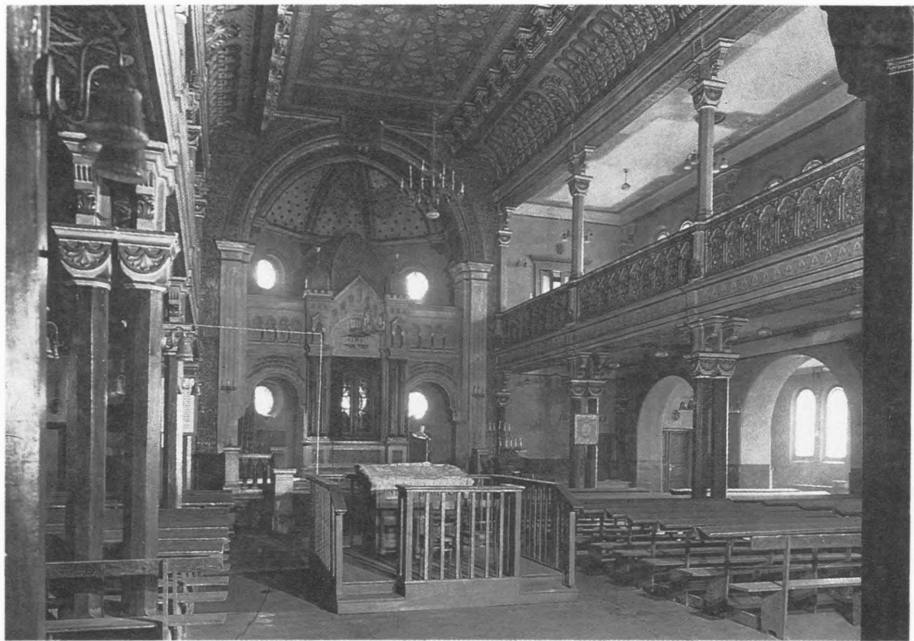

Fig. 70. Synagoga Tempel, 1860-2 budownicy *I. Hercok* (?), 1893-4 arch. *B. Torbe*, 1924 arch. *F. Liebling* i *J. Oberlender*.
Wnętrze, widok na aron ha-kodesz (s. 30).

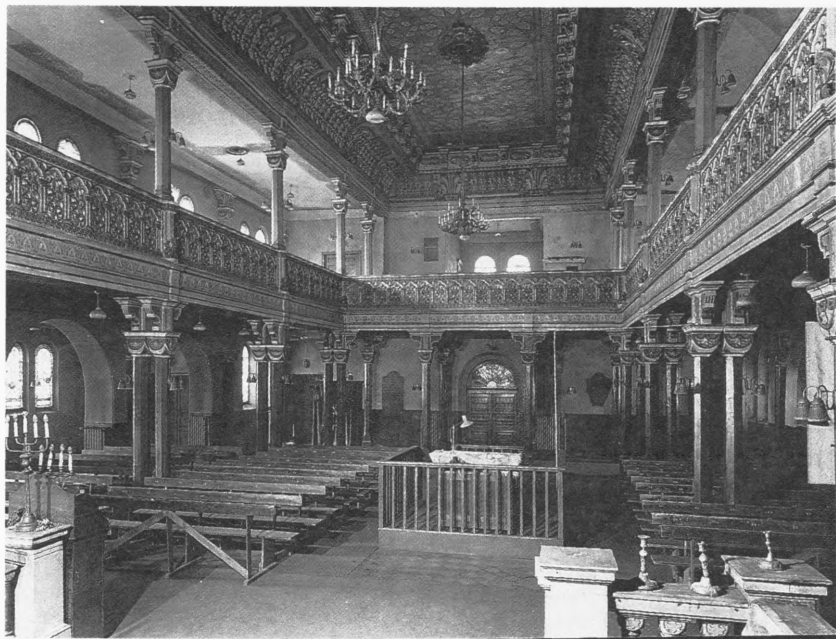

Fig. 71. Synagoga Tempel, 1860-2 budowniczy *J. Hercok* (?), 1893-4 arch. *B. Torbe*, 1924 arch. *F. Liebling* i *J. Oberlender*. Wnętrze, widok w kierunku głównego wejścia (s. 30).

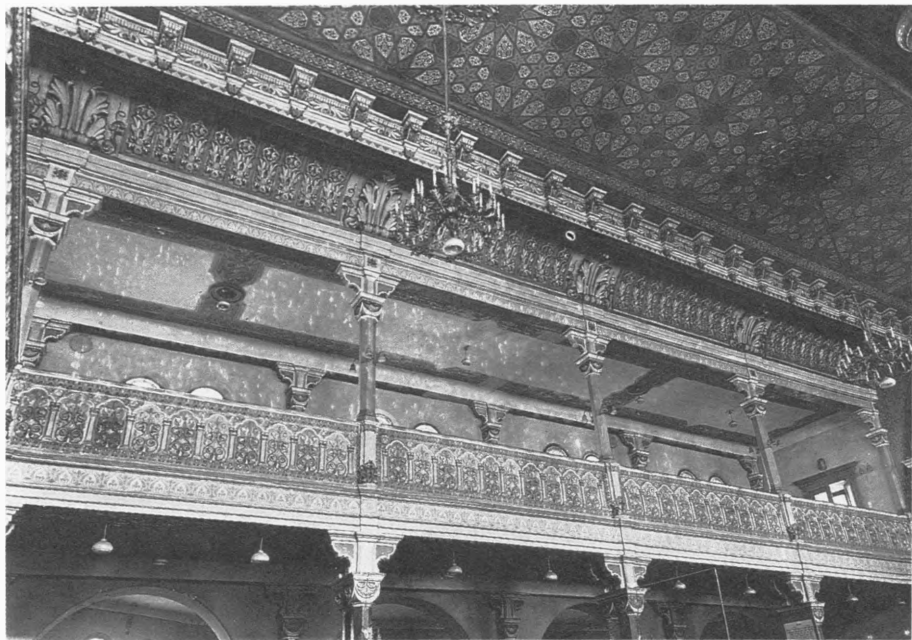

Fig. 72. Synagoga Tempel. Widok na galerię dla kobiet, 1860-2 budowniczy *I. Hercok* (?) i 1893-4 (s. 28, 30).

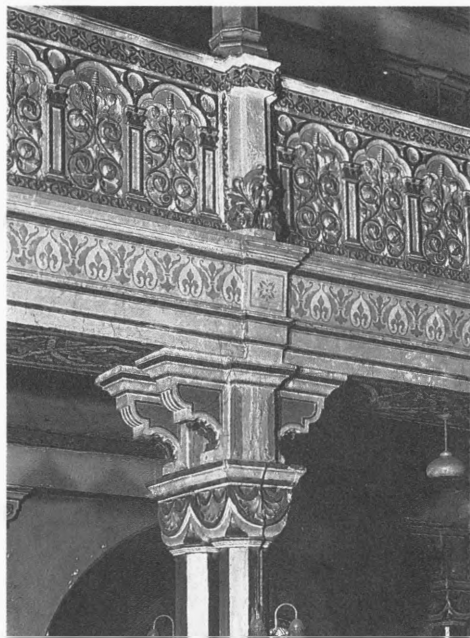

Fig. 73. Synagoga Tempel. Nawa główna, fragment parapetu galerii dla kobiet, 1893-4 (s. 29).

Fig. 74. Synagoga Tempel. Kapitele i wsporniki pod galerią dla kobiet, widok od strony nawy głównej, 1893-4 (s. 29).

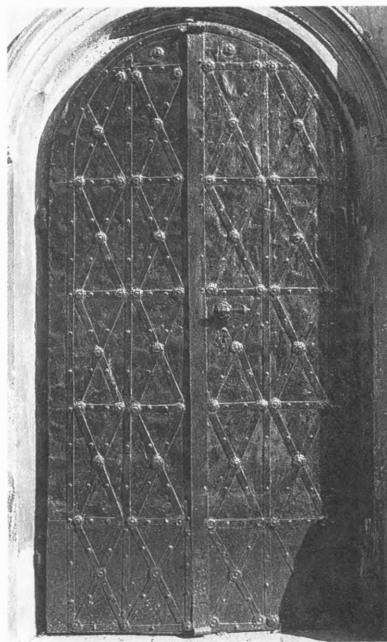

Fig. 75. Synagoga Tempel. Drzwi w portalu bocznym fasady, 1893-4 (s. 29).

Fig. 76. Bóżnica Kupa. Okno w elewacji pn., 1830-4, z kratą w. XIX/XX (?) (s. 20).

Fig. 77. Dawna mykwa. w. XVI, XIX. 1974-6. Widok od zach. (s. 37).

Fig. 78. Dawna mykwa. Sala na parterze o kolumnach z kapitelami w. XVI-XVII (?) (s. 38).

Fig. 79. Dawny dom modlitwy B'nei Emuna w narożniku ul. Rabina Meiselsa nr 17 i pl. Nowego nr 5, 1886 proj. *J. Matusiński*, 1990-3 arch. *D. Gruszka* (s. 32).

Fig. 80. Dawny dom modlitwy Chavre Tehilim w narożniku ul. Rabina Meiselsa nr 18 i Bożego Ciała nr 13, 1896 budowniczy *J. Kopald* (s. 33).

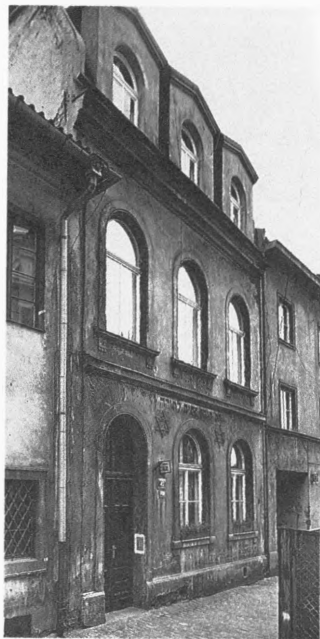

Fig. 81. Dawny dom modlitwy Kowea Itim
l'Tora przy ul. Józefa nr 42, 1810 (?),
poł. w. XIX (s. 33).

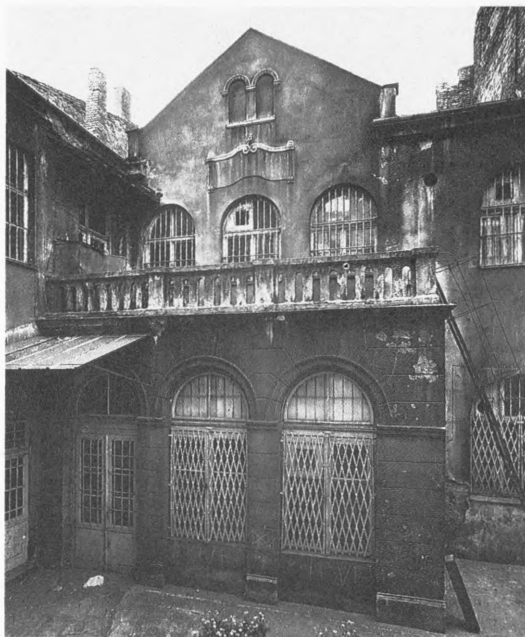

Fig. 82. Dawny dom modlitwy Salomona Deichesa przy ul. Brzozowej
nr 6, 1910 arch. *H. Lamensdorf* (s. 33).

Fig. 83. Dawne Gimnazjum Hebrajskie w narożniku ul. Brzozowej nr 5 i Podbrzezie nr 8/10, 1917 arch. *H. Lamensdorf*, 1925-7 arch. *T. Wexner* (s. 39).

Fig. 84. Dawny dom modlitwy Szejrit B'nei Emuna przy ul. Bocheńskiej nr 4, 1914 arch. *H. Lamensdorf* (s. 34).

Fig. 85. Dawna Szkoła Ludowa Chêder Iwri i Gimnazjum Tachkemoni przy ul. Miodowej nr 26. 1929 (s. 39).

Fig. 86. Dawny Żydowski Dom Akademicki przy ul. Przemyskiej nr 3. 1924-6 arch. A. Siódma (s. 40).

Fig. 87. Siedziba Kongregacji Wyznania Mojżeszowego w narożniku ul. Krakowskiej nr 41 i Skawińskiej nr 2, 1909-11 arch. *H. Lamensdorf* (s. 42).

Fig. 88. Dawny budynek apteki Pod Orłem przy pl. Bohaterów Getta nr 18, koniec w. XIX. Obecnie Muzeum Pamięci Narodowej (s. XX).

Fig. 89. Dawna rzeźnia rytualna przy Placu Nowym nr 11, 1900, 1927 arch. Webelling (s. 41).

Fig. 90. Dawny szpital żydowski przy ul. Skawińskiej nr 8, 1861-6 arch. A. Stacherski, 1922-7 arch. Z. Prokiesz, 1929 arch. J. Weinbergen (s. 40).

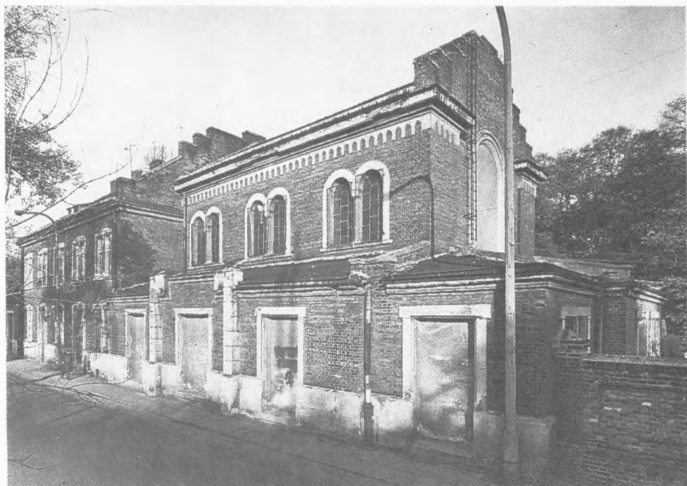

Fig. 91. Dom przedpogrzebowy przy cmentarzu przy ul. Miodowej. Widok od zach. (s. 73).

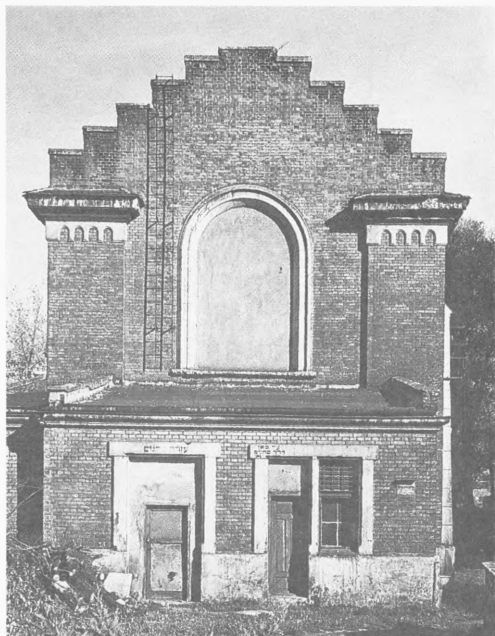

Fig. 92. Dom przedpogrzebowy przy cmentarzu przy ul. Miodowej.
Widok od pd. (s. 73).

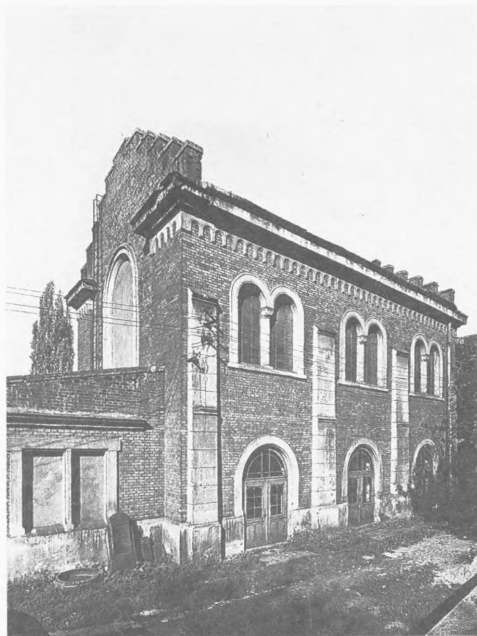

Fig. 93. Dom przedpogrzebowy przy cmentarzu przy ul. Miodowej.
Widok od pd.-wsch. (s. 73)

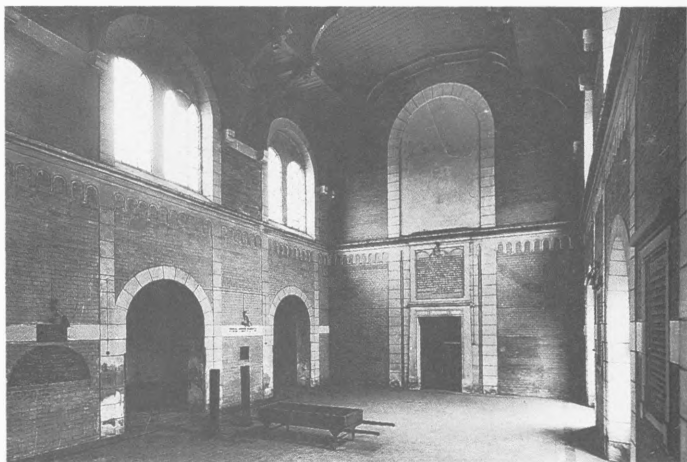

Fig. 94. Dom przedpogrzebowy przy cmentarzu przy ul. Miodowej. Wnętrze (s. 73).

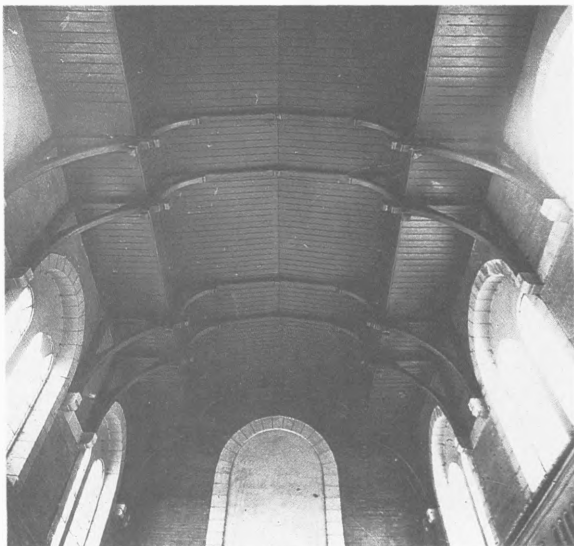

Fig. 95. Dom przedpogrzebowy przy cmentarzu przy ul. Miodowej. Wnętrze (s. 73).

WYPOSAŻENIE
WNĘTRZ

Fig. 96. Bóżnica Remu. Aron ha-kodesz, po 1557, 1933 i 1958-68 (s. 11).

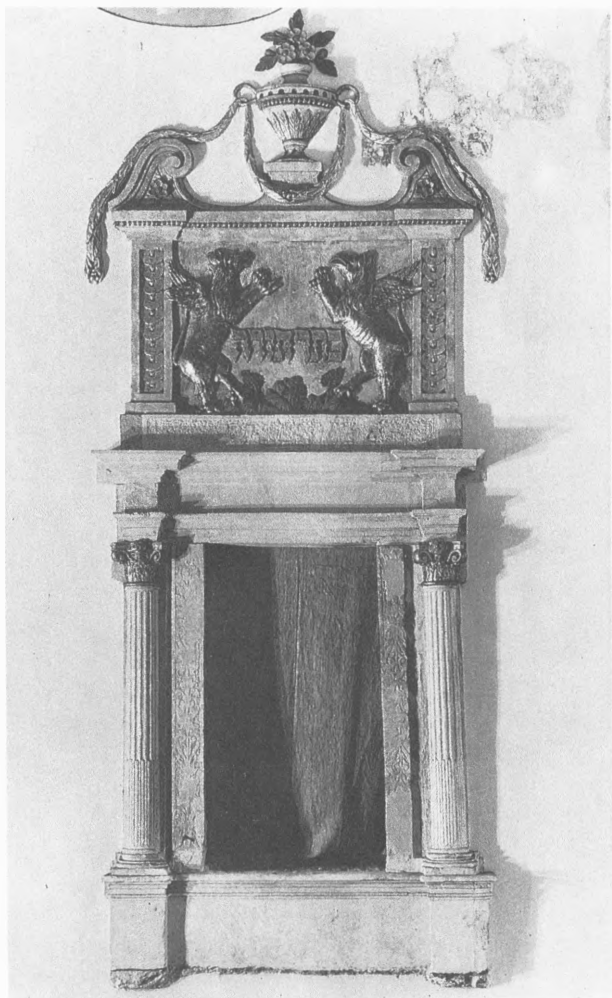

Fig. 97. Bóznica Wysoka. Aron ha-kodesz, 3. ćw. w. XVI, XVIII/XIX i 1971-2 (s. 16).

Fig. 98. Stara Synagoga. Aron ha-kodesz. I. tercja w. XVII i 1956-9 (s. 7).

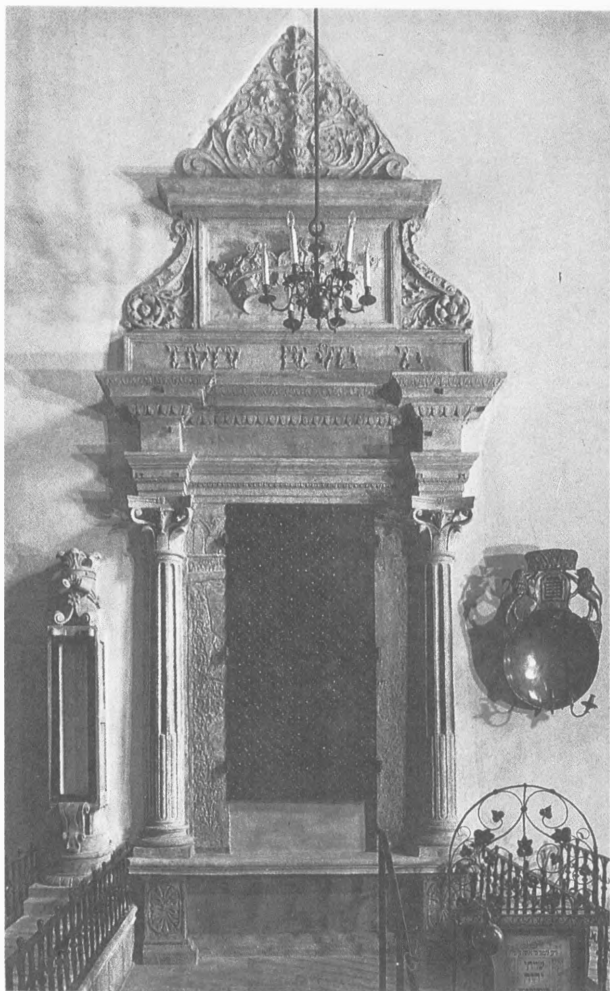

Fig. 99. Stara Synagoga. Aron ha-kodesz. l. tercja w. XVII i 1956-9 (s. 7).

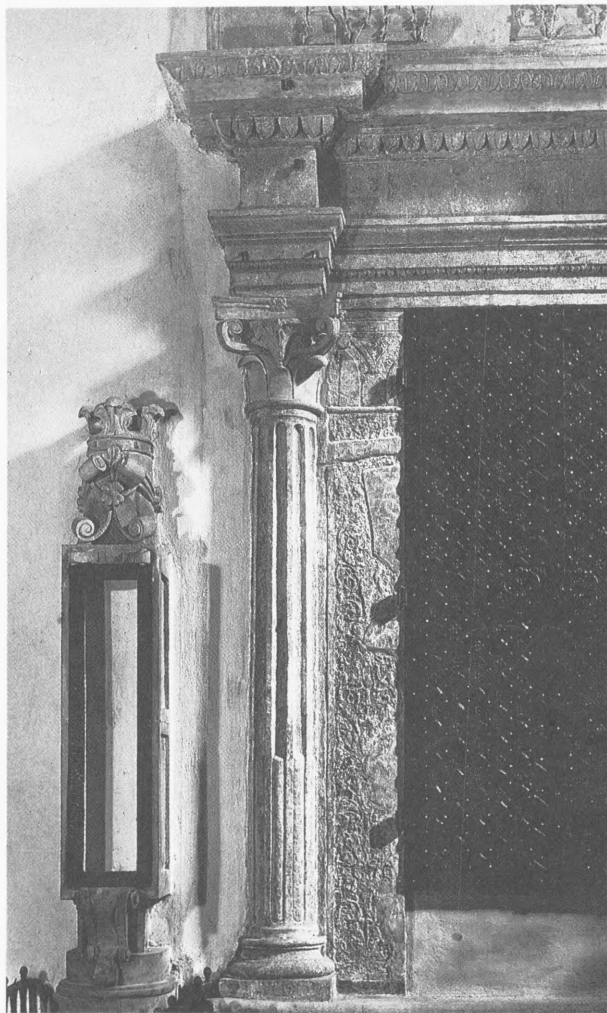

Fig. 100. Stara Synagoga. Ner tamid, rekonstrukcja 1956-9 (s. 7).

Fig. 101. Bóżnica Remu. Szczegół aron ha-kodesz, po 1557 i 1958-68 (s. 11).

Fig. 102. Stara Synagoga. Szczegół aron ha-kodesz, 1. tercja w. XVII, przed 1939 i 1956-9 (s. 7).

Fig. 103. Bóżnica Remu. Zwieńczenie aron ha-kodesz, po 1557, 1933 i 1958-68 (s. 11).

Fig. 104. Synagoga Tempel. Aron ha-kodesz. 1897 wyk. *F. Hochstim* (s. 30).

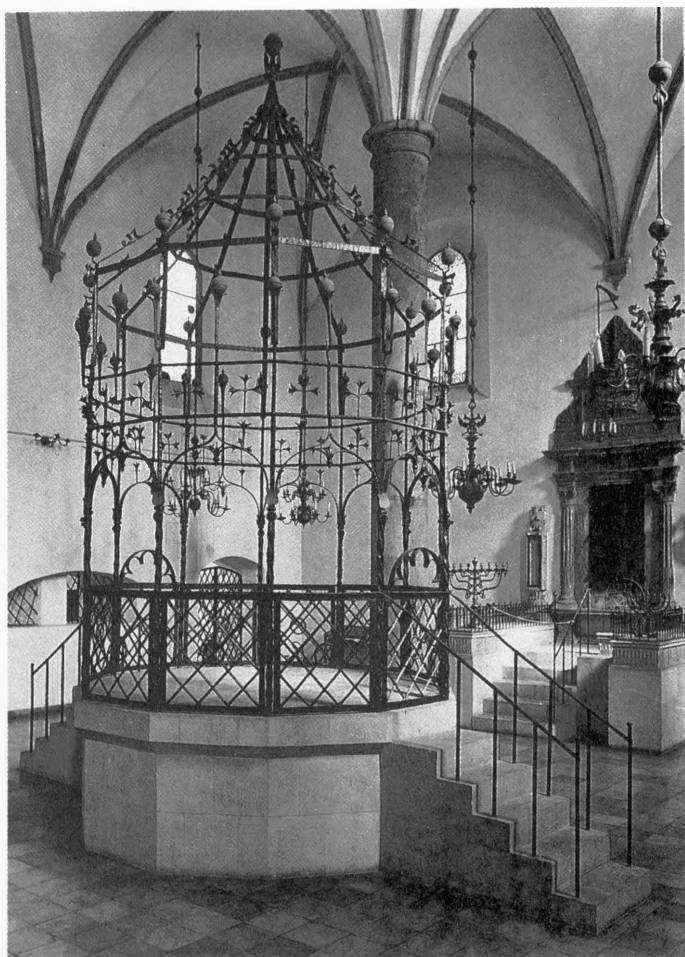

Fig. 105. Stara Synagoga. Bima, ok. 1570 i 1956-9 (s. 7).

Fig. 106. Stara Synagoga. Skarbona. ok. 1570 (?) (s. 7).

Fig. 107. Bóżnica Wysoka. Skarbona, 3. tereja w. XVI (s. 17).

Fig. 108. Bóznica Remu. Skarbona, 2. poł w. XVI (s. 12).

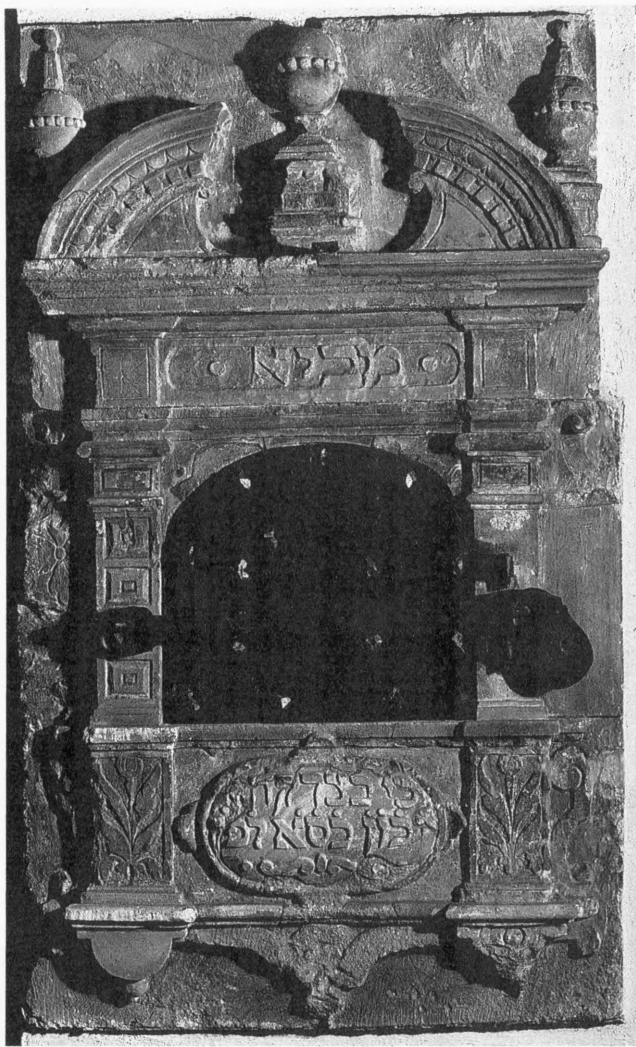

Fig. 109. Stara Synagoga. Skarbona. 163[8] (s. 7).

Fig. 110. Bóznica Remu. Drzwi do bimy, ok. 1670 (s. 12).

Fig. 111. Bóznica Remu. Drzwi do bimy, awers. 2. poł w. XVIII (?) (s. 12).

Fig. 112. Bóznica Remu. Drzwi do bimy, rewers, 2. poł w. XVIII (?) (s. 12).

Fig. 113. Synagoga Tempel. Szafa, 2. poł w. XIX (s. 31).

Fig. 114. Bóżnica Remu. Drzwi aron ha-kodesz, pocz. w. XX (s. 11).

Fig. 115. Bóznica Remu. Ner tamid, 2. poł w. XIX i 1958-68 (s. 11).

Fig. 116. Stara Synagoga. Fragmenty skarby, w. XVII (?) (s. 8).

MALARSTWO
I RZEMIOSŁO ARTYSTYCZNE

Fig. 119. Bóznica Wysoka. Szczegół polichromii w sali mężczyzn, 1863 (?). 1970-I (s. 16).

Fig. 120. Bóznica Izaaka (Ajzyka Jakubowicza). 1638(?)–44. Polichromia z czasów budowy bóżnicy (s. 26).

Fig. 121. Bóznica Izaaka (Ajzyka Jakubowicza). 1638(?)–44. Szczegół polichromii z czasów budowy bóżnicy (s. 26).

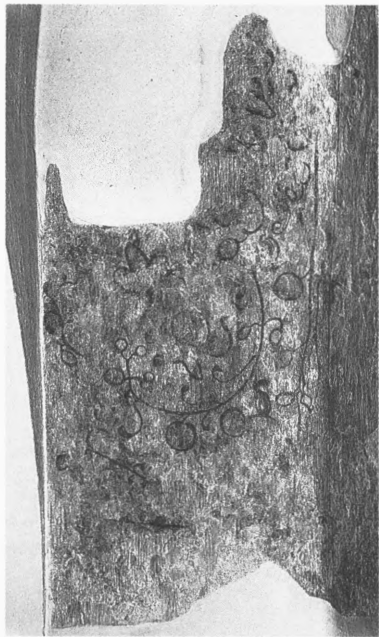

Fig. 122. Stara Synagoga. Sala Śpiewaków.
Szczegół polichromii wnęki okiennej. l. poł. w.
XIX (?) (s. 7).

Fig. 123. Stara Synagoga. Sala Śpiewaków. Fragment polichromii
nad przejściem do sali mężczyzn. l. poł. w. XIX (?) (s. 7).

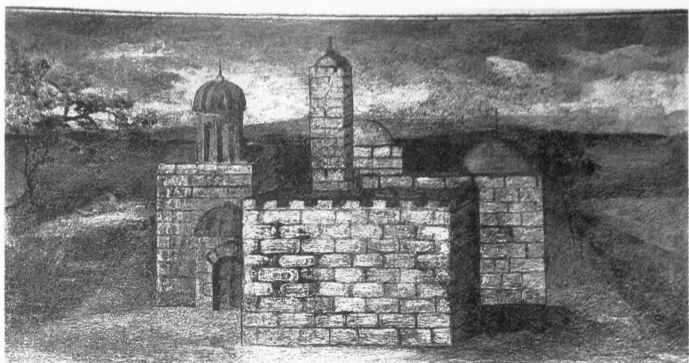

Fig. 124. Bóżnica Remu. Polichromia na ścianie zach.: Grób Racheli w Jerozolimie, w. XIX (C) i 1988-90 (s. 11).

Fig. 125. Bóżnica Remu. Polichromia na ścianie zach.: Ściana Placzu w Jerozolimie, w. XIX (C) i 1988-90 (s. 11).

Fig. 126. Bóżnica Kupa. Szczegół polichromii, ok. 1920-39, Widok Jerozolimy (s. 20).

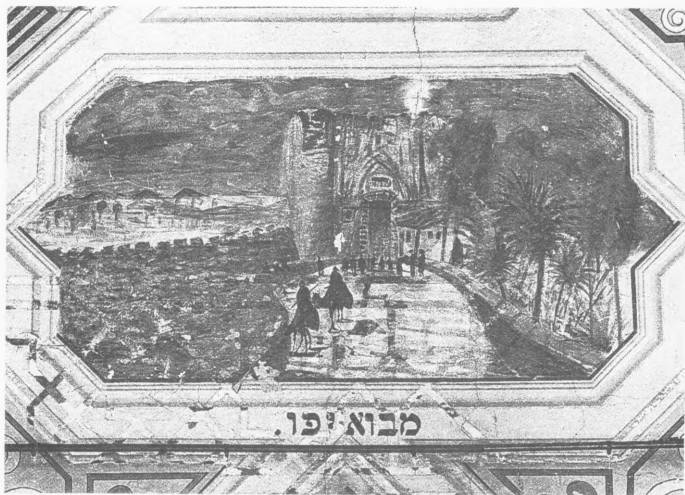

Fig. 127. Bóżnica Kupa. Szczegół polichromii, ok. 1920-39, Brama Jaffy w Jerozolimie (s. 20).

Fig. 128. Bóznica Kupa. Szczegół polichromii, ok. 1920-39. Dąb Mamre (s. 20).

Fig. 129. Bóznica Kupa. Szczegół polichromii, ok. 1920-39. Hebron (s. 20).

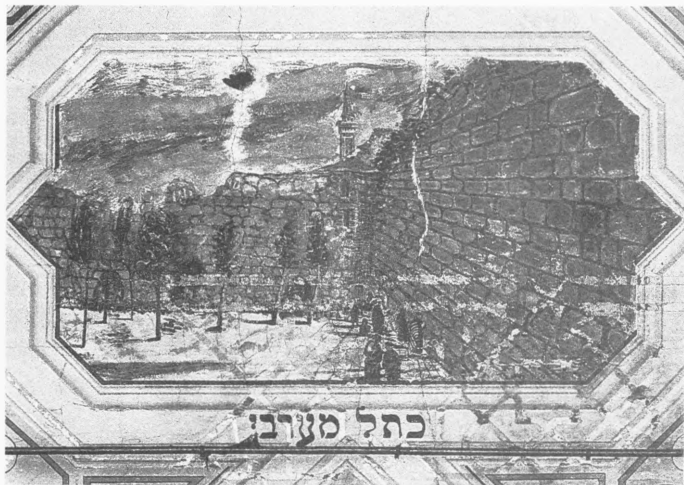

Fig. 130. Bóżnica Kupa. Szczegół polichromii, ok. 1920-39, Ściana Płaczu w Jerozolimie (s. 20).

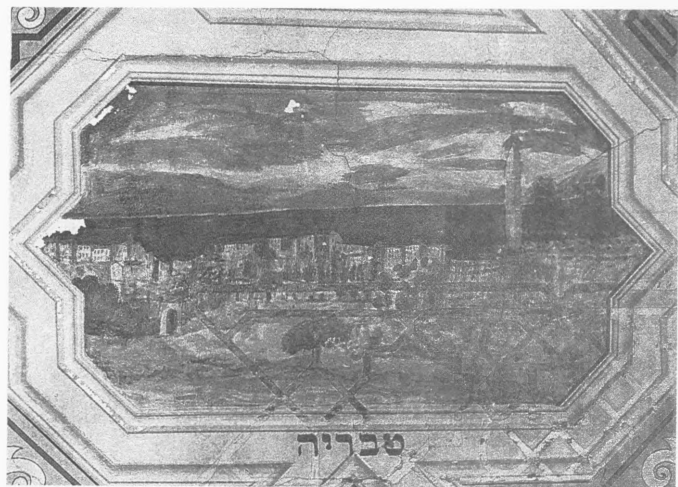

Fig. 131. Bóżnica Kupa. Szczegół polichromii, ok. 1920-39 (s. 20).

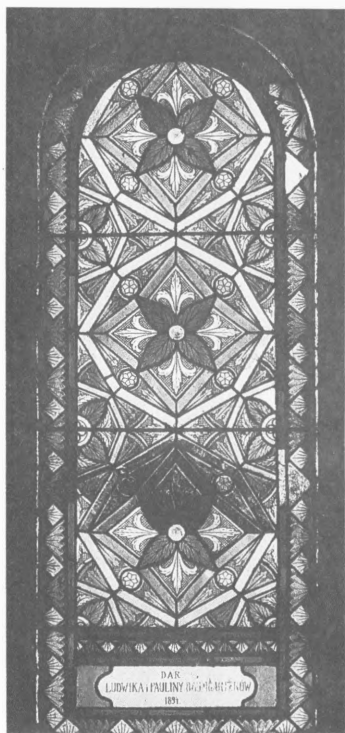

Fig. 132. Synagoga Tempel. Witraż na parterze nawy pd., fundacji Ludwika i Pauliny Baumgartenów, 1894 (s. 30).

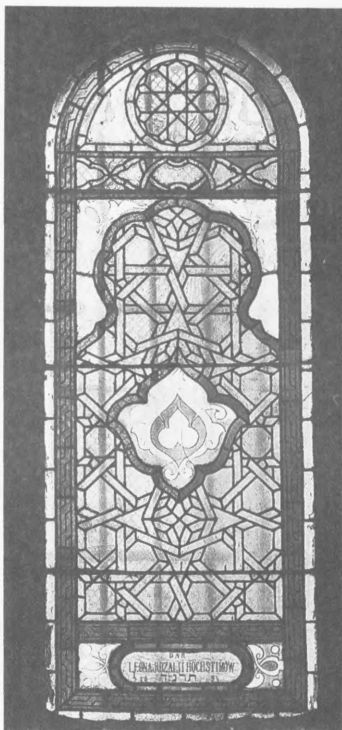

Fig. 133. Synagoga Tempel. Witraż na parterze nawy pd., fundacji Leona i Rozalii Hochstimów, koniec w. XIX (s. 30).

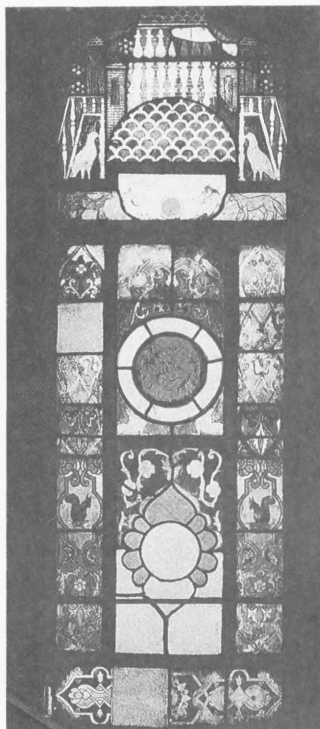

Fig. 134. Synagoga Tempel. Witraż, koniec w. XIX (s. 30).

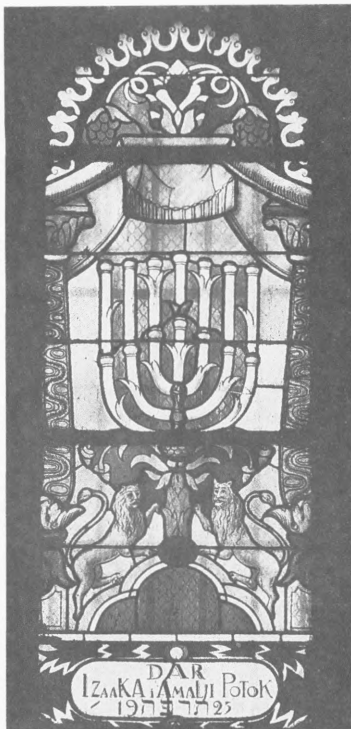

Fig. 135. Synagoga Tempel. Witraż na parterze nawy pd., fundacji Izaaka i Amalii Potok, 1925 (s. 30).

Fig. 136. Stara Synagoga, zbiory muzealne, Szabas na Kazimierzu, obraz 1888, W. Koniuszko (s. 8).

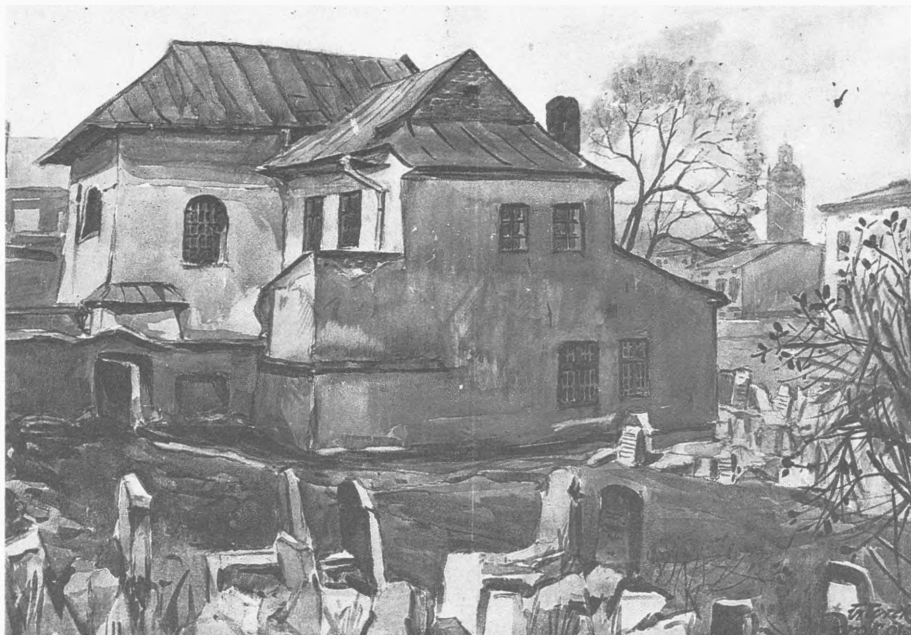

Fig. 137. Stara Synagoga, zbiory muzealne. Bóznica i cmentarz Remu, obraz 1930, *F. Turek* (s. 8).

Fig. 139. Siedziba Kongregacji Wyznania Mojżeszowego. Korona na Torę, 2. poł. w. XIX (s. 41).

Fig. 140. Bóżnica Remu. Korona na Torę, pocz. w. XX (s. 12).

Fig. 141. Bóznica Remu. Świecznik, 2. poł. w. XIX (s. 12)

Fig. 142. Bóznica Remu. Świecznik, przed 1939 (s. 12).

Fig. 143. Bóżnica Remu. Naczynie na etrog. 1880 A. Riedel (s. 12).

CMENTARZE ŻYDOWSKIE:
CMENTARZ REMU

Fig. 144. Bóżnica Remu i cmentarz, widok od pn. (s. 9).

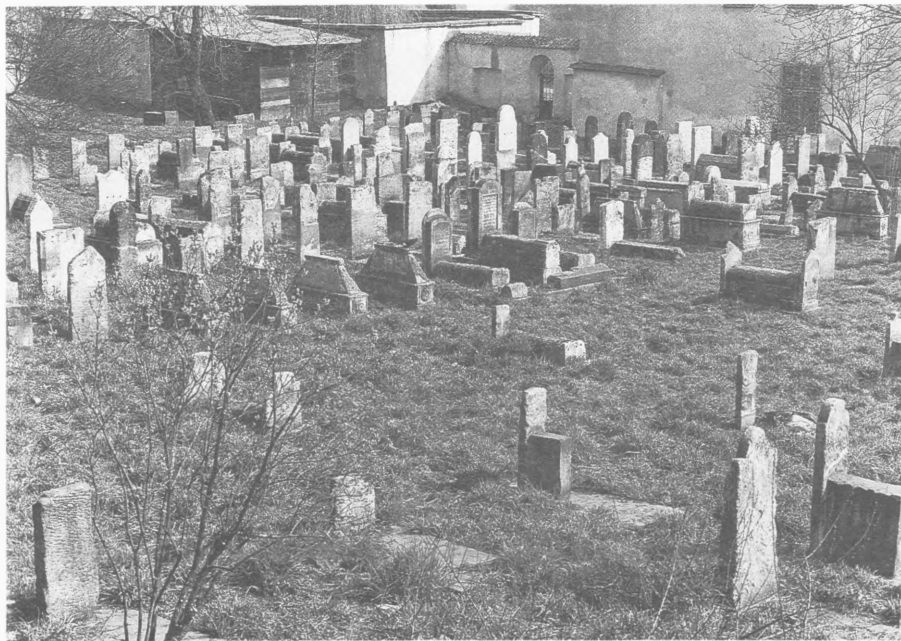

Fig. 145. Cmentarz Remu, widok od zach. (s. 45).

Fig. 146. Cmentarz Remu, widok od wsch. (s. 45).

Fig. 147. Cmentarz Remu, widok od wsch. (s. 45).

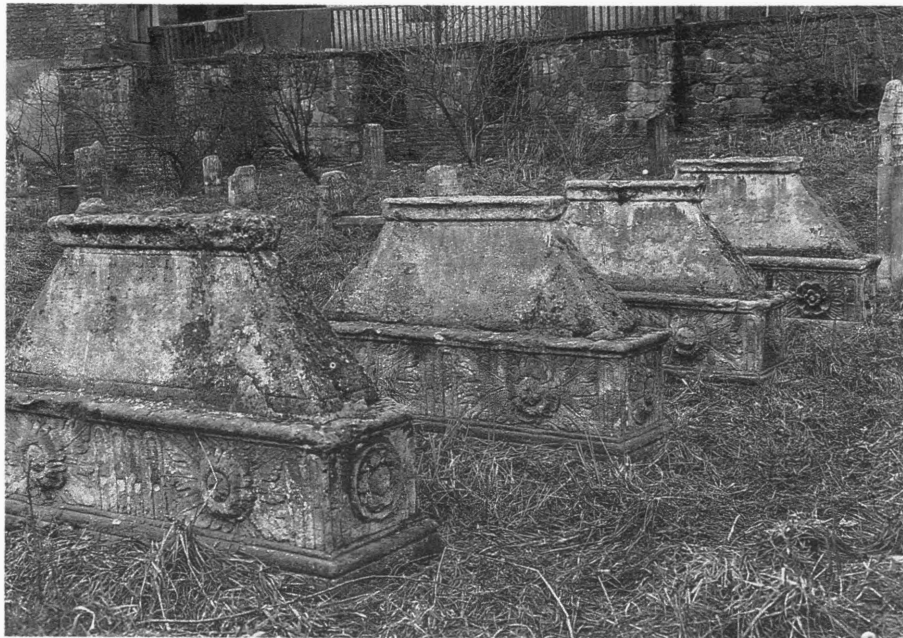

Fig. 148. Cmentarz Remu. Grupa nagrobków. I. poł. w. XVII (s. 47).

Fig. 149. Cmentarz Remu. Nagrobki w. XVII i XVIII (s. 47).

Fig. 150. Cmentarz Remu. Nagrobki rodziny Isserles, 1572 – 2. poł. w. XIX (s. 58).

Fig. 151. Cmentarz Remu. Płyta nagrobna Mojżesza Isserlesa zw. Remu, zm. 332 (1572), rewers (s. 58).

Fig. 152. Cmentarz Remu. Płyta nagrobna Mojżesza Isserlesa zw. Remu.
zm. 332 (1572), 2. poł. XIX, awers (s. 58).

Fig. 153. Cmentarz Remu. Nagrobek. I. pol. w. XVIII (s. 49).

Fig. 154. Cmentarz Remu. Nagrobek. I. pol. w. XVII (s. 49).

Fig. 155. Cmentarz Remu. Nagrobek Judy Lejba Landau.
zm. 392 (1632) (s. 50).

Fig. 156. Cmentarz Remu. Nagrobek, I. poł. w. XVII (s. 49).

Fig. 157. Cmentarz Remu. Nagrobek mężczyzny zw. Mordechaj, 1. poł. w. XVII (s. 50).

Fig. 158. Cmentarz Remu. Nagrobek Rebeki, córki Lejba RM.... I. pol. w. XVII (s. 49).

Fig. 159. Cmentarz Remu. Nagrobek Mendla, ok. poł. w. XVII (s. 50).

Fig. 160. Cmentarz Remu. Nagrobek, I. poł. w. XVII (s. 50).

Fig. 161. Cmentarz Remu. Nagrobek, 1. poł. w. XVII (s. 50). *

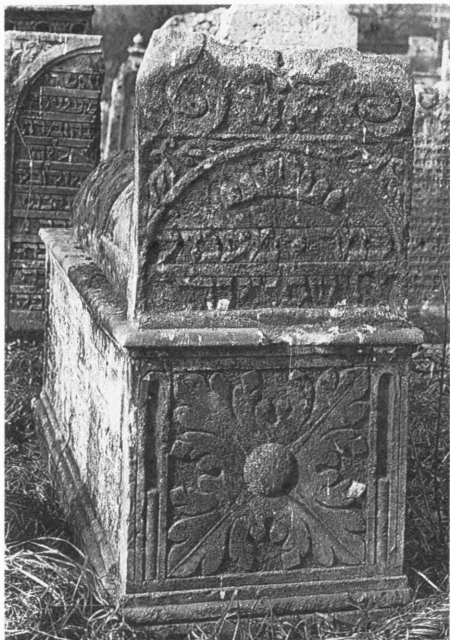

Fig. 162. Cmentarz Remu. Nagrobek Mendla Oświęcimera,
l. poł. w. XVII (s. 51).

Fig. 163. Cmentarz Remu. Nagrobek S..., córki Mojżesza
Samuela Kaca, l. poł. w. XVII (s. 51).

Fig. 164. Cmentarz Remu. Nagrobek Szajndel, I. poł. w. XVII (s. 51).

Fig. 165. Cmentarz Remu. Nagrobek, ok. poł. w. XVII (s. 51).

Fig. 166. Cmentarz Remu. Nagrobek mężczyzny z pokolenia lewitów, ok. poł. w. XVII (s. 52).

Fig. 167. Cmentarz Remu. Szczegół nagrobka mężczyzny z pokolenia lewitów, ok. poł. w. XVII
(s. 52).

Fig. 168. Cmentarz Remu. Nagrobek Gitel, córki Szymona, zm. 351 (1591) (s. 54).

Fig. 169. Cmentarz Remu. Nagrobek osoby nieznanego nazwiska, zm. 451 (1690) (s. 52).

Fig. 170. Cmentarz Remu. Nagrobek osoby nieznanego nazwiska, zm. 451 (1690) (s. 52).

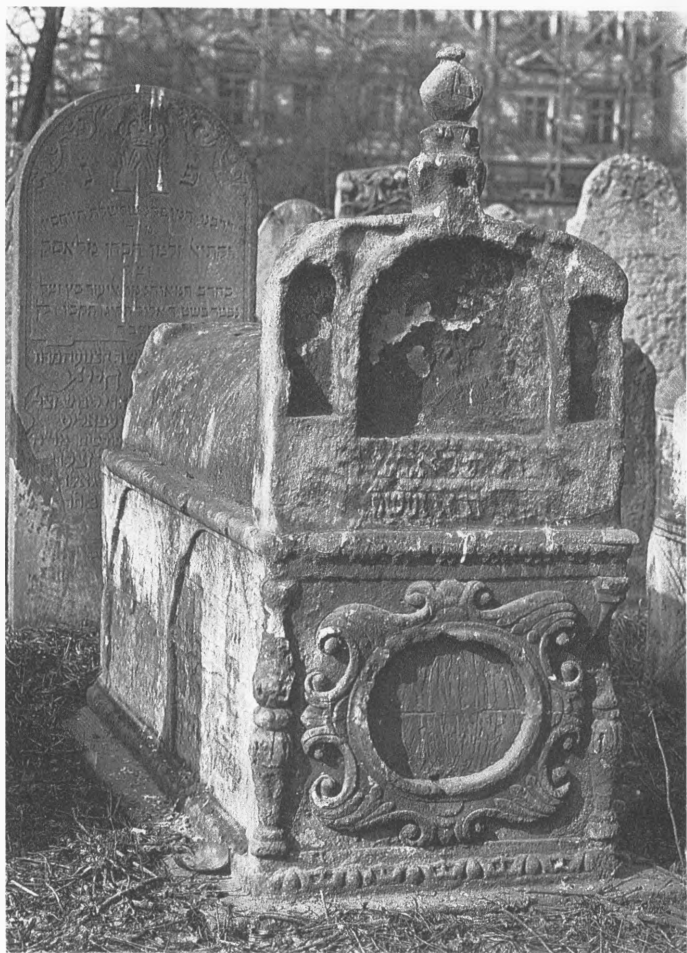

Fig. 171. Cmentarz Remu. Nagrobek Chaji, żony Meira Kopsa. I. poł. w. XVII (s. 53).

Fig. 172. Cmentarz Remu. Nagrobek. 1. pol. w. XVII (s. 53).

Fig. 173. Cmentarz Remu. Nagrobek, 1. poł. w. XVII (s. 54).

Fig. 174. Cmentarz Remu. Nagrobek, 1. poł. w. XVII (s. 54).

Fig. 175. Cmentarz Remu. Nagrobek Samuela, syna Jakuba, koniec w. XVII (s. 54).

Fig. 176. Cmentarz Remu. Nagrobek Natana, 2. poł. w. XVIII (s. 55).

Fig. 177. Cmentarz Remu. Nagrobek Samuela, syna Jakuba, koniec w. XVII (s. 54).

Fig. 178. Cmentarz Remu. Nagrobek Sinaja, syna Menachema Mendla, 2. poł. w. XVIII (s. 55).

Fig. 179. Cmentarz Remu. Nagrobek Gerszona Saula Jomtowa Lipmana Hellera, zm. 414 (1654).
w. XIX (s. 54).

Fig. 180. Cmentarz Remu. Nagrobek. I. poł. w. XVII (s. 55).

Fig. 181. Cmentarz Remu. Nagrobek Elchanana, zm. 3... (16...) (s. 55).

Fig. 182. Cmentarz Remu. Nagrobek kobiety nieznanego nazwiska, zm. 402 (1642) (s. 55).

Fig. 183. Cmentarz Remu. Nagrobek, 1. poł. w. XVII (s. 55).

Fig. 184. Cmentarz Remu. Nagrobek Izaaka Jakubowicza, zm. 413 (1653) z tumbą i nastawą z 1956-60 (s. 55).

Fig. 185. Cmentarz Remu. Nagrobek, I. poł. w. XVIII (s. 56).

Fig. 186. Cmentarz Remu. Nagrobek osoby nieznanego nazwiska, zm. 394 (1634) (s. 55).

Fig. 187. Cmentarz Remu. Nagrobek. I. poł. w. XVIII (s. 56).

Fig. 188. Cmentarz Remu. Nagrobek Natana Naty Spiry.
zm. 393 (1633), płyta przednia w. XVIII (?) (s. 56).

Fig. 189. Cmentarz Remu. Nagrobek, w. XVII/XVIII (s. 56).

Fig. 190. Cmentarz Remu. Nagrobek Mordechaja Hirsza, zm. 555 (1795) (s. 56).

Fig. 191. Cmentarz Remu. Nagrobek Mordechaja Hirsza,
zm. 555 (1795) (s. 56)

Fig. 192. Cmentarz Remu. Nagrobek Chaima, syna Arona,
zm. 603 (1843) (s. 57).

Fig. 193. Cmentarz Remu. Nagrobek. w. XIX (s. 57).

Fig. 194. Cmentarz Remu. Szczegół nagrobka, w. XIX (s. 57).

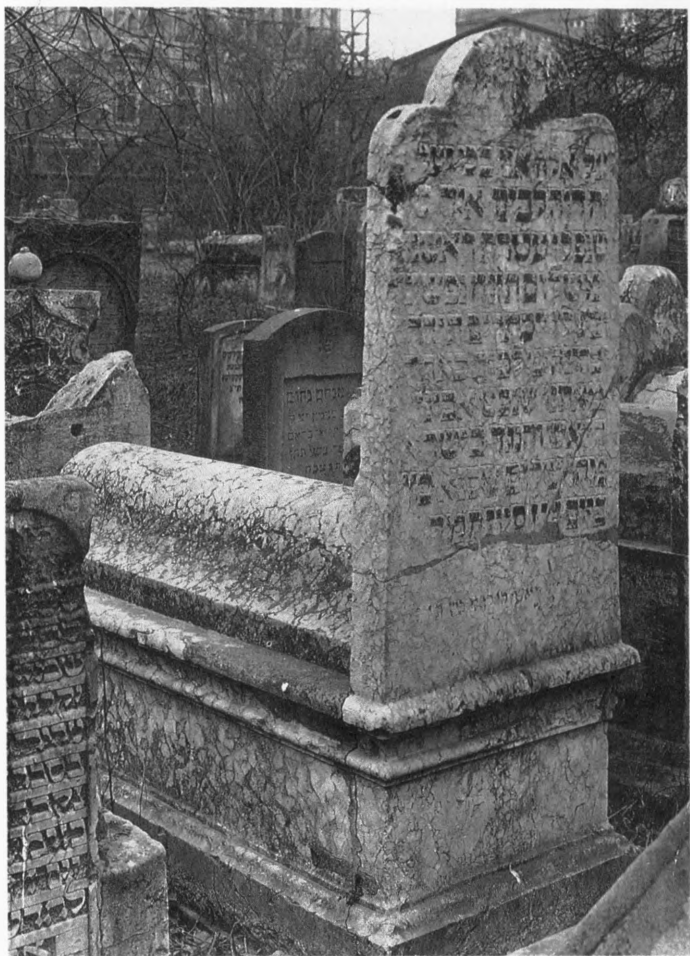

Fig. 195. Cmentarz Remu. Nagrobek Szaloma Szachny, zm. 444 (1684), l. pol. w. XX (s. 57).

Fig. 196. Cmentarz Remu. Nagrobek, 2. poł. w. XVII (?)
(s. 58).

Fig. 197. Cmentarz Remu. Nagrobek, w. XVII (s. 57).

Fig. 198. Cmentarz Remu. Nagrobek Malki, córki Menachema Manesa Picele, 2. poł. XIX (s. 58).

Fig. 199. Cmentarz Remu. Szczegół nagrobka Malki, córki Menachema Manesa Picele, 2. poł. XIX (s. 58).

Fig. 200. Cmentarz Remu. Nagrobek Hendel, córki Szaloma, zm. 393 (1632) (s. 59).

Fig. 201. Cmentarz Remu. Nagrobek Mojżesza, syna Naftalego, zw. reb Mojżesz, reb Enzels, zm. 454 (1694), Mordechaja Deichesa, zm. po 466 (po 1706), Jeruchema, syna Mordechaja, Abrahama, wnuka Jeruchema i Krajndel, córki Abrahama, zm. 536 (1775) (s. 59).

Fig. 202. Cmentarz Remu. Nagrobek, koniec w. XVIII, z płytą upamiętniającą osobę nieznanego nazwiska, zm. 455 (1695), z w. XIX (s. 59).

Fig. 203. Cmentarz Remu. Nagrobek Geli, żony Joelsa, w. XVI/XVII (s. 59).

Fig. 204. Cmentarz Remu. Nagrobek Róży, córki Mojżesza Jakubowicza, żony Natana Spiry, zm. 402 (1642) i Estery, córki Izraela Issachara (s. 60).

Fig. 205. Cmentarz Remu. Nagrobek Szymona Mojżesza, syna Jakuba Kopelmansa, zm. ok. 400-10 (ok. 1640-50) i Brajndel, żony Izaaka Jakubowicza, zm. ok. 410 (ok. 1650) (s. 60).

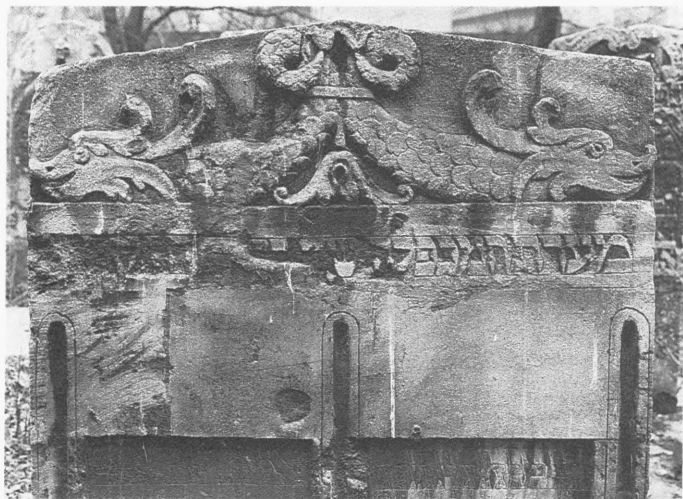

Fig. 206. Cmentarz Remu. Szczegół nagrobka Szymona Mojżesza, syna Jakuba Kopelmansa, zm. ok. 400-10 (ok. 1640-50) i Brajndel, żony Izaaka Jakubowicza, zm. ok. 410 (ok. 1650) (s. 60).

Fig. 207. Cmentarz Remu. Nagrobek Judy Lejba Kaliszera, syna Ariego, zm. po 504 (po 1744) (s. 60).

Fig. 208. Cmentarz Remu. Nagrobek osoby nieznanego nazwiska, zm. 343 (1583) (s. 60).

Fig. 209. Cmentarz Remu. Nagrobek, w. XVI/XVII
(s. 60).

Fig. 210. Cmentarz Remu. Nagrobek osoby nieznanego
nazwiska, zm. 382 (?) (1622 (?)) (s. 61).

Fig. 211. Cmentarz Remu. Nagrobek Pinkasa Glogowera, syna Aleksandra Sendera, zm. 607 (1847) (s. 61).

Fig. 212. Cmentarz Remu. Nagrobek Abrahama, syna Salomona, zm. 348 (1588) (s. 61).

Fig. 213. Cmentarz Remu. Nagrobek Eliakima, syna Mojżesza, zm. 395 (?) (1635 (?)) (s. 61).

Fig. 214. Cmentarz Remu. Nagrobek kaca Mordechaja, zm. 400 (1640) i jego żony Lei (s. 61).

Fig. 215. Cmentarz Remu. Nagrobek mężczyzny z pokolenia kapłańskiego, zm. 406 (1646) (s. 61).

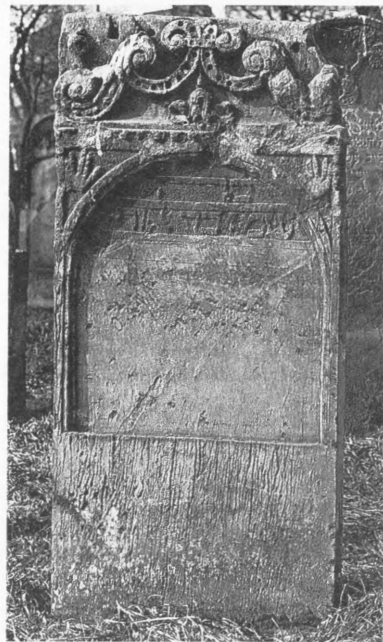

Fig. 216. Cmentarz Remu. Nagrobek mężczyzny z pokolenia kapłańskiego. 2. poł. w. XVII (s. 61).

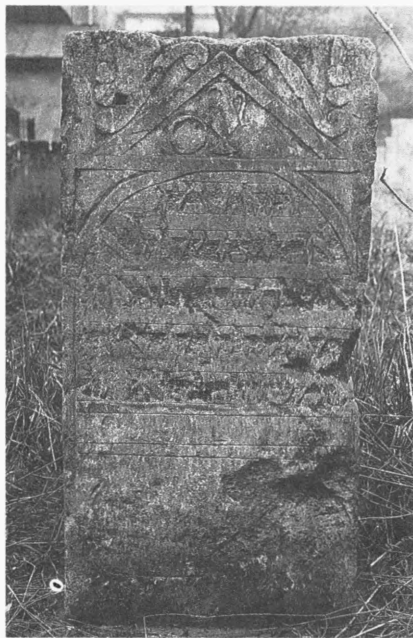

Fig. 217. Cmentarz Remu. Nagrobek mężczyzny z pokolenia lewitów. 2. poł. w. XVII (s. 61).

Fig. 218. Cmentarz Remu. Nagrobek Racheli, córki Judy, żony Natana, zm. 340 (1580) (s. 62).

Fig. 219. Cmentarz Remu. Nagrobek Eliezera Dama-
ska, zm. 607 (1847) (s. 62).

Fig. 220. Cmentarz Remu. Nagrobek Tewi, córki Abrahamu,
ok. poł. w. XVII (s. 62).

Fig. 221. Cmentarz Remu. Nagrobek Eliezera Aszkenazego, syna Eliasza, zm. 345 (1585) (s. 62).

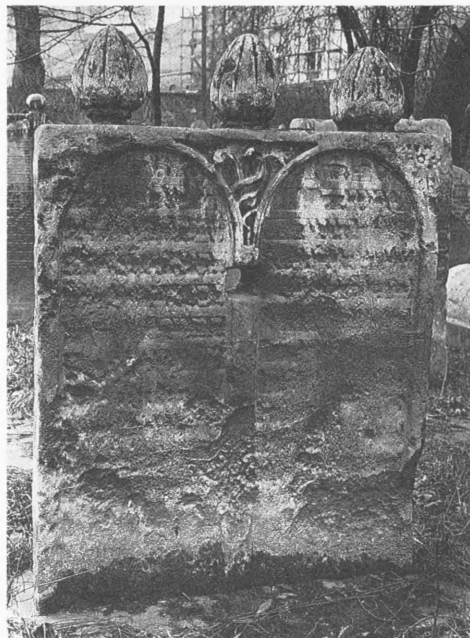

Fig. 222. Cmentarz Remu. Nagrobek, w. XVI/XVII (s. 63).

Fig. 223. Cmentarz Remu. Nagrobek Izaaka zw. Karif
Sznajder, syna Cwiego, zm. 373 (1613) (s. 63).

Fig. 224. Cmentarz Remu. Nagrobek Kajli, córki Azriela,
zm. 336 (1576) (s. 63).

Fig. 225. Cmentarz Remu. Nagrobek Rebeki, córki Cwi Hirsza, zm. 609 (1849), Chaima Grubera, syna Gutmana, zm. 609 (1849) i nieznaney z imienia córki Abrahama, zm. 609 (1849) (s. 63).

Fig. 226. Cmentarz Remu. Nagrobek Izaaka Spiry, syna Dawida, zm. 412 (1652) (s. 63).

Fig. 227. Cmentarz Remu. Szczegół nagrobka, pocz. w. XVII (s. 63).

Fig. 228. Cmentarz Remu. Nagrobek osoby nieznanego nazwiska, zm. 516 (1756) (s. 63).

Fig. 229. Cmentarz Remu. Nagrobek Judy Lejba Zimmelsa, syna Izraela, zm. 545 (1784) (s. 63).

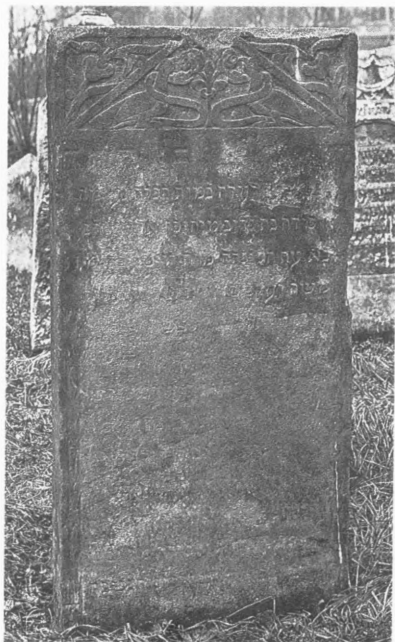

Fig. 230. Cmentarz Remu. Nagrobek Cajtł, córki Mojżesza Jakuba, 2. poł. w. XIX (s. 64).

Fig. 231. Cmentarz Remu. Nagrobek Rebeki, córki Czarnego Mendla, zm. 323 (1563) (s. 64).

Fig. 232. Cmentarz Remu. Nagrobek kobiety nieznanego nazwiska, zm. 327 (1567) (s. 64).

Fig. 233. Cmentarz Remu. Nagrobek Miriam, córki Elimelecha, zm. 334 (?) (1574 (?)) (s. 64)

Fig. 234. Cmentarz Remu. Nagrobek, 2. poł. w. XVI (s. 64).

Fig. 235. Cmentarz Remu. Nagrobek osoby nieznanego nazwiska, zm. 445 (?) (1685 (?) (s. 65).

Fig. 236. Cmentarz Remu. Nagrobek Mordechaja Margaliota, syna Samuela, zm. 377 (1616) (s. 65).

Fig. 237. Cmentarz Remu. Nagrobek Małki, żony Chaima Szerera, zm. 399 (1639) (s. 65).

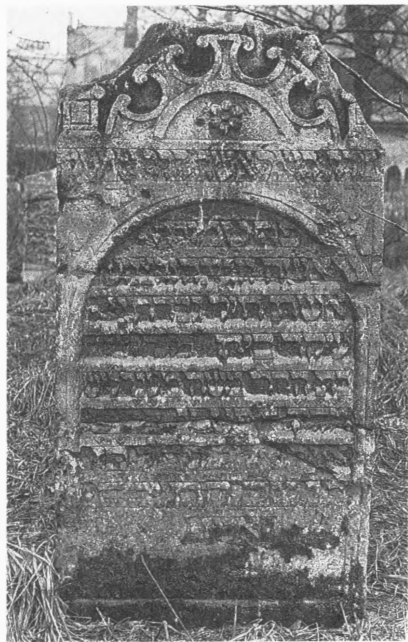

Fig. 238. Cmentarz Remu. Nagrobek Hecel, córki
Mojżesza Mendelsa, żony Szymona. I. poł. w. XVII.
(s. 65).

Fig. 239. Cmentarz Remu. Nagrobek. I. poł w. XVII
(s. 65).

Fig. 240. Cmentarz Remu. Nagrobek Abrahama, syna Jeremiasza, zm. 358 (1598) (część górna: pocz. w. XVII) (s. 66).

Fig. 241. Cmentarz Remu. Nagrobek osoby nieznanego nazwiska, zm. 376 (1616) (s. 66).

Fig. 242. Cmentarz Remu. Nagrobek Judy Lejba Isserfesa, syna Menachema Mendla, zm. 383 (1623) (s. 66).

Fig. 243. Cmentarz Remu. Nagrobek Arona Reichesa, syna Tuwiji, zm. 398 (1638) (s. 66).

Fig. 244. Cmentarz Remu. Nagrobek Drezel, córki Arona, żony Izaaka, pocz. w. XVII (s. 66).

Fig. 245. Cmentarz Remu. Nagrobek Michała Chocza, zm. po 430 (po 1670) (s. 67).

Fig. 246. Cmentarz Remu. Nagrobek Majty, córki Józefa Otolnau, zim. 375 (1615) (s. 67).

Fig. 247. Cmentarz Remu. Nagrobek Michała, syna Ajzyka, I. poł w. XVII (s. 67).

Fig. 248. Cmentarz Remu. Nagrobek Menachema, syna Eliezera.
zm. 325 (1565) (s. 67).

Fig. 249. Cmentarz Remu. Nagrobek Racheli, wdowy
po Eliezerze Aszkenazym, zm. 355 (1595) (s. 68).

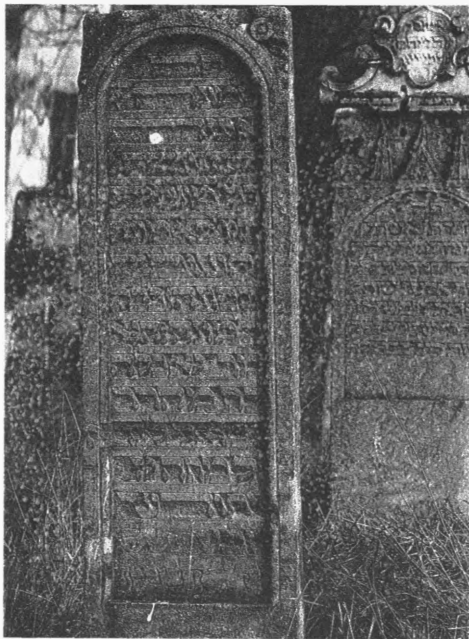

Fig. 250. Cmentarz Remu. Nagrobek Jachli, córki Samuela Landaua, zm. 360 (1600) (s. 68).

Fig. 251. Cmentarz Remu. Nagrobek Samuela, syna Jochanana, zm. 362 (1602) (s. 68).

Fig. 252. Cmentarz Remu. Nagrobek Racheli (?), córki Samuela Izaaka zw. reb Isserles, w. XVI/XVII (s. 68).

Fig. 253. Cmentarz Remu. Nagrobek Szaloma Raby. zim. 361 (1601) (s. 68).

Fig. 254. Cmentarz Remu. Nagrobek, I. pol. w. XVII (s. 69).

Fig. 255. Cmentarz Remu. Nagrobek Reicel, córki Cwiego, żony Mordechaja, I. pol. w. XVII (s. 69).

Fig. 256. Cmentarz Remu. Nagrobek Abrahama Chaima, syna Dowra Bera (Meiselsa), zm. 603 (1843) (s. 69).

Fig. 257. Cmentarz Remu. Nagrobek Judy Lejbusza Aszkenazego, syna Ruwena Zcewa Wolfa, zm. 603 (1843) (s. 69).

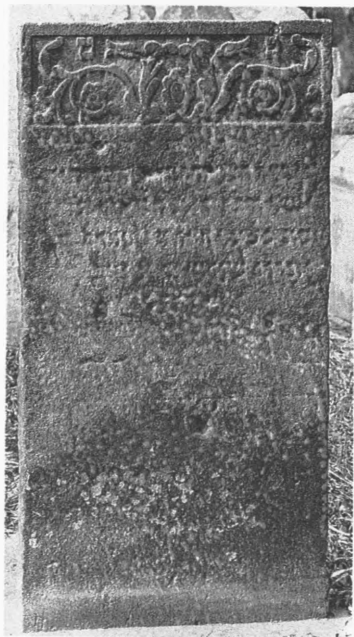

Fig. 258. Cmentarz Remu. Nagrobek, ok. poł.
w. XIX (s. 69).

Fig. 259. Cmentarz Remu. Nagrobek Eliakima, syna Mordechaja,
zm. 376 (1616) i jego żony Gitel, córki Ezry, zm. 376 (1616)
(s. 69).

Fig. 260. Cmentarz Remu. Nagrobek Jakuba, syna Mojzesza, zm. 363 (1603), jego żony Rebeki, córki Salomona, zm. 373 (1612) i Jakuba Jokela, syna Izraela, zm. 388 (1628) (s. 69).

Fig. 261. Cmentarz Remu. Nagrobek Cwi, syna Józefa, zm. 363 (1602) i jego córki Szajndel, zm. 383 (1622) (s. 70).

Fig. 262. Cmentarz Remu. Nagrobek Storchów, synów Mojżesza: Eliasza, zm. 345 (1585) i Dawida, zm. 355 (1595) (s. 70).

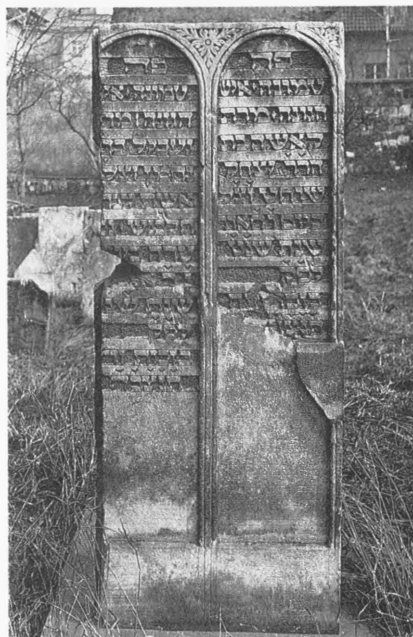

Fig. 263. Cmentarz Remu. Nagrobek Nachli, córki Nachmana, żony Izaaka Chalbansa, zm. 35.(?) (159.??) i Kaszy, córki Izaaka, zm. 359 (1599) (s. 70).

Fig. 264. Cmentarz Remu. Nagrobek Izraela Judy, syna Jakuba, zm. 384 (1624) i jego żony Gitel, córki Mojżesza, zm. 390 (1630) (s. 70).

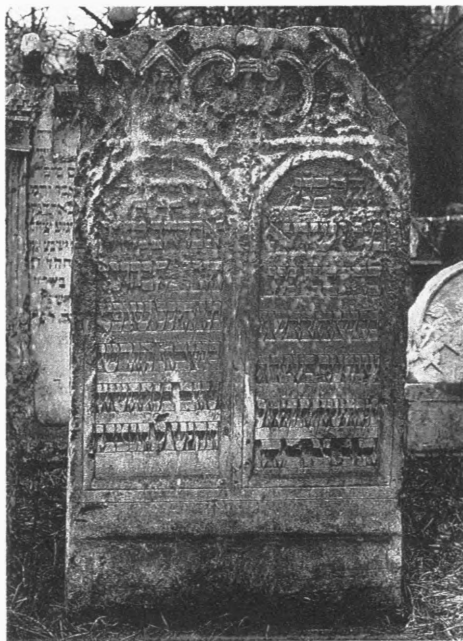

Fig. 265. Cmentarz Remu. Nagrobek Abrahama, syna Hillela, zm. 519 (1759) i Izraela, syna Mojżesza, zm. 518 (1758) (s. 70).

Fig. 266. Cmentarz Remu. Szczegół nagrobka, 2. poł w. XIX (s. 70).

Fig. 267. Cmentarz Remu. Szczegół nagrobka, 2. poł w. XIX (s. 70).

Fig. 268. Cmentarz Remu. Nagrobek Mindel, córki Meira,
zm. 340 (1580) (s. 70).

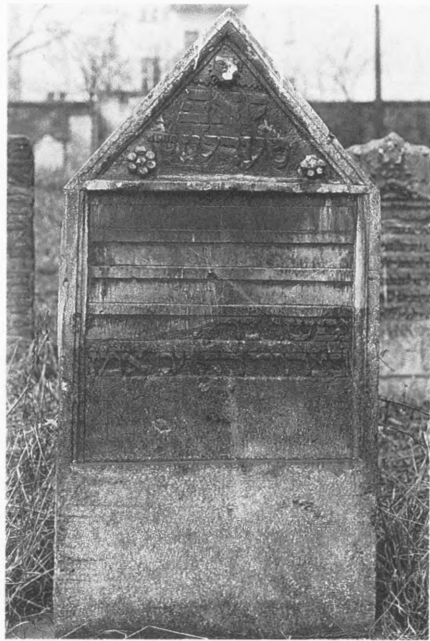

Fig. 269. Cmentarz Remu. Nagrobek, w. XVI/XVII (s. 70).

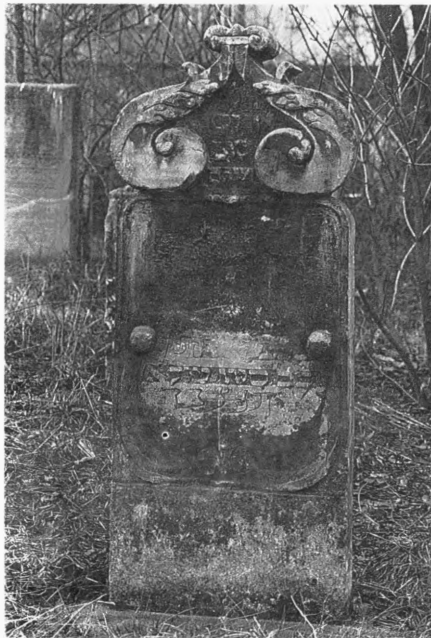

Fig. 270. Cmentarz Remu. Nagrobek, koniec w. XVI (?)
(s. 71).

Fig. 271. Cmentarz Remu. Nagrobek Nechemiasza Mendelsa.
zm. 457 (1697) (s. 71).

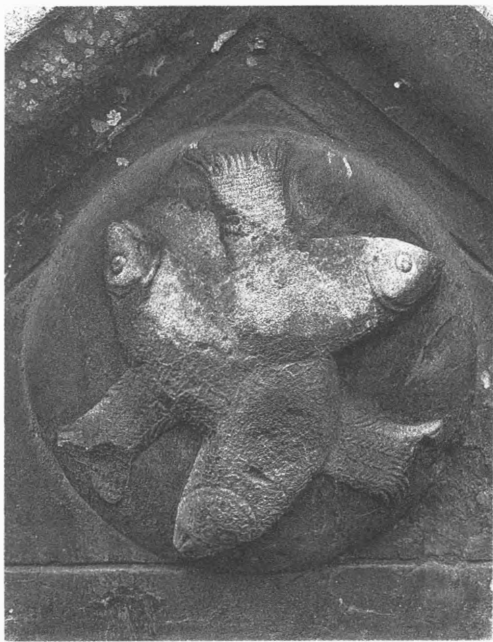

Fig. 272. Cmentarz Remu. Szczegół nagrobka Mindel, córki Meira, zm. 340 (1580) (s. 70).

Fig. 273. Cmentarz Remu. Nagrobek Chawy, córki Aszera Alt-Szul z Pragi, żony Lejba Chalbansa, zm. 369 (1608) (s. 71).

Fig. 274. Cmentarz Remu. Nagrobek Hendel, córki
Eliezera Lippmana Landaua, wnuczki Jekutiela Zelmana
Landaua, zm. 384 (1623) (s. 71).

Fig. 275. Cmentarz Remu. Nagrobek, w. XVII (s. 71).

Fig. 276. Cmentarz Remu. Nagrobek Izaaka Landaua.
zm. 528 (1768) (s. 71).

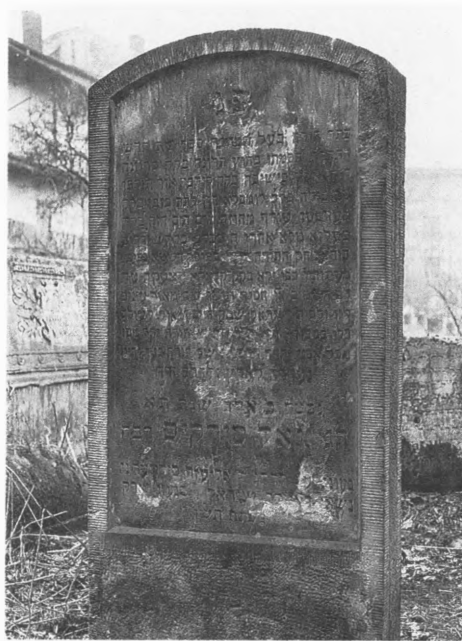

Fig. 277. Cmentarz Remu. Nagrobek Joela Sirkesa zw. Bach.
zm. 401 (1640), w. XIX (s. 72).

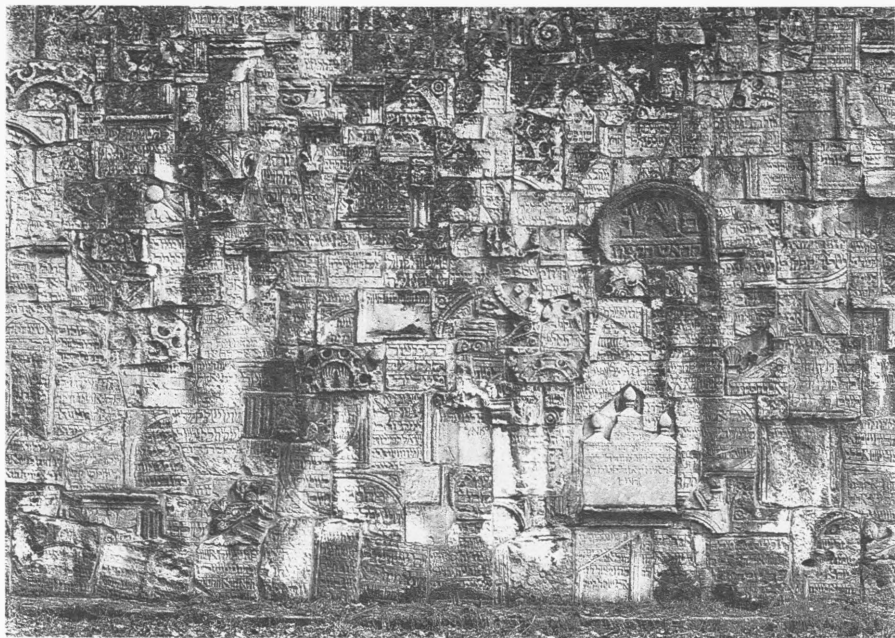

Fig. 278. Cmentarz Remu. Część muru cmentarnego z wmurowanymi fragmentami nagrobków, 2. poł w. XVI – w. XVIII (s. 72).

Fig. 279. Cmentarz Remu. Fragmenty nagrobków w murze cmentarnym, w. XVII-XVIII (s. 72).

Fig. 280. Cmentarz Remu. Fragmenty nagrobków w murze cmentarnym, w. XVII (s. 72).

Fig. 281. Cmentarz Remu. Fragment muru cmentarnego od strony wsch. z wmurowanymi fragmentami nagrobków. w. XVII–XVIII (s. 72).

Fig. 282. Cmentarz Remu. Rzeźba lwa, I. poł. w. XIII (?) (s. 72).

CMENTARZ ŻYDOWSKI
PRZY UL. MIODOWEJ

Fig. 283. Cmentarz przy ul. Miodowej. Widok ogólny od pn. (s. 73).

Fig. 284. Cmentarz przy ul. Miodowej. Widok ogólny na wsch. część cmentarza (s. 73).

Fig. 285. Cmentarz przy ul. Miodowej. Widok ogólny na nagrobki w pd. części cmentarza (s. 73).

Fig. 286. Cmentarz przy ul. Miodowej. Widok na nagrobki w pn. części cmentarza, od lewej: Hirsza Bornsteina, syna Dawida Bejrysza, zm. 661 (1901) i Józefa, syna Menachema, lewity, zm. 661 (1901) (s. 73, 83).

Fig. 287. Cmentarz przy ul. Miodowej. Widok ogólny na nagrobki we wsch. części cmentarza (s. 73).

Fig. 288. Cmentarz przy ul. Miodowej. Widok ogólny na nagrobki od pd. (s. 73).

Fig. 289. Cmentarz przy ul. Miodowej. Widok ogólny na nagrobki od zach. (s. 73)

Fig. 290. Cmentarz przy ul. Miodowej. Widok ogólny na nagrobki we wsch. części cmentarza (s. 73).

Fig. 291. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobki. 2. poł. w. XIX (s. 73).

Fig. 292. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Menachema Manesa Rubinsteina, syna Samuela Lewity, zm. 643 (1883) i jego syna, Judy Lejba Rubinsteina, zm. 697 (1937) (trzeci od lewej) i Becalela Judy Leinkrama, syna Naftalego Hillela, zm. 643 (1883) i jego syna Altera Jechiela Leinkrama, zm. 696 (1936) (drugi od lewej) (s. 73, 74, 77).

Fig. 293. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Jekutiela Zelmána Dembitzera i Pinkasa Eliahu, zm. 690 (1930), koniec w. XIX (s. 74).

Fig. 294. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek, 2 poł. w. XIX (s. 74).

Fig. 295. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek, 2 poł. w. XIX (s. 74).

Fig. 296. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Samuela Pinkasa Cukera (?) 2. poł. w. XIX (s. 76).

Fig. 297. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek, 2. poł. w. XIX (s. 76).

Fig. 298. Cmentarz przy ul. Miodowej. Szczegół nagrobka, koniec w. XIX (s. 76).

Fig. 299. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek, koniec w. XIX (s. 76).

Fig. 300. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Jakuba Cwi Siódmarka, syna Izaaka, zm. 648 (1888) (s. 76).

Fig. 301. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek, ok. poł. XIX (s. 77).

Fig. 302. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Mojżesza, syna Szaloma Meira, zm. 622 (1862) (s. 76).

Fig. 303. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek, 2 poł. w. XIX (s. 77).

Fig. 304. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Menachema Mendla Possa, syna Judy Salomona Possa, zm. 630 (1870) (s. 77).

Fig. 305. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek, 2. poł. w. XIX (s. 77).

Fig. 306. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek, 2. poł. w. XIX (s. 77).

Fig. 307. Cmentarz przy ul. Miodowej. Szczegół nagrobka, koniec w. XIX (s. 77).

Fig. 308. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek mężczyzny z pokolenia lewitów, pocz. w. XX (s. 77).

Fig. 309. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Naftalego Zimmela, syna Ariego Lejba, zm. 609 (1849) i jego żony Malki, córki Dawida, zm. 609 (1849) (s. 79).

Fig. 310. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Abrahama Meira, syna Szymona, zm. 623 (1863) (s. 79).

Fig. 311. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Racheli Frumety Bratram, córki Menachema Lewity, zm. 626 (1866) i Mirel Bauminger, żony Józefa Chaima Baumingera, zm. 690 (1930) (s. 79).

Fig. 312. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Jechiela Michala Dawida Horowica, syna Mojżesza Samuela Szmelki Horowica, zm. 627 (1866) i jego żony Bajla Fajgli, córki Jakuba Eliasza Horowica, lewity, zm. 627 (1866) (s. 79).

Fig. 313. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Lei
Gottlieb, córki Nachmana, zm. 629 (1869) (s. 80).

Fig. 314. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek
Eliezera Weila, syna Awnera, zm. 629 (1869) (s. 80).

Fig. 315. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobki od lewej: Szajndel, córki Samuela Judy, lewity, zm. 632 (1872) i Biny, córki Jechiela, zm. 632 (1872) (s. 78).

Fig. 316. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Racheli, żony Mojżesza Kalmusa, zm. 634 (1874) (s. 77).

Fig. 317. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Chany Kleimblatt, córki Issachara Bera, zm. 638 (1878) (s. 80).

Fig. 318. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Lei Margalit
córkki Judy Lejba Margaliota, żony Saula Margaliota
zm. 639 (1879) (s. 80).

Fig. 319. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Józefa Cikra,
syna Becalela Eliszy, zm. 642 (1882) (s. 80).

Fig. 320. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek. 2. poł. w. XIX
(s. 78).

Fig. 321. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek. 2. poł. w. XIX
(s. 78).

Fig. 322. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobki: 2. poł. w. XIX (z prawej) i pocz. w. XX (z lewej) (s. 80, 89).

Fig. 323. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek, koniec w. XIX (s. 81).

Fig. 324. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek, 2. poł. w. XIX (s. 76).

Fig. 325. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek, koniec w. XIX
(s. 80).

Fig. 326. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek, koniec w. XIX (s. 81).

Fig. 327. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek, w. XIX/XX (s. 81).

Fig. 328. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Judy, syna Jakuba, w. XIX/XX (s. 81).

Fig. 329. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek, w. XIX/XX (s. 81).

Fig. 330. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek, w. XIX/XX (s. 78).

Fig. 331. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek, w. XIX/XX (s. 78).

Fig. 332. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Abrahama Menachema Spytkowicera, syna Lejbusza, koniec w. XIX (s. 79).

Fig. 333. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Chawy, córki Natana, zm. 6.. (18..), w. XIX/XX (s. 81).

Fig. 334. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek ... Sifra, w. XIX/XX (s. 79).

Fig. 335. Cmentarz przy ul. Miodowej. Szczegół nagrobka, pocz. w. XX (s. 79).

Fig. 336. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Chany
Fredel Retenbach, zm. 680 (1920) (s. 79).

Fig. 337. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Blumy
(Betti) Kattersohn, córki Zeewa, zm. 660 (1899) (s. 81).

Fig. 339. Cmentarz przy ul. Miodowej. Szczegół nagrobka Abrahama Jennera, syna Cwi Hirsza z Janowa, zm. 636 (1876) (z prawej) (s. 82).

Fig. 340. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek, w. XIX/XX (s. 82).

Fig. 341. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Melchi Chany Neldfadesz, córki Szloma Diamanta, zm. 692 (1932), w. XIX/XX (s. 83).

Fig. 342. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek w. XIX/XX (s. 83)

Fig. 343. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek, koniec w. XIX (s. 83)

Fig. 344 Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobki, koniec w. XIX (s. 84)

Fig. 345. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Judy Lejbusza Schermanta (środkowy), koniec w. XIX (s. 84).

Fig. 346. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobki: Juliana Ichheisera, syna Michala i Heleny, zm. 662 (1902) (z lewej) i Meira Ferssmana, syna Mordechaja, zm. 666 (1906) (s. 84).

Fig. 347. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobki od lewej: Luisy Kleinberger, zm. 663 (1903). Laury nieznanego nazwiska, zm. 673 (1913) oraz Marii Dunay, zm. 667 (1907) i Anny Pfeffer, zm. 689 (1929) (s. 84, 85).

Fig. 348. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Ludwika Fadera, w. XIX/XX (s. 87).

Fig. 349. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Joachima Kohna, zm. 645 (1885) (s. 87).

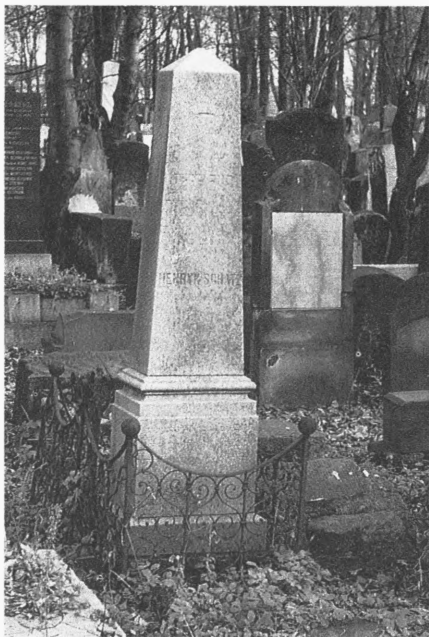

Fig. 350. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Henryka Schatza, zm. 659 (1899) (s. 85).

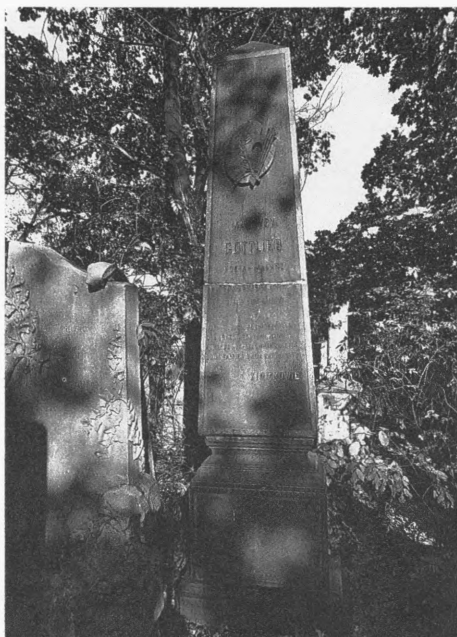

Fig. 351. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Maurycyego Gottlieba, zm. 639 (1879), z lat siedemdziesiątych w. XX (s. 86).

Fig. 352. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Heinricha Dattnera, zm. 638 (1878) i Zygmunta Dattnera, zm. 693 (1903) (s. 87).

Fig. 353. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek, 2. poł. XIX (s. 87).

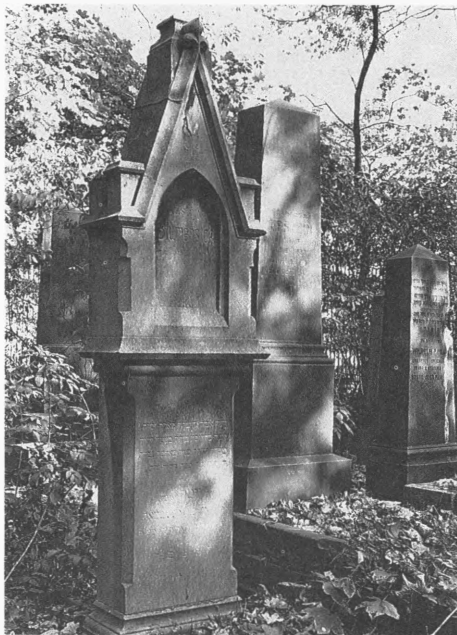

Fig. 354. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Gustawy Blumenstock, zm. 649 (1889) (s. 87).

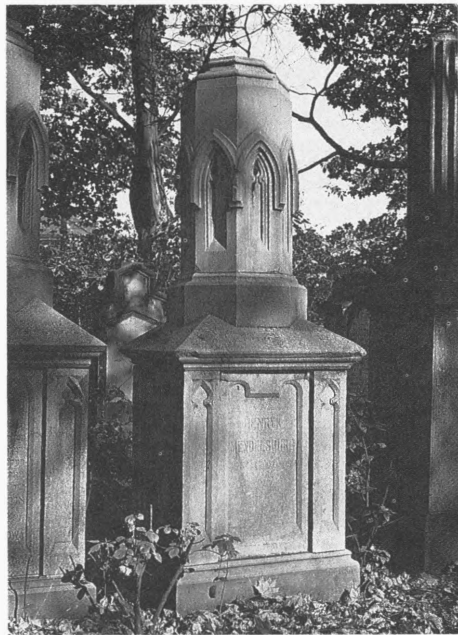

Fig. 355. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Henryka Mendelsburga, zm. 667 (1907), syn. A. Hochstim (s. 87).

Fig. 356. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Rosenblattów: Apolonii, zm. 654 (1894) i Heleny, zm. 665 (1905) (s. 88).

Fig. 357. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek, w. XIX/XX (s. 88).

Fig. 358. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Heleny Schneidler, zm. 669 (1909) i Bernarda Schneidlera, zm. 701 (1941) (s. 88).

Fig. 359. Cmentarz przy ul. Miodowej. Grób rodziny Bimbaumów: Apolonii, zm. 664 (1904), Estelli z Mędrzyckich, zm. 679 (1919) i Jonatana, zm. 700 (1940) (s. 89).

Fig. 360. Cmentarz przy ul. Miodowej. Pomnik z wmurowanymi fragmentami nagrobków, po 1957 (s. 89).

Fig. 361. Cmentarz przy ul. Miodowej. Fragmenty nagrobków wmurowanych w pomnik, w. XIX (s. 89).

Fig. 362. Cmentarz przy ul. Miodowej. Fragmenty nagrobków w murze cmentarnym, w. XX (s. 90).

Fig. 363. Cmentarz przy ul. Miodowej. Fragmenty nagrobków wmurowanych w pomnik.
w. XIX/XX (s. 89).

Fig. 364. Cmentarz przy ul. Miodowej. Fragment nagrobka w murze cmentarnym od strony
pn., w. XIX (s. 90).

Fig. 365. Cmentarz przy ul. Miodowej. Nagrobek Menachema Altera Spiry, syna Samuela Naty, zm. 623 (1863), wmurowany w pomnik (s. 89).

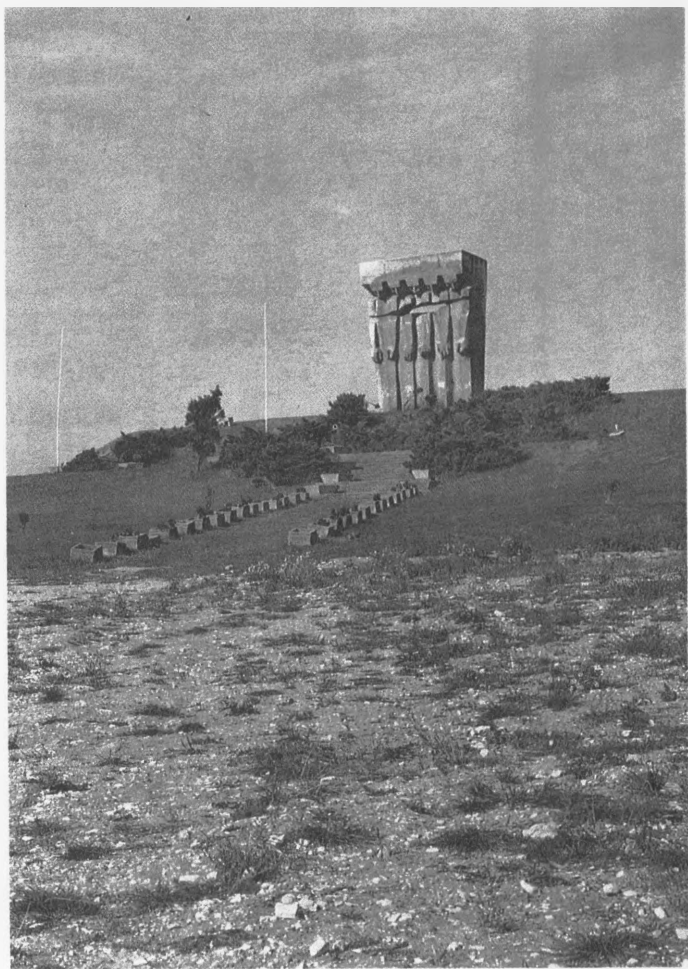

Fig. 366. Plaszów, pomnik ku czci ofiar obozu plaszowskiego, proj. W. Cętekiewicz, 1964 (s. XX).

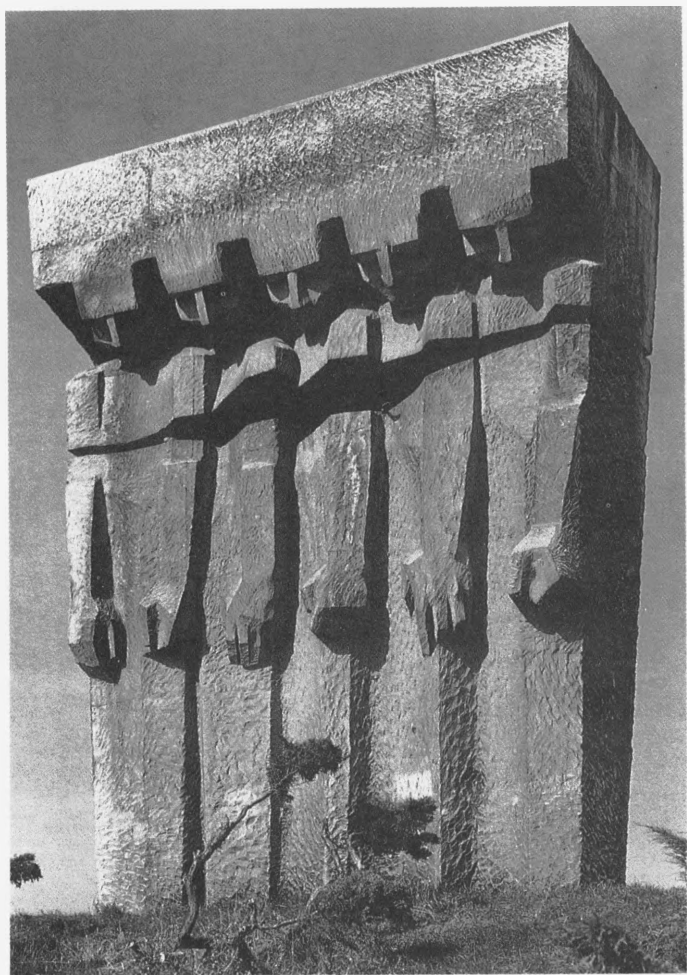

Fig. 367. Plaszów, pomnik ku czci ofiar obozu plaszowskiego, proj. W. Cęckiewicz, 1964 (s. XX).

Fig. 368. Dawny cmentarz żydowski przy ul. Abrahama i Jerozolimskiej. Nagrobek Jakuba Chaima Abrahamera, zm. 692 (1932) (s. XX).

Fig. 369. Płaszów, pomnik ku czci Żydów, ofiar obozu płaszowskiego, po 1945 (s. XXI).

LIST OF ILLUSTRATIONS

ARCHITECTURE

- Fig. 1. The Jewish town in Kazimierz. A general view from the north. Detail of a woodcut in the Constitutions of 1518 (p. XVI).
- Fig. 2. The Jewish town in Kazimierz. A view from the north. A drawing at the Historical Museum of the City of Cracow. *J. Brodowski* 1841 (p. XIX).
- Fig. 3. The Jewish town in Kazimierz. The former buildings in Jakuba Street with a view of the Remu cemetery. A woodcut based on a drawing by *F. Wastkowski*, before 1876 (p. XIX).
- Fig. 4. The Jewish town in Kazimierz. The former buildings in Szeroka Street with a view towards the Old Synagogue. A picture at the National Museum in Cracow. *S. Tondos* 1876 (?) (p. XIX).
- Fig. 5. The Jewish town in Kazimierz. The former buildings in Jakuba Street with a view towards Izaak's Synagogue. A picture at the Historical Museum of the City of Cracow. *A. Gramatyka* c. 1890 (p. XIX).
- Fig. 6. The Jewish town in Kazimierz. The courtyard of the former inn at 12. Józefa Street. An engraving based on a watercolour by *S. Tondos* before 1880 (p. XIX).
- Fig. 7. The Jewish town in Kazimierz. The buildings surrounding Izaak's Synagogue. An engraving based on a drawing by *S. Tondos* before 1880 (p. XIX).
- Fig. 8. The Jewish town in Kazimierz. Józefa Street, opening into Szeroka Street, state before 1884. A picture at the National Museum in Cracow. A view from the west (p. XIX).
- Fig. 9. The Jewish town in Kazimierz. A view from the east. A picture in a private collection. *S. Tondos* 1875 (?) (p. XIX).
- Fig. 10. The Jewish town in Kazimierz. Its former buildings, a picture at the Historical Museum of the City of Cracow. *S. Tondos*, late 19th century (p. XIX).
- Fig. 11. The Old Synagogue, late 15th cent. (?), before 1570 the mason *M. Gucci*, 17th cent., and 1904-13 arch. *Z. Hendel*. Interior with the bimah, state before 1939 (p. XX).
- Fig. 12. The Old Synagogue, late 15th cent. (?), before 1570 the mason *M. Gucci*, 17th cent., and 1904-13 arch. *Z. Hendel*. Interior with the bimah, state before 1939 (p. XX).
- Fig. 13. The Remu Synagogue, 1557, 1829 arch. *A. Pluszyński*, 1933 arch. *H. Gutman*. Interior, state before 1939 (p. XVII).
- Fig. 14. Szeroka Street with a view towards the Old Synagogue (p. XVI).
- Fig. 15. Szeroka Street with a view towards the Remu Synagogue (p. XVI).
- Fig. 16. Józefa Street with a view towards the High Synagogue (p. XVI).
- Fig. 17. Jakuba Street with a view towards the Izaak's Synagogue (p. XVI).
- Fig. 18. Cienna Street with a view towards Izaak's (Ajzyk Jakubowicz's) Synagogue (p. XVIII).
- Fig. 19. Miodowa Street with a view towards the Tempel Synagogue (p. XX).
- Fig. 20. Lwowska Street No. 25. Fragment of the ghetto walls of 1941-43 (p. XX).
- Fig. 21. The Old Synagogue and the defence walls of Kazimierz. The Synagogue – end of 15th cent. (?), before 1570 *M. Gucci*, and 1904-13 arch. *Z. Hendel*; the defence walls – last quarter of 14th cent. A view from the south-east (p. XVI).
- Fig. 22. The Old Synagogue and the defence walls of Kazimierz. The Synagogue – end of 15th cent. (?), before 1570 *M. Gucci*, and 1904-13 arch. *Z. Hendel*; the defence walls – last quarter of 14th cent. A view from the east (p. XVI).
- Fig. 23. The Old Synagogue, end of 15th cent. (?), before 1570 *M. Gucci*, and 1904-13 arch. *Z. Hendel*. A view from the south-west (p. XVI, 3).
- Fig. 24. The Old Synagogue, end of 15th cent. (?), before 1570 *M. Gucci*, and 1904-13 arch. *Z. Hendel*. A view from the west (p. XVI, 3, 6).

- Fig. 25. The Old Synagogue, end of 15th cent. (?), before 1570 *M. Gucci*, and 1904-13 arch. *Z. Hendel*. A view from the north (p. XVI, 3, 6).
- Fig. 26. The Old Synagogue, end of 15th cent. (?), before 1570 *M. Gucci*, and 1904-13 arch. *Z. Hendel*. Part of the southern elevation (p. 7).
- Fig. 27. The Old Synagogue, end of 15th cent. (?), before 1570 *M. Gucci*, and 1904-13 arch. *Z. Hendel*. Detail of the parapet surmounting the southern elevation (p. 5).
- Fig. 28. The Old Synagogue. The singers' hall, end of 16th cent. A view from the south-west (p. 6).
- Fig. 29. The Old Synagogue. Capital of a column of the western loggia, 1904-13 arch. *Z. Hendel* (p. 6).
- Fig. 30. The Old Synagogue, end of 15th cent. (?), before 1570 *M. Gucci*, and 1904-13 arch. *Z. Hendel*, and 1956-9. Interior of the men's hall. View of the aron ha-kodesh (p. 3, 5).
- Fig. 31. The Old Synagogue, end of 15th cent. (?), before 1570 *M. Gucci*, and 1904-13 arch. *Z. Hendel*, and 1956-9. Interior of the men's hall. A view towards the west wall (p. 5).
- Fig. 32. The Old Synagogue, end of 15th cent. (?), before 1570 *M. Gucci*, and 1904-13 arch. *Z. Hendel*, and 1956-9. A view of the vault in the men's hall (p. 5).
- Fig. 33. The Old Synagogue. Entrance from the men's hall into the vestibule, end of 16th cent. (?) and 1956-9 (p. 4).
- Fig. 34. The Old Synagogue. Interior of the vestibule with a view towards the well, end of 16th cent. (?) (p. 5).
- Fig. 35. The Old Synagogue. Interior of the women's hall, end of 16th cent. and 1956-9 (p. 4, 5).
- Fig. 36. The Remu Synagogue, 1557, 1829 arch. *A. Pluszyński*, 1933 arch. *H. Gutman*. A view from the south-east (p. XVII, 10).
- Fig. 37. The Remu Synagogue, 1557, 1829 arch. *A. Pluszyński*, 1933 arch. *H. Gutman*. A view towards the entrance gate (p. 10, 13).
- Fig. 38. The Remu Synagogue, 1557, 1829 arch. *A. Pluszyński*, 1933 arch. *H. Gutman*, 1958: the Remu cemetery 1551, 1958. A view from the north (p. XVII, 10).
- Fig. 39. The caretaker's house at the Remu Synagogue. End of 19th cent., before 1968. A south-west view from the courtyard (p. 10, 13).
- Fig. 40. The Remu Synagogue, 1557, 1829 arch. *A. Pluszyński*, 1933 arch. *H. Gutman*, 1958. The men's hall. A view towards the bimah, reconstr. 1958 (p. 11).
- Fig. 41. The Remu Synagogue. A view towards the vault of the men's hall, 1829 arch. *A. Pluszyński*, 1933 arch. *H. Gutman*, and 1958-68 (p. 11).
- Fig. 42. The Remu Synagogue. A view towards the arcades opening into the women's hall, 1557 and 1829 arch. *A. Pluszyński* (p. 10).
- Fig. 43. The High Synagogue, after 1556 – before 1563, 1969-71. A view from the south-west (p. XVII, 14).
- Fig. 44. The High Synagogue, after 1556 – before 1563, 1969-71. A view from the north (p. XVII, 14).
- Fig. 45. The Kahal house at Józefa Street No. 40. Interior of a room on the ground floor with a column between the windows, after 1556 – before 1563 (p. 16).
- Fig. 46. The Kahal house at Józefa Street No. 40. Interior of a room on the first floor with a column between the windows, after 1556 – before 1563 (p. 16).
- Fig. 47. The Kupa Synagogue, after 1635, 1830-4, 20th cent. A view from the south (p. 19).
- Fig. 48. The Kupa Synagogue, after 1635, 1830-4, 20th cent. A view from the north (p. 19).
- Fig. 49. Wolf Popper's (Bocian's) Synagogue. Three gates in the wall surrounding the courtyard, 19th cent., reconstruction 1966 (p. 23).
- Fig. 50. Wolf Popper's (Bocian's) Synagogue, 1620, 1898, and 1964. A view from the south-east (p. XVIII, 22).
- Fig. 51. Wolf Popper's (Bocian's) Synagogue, 1620, 1898, and 1964. A view from the south-west (p. XVIII, 22).
- Fig. 52. Wolf Popper's (Bocian's) Synagogue, 1620, 1898, and 1964. The men's hall. A view towards the south and west walls (p. 22).
- Fig. 53. Izaak's (Ajzyk Jakubowicz's) Synagogue, 1638 (?)–44, 1924 (?), and 1983-90. A view from the north-west (p. XVIII, 25).
- Fig. 54. Izaak's (Ajzyk Jakubowicz's) Synagogue, 1638 (?)–44, 1924 (?), and 1983-90. A view from the south-west (p. XVIII, 25).

- Fig. 55. Izaak's (Ajzyk Jakubowicz's) Synagogue, 1638 (?)–44, 1924 (?), and 1983–90. A view from the east (p. XVIII, 25).
- Fig. 56. Izaak's (Ajzyk Jakubowicz's) Synagogue, 1638 (?)–44. A view towards the vault of the men's hall (p. 26).
- Fig. 57. Izaak's (Ajzyk Jakubowicz's) Synagogue, 1638 (?)–44. A view of the women's gallery (p. 26).
- Fig. 58. Izaak's (Ajzyk Jakubowicz's) Synagogue, 1638 (?)–44. The vault of the women's gallery (p. 26).
- Fig. 59. Izaak's (Ajzyk Jakubowicz's) Synagogue, 1638 (?)–44. A view from the men's hall towards the women's gallery (p. 26).
- Fig. 60. Izaak's (Ajzyk Jakubowicz's) Synagogue, 1638 (?)–44. The partition separating the women's gallery from the men's hall (p. 26).
- Fig. 61. The High Synagogue. A portal in the southern elevation, after 1556 – before 1563 (p. 16).
- Fig. 62. The Old Synagogue. The portal leading from the vestibule to the men's hall, first 30 years of 17th cent. (p. 5).
- Fig. 63. Izaak's (Ajzyk Jakubowicz's) Synagogue. A portal in the southern elevation, c. 1640 (p. 26).
- Fig. 64. The Old Synagogue. The portal leading from the vestibule to the men's hall, first half of 17th cent. (p. 5).
- Fig. 65. The Tempel Synagogue, 1860–2 the builder *I. Hercok* (?), 1893–4 arch. *B. Torbe*, and 1924 architects *F. Liebling* and *J. Oberlender*. A view from the south-west (p. XX, 28, 29).
- Fig. 66. The Tempel Synagogue. The loggia, 1893–4 arch. *B. Torbe*. A view from the north (p. 28).
- Fig. 67. The Tempel Synagogue, 1860–2 the builder *I. Hercok* (?), 1893–4 arch. *B. Torbe*, and 1924, architects *F. Liebling* and *J. Oberlender*. A view from the north-east (p. 28).
- Fig. 68. The Tempel Synagogue. The main portal in the facade, 1862 (p. 20).
- Fig. 69. The Tempel Synagogue. The south-east loggia, 1893–4 arch. *B. Torbe* (p. 28).
- Fig. 70. The Tempel Synagogue, 1860–2 the builder *I. Hercok* (?), 1893–4 arch. *B. Torbe*, and 1924, architects *F. Liebling* and *J. Oberlender*. Interior, a view towards the aron ha-kodesh (p. 30).
- Fig. 71. The Tempel Synagogue, 1860–2 the builder *I. Hercok* (?), 1893–4 arch. *B. Torbe*, and 1924, architects *F. Liebling* and *J. Oberlender*. Interior, a view towards the main entrance (p. 30).
- Fig. 72. The Tempel Synagogue. A view towards the women's gallery, 1860–2 the builder *I. Hercok* (?) and 1893–4 (p. 28, 30).
- Fig. 73. The Tempel Synagogue. The women's gallery, detail of the parapet, 1893–4 (p. 29).
- Fig. 74. The Tempel Synagogue. Capitals and corbels under the women's gallery, a view from the nave, 1893–4 (p. 29).
- Fig. 75. The Tempel Synagogue. The door in the side portal of the facade, 1893–4 (p. 29).
- Fig. 76. The Kupa Synagogue. A window in the northern elevation, 1830–4, with grating from the turn of the 19th century (?) (p. 20).
- Fig. 77. The former mikveh, 16th cent., 19th cent., 1974–6. A view from the west (p. 37).
- Fig. 78. The former mikveh. A ground-floor room with columns with capitals from 16th–17th cent. (?) (p. 38).
- Fig. 79. The former B'nei Emuna house of prayer at the corner of Meiselsa Street No. 17 and Plac Nowy No. 5, 1886, design. *J. Matusinski*, 1990–3 arch. *D. Gruska* (p. 32).
- Fig. 80. The former Chewra Tehilim house of prayer at the corner of Meiselsa Street No. 18 and Bożego Ciała Street No. 13, 1896 the builder *J. Kopald* (p. 33).
- Fig. 81. The former Kowea Itim l'Tora house of prayer at Józefa Street No. 42, 1810 (?), mid-19th cent. (p. 33).
- Fig. 82. The former Salomon Deiches house of prayer at Brzozowa Street No. 6, 1910 arch. *H. Lamensdorf* (p. 33).
- Fig. 83. The former Hebraic Gymnasium at the corner of Podbrzezie Street No. 8/10 and Brzozowa Street No. 5, 1917 arch. *H. Lamensdorf*, 1925–7 arch. *T. Weyner* (p. 39).
- Fig. 84. The former Szejrit B'nei Emuna house of prayer at Bocheńska Street No. 4, 1914 arch. *H. Lamensdorf* (p. 34).

- Fig. 85. The former Cheder Iwri Popular School and Tachkemoni Gymnasium at Miodowa Street No. 26, 1929 (p. 39).
- Fig. 86. The former Jewish Student Hostel at Przemyska Street No. 3, 1924-6 arch. A. Siódma (p. 40).
- Fig. 87. The Congregation of the Mosaic Faith at the corner of Krakowska Street No. 41 and Skawińska Street No. 2, 1909-11 arch. H. Lamensdorf (p. 42).
- Fig. 88. The former Eagle pharmacy building at Plac Bohaterów Getta (square) No. 18, late 19th cent.; today the National Memorial Museum (p. XX).
- Fig. 89. The former ritual slaughter-house at Plac Nowy (square) No. 11, 1900, 1927 arch. Webell (p. 41).
- Fig. 90. The former Jewish hospital at Skawińska Street No. 8, 1861-6 arch. A. Stacherski, 1922-7, rebuilt according to Z. Prokiesz's design, 1929 rebuilt according to J. Weinbergen's design (p. 40).
- Fig. 91. A funeral house at the cemetery in Miodowa Street. A view from the west (p. 73).
- Fig. 92. A funeral house at the cemetery in Miodowa Street. A view from the south (p. 73).
- Fig. 93. A funeral house at the cemetery in Miodowa Street. A view from the south-east (p. 73).
- Fig. 94. A funeral house at the cemetery in Miodowa Street. Interior (p. 73).
- Fig. 95. A funeral house at the cemetery in Miodowa Street. Interior (p. 73).

INTERIOR FURNISHING

- Fig. 96. The Remu Synagogue. The aron ha-kodesh, after 1557, 1933 and 1958-68 (p. 11).
- Fig. 97. The High Synagogue. The aron ha-kodesh, after 1556 - before 1563, turn of 18th cent., and 1971-2 (p. 16).
- Fig. 98. The Old Synagogue. The aron ha-kodesh, before 1630, 1956-9 (p. 7).
- Fig. 99. The Old Synagogue. The aron ha-kodesh, before 1630, 1956-9 (p. 7).
- Fig. 100. The Old Synagogue. A ner tamid, reconstruction, 1956-9 (p. 7).
- Fig. 101. The Remu Synagogue. Detail of the aron ha-kodesh, after 1557, 1958-68 (p. 11).
- Fig. 102. The Old Synagogue. Detail of the aron ha-kodesh, before 1630, before 1939, and 1956-9 (p. 7).
- Fig. 103. The Remu Synagogue. The crowning of the aron ha-kodesh, after 1557, 1933 and 1958-68 (p. 11).
- Fig. 104. The Tempel Synagogue. The aron ha-kodesh, 1897 executed by F. Hochstim (p. 30).
- Fig. 105. The Old Synagogue. The bimah, c. 1570 and 1956-9 (p. 7).
- Fig. 106. The Old Synagogue. A wall money-box, c. 1570 (?) (p. 7).
- Fig. 107. The High Synagogue. A wall money-box, third quarter of 16th cent. (p. 17).
- Fig. 108. The Remu Synagogue. A wall money-box, second half of 16th cent. (p. 12).
- Fig. 109. The Old Synagogue. A wall money-box, 163[8] (p. 7).
- Fig. 110. The Remu Synagogue. The gate to the bimah, c. 1670 (p. 12).
- Fig. 111. The Remu Synagogue. The gate to the bimah, front, second half of 18th cent. (?) (p. 12).
- Fig. 112. The Remu Synagogue. The gate to the bimah, back, second half of 18th cent. (?) (p. 12).
- Fig. 113. The Tempel Synagogue. A cupboard, second half of 19th cent. (p. 31).
- Fig. 114. The Remu Synagogue. The doors of the aron ha-kodesh, early 20th cent. (p. 11).
- Fig. 115. The Remu Synagogue. A ner tamid, second half of 19th cent. and 1958-68 (p. 11).
- Fig. 116. The Old Synagogue. Fragments of a wall money-box, 17th cent. (?) (p. 8).
- Fig. 117. The Remu Synagogue. Foundation plaque, early 17th cent. (p. 12).
- Fig. 118. The Kupa Synagogue. Foundation plaque, 1647 (p. 20).

PAINTING

- Fig. 119. The High Synagogue. The men's hall. Detail of wall painting, 1863 (?), 1970-1 (p. 16).
- Fig. 120. Izaak's (Ajzyk Jakubowicz's) Synagogue, 1638 (?) - 44. The polychromy dates from the time of the building's construction (p. 26).
- Fig. 121. Izaak's (Ajzyk Jakubowicz's) Synagogue, 1638 (?) - 44. Detail of the polychromy originating from the time of the building's construction (p. 26).

- Fig. 122. The Old Synagogue. The singers' hall. Detail of the polychromy of a window recess, first half of 19th cent. (?) (p. 7).
- Fig. 123. The Old Synagogue. The singers' hall. Fragment of the polychromy over the entrance to the men's hall, first half of 19th cent. (?) (p. 7).
- Fig. 124. The Remu Synagogue. Polychromy on the west wall: Rachel's Tomb, 19th cent. (?) and 1988-90 (p. 11).
- Fig. 125. The Remu Synagogue. Polychromy on the west wall: the Wailing Wall in Jerusalem, 19th cent. (?) and 1988-90 (p. 11).
- Fig. 126. The Kupa Synagogue. Detail of polychromy: a view of Jerusalem, c. 1920-39 (p. 20).
- Fig. 127. The Kupa Synagogue. Detail of polychromy: Jaffa Gate in Jerusalem, c. 1920-39 (p. 20).
- Fig. 128. The Kupa Synagogue. Detail of polychromy: Mamre Oak-Tree, c. 1920-39 (p. 20).
- Fig. 129. The Kupa Synagogue. Detail of polychromy: Hebron, c. 1920-39 (p. 20).
- Fig. 130. The Kupa Synagogue. Detail of polychromy: The Wailing Wall in Jerusalem, c. 1920-39 (p. 20).
- Fig. 131. The Kupa Synagogue. Detail of polychromy, c. 1920-39 (p. 20).
- Fig. 132. The Tempel Synagogue. Stained glass in the south aisle on the ground floor, commissioned by Ludwik and Paulina Baumgarten, 1894 (p. 30).
- Fig. 133. The Tempel Synagogue. Stained glass in the south aisle on the ground floor, commissioned by Leon and Rozalia Hochstim, end of 19th cent. (p. 30).
- Fig. 134. The Tempel Synagogue. Stained glass, end of 19th cent. (p. 30).
- Fig. 135. The Tempel Synagogue. Stained glass in the north aisle on the ground floor, commissioned by Izaak and Amalia Potok, 1925 (p. 30).
- Fig. 136. The Old Synagogue, a museum collection. The Shabbat in Kazimierz, a picture, 1888. *W. Koniuszko* (p. 8).
- Fig. 137. The Old Synagogue, a museum collection. The Remu Synagogue and Cemetery, a picture, 1930. *F. Turck* (p. 8).
- Fig. 138. The Remu Synagogue. Mizrach, 1821 (p. 12).
- Fig. 139. Seat of the Congregation of the Mosaic Faith. A Torah crown, second half of 19th cent. (p. 41).
- Fig. 140. The Remu Synagogue. A Torah crown, early 20th cent. (p. 12).
- Fig. 141. The Remu Synagogue. A candelabrum, second half of 19th cent. (p. 12).
- Fig. 142. The Remu Synagogue. A chandelier, before 1939 (p. 12).
- Fig. 143. The Remu Synagogue. An etrog container, 1880. *A. Riedel* (p. 12).

THE REMU CEMETERY

- Fig. 144. The Remu Synagogue and cemetery, a view from the north (p. 9).
- Fig. 145. The Remu cemetery, a general view from the west (p. 45).
- Fig. 146. The Remu cemetery, an view from the east (p. 45).
- Fig. 147. The Remu cemetery, a general view from the east (p. 45).
- Fig. 148. The Remu cemetery, a group of tombs, first half of 17th cent. (p. 47).
- Fig. 149. The Remu cemetery. 17th and 18th century tombs (p. 47).
- Fig. 150. The Remu cemetery. The tombstones of the Isserles family, 1572 to second half of 19th cent. (p. 58).
- Fig. 151. The Remu cemetery. The tombstone of Mojżesz Isserles Remu, d. 332 (1572), back (p. 58).
- Fig. 152. The Remu cemetery. The tombstone of Mojżesz Isserles Remu, d. 332 (1572), second half of 19th cent., front (p. 58).
- Fig. 153. The Remu cemetery. A tombstone, first half of 18th cent. (p. 49).
- Fig. 154. The Remu cemetery. A tombstone, first half of 17th cent. (p. 49).
- Fig. 155. The Remu cemetery. The tombstone of Juda Lejb Landau, d. 392 (1632) (p. 50).
- Fig. 156. The Remu cemetery. A tombstone, first half of 17th cent. (p. 49).
- Fig. 157. The Remu cemetery. The tombstone of Mordechaj, first half of 17th cent. (p. 50).
- Fig. 158. The Remu cemetery. The tombstone of Rebeka, daughter of Lejb RM., first half of 17th cent. (p. 49).
- Fig. 159. The Remu cemetery. The tombstone of Mendel, c. mid-17th cent. (p. 50).
- Fig. 160. The Remu cemetery. A tombstone, first half of 17th cent. (p. 50).

- Fig. 161. The Remu cemetery. A tombstone, first half of 17th cent. (p. 50).
- Fig. 162. The Remu cemetery. The tombstone of Mendel Oświęcimer, first half of 17th cent. (p. 51).
- Fig. 163. The Remu cemetery. The tombstone of S..., daughter of Mojżesz Samuel, a.k.a., first half of 17th cent. (p. 51).
- Fig. 164. The Remu cemetery. The tombstone of Szajndel, first half of 17th cent. (p. 51).
- Fig. 165. The Remu cemetery. A tombstone, c. mid-17th cent. (p. 51).
- Fig. 166. The Remu cemetery. A tombstone, c. mid-17th cent. (p. 52).
- Fig. 167. The Remu cemetery. Detail of a tombstone, c. mid-17th cent. (p. 52).
- Fig. 168. The Remu cemetery. The tombstone of Gitel, Szymon's daughter, d. 351 (1591) (p. 54).
- Fig. 169. The Remu cemetery. A tombstone with undecipherable name, d. 451 (1690) (p. 52).
- Fig. 170. The Remu cemetery. A tombstone with undecipherable name, d. 451 (1690) (p. 52).
- Fig. 171. The Remu cemetery. The tombstone of Chaja, wife of Meir Kops, first half of 17th cent. (p. 53).
- Fig. 172. The Remu cemetery. A tombstone, first half of 17th cent. (p. 53).
- Fig. 173. The Remu cemetery. A tombstone, first half of 17th cent. (p. 54).
- Fig. 174. The Remu cemetery. A tombstone, first half of 17th cent. (p. 54).
- Fig. 175. The Remu cemetery. The tombstone of Samuel, son of Jakub, end of 17th cent. (p. 54).
- Fig. 176. The Remu cemetery. The tombstone of Natan, second half of 18th cent. (p. 55).
- Fig. 177. The Remu cemetery. The tombstone of Samuel, son of Jakub, end of 17th cent. (p. 54).
- Fig. 178. The Remu cemetery. The tombstone of Sinaj, son of Menachem Mendel, second half of 18th cent. (p. 55).
- Fig. 179. The Remu cemetery. The tombstone of Gerszon Saul Jomtow Lipman Heller, d. 414 (1654), 19th cent. (p. 54).
- Fig. 180. The Remu cemetery. A tombstone, first half of 17th cent. (p. 55).
- Fig. 181. The Remu cemetery. The tombstone of Elchanan, d. 3... (16...) (p. 55).
- Fig. 182. The Remu cemetery. A tombstone with undecipherable name, d. 402 (1642) (p. 55).
- Fig. 183. The Remu cemetery. A tombstone, first half of 17th cent. (p. 55).
- Fig. 184. The Remu cemetery. The tombstone of Izaak Jakubowicz, d. 413 (1653), with a tomb-chest and upper part, dating from 1956-60 (p. 55).
- Fig. 185. The Remu cemetery. A tombstone, first half of 18th cent. (p. 56).
- Fig. 186. The Remu cemetery. A tombstone with undecipherable name, d. 394 (1634) (p. 55).
- Fig. 187. The Remu cemetery. A tombstone, first half of 18th cent. (p. 56).
- Fig. 188. The Remu cemetery. The tombstone of Natan Nata Spira, d. 393 (1633); front slab, 18th cent. (?) (p. 56).
- Fig. 189. The Remu cemetery. A tombstone, turn of 17th cent. (p. 56).
- Fig. 190. The Remu cemetery. The tombstone of Mordechaj Hirs, d. 555 (1795) (p. 56).
- Fig. 191. The Remu cemetery. The tombstone of Mordechaj Hirs, d. 555 (1795) (p. 56).
- Fig. 192. The Remu cemetery. The tombstone of Chaim, son of Aron, d. 603 (1843), (p. 57).
- Fig. 193. The Remu cemetery. A tombstone, 19th cent. (p. 57).
- Fig. 194. The Remu cemetery. Detail of a tombstone, 19th cent. (p. 57).
- Fig. 195. The Remu cemetery. The tombstone of Szalom Szachna, d. 444 (1684) (p. 57).
- Fig. 196. The Remu cemetery. A tombstone, second half of 17th cent. (?) (p. 58).
- Fig. 197. The Remu cemetery. A tombstone, 17th cent. (p. 57).
- Fig. 198. The Remu cemetery. The tombstone of Malka, daughter of Menachem Manes Picele, second half of 19th cent. (p. 58).
- Fig. 199. The Remu cemetery. Detail of the tombstone of Malka, daughter of Menachem Manes Picele, second half of 19th cent. (p. 58).
- Fig. 200. The Remu cemetery. The tombstone of Hendel, daughter of Szalom, d. 393 (1632) (p. 59).
- Fig. 201. The Remu cemetery. The tombstone of Mojżesz known as Mosze reb Enzels, d. 454 (1694), Mordechaj Deiches, d. after 466 (after 1706), Jeruchem, son of Mordechaj, Abraham, grandson of Jeruchem, and Krajndel, daughter of Abraham, d. 536 (1775) (p. 59).
- Fig. 202. The Remu cemetery. A tombstone, late 18th cent., with a plaque commemorating a person, name unintelligible, d. 455 (1695) dating from the 20th cent. (p. 59).

- Fig. 203. The Remu cemetery. The tombstone of Gela, wife of Joels, turn of 16th cent. (p. 59).
- Fig. 204. The Remu cemetery. The tombstone of Róża, daughter of Mojżesz Jakubowicz and wife of Natan Spira, d. 402 (1642), and Estera, daughter of Izrael Issachar (p. 60).
- Fig. 205. The Remu cemetery. The tombstone of Szymon Mojżesz, son of Jakub Kopelmans, d. c. 400-10 (c. 1640-50), and Brajndel, wife of Izaak Jakubowicz, d. c. 410 (c. 1650) (p. 60).
- Fig. 206. The Remu cemetery. Detail of the tombstone of Szymon Mojżesz, son of Jakub Kopelmans, d. c. 400-10 (c. 1640-50), and Brajndel, wife of Izaak Jakubowicz, d. c. 410 (c. 1650) (p. 60).
- Fig. 207. The Remu cemetery. The tombstone of Juda Lejb Kaliszer, son of Ari, d. after 504 (after 1744) (p. 60).
- Fig. 208. The Remu cemetery. A tombstone with undecipherable name, d. 343 (1583) (p. 60).
- Fig. 209. The Remu cemetery. A tombstone, turn of 16th cent. (p. 60).
- Fig. 210. The Remu cemetery. A tombstone with undecipherable name, d. 382 (?) (1622 (?) (p. 61).
- Fig. 211. The Remu cemetery. The tombstone of Pinkas Glogower, son of Aleksander Sender, d. 607 (1847) (p. 61).
- Fig. 212. The Remu cemetery. The tombstone of Abraham, son of Salomon, d. 348 (1588) (p. 61).
- Fig. 213. The Remu cemetery. The tombstone of Eliakim, son of Mojżesz, d. 395 (?) (1635 (?) (p. 61).
- Fig. 214. The Remu cemetery. The tombstone of Mordechaj, a kae, d. 400 (1640), and his wife Leja (p. 61).
- Fig. 215. The Remu cemetery. The tombstone of a man of Priest descent, d. 406 (1646) (p. 61).
- Fig. 216. The Remu cemetery. The tombstone of a man of Priest descent, second half of 17th cent. (p. 61).
- Fig. 217. The Remu cemetery. The tombstone of a man of Levite descent, second half of 17th cent. (p. 61).
- Fig. 218. The Remu cemetery. The tombstone of Rachela, daughter of Juda and wife of Natan, d. 340 (1580) (p. 62).
- Fig. 219. The Remu cemetery. The tombstone of Eliezer Damask, d. 607 (1847) (p. 62).
- Fig. 220. The Remu cemetery. The tombstone of Tewi, daughter of Abraham, c. mid-17th cent. (p. 62).
- Fig. 221. The Remu cemetery. The tombstone of Eliezer Aszkenazy, son of Eliasz, d. 345 (1585) (p. 62).
- Fig. 222. The Remu cemetery. A tombstone, turn of 16th cent. (p. 63).
- Fig. 223. The Remu cemetery. The tombstone of Izaak called Karif Sznajder, son of Cwi, d. 373 (1613) (p. 63).
- Fig. 224. The Remu cemetery. The tombstone of Kajla, daughter of Azriel, d. 336 (1576) (p. 63).
- Fig. 225. The Remu cemetery. The tombstone of Rebeka, daughter of Cwi Hirs, d. 609 (1849), Chaim Gruber, son of Gutman, d. 609 (1849), and a daughter of Abraham, name undecipherable, d. 609 (1849) (p. 63).
- Fig. 226. The Remu cemetery. The tombstone of Izaak Spira, son of Dawid, d. 412 (1652) (p. 63).
- Fig. 227. The Remu cemetery. Detail of a tombstone, early 17th cent. (p. 63).
- Fig. 228. The Remu cemetery. A tombstone with undecipherable name, d. 516 (1756) (p. 63).
- Fig. 229. The Remu cemetery. The tombstone of Juda Lejb Zimmels, son of Izrael, d. 545 (1784) (p. 63).
- Fig. 230. The Remu cemetery. The tombstone of Cajtl, daughter of Mojżesz Jakub, second half of 19th cent. (p. 64).
- Fig. 231. The Remu cemetery. The tombstone of Rebeka, daughter of Czarny Mendel, d. 323 (1563) (p. 64).
- Fig. 232. The Remu cemetery. The tombstone of a woman, name unintelligible, d. 327 (1567) (p. 64).
- Fig. 233. The Remu cemetery. The tombstone of Miriam, daughter of Elimelech, d. 334 (?) (1574 (?) (p. 64).
- Fig. 234. The Remu cemetery. A tombstone, second half of 16th cent. (p. 64).
- Fig. 235. The Remu cemetery. A tombstone with undecipherable name, d. 445 (?) (1685 (?) (p. 65).

- Fig. 236. The Remu cemetery. The tombstone of Mordechaj Margaliot, son of Samuel, d. 377 (1616) (p. 65).
- Fig. 237. The Remu cemetery. The tombstone of Malka, wife of Chaim Szerer, d. 399 (1639) (p. 65).
- Fig. 238. The Remu cemetery. The tombstone of Hecel, daughter of Mojżesz Mendels, wife of Szymon, first half of 17th cent. (p. 65).
- Fig. 239. The Remu cemetery. A tombstone, first half of 17th cent. (p. 65).
- Fig. 240. The Remu cemetery. The tombstone of Abraham, son of Jeremiasz, d. 358 (1598) (upper part – early 17th cent.) (p. 66).
- Fig. 241. The Remu cemetery. A tombstone with undecipherable name, d. 376 (1616) (p. 66).
- Fig. 242. The Remu cemetery. The tombstone of Juda Lejb Isserles, son of Menachem Mendel, d. 383 (1623) (p. 66).
- Fig. 243. The Remu cemetery. The tombstone of Aron Reiches, son of Tuwija, d. 378 (1638) (p. 66).
- Fig. 244. The Remu cemetery. The tombstone of Drezel, daughter of Aron and wife of Izaak, early 17th cent. (p. 66).
- Fig. 245. The Remu cemetery. The tombstone of Michal Chocz, d. after 430 (after 1670) (p. 67).
- Fig. 246. The Remu cemetery. The tombstone of Majta, daughter of Józef Otolnau, d. 375 (1615) (p. 67).
- Fig. 247. The Remu cemetery. The tombstone of Michal, son of Ajzyk, first half of 17th cent. (p. 67).
- Fig. 248. The Remu cemetery. The tombstone of Menachem, son of Eliezer, d. 325 (1565) (p. 67).
- Fig. 249. The Remu cemetery. The tombstone of Rachela, widow of Eliezer Aszkenazy, d. 355 (1595) (p. 68).
- Fig. 250. The Remu cemetery. The tombstone of Jachla, daughter of Samuel Landau, d. 360 (1600) (p. 68).
- Fig. 251. The Remu cemetery. The tombstone of Samuel, son of Jochanan, d. 362 (1602) (p. 68).
- Fig. 252. The Remu cemetery. The tombstone of Rachela (?), daughter of Samuel Izaak called reb Isserles, turn of 16th cent. (p. 68).
- Fig. 253. The Remu cemetery. The tombstone of Szalom Raba, d. 361 (1601) (p. 68).
- Fig. 254. The Remu cemetery. A tombstone, first half of 17th cent. (p. 69).
- Fig. 255. The Remu cemetery. The tombstone of Reicel, daughter of Cwi and wife of Mordechaj, first half of 17th cent. (p. 69).
- Fig. 256. The Remu cemetery. The tombstone of Abraham Chaim, son of Dow Ber (Meisels), d. 603 (1843) (p. 69).
- Fig. 257. The Remu cemetery. The tombstone of Juda Lejbusz Aszkenazy, son of Ruwen Zeew Wolf, d. 603 (1843) (p. 69).
- Fig. 258. The Remu cemetery. A tombstone, c. mid-19th cent. (p. 69).
- Fig. 259. The Remu cemetery. The tombstone of Eliakim, son of Mordechaj, d. 376 (1616), and his wife Gitel, daughter of Ezra, d. 376 (1616) (p. 69).
- Fig. 260. The Remu cemetery. The tombstone of Jakub, son of Mojżesz, d. 363 (1603), his wife Rebeka, daughter of Salomon, d. 373 (1612), and Jakub Jokel, son of Izrael, d. 388 (1628) (p. 69).
- Fig. 261. The Remu cemetery. The tombstone of Cwi, son of Józef, d. 363 (1602), and his daughter Szajndel, d. 383 (1622) (p. 70).
- Fig. 262. The Remu cemetery. The tombstone of Storchs, sons of Mojżesz: Eliasz, d. 345 (1585), and Dawid, d. 355 (1595) (p. 70).
- Fig. 263. The Remu cemetery. The tombstone of Nachla, daughter of Nachman and wife of Izaak Chalbans, d. 35. (?) (159. ?), and Kasza, daughter of Izaak, d. 359 (1599) (p. 70).
- Fig. 264. The Remu cemetery. The tombstone of Izrael Juda, son of Jakub, d. 384 (1624), and his wife Gitel, daughter of Mojżesz, d. 390 (1630) (p. 70).
- Fig. 265. The Remu cemetery. The tombstone of Abraham, son of Hillel, d. 519 (1759), and Izrael, son of Mojżesz, d. 518 (1758) (p. 70).
- Fig. 266. The Remu cemetery. Detail of a tombstone, second half of 19th cent. (p. 70).
- Fig. 267. The Remu cemetery. Detail of a tombstone, second half of 19th cent. (p. 70).
- Fig. 268. The Remu cemetery. The tombstone of Mindel, daughter of Meir, d. 340 (1580) (p. 70).
- Fig. 269. The Remu cemetery. A tombstone, turn of 16th cent. (p. 70).

- Fig. 270. The Remu cemetery. A tombstone, late 16th cent. (?) (p. 71).
 Fig. 271. The Remu cemetery. The tombstone of Nechemiasz Mendels, d. 457 (1697) (p. 71).
 Fig. 272. The Remu cemetery. Detail of the tombstone of Mindel, daughter of Meir, d. 340 (1580) (p. 70).
 Fig. 273. The Remu cemetery. The tombstone of Chawa, daughter of Aszer Alt-Szul of Prague, wife of Lejb Chalbans, d. 369 (1608) (p. 71).
 Fig. 274. The Remu cemetery. The tombstone of Hendel, daughter of Eliezer Lippman Landau and granddaughter of Jekutiell Zelman Landau, d. 384 (1623) (p. 71).
 Fig. 275. The Remu cemetery. A tombstone, 17th cent. (p. 71).
 Fig. 276. The Remu cemetery. The tombstone of Izaak Landau, d. 528 (1768) (p. 71).
 Fig. 277. The Remu cemetery. The tombstone of Joel Sirkes known as Bach, d. 401 (1640), 19th cent. (p. 72).
 Fig. 278. The Remu cemetery. Part of the cemetery wall with fragments of tombstones set into it, second half of 16th-18th cent. (p. 72).
 Fig. 279. The Remu cemetery. Part of the cemetery wall with fragments of tombstones set into it, 17th-18th cent. (p. 72).
 Fig. 280. The Remu cemetery. Fragments of tombstones in the cemetery wall, 17th cent. (p. 72).
 Fig. 281. The Remu cemetery. Eastern part of the cemetery wall with fragments of tombstones set into it, 17th-18th cent. (p. 72).
 Fig. 282. The Remu cemetery. The sculpture of a lion, first half of 13th cent. (?) (p. 72).

THE CEMETERY IN MIODOWA STREET

- Fig. 283. The cemetery in Miodowa Street. A general view from the north (p. 73).
 Fig. 284. The cemetery in Miodowa Street. A general view of the eastern part of the cemetery (p. 73).
 Fig. 285. The cemetery in Miodowa Street. A general view of the tombstones in the southern part of the cemetery (p. 73).
 Fig. 286. The cemetery in Miodowa Street. A general view of the tombstones in the northern part of the cemetery, from left to right: Hirsz Bornstein, son of Dawid Bejrysz, d. 661 (1901), and Jozef, son of Menachem, a Levite, d. 661 (1901) (p. 73, 83).
 Fig. 287. The cemetery in Miodowa Street. A general view of the tombstones in the eastern part of the cemetery (p. 73).
 Fig. 288. The cemetery in Miodowa Street. A general south view of tombs (p. 73).
 Fig. 289. The cemetery in Miodowa Street. A general west view of tombs (p. 73).
 Fig. 290. The cemetery in Miodowa Street. A general view of the tombstones in the eastern part of the cemetery (p. 73).
 Fig. 291. The cemetery in Miodowa Street. Tombstones, second half of 19th cent. (p. 73).
 Fig. 292. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Menachem Manes Rubinstein, son of Samuel Lewita, d. 643 (1883), and his son Juda Lejb Rubinstein, d. 697 (1937) (third from the left), and Becalel Juda Leinkram, son of Naftali Hillel, d. 643 (1883), and his son Alter Jechiel Leinkram, d. 696 (1936) (second from the left) (p. 73, 74, 77).
 Fig. 293. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Jekutiell Zelman Dembitzer and Pinkas Eliahu, d. 690 (1930), end of 19th cent. (p. 74).
 Fig. 294. The cemetery in Miodowa Street. A tombstone, second half of 19th cent. (p. 74).
 Fig. 295. The cemetery in Miodowa Street. A tombstone, second half of 19th cent. (p. 74).
 Fig. 296. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Samuel Pinkas Cuker (?), second half of 19th cent. (p. 76).
 Fig. 297. The cemetery in Miodowa Street. A tombstone, second half of 19th cent. (p. 76).
 Fig. 298. The cemetery in Miodowa Street. Detail of a tombstone, late 19th cent. (p. 76).
 Fig. 299. The cemetery in Miodowa Street. A tombstone, late 19th cent. (p. 76).
 Fig. 300. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Jakub Cwi Siódmak, son of Izaak, d. 648 (1888) (p. 76).
 Fig. 301. The cemetery in Miodowa Street. A tombstone, c. mid-19th cent. (p. 77).
 Fig. 302. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Mojżesz, son of Szalom Meir, d. 622 (1862) (p. 76).
 Fig. 303. The cemetery in Miodowa Street. A tombstone, second half of 19th cent. (p. 77).

- Fig. 304. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Menachem Mendel Poss, son of Juda Salomon Poss, d. 630 (1870) (p. 77).
- Fig. 305. The cemetery in Miodowa Street. A tombstone, second half of 19th cent. (p. 77).
- Fig. 306. The cemetery in Miodowa Street. A tombstone, second half of 19th cent. (p. 77).
- Fig. 307. The cemetery in Miodowa Street. Detail of a tombstone, end of 19th cent. (p. 77).
- Fig. 308. The cemetery in Miodowa Street. A tombstones, early 20th cent. (p. 77).
- Fig. 309. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Naftali Zimmel, son of Ari Lejb, d. 609 (1849), and his wife Malka, daughter of Dawid, d. 609 (1849) (p. 79).
- Fig. 310. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Abraham Meir, son of Szymon, d. 623 (1863) (p. 79).
- Fig. 311. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Rachela Frumeta Bratram, daughter of Menachem, a levite, d. 626 (1866), and Mirel Bauminger, wife of Józef Chaim Bauminger, d. 690 (1930) (p. 79).
- Fig. 312. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Jechiel Michal Dawid Horowic, son of Mojżesz Samuel Szmelka Horowic, d. 627 (1866), and his wife Bajla Faigel, daughter of Jakub Eliaz Horowic, a Levite, d. 627 (1866) (p. 79).
- Fig. 313. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Lea Gottlieb, daughter of Nachman, d. 629 (1869) (p. 80).
- Fig. 314. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Eliezer Weil, son of Awner, d. 629 (1869) (p. 80).
- Fig. 315. The cemetery in Miodowa Street. The tombstones of (from left to right): Szajndel, daughter of Samuel Juda, a Levite, d. 632 (1872), and Bina, daughter of Jechiel, d. 632 (1872) (p. 78).
- Fig. 316. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Rachela, wife of Mojżesz Kalmus, d. 634 (1874) (p. 77).
- Fig. 317. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Chana Kleinblatt, daughter of Issachar Ber, d. 638 (1878) (p. 80).
- Fig. 318. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Lea Margaliot, daughter of Juda Lejb Margaliot and wife of Saul Margaliot, d. 639 (1879) (p. 80).
- Fig. 319. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Józef Ciker, son of Becalel Eliza, d. 642 (1882) (p. 80).
- Fig. 320. The cemetery in Miodowa Street. A tombstone, second half of 19th cent. (p. 78).
- Fig. 321. The cemetery in Miodowa Street. A tombstone, second half of 19th cent. (p. 78).
- Fig. 322. The cemetery in Miodowa Street. A tombstone, second half of 19th cent. (on the right) and early 20th cent. (on the left) (p. 80, 89).
- Fig. 323. The cemetery in Miodowa Street. A tombstone, end of 19th cent. (p. 81).
- Fig. 324. The cemetery in Miodowa Street. A tombstone, second half of 19th cent. (p. 76).
- Fig. 325. The cemetery in Miodowa Street. A tombstone, end of 19th cent. (p. 80).
- Fig. 326. The cemetery in Miodowa Street. A tombstone, end of 19th cent. (p. 81).
- Fig. 327. The cemetery in Miodowa Street. A tombstone, turn of 19th cent. (p. 81).
- Fig. 328. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Juda, son of Jakub, turn of 19th cent. (p. 81).
- Fig. 329. The cemetery in Miodowa Street. A tombstone, turn of 19th cent. (p. 81).
- Fig. 330. The cemetery in Miodowa Street. A tombstone, turn of 19th cent. (p. 78).
- Fig. 331. The cemetery in Miodowa Street. A tombstone, turn of 19th cent. (p. 78).
- Fig. 332. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Abraham Menachem Szytkowicer, son of Lejbusz, end of 19th cent. (p. 79).
- Fig. 333. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Chawa, daughter of Natan, d. 6... (18...), dating from the turn of the 19th cent. (p. 81).
- Fig. 334. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of... Sifer, turn of 19th cent. (p. 79).
- Fig. 335. The cemetery in Miodowa Street. Detail of a tombstone, early 20th cent. (p. 79).
- Fig. 336. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Chana Fredel Retenbach, d. 680 (1920) (p. 79).
- Fig. 337. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Bluma (Betti) Kattersohn, daughter of Zeew, d. 660 (1899) (p. 81).
- Fig. 338. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Mordechaj Szwarc, son of Abraham Józef, d. 670 (1910) (p. 81).

- Fig. 339. The cemetery in Miodowa Street. Detail of the tombstone of Abraham Jenner, son of Cwi Hirsch of Janów, d. 636 (1876) (on the right) (p. 82).
- Fig. 340. The cemetery in Miodowa Street. A tomb, turn of 19th cent. (p. 82).
- Fig. 341. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Melchia Chana Neldfadesz, daughter of Szłomo Diamant, d. 692 (1932), turn of 19th cent. (p. 83).
- Fig. 342. The cemetery in Miodowa Street. A tomb, turn of 19th cent. (p. 83).
- Fig. 343. The cemetery in Miodowa Street. A tomb, end of 19th cent. (p. 83).
- Fig. 344. The cemetery in Miodowa Street. Tombstones, end of 19th cent. (p. 84).
- Fig. 345. The cemetery in Miodowa Street. The tomb of Juda Lejbusz Schermant (centre), end of 19th cent. (p. 84).
- Fig. 346. The cemetery in Miodowa Street. The tombstones of Julian Ichheiser, son of Michal and Helena, d. 662 (1902) (on the left), and Meir Ferssman, son of Mordechaj, d. 666 (1906) (p. 84).
- Fig. 347. The cemetery in Miodowa Street. The tombstones of (left to right): Luisa Kleinberger, d. 663 (1903), Laura of unknown surname, d. 673 (1913), and Maria Dunay, d. 667 (1907), and Anna Pfeffer, d. 689 (1929) (p. 84, 85).
- Fig. 348. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Ludwik Fader, turn of 19th cent. (p. 87).
- Fig. 349. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Joachim Kohn, d. 645 (1885) (p. 87).
- Fig. 350. The cemetery in Miodowa Street. A tombstone of Henryk Schatz, d. 659 (1899) (p. 85).
- Fig. 351. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Maurycy Gottlieb, d. 639 (1879), dating from the 1970s (p. 86).
- Fig. 352. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Heinrich Dattner, d. 638 (1878), and Zygmunt Dattner, d. 693 (1933) (p. 87).
- Fig. 353. The cemetery in Miodowa Street. A tombstone, second half of 19th cent. (p. 87).
- Fig. 354. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Gustawa Blumenstock, d. 649 (1889) (p. 87).
- Fig. 355. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Henryk Mendelsburg, d. 667 (1907), *A. Hochstim* (p. 87).
- Fig. 356. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of the Misses Rosenblatt – Apolonia, d. 654 (1894), and Helena, d. 665 (1905) (p. 88).
- Fig. 357. The cemetery in Miodowa Street. A tombstone, turn of 19th cent. (p. 88).
- Fig. 358. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Helena Schneidler, d. 669 (1909), and Bernard Schneidler, d. 701 (1941) (p. 88).
- Fig. 359. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of the Birnbaum family: Apolonia, d. 664 (1904), Estella née Mędrzycka, d. 679 (1919), and Jonatan, d. 700 (1940) (p. 89).
- Fig. 360. The cemetery in Miodowa Street. A monument with fragments of tombstones set into it, after 1957 (p. 89).
- Fig. 361. The cemetery in Miodowa Street. Fragments of tombstones set into a monument, 19th cent. (p. 89).
- Fig. 362. The cemetery in Miodowa Street. Fragments of tombstones in the cemetery wall, 20th cent. (p. 90).
- Fig. 363. The cemetery in Miodowa Street. Fragments of tombstones set into a monument, 19th and 20th cent. (p. 89).
- Fig. 364. The cemetery in Miodowa Street. Fragment of a tombstone set into the wall on the northern side, 19th cent. (p. 90).
- Fig. 365. The cemetery in Miodowa Street. The tombstone of Menachem Alter Spira, son of Samuel Nata, d. 623 (1863), set into a monument (p. 89).
- Fig. 366. A monument to the memory of the victims of the camp at Plaszów in Plaszów, designed by W. Cęckiewicz, 1964 (p. XX).
- Fig. 367. A monument to the memory of the victims of the camp at Plaszów in Plaszów, designed by W. Cęckiewicz, 1964 (p. XX).
- Fig. 368. The former Jewish cemetery in Abrahama and Jerozolimska Streets. The tombstone of Jakub Chaim Abrahamer, d. 692 (1932) (p. XX).
- Fig. 369. A monument to the memory of Jews – the victims of the camp at Plaszów in Plaszów, after 1945 (p. XXI).